

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**AMERİKALI MÜHTEDİ:
MUHAMMED ALEXANDER
RUSSELL WEBB (1846-1916)**

(Doktora Tezi)

Celal EMANET

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**AMERİKALI MÜHTEDİ:
MUHAMMED ALEXANDER
RUSSELL WEBB (1846-1916)**

(Doktora Tezi)

Celal EMANET

Danışman: Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

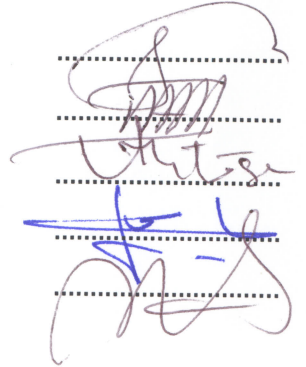
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi CELAL EMANET' nin AMERİKALI MÜHTEDİ: MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB (1846-1916) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2011 tarih ve 2011-14/27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 8.....12.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İ.SAFA ÜSTÜN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA FAYDA
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ KÖSE
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.İSMAİL YİĞİT
5) Jüri Üyesi : YRD.DOÇ.DR.NURDAN ŞAFAK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ	1
I. TEZİN MUHTEVASI.....	2
II. TEZİN ÖNEMİ	4
III. METODOLOJİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	11
IV. AMERİKA'DA İSLAM'IN TARİHSEL SÜRECİ	20
A. Columbus Öncesinde Amerika'da İslam	21
B. Columbus Sonrasında Amerika'da Müslümanlar	23
1. Ayuba Suleiman Diallo (1701-1773).....	24
2. Yarrow Mamout (1707/1736-1823).....	25
3. Abdulrahman İbrahim İbn Sori (1762-1816).....	25
4. Omar İbn Said (1770-1864)	26
C. XX. Yüzyıl Başlarında Amerika'da İslam	27
1. Moorish Science Temple (Noble Drew Ali, 1886-1929)	29
2. The Nation of Islam	31
3. Ahmediyye Hareketi (Kadıyanilik)	33
D. XX. Yüzyılda Amerika'da Göçmen Müslüman Topluluklar	35
E. Amerika'daki İlk Osmanlı Neferi: Hacı Ali	42

BİRİNCİ BÖLÜM:

MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN HAYATI (1846–1916)

I. HAYATI.....	46
A. Webb Ailesi.....	46
B. Claverack Kolej Yılları	52
C. Gençlik Yılları ve Gazetecilikle Tanışması.....	56
D. Unionville, Missouri'deki Yılları (1874 – 1876)	60
E. St. Louis Yılları (1877 - 1887).....	63
F. Manila, Filipinler'deki Amerikan Konsolosluğu Vazifesi (1888-1892)	68
II. İSLAM'I KABUL SÜRECİ	70
A. Din Anlayışının Oluşum Süreci	70
B. Dini Arayışları	72

C. İslam'la Tanışması	77
1. Gulam Ahmed'le Yazışmaları.....	77
2. İslam'a Atılan İlk Adım	81
D. Hacı Abdullah Arab'la Tanışması	83
III. ASYA'YA YAPTIĞI SEYAHATLER (1892)	86
A. Hindistan'ın Şehirlerine Yaptığı Seyahatler.....	86
IV. İSLAM TEBLİĞCİSİ OLARAK AMERİKA'YA DÖNÜŞ	92
A. Amerikan Medyasına Yansıyanlar	92
B. İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri	94
1. American Islamic Propaganda (Amerikan İslamî Propaganda).....	97
2. The American Moslem Brotherhood (Amerikan Müslüman Kardeşler Cemiyeti).....	101
C. Muhammed Webb'in Hareketinde İlk Ayrılıklar	103
D. Maddi Sıkıntılar ve Manhattan'dan Ayrılış.....	107
E. Muhammed Webb'in Misyon'dan Sonraki Yaşantısı (1898-1916)	114

İKİNCİ BÖLÜM:

MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI, YAYIN SAHASINDAKİ ÇALIŞMALARI VE VERDİĞİ KONFERANSLAR

I. WEBB'İN KİŞİLİĞİ	120
II. WEBB'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINA GENEL BAKIŞ	126
A. Webb'e Göre İslam'ın Batı'daki İmaj Problemi	126
B. Muhammed Webb'in Perspektifinden İslam ve Hıristiyanlık	128
C. İslam'da Kadın ve Çok Eşlilik.....	130
III. WEBB'İN YAYIN SAHASINDAKİ ÇALIŞMALARI	134
A. Kitapları.....	135
1. Islam in America	135
2. The Three Lectures.....	139
3. A Guide to Namaz.....	140
4. A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid II	141
5. The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies.....	150
B. Yayınladığı Gazeteler	156
1. The Moslem World	156
2. The Voice of Islam	159
3. The Moslem World and The Voice of Islam.....	160
IV. WEBB'İN VERDİĞİ KONFERANSLAR	162
A. Hindistan'da Verilen Konferanslar	162
1. The Calcutta Konferansı.....	162
2. Bombay Konferansı.....	164
3. Haydarabad Konferansı.....	165
4. Madras Konferansı	167

B. Chicago Dünya Dinleri Konferansı.....	168
1. Konferanstan Basına Yansıyanlar.....	174
2. Konferans Sonrası Gelişmeler	176
C. Konferanslara Genel Bakış	177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

I. OSMANLI DEVLETİ - AMERİKA ARASINDAKİ İLK İLİŞKİLER.....	188
II. OSMANLI DEVLETİ - AMERİKA İLİŞKİLERİNDE ERMENİLER VE MİSYONERLERİN ROLÜ	195
A. Amerika'ya Göç Eden Ermeniler.....	202
B. Ermeni Lobisine Karşı Webb ve Mavroyeni Bey'in Mücadeleleri	207
III. OSMANLI DEVLETİ VE PAN-İSLAMİZM (İTTİHAD-I İSLAM, İSLAM BİRLİĞİ, İSLAMCILIK)	215
III. İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSLAM DÜNYASI	222
A. İkinci Abdülhamid'in Dünya Müslümanlarına Yönelik Faaliyetleri.....	226
B. American Islamic Propaganda'ya Osmanlı Devleti'nin İlgisi	230
1. Osmanlı Devleti'nin American Islamic Propaganda'ya Finansal Yardımları ...	236
2. Osmanlı Devleti'nin American Islamic Propaganda'dan Maddî Yardımlarını Kesmesi.....	244
SONUÇ	246
BİBLİYOGRAFYA	253
EKLER	271

ÖNSÖZ

Günümüzde Amerika’da yapılan pek çok akademik çalışmalar dahil, ABD’de İslam’ın tarihiyle alakalı yazılanların ekseriyeti Afro-Amerikan müslümanlar üzerinedir. Zira bu insanların Amerika’daki tarihi geçmişleri Kolomb’un Amerika’yı keşfetmesinden önceki yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Genellikle Afrika kıtasından köle olarak getirilen bu insanlardan İslam kimliklerini muhafaza ederek hayatlarını devam ettirenler az sayıda olmasına rağmen XX. yüzyıldan önce Amerika’da İslam üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu onlar üzerinedir. Tezin konusunu oluşturan Muhammed Alexander Russell Webb ise bu kategorinin dışındadır. O, Victorian dönemini müşahade etmiş, Anglo-Sakson beyaz bir Amerikalı olarak İslam’la müşerref olmuş birisidir.

Amerika tarihine “The Yankee Mohammedan”, Osmanlı Arşivi’ne de “Muhammed Webb Efendi” olarak adını yazdıran Alexander Russell Webb’in hayatı, İslamî faaliyetleri, ilmi çalışmaları, Amerika tarihindeki konumu ve Osmanlı Devleti’yle olan münasebetleri gibi konular tezimizin temelini oluşturmaktadır.

Bu tezin meydana gelmesinde bir çok kişinin önemli katkısı ve yardımı oldu. Tezi hazırlarken yardım ve desteğini gördüğüm ancak burada isimlerini yazamadığım birçok arkadaşım ve hocalarımdan peşinen özür diliyorum ve teşekkür ediyorum.

Teze başladığımdan bu yana bana yol gösteren, taslaklarımı okuma, düzeltme lütfunda bulunan, tezin şekillenip son halini almasında en fazla katkısı bulunan danışmanım Prof. Dr. İsmail Safa Üstün’e yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Böyle bir tez konusunun ortaya çıkmasında bana fikir veren, nazik ve yapıcı önerilerleriyle ufkumu açan Prof. Dr. Mustafa Fayda hocama da şükranlarımı sunarım. Yine hocalarımdan Prof. Dr. Ali Köse tezin adı, planı ve yapısının oluşumunda öneri ve katkılarda bulundu, yardımları için kendisine minnettarım.

Tezimin ilk aşamasından itibaren yardımlarını esirgemeyen ve yazdıklarımın ilk halini dahi bıkıp usanmadan okuyup düzelten sevgili dostum ve meslektaşım Arafat Aydın ise burada en fazla teşekkürle layık olanların başında gelmektedir.

Türkiye’de bulunduğum günlerde zamanımın büyük kısmını geçirerek Muhammed Webb ve tezin diğer bölümleriyle alakalı ulaşmak istediğim belgeleri kolaylıkla temin etmemi sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İSAM Kütüphanesi personeli kütüphaneciler de görmeye alışık olmadığımız yakın ilgi ve yardımlarıyla güler yüzlerini esirgemediler. Yardımlarından ötürü onlara da hâssaten teşekkür ederim.

Amerika’da İslam mevzuu sınırları çok geniş olan bir konu olması hasebiyle nasıl bir başlık çalışmam gerektiği hususunda bana yol gösteren ve kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Yvonne Yazbeck Haddad, Sulayman Nyang, Sharron Muhammad, Allan Austin, Aminah McCloud, Richard Turner, Jane I. Smith ve Umar F. Abd-Allah’a teşekkür ederim.

Muhammed Webb’e dair en önemli vesikalardan birisi olan Hindistan seyahati günlüklerini temin etmemde kolaylık gösteren Duke University, Rare Book, Manuscript, and Special Collections Library sorumlusu Elizabeth Dunn’a teşekkür ederim.

Muhammed Webb’in kaleme aldığı ve yayın hayatına kazandırdığı kitap ve gazetelere ulaşmamda yardımcı olan Trinity College’dan Peter J. Knapp’e, Library of Congress yetkililerine, New York Public Library, Claverack Free Library and Reading Room, Saint Louis Public Library çalışanlarına müteşekkirim.

Beni ilmî çalışmalara her daim teşvik eden, dua ve nasihatlarıyla gönlümü aydınlatan, öğrenciliğim boyunca örnek aldığım kıymetli büyüklerim Abdullah Farukî ve Muzaffer Yalçın Hocaefendi’ye şükranlarımı sunuyorum.

Ve şüphesiz çalışmam esnasında yıllarca beni her anımda destekleyip motive eden, dualarıyla ayakta durmama vesile olan kıymetli annem ve babama, tezimin zorlu günlerinde bana katlanan, cefamı çeken sevgili eşim ve çocuklarıma sonsuz sevgilerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a. mlf.	: aynı müellif
(a.s.)	: aleyhisselâm
b.	: ibn, bin
bk.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
b.y.	: baskı yeri yok
c.	: cilt
Co.	: Company
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
(Ed.)	: editör
h.	: hicrî
Hr.Sys.	: Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı
Hız.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ. Har.	: İrade-i Hariciye
mad.	: maddesi
MO	: Missouri
NJ	: New Jersey
nşr.	: neşreden
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(r. a.)	: radiyallahu anh
s.	: sayfa
(s.a.v.)	: sallallahu aleyhi vesellem
thc.	: tahrir eden
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden

tsh.	: tashih eden
ts.	: tarihsiz
USA	: United States of America
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri
vol.	: volume
YA. HUS.	: Yıldız Sadaret Husûsî Marûzât Evrakı
Yay.,	: Yayınları
Y.PRK.UM.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK. EŞA.	:Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlikler
Y.PRK. ASK.	: Tahriratı Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK. MK.	:Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı
yy.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

I. TEZİN MUHTEVASI

“Amerikalı Mühtedi: Muhammed Alexander Russell Webb (1846-1916)” başlıklı bu tez, giriş hariç üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın türü biyografi olduğundan kurgu ve bölümlendirmeler, kronolojik biçimde yapılandırılmaya özen gösterilmiştir. Ayrıca her bölümün de kendi içerisinde bir temasının olmasına da dikkat edilmiştir.

Giriş bölümünde Amerika’nın genel tarihi gözönünde bulundurularak Amerika’daki Müslümanların tarihçesi Columbus’dan (1492) önceki dönem, Columbus sonrası ve kölelik dönemi, 1880’lerden günümüze kadar olan dönem şeklinde ele alınarak anlatılmaktadır. Özellikle Columbus sonrasındaki kölelik döneminde yaşayan ve ABD tarihine iz bırakan müslüman şahsiyetlerin hayatlarına genel olarak değinilmektedir. Bu bölüm diğer bölümlere nazaran daha bağımsızdır denebilir. Çünkü diğer bölümlerde Muhammed Webb’in hayatına dair detaylar izah edilmektedir.

Birinci ve ikinci bölümlerde Muhammed Alexander Russell Webb’in çocukluğundan ölümüne kadar olan tüm hayatı, İslam’la şereflenmesi, Asya ülkelerine olan seyahatleri, Amerika’daki İslamî çalışmaları, konferansları ve yaptığı yayın faaliyetleri detaylı olarak anlatılmaktadır. Dört kısma ayrılan birinci bölümün alt başlıklarındaki konular oluşturulurken Webb’in hayatındaki tarihsel kronolojiye bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Bu bölümde istifade edilen kaynakların çoğunluğunu Amerikan Arşivi, İngilizce kaynaklar ve o dönemde yayınlanan gazetelerin haberleri gibi tarihi vesikalar oluşturmaktadır.

Webb’in çocukluğundan 1898 yılına kadar olan dönemde neler yaptığına dair elde pek çok materyal bulunmasına rağmen o yıldan sonraki hayatıyla alakalı arşivlerde veya başka yerlerde çok fazla bilgi mevcut değildir. 1898’den itibaren Amerika’daki İslamî faaliyetlerine kısmen de olsa ara veren Webb, bu tarihte New Jersey’de Rutherford kasabasına yerleşmiş ve vefat tarihi olan 1916 yılına kadar hayatının geri kalan kısmını

burada geçirmiştir. 1901 yılına ait bir Osmanlı vesikasına göre Webb, bu tarihte II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilerek Amerika'da yaptığı hizmetlerden dolayı Padişah tarafından çeşitli hediyelerle taltif edilmiştir. Bu konuyu anlatan vesikanın haricinde Webb'in 18 yıl boyunca İslamî faaliyetlerle meşgul olup olmadığına dair çok fazla bilgi mevcut değildir.

ABD'de ulaştığımız kaynaklara göre Webb, 1898'den itibaren eskisi gibi faal olarak İslam'ı tebliğ, konferans veya yayıncılık hizmetlerinde bulunmasa bile hayatının sonuna kadar müslüman gibi yaşantısına devam etmiş ve bu kimliğini de hiç bir zaman gizlememiştir. 1901 yılındaki İstanbul ziyaretinden sonra İstanbul'daki müşahedelerine dair Rutherford'da iki konferans vermiştir. Kendisi Padişah tarafından fahri olarak New York konsolosu ilan edilmesine rağmen Webb eski günlerindeki gibi İslamî faaliyetlere aktif olarak dönüş yapmamıştır.

Tezin ikinci bölümünde Muhammed Webb'in şahsiyeti, düşünce dünyası ve yayınladığı kitaplar ve gazeteler farklı başlıklar altında ele alınarak incelenmektedir. Hristiyanlık ve İslam dinlerine bakışı, Batı'nın önyargıyla yaklaştığı bazı İslamî meselelere karşı Webb'in verdiği cevaplar üzerinde analizler yapılarak onun fikirlerine dair bilgiler verilmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde Muhammed Webb'in hayatında ve İslamî yayın faaliyetlerini devam ettirmesinde önemli yere sahip olan Osmanlı Devleti'yle ilişkileri ele alınmaktadır. Fakat konunun daha net anlaşılması için öncelikle Osmanlı-Amerika ilişkileri siyasi bakımdan değerlendirilmekte ve Protestan misyonerlerin Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıpratma politikaları üzerinde durulmaktadır. İttihad-i İslam siyaseti özellikle devrin padişahı II. Abdülhamid'in perspektifinden incelenmekte sonrasında ise Webb'in Amerika'daki İslamî hizmetleri gözönünde bulundurularak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin takip ettiği Pan-İslamist politika anlatılmaktadır.

Hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin takip ettiği İslamî çizgide hareket eden ve Padişah'ın tüm uygulamalarını tasvip eden Webb'e ve İslamî faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin tutumu bu bölümde incelenmektedir. Ümmetin halifesi konumundaki II. Abdülhamid'in American Islamic Propaganda hareketini mağdur

durumda bırakmayarak kendi şahsî parasından ve devletten maaş gönderilmesine dair bilgiler Osmanlı belgelerinin referanslarıyla gün yüzüne çıkarılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne her fırsatta sıkıntı çıkaran Ermeniler'e karşı Webb'in yaptığı hizmetlere de değinilmektedir.

II. TEZİN ÖNEMİ

Bu tez çalışmasında İslam'la şereflenen Anglo-Sakson Amerikalı Muhammed Alexander Russell Webb'in hayatı, şahsiyeti, ilmi çalışmaları ve İslamî faaliyetleri ortaya konmaktadır.¹

Bazı araştırmacılar Webb'in ilk Müslüman Amerikalı olduğu hususuna şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Mesela, Metodist kilisesi mensubu olan ve misyonerlik faaliyetleri için Türkiye'ye gelen Rahip Norman, Webb'den önce 1879 yılında İstanbul'da İslam'la müşerref olmuştur.² Yine Amerikan gazetelerinde kendisinden, Mısır Bey'i olarak bahsedilen ve 1893 yılında Chicago'da Dünya Dinler Kongresi'nde Webb'e eşlik eden J.A.S. Grant Bey'in de daha önceden Müslüman olduğuna dair iddialar vardır.³

Ayrıca Webb'in çağdaşı diyebileceğimiz John A. Lant ve Emin L. Nabakoff da bu bağlamda zikredilebilecek isimler arasındadır. Her iki şahsın ne zaman müslüman olduklarına dair net bir bilgi bulunmazken onların Amerika'da isim yapmalarında

¹ Amerika'da İslam'ın tarihsel sürecine bakıldığında Muhammed Webb ilk müslüman değildir. Müslümanların bu kıtada varlıkları Columbus'un Amerika'yı keşfinden önceki yüzyıllara kadar uzandığına dair iddialar bulunmaktadır. Bu mevzuyla alakalı bilgiler kaynaklarıyla birlikte tezin giriş bölümünde verilecektir.

² Yaptığımız araştırmalar neticesinde Rahip Norman hakkında yayınlanmış hiçbir eser veya makaleye rastlayabilmiş değiliz. Müslüman olduktan sonra Amerika'ya dönüp dönmediği, hayatının geri kalanını Osmanlı topraklarında mı yoksa başka bir yerde mi devam ettirdiği Rahip Norman hakkındaki cevapsız kalan sorulardır. Rahip Norman'ın hayatıyla ilgili olarak Osmanlı arşivlerine bakmak faydalı olabilir.

³ Dr. Grant Bey hakkında da çok fazla bilgi yoktur. Dinler Kongresinde 'The Egyptian Religion and Its Influence on Other Religions' başlıklı kısa bir sunumda bulunmuştur. Konuşma metni için bkz.: John Henry Barrows (Ed.), *The World's Parliament of Religions; An Illustrated and Popular Story of The World's First Parliament of Religions, Held in Chicago in Connection with The Columbian Exposition of 1893*, Vol. 2, Chicago: The Parliament Publishing Company, 1893, ss.1348-1349.

Webb'in katkısı büyüktür. Muhammed Webb'in American Islamic Propaganda'yı başlattığı ilk aylarda misyonda aktif olarak görev yapan John A. Lant ve Emin L. Nabakoff, Aralık 1893'te gruptan ayrılarak merkezi Union Square, No:8, New York City'de The First Society for The Study of Islam adını verdikleri Muhammed Webb'e rakip bir grup kurmuşlardır.⁴ Onların bu şekilde ayrılmasında Webb'in de rolü büyüktür. Lant'in hapishane dosyasına ulaşan Webb, onun geçmişini okuduğunda hiç vakit kaybetmeden Lant'i gazetesinin merkezinden kovar. John A. Lant, Muhammed Webb'in bu mesele üzerindeki tepkisini samimiyetten uzak görmektedir.⁵

John A. Lant, Webb'in hareketinden ayrıldıktan sonra kendi fikirlerini beyan ettiği *The American Moslem* adlı gazeteyi yayınlanmaya başlar. 15 günde bir yayınlanan gazetede Webb'in aleyhinde yazılara ağırlık verilir. Ayrıca gazetede Hz. Peygamber (a.s.)'in dini formasyonunu çok küçük yaşlarda amcası Ebû Talip'le çıktığı ticari seyahatlerde Yahudi din adamlarını dinleyerek oluşturduğu şeklinde misyonerlerin iddialarını gazetesinde yayınlamaktan geri durmaz.⁶

American Islamic Propaganda'dan ayrılan bir başka şahıs da Emin Nabakoff'tur. Nabakoff, Liverpool'da Müslümanların aktif olarak faaliyetlerde bulundukları ve ehl-i sünnete uygun amel eden kimselerden müteşekkil Abdullah William'ın başkanlığındaki Liverpool Müslüman Enstitü'sünün aktif üyesidir. O, Webb ile tanıştıktan sonra "The

⁴ *New York Daily Tribune*, "Preaching Islam Here", 11 December 1893, s.8. Rus asıllı Emin L. Nabakoff Alaska'ya taşınmış burası Rusya'dan satın alınınca Amerikan vatandaşı olmuştur. Ağustos 1893'te New York'a gelmiş hiç vakit kaybetmeden Webb'le işbirliği içerisine girmiştir. *The Moslem World*, "Personals," September 1893, s.9; *The New York Times*, "A Fourth-Floor Mosque," 4 February 1895, s.8; *The New York Times*, "Muezzin's Call Not Silenced," 18 December 1893, s.1; *The New York Times*, "Mohammed a Bone of Contention," 22 January 1894, s.5; *The Crescent*, "Annual Meeting of The Liverpool Moslem Institute," 12 August 1893, s.239.

⁵ 1870'lerde Lant, nezaket kurallarına aykırı olan yayıncılık anlayışına sahipti. Din felsefelerinin referanslarını edebiyatta kullanarak Hristiyanlık inancına aykırı bir şekilde yorumlaması sebebiyle Anthony Comstock'a karşı gelmişti. Lant uzun yıllar Comstock'tan yakasını kurtaramamış ve Amerika Birleşik Devletleri'nin postalarını kötüye kullanması sebebiyle de bir kaç defa tutuklanmıştı. John A. Lant'in tutuklanması ve başka yönleriyle alakalı geniş bilgi için bk.: De Robigne Mortimer Bennet, *Anthony Comstock: His Career of Cruelty and Crime*, Da Capo Press, February 1971, ss. 1023-1024.

⁶ *The American Moslem* gazetesinin 4. sayısı için bk.: BOA, *YA. Hus.*, 309/80, Lef. 4.

Moslem World” gazetesini belli bir miktar para karşılığı işletme teklifinde bulunur. Webb de bunu reddeder. Yaptığı araştırmalar neticesinde Nabakoff’un güvenilir bir kimse olmadığına dair bilgiler alır ve onunla bağlarını tamamen koparır. Bunun üzerine Nabakoff, Nafeesa Keep’in⁷ *The Moslem World* gazetesinin binasında başlattığı boykot hareketinde Keep’in safında yer almıştır.

Muhammed Webb’le yolları ayrılan Emin Nabakoff, bir süre ortalıktan kaybolduktan sonra The First Society for The Study of Islam cemiyetiyle adını yeniden duyurur. Emin Nabakoff kurduğu cemiyetin merkezi olan New York’ta toplantılar düzenleyerek orada sesli olarak ezan okumuş ve cemaatle namaz kılmışlardır. Nabakoff ve topluluğu alenen Arapça ezan okunarak insanların ibadete davet edilmesinin İslam’ın doğru biçimde temsil edilmesinin alameti olduğu iddiasındaydılar.⁸

Webb’in yavaş ve itidalli propagandasına heyecanlı ve hızlı bir şekilde karşılık verdiği anlaşılan Nabakoff’un etrafında bir cemaat oluşmuş ve New York’taki Müslüman cemaati bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Webb tarafından ‘fakir ve iktidarsız bir derviş’ olarak tanımlanan Emin Nabakoff, Webb’in savunduğu çokeşliliğin karşısında yer alarak Amerikan halkından da destek bulmaya da çalışmıştır. Nabakoff yeterli İslamî bilgiye sahip olmadığı halde Davidyan adlı bir Ermeni ile İslam’da kadın hukuku konusunda tartışmaya girmiştir.⁹ Osmanlı elçiliği, İslam konusunda bilgisizlikle vasıflandırdığı Nabakoff’u Webb’in düşmanı olarak tanımlamıştır.¹⁰ Muhammed Webb’le aynı dönemde yaşayan John A. Lant ve Emin

⁷ Nafeesa Keep, mühtedi olarak müslüman olanlardandır. *The The Voice of Islam*’da editörlük ve The Moslem World Publishing Company’de ise sekreter olarak görev yapmıştır. Vazifesi sebebiyle Webb’in misyonu ve hareketin içeriğine dair bilgilere sahipti. Fakat *The The New York Times*’ın haberine göre Mrs. Keep’in İslam’ı kabul ettiğine şüpheyle yaklaşmaktadır. *The The New York Times* muhabiri Mrs. Keep’e İslam’ı kabul edip etmediğine dair soru sorduğunda; Keep’in cevabı da biraz sert olmuştur. Umar F. Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, 1. Basım, USA: Oxford University Press, 2006, s.247.

⁸ *Middletown Daily Times*, “The Call to Prayers,” 11 December 1893, s.1.

⁹ BOA, *Hr.Sys.*, 72/85, 22 Aralık 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 69/20, 14 Aralık 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁰ BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 5 Şubat 1895 Tarihli Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

Nabakoff İslam'a hizmetten ziyade genelde entrikaların ve ayrılıkçı fikirlerin arkasından gitmişlerdir.

Muhammed Webb'den önceki yüzyıllarda da Amerika'da müslümanların varlığına rastlamak mümkündür. Mesela köle ticaretinin yapıldığı yıllarda Amerika'ya getirilen Afrikalı kölelerin çoğunun müslümanlardan oluştuğu tarihi vesikalarla sabittir. Fakat o dönemlerde İslam, Amerikan toplumu tarafından yakinen bilinmemektedir. Ayrıca bu insanlar köle olarak Amerika'ya getirildiklerinden dolayı hayatlarında İslam'ı tebliğ gibi bir maksatları olmamıştır. Buna rağmen getirilen kölelerden kimisi konumları, bilgileri ve İslamî yaşantıları gereği Amerika'daki İslam'ın tarihinde iz bırakan şahsiyetler arasında yerlerini almışlardır. Onlardan bazılarının hayatına tezin giriş bölümünde kısaca değinilmektedir.

Muhammed Webb'in tarihi konumu ve fonksiyonu kendisinden önceki ve sonrakilerin hayatları incelendiğinde daha net bir şekilde görülmektedir. O, Anglo-Sakson bir Amerikalı olarak Amerikan toplumundaki saygınlığı ve yaptığı İslamî hizmetlerle tarihe mal olan ilk şahsiyettir. Ulaşılan mevcut kaynaklar, tarihi bilgiler ve dürüstlük gereği Muhammed Webb'in hayatının ve düşüncelerinin Amerika'da İslam'ın kökleriyle ilgili daha geniş bir çerçeveye oturtulmalıdır. Zira Webb'in ilmi çalışmaları ve tebliğ faaliyetleri vasıtasıyla İslam'ın öğretileri, New York başta olmak üzere Washington DC, Chicago, New Jersey, Pennsylvania gibi eyaletlerde insanların günlük hayatlarında bahsettikleri ve merak ettikleri bir din haline gelmiştir. Özellikle *The New York Times*, *New York Herald*, *Chicago Tribune* gibi tanınmış gazeteler ve yerel basın organları, Webb'in nerede konferans verdiği, İslamî misyon adına neler yaptığı, konuşmalarında nelere değindiğine dair pek çok meseleyi objektif veya subjektif yorumlamalarda bulunarak insanların dikkatlerinin İslam üzerine yoğunlaşmasına vesile olmuşlardır.

Kasım 1943'te New York Manhattan'da Muhammed Alexander Russell Webb'in anısına yapılan toplantıda Nadirah Florence Ives Osman, Webb'in hayatını kısaca anlattıktan sonra bu tarihi hakikatı şu sözlerle ifade etmiştir:

“Allah, onun için ne dilediyse Webb’de onları başarıyla tamamladı. O, yapabileceğinin en iyisini yaptı. Bugün o, gömülü bir anıt gibi bize kalmıştır. Bize düşen zamanın tozlarını ve geçmiş nesillerin vefasızlığının izlerini silerek onu gün yüzüne çıkarmaktır.”¹¹

Muhammed Webb’in tarihî konumu nedir? Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle onun hayatını anlamak, yaptığı İslamî faaliyetlerin Amerika’da ne gibi izler bıraktığını tarihi vesikaları da gözden geçirerek ele almak gerekmektedir.

Bu çalışmada Muhammed Webb’in biyografisi, düşünce dünyası, Manila’da konsolosluk vazifesine atandığı yıllardaki siyasi kimliği ve İslam’a girdikten sonraki çalışmaları ayrı ayrı olgular olarak düşünülmemiştir. Hayatındaki gelişmeler tarihi seyir içerisinde diğer yönlerine de yer verilerek topluca anlatılmaktadır.

Müslüman oluncaya kadar hep hakikatı arayan Muhammed Webb, onu bulduktan sonra son nefesine kadar inandığı dinin çizgisinden ayrılmamış bir şahsiyettir. O, Amerika’da İslam’a karşı klişeleşmiş önyargıların olduğu bir dönemde tek başına da kalsa İslamî mücadelesini cesaretle devam ettirmiştir. Chicago’daki Dünya Dinleri Konferansı’nda İslam’ı temsilen binlerce insana verdiği konferanslar, Amerika’da İslam’a açıktan davet kampanyaları başlatması ve İslam dünyasından müslümanlar Amerika’ya gelmezden önce özveriyle yaptığı hizmetler onun şahsını önemli kılan başlıca faktörlerdir.

Muhammed Webb’in hayatının tez konusu olarak seçilmesine ilişkin pek çok sebep gösterilebilir. Onun biyografisi bizim tarihimiz için de önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti tarih boyunca hem kendi topraklarında hem de başka ülkelerde yaşayan müslümanlara önderlik ve rehberlik yapmıştır. Bu durum devletin yıkıldığı XX. yüzyıl başlarına kadar bu şekilde devam etmiştir.

II. Abdülhamid’in tahtta bulunduğu dönemde yaşayan Muhammed Webb, Amerika’da yaptığı İslamî hizmetler ve Ermenilerin Osmanlı aleyhine yürüttükleri propagandalara karşı Osmanlı Devleti’nin yanında yer alıp risaleler yayınlaması

¹¹ Nadirah Florence Ives Osman, “The Story of The First American Convert to Islam: Muhammad Alexander Russell Webb – A Scholar of Fame – Social Worker – Leading Journalist – Editor of Many Papers – Consul General for U.S.A. – Founder of First Islamic Mission and Islamic Mission and Islamic Periodical in America.” *The Light*, (8 April 1944), s.8.

sebebiyle padişah tarafından 1901 yılında İstanbul'a özel olarak davet edilmiştir. Bu ziyareti esnasında kendisine üçüncü dereceden mecidiye nişanı, 'Efendi' unvanı ve New York Konsolosluğu gibi makamlar verilerek taltif edilmiştir. O, bir Osmanlı Sultan'ı tarafından bu şekilde ödüllendirilen tek Amerikalı'dır.

Webb, Amerika'daki müslümanlar için de önemli ve karizmatik yapıya sahip olan bir liderdir. Zira Amerika'da doğan ve hiçbir müslümanla görüşme imkânı olmadığı halde İslam'ı kabul eden kişi sadece Muhammed Webb'dir. Gulam Ahmed'le yazışmalarının ardından İslam'ı benimsemesine rağmen o, Ehl-i Sünnet çizgisinde bir İslamî anlayışa sahiptir. Amerikan tarihinde ortaya çıkan diğer İslamî hareketlerle onun temsil ettiği misyon arasında bağlantı veya etkileşim yoktur. Geride ne kalıcı bir enstitü ne de American Islamic Propaganda'yı temsil eden kuruluş bırakmamasına rağmen Amerikan İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü Webb, Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansı gibi yüzyılın en büyük organizasyonunun icra edildiği bir mekânda İslam'ı resmi olarak temsil eden ve binlerce insana hitap etme imkânı bulan tek isimdir.

Yeri gelmişken burada şu hakikatin belirtilmesinde fayda vardır. Batılıların zihniyetine göre Muhammed Webb, İslam'a girmekle Anglo-Sakson bir Amerika'lı için en zor yolu seçmiştir. Zira onlara göre Batılı bir kimse, oryantalist manada Doğu'ya hayranlık duyabilir. Doğu onun için mistik mitolojik bir dünyaya açılan penceredir ve uygarlıkların beşiğidir. Ama Doğu'nun dinini kabullenmede uzak durmada fayda vardır diye düşünmektedirler. Bu yüzden Webb'in yaşadığı dönemde yazar çizer takımından bazı kimseler ve oryantalistler İslam'a karşı durmuşlar ve yalan yanlış düşünceleriyle insanlarda önyargıların oluşmasına sebep olmuşlardır. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de oryantalistler temel argüman olarak İslamofobyayı kullanmaktaydılar.¹² Maalesef bazı insanlar tarafından İslam, Hıristiyan veya Yahudilik'ten ayrı ve köksüz bir din olarak takdim edilmeye çalışılmaktadır. Yani onlara göre İslam, 'öteki ve yabancısıdır!' Bu da İslam'ı şiddet ve manipulatif bir kavram olarak aşağı kabul etme

¹² İslam'a önyargıyla yaklaşma veya düşmanlık besleme olarak adlandırılan İslamofobyayı, kavram olarak yeni olmasına rağmen anlayış olarak Batı'da her zaman varolmuştur.

anlayışını yerleştirmiştir.¹³ Bu yüzden Webb'in dönemindeki oryantalist ve yazar takımı İslam hakkındaki önyargılarını her platformda gündeme getirerek halktan pek çoğunu kendi düşünce dünyalarına çekme hususunda kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. Bunlar arasında Elwood Morris Wherry'nin 1896'da yayınladığı *Islam; or, The Religion of Turk*, E.Samuel Z. Zwemer'in 1908 yılında yayınlamaya başladığı *The Moslem World* vardır. İslam'a düşman olan bu şahısların faaliyetleri karşısında Webb de yaptığı yayınlar ve verdiği konferanslarla bir kalkan vazifesi görmüştür. İslam'ın hakikatlerini tebliğ etme hususunda Webb'in takdim ettiklerine Amerikan toplumunun genelde kapalı ve önyargılı olması, onun faaliyetlerini neredeyse önemsiz ve farkedilmez hale getirmiştir.

Günümüzde devam eden İslam'a karşı düşmanlık ve yanlış anlamalar Muhammed Webb'in yaşadığı dönemde de aynıydı hatta daha kötüydü denebilir. Bu yüzden Webb üstlendiği ve gerçekleştirmeye çalıştığı İslamî misyonuyla tarihe mal olmuş bir kimsedir. Fikirlerini sağlam ve doğru delillerle insanlara takdim etmesine rağmen Amerikan toplumunda ve kültüründe İslam'a karşı oluşturulan önyargılar sebebiyle onun faaliyetleri yaklaşık bir asırdır tarihin derinliklerinde nerdeyse kaybolmaya yüz tutmuştur. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında yaşayan ve Amerika'daki müslümanların

¹³ Batı'da İslam'ın takdimi ve yapılan araştırma metotlarının biçiminin anlaşılması için Edward Said'in *Oryantalizm* kitabını veya oryantalistizm'le alakalı diğer çalışmalarına bakılabilir. Edward Said'in 1978 yılında neşrettiği *Oryantalizm* adlı eseri sosyal bilimlerde etkisi bugün de devam eden tartışmalara yol açmıştır. Said, Batı'da yapılan şarkiyat çalışmalarının masum bir bilgiden ziyade Batı'nın Doğu üzerindeki hegemonya arzularına hizmet ettiği düşüncesindedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için tarih boyunca olumsuz bir Doğu imajı ortaya konmuş, ilahiyattan filolojiye, resimden güzel sanatlara kadar bu imaj tutarlı ve birbirini tamamlayacak şekilde işlenmiştir. Said'e göre Batı bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle, kendini tanımlamak, sömürgeci niyetlerini haklı göstermek ve bu amacını gerçekleştirmek adına hayalî bir Doğu üretmiştir. 'Ben ve diğerleri' ayrımından hareketle dünyanın merkezine kendisini koyan Batı, Ortaçağ'dan itibaren Doğu kültürleri, medeniyetleri ve inançları etrafında başlattığı şarkiyat çalışmalarıyla kendi Doğu'sunu oluşturmuş, bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ve akla gelen bütün olumsuzlukların yüklendiği Doğu imajını günlük hayattan siyasete, sosyal bilimlerden güzel sanatlara kadar hemen hemen hayatın her sahasında kullanıma sokmuştur. Bu bilgiye göre Doğu ile Batı arasında her alanda derin farklılıklar söz konusudur. Batı, akli ve rasyonel düşünme yeteneği sayesinde insanlığın en ileri aşamasını temsil etmektedir. Aklını kullanma yeteneğinden ve tarihten yoksun, tarihin dışında yaşayan Doğu'nun kendi başına bu gelişmeleri gerçekleştirmesi mümkün değildir.

geçmişiyile ilgilenen tarihçiler Webb'in hayatını da detaylı olarak incelemiş olsalardı şu an Amerika'nın İslamî geçmişine dair tarihinde bazı şeyler farklı olabilirdi.

III. METODOLOJİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezde Muhammed Alexander Russell Webb'in biyografisi, İslamî faaliyetleri, Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri, İslam hakkında yanlış düşüncelere ve önyargılara sahip olan Amerikan halkını doğru yönlendirmek için yaptığı eğitimsel çalışmaları gibi temel başlıklar ele alınarak incelenmektedir.

Tezin hazırlanma aşamasında tarama modeli örnek alınmıştır. Öncelikle tez konusu ile ilgili bilgiler arşiv ve kütüphane malzemelerinden istifade edilerek toparlanmıştır. Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden konu ile ilgili elde edilecek vesikalar olmak üzere Amerika'daki kütüphane ve üniversite arşivlerinden mevcut el yazması kaynaklar, telif eserler, tezler, dönemin gazete arşivi ve yapılan tetkikler araştırmamızın önemli veri kaynaklarıdır.

Konu ile ilgili (az sonra detaylı olarak zikredilecek) arşiv ve kütüphanelerdeki Osmanlıca ya da İngilizce vesika ve eserler toplanmıştır. Osmanlı Arşivi'nden ağırlıklı olarak Washington ve New York'taki Osmanlı elçilerinin Muhammed Webb ve çalışmalarına dair İstanbul'a gönderdiği raporlar, yardım amaçlı Webb'in şahsen yazdığı mektup vb. yazışmalar incelenmiştir. Daha sonra bu belgelerden ve konuyla ilgili kitaplardan elde edilen bilgiler fişlenmiştir. Bu işlem bittikten sonra fişler konularına göre tasnif edilerek, çoğunluğu İngilizce olan metinler tercüme edilerek yorumlanmış ve araştırmamıza bir çözüm önerisi getirmesi amacıyla hadiseler tarihsel sıralamasıyla bir bütün halinde sunulmuştur.

Tez bir tür biyografi çalışması olduğundan Webb'in hayatı ve İslamî faaliyetleri anlatılırken mümkün mertebe tarihi kronoloji muhafaza edilmeye gayret edilmiştir. Onun düşünce dünyasında etkisi olan Presbiteryen Kilisesi, Claverack Koleji, Teosofi topluluğu gibi kurumlar üzerinde bazı ayrıntılara girilmiştir. Fakat tezde belli bir problem üzerine yoğunlaşılmanmıştır. Konu hem Osmanlı tarihi hem de Amerikan İslam tarihi açısından önemli olduğundan Webb'in New York'taki İslamî faaliyetleri,

konferansları, hizmet alanları ve tek başına kalsa bile mücadelesine devam etmesi gibi meselelere ağırlık verilmiştir. Webb'in Amerikan kimliğinden ziyade müslüman kimliği üzerinde durularak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada temel olarak kullanılan malzemenin büyük çoğunluğunu Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Amerikan Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, arşiv kaynakları tarih araştırmaları için önemli bir unsurdur. Bu vesikalar devletin resmî yazışmalarını da ihtiva ettiğinden önemi bir kat daha artmaktadır. Bu anlayış üzere tez çalışmasında bilhassa Osmanlı Devleti'nin Muhammed Webb'e ve misyonuna bakış açısını anlatırken genellikle Osmanlı belgeleri ana kaynak olarak esas alınmış eksik kalan kısımlar ise Amerika'daki belgeler ve kaynaklar ışığında tamamlanmıştır.

Osmanlı Arşivi'nde Muhammed Webb'le alakalı tasniflerin tamamı onun bir İslam tebliğcisi olarak Amerika'ya dönmesinden itibaren başlamaktadır. Osmanlı Hükümeti'nin New York ve Washington büyükelçilerine gönderdiği habere göre Webb'in yapacağı çalışmalara duyarsız kalınmaması istenmektedir. Bu bağlamda basında çıkan haberler takip edilmeli, Webb'in ne gibi planları var anlaşılmaya çalışılmalıdır. Webb, Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansı sonrasında Washington sefiri Mavroyeni Bey ile bağlantı kuruncaya kadar Osmanlı elçilikleri hazırladıkları raporları İstanbul'a göndermeye devam etmişlerdir. Webb'le birebir temas kuruluncaya kadar geçen sürede gönderilen elçilik raporları, Amerikan basınında yayınlanan Webb'in kısa biyografisi, Amerika'da yapmak istediği İslamî hizmetler ve hedefleri gibi konuları içeren bu belgelerin tamamı BOA *Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı* tasnifinde mevcuttur.

Muhammed Webb, 1893 yılının ilk aylarından itibaren New York'da İslam'ı tebliğ halkaları tertip ederek *The Moslem World* gazetesinin yayınına başlamıştır. Eylül 1893'te Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansı'nda ismini ve misyonunu daha da yakından tanıtmayı başarmasına rağmen American Islamic Propaganda hareketindeki maddi sıkıntılara engel olamamaktadır. Yayınladığı gazeteyi de kapatma noktasına gelen Muhammed Webb, öteden beri saygı duyduğu Osmanlı Devleti'yle hem irtibat kurmak hem de misyonuna yardım talep etmek amacıyla Osmanlı elçisi Mavroyeni

Bey'le Washington'da biraraya gelir. Elçi, Muhammed Webb'le ilk görüşmesini, onun isteklerini ve hakkındaki olumlu izlenimlerini hiç vakit kaybetmeden İstanbul'a bildirir. Webb'in Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini, II. Abdülhamid'in Webb'e maddî yardım gönderilmesini onaylamasını, Amerika'daki İslamî faaliyetlerini, hakkında çıkan asılsız haberleri ve etrafındaki insanların Webb'e verdikleri sıkıntıları detaylı olarak anlatan belgelerin tamamına yakını Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi olarak sınıflandırılan *Yıldız Sadaret Husûsî Marûzât Evrakı* (YA. HUS.), *Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa* (Y. PRK. HR.), *İrade Tasnifi'nden İrade-i Hariciye* (İ. HAR.) ve *Bâbıalî Evrak Odası Sadaret Evrakı* bölümündedir.

Osmanlı-Amerika ilişkileri, II. Abdülhamid'in dış politika anlayışı gibi konuların tarihi ve siyasi açıdan değerlendirilmesinde Hasan Tahsin Fendoğlu'nun *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri*, Nurdan Şafak'ın *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Çağrı Erhan'ın *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri ve Turkish – American Relations: Past, Present, Future*, Vahdettin Engin'in *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İhsan Süreyya Sırma'nın *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, Michael B. Power Oren'in *Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present* eserlerinden istifade edilmiştir.

Tezde, Osmanlı-Amerika ilişkilerinin başlangıcı ve sonrasında gelişen hadiseler genellikle siyasi ve diplomatik açılardan değerlendirildikten sonra Osmanlı bünyesindeki Ermeniler konusu ele alınmaktadır. Zira Ermeni halkı üzerinde Amerikalı Protestan misyonerlerin yaptıkları Osmanlı aleyhinde propaganda faaliyetleri Amerika'yla ilişkileri bazen olumsuz yönde etkilemiştir. Misyonerlerden istedikleri desteği bulan devrimci Ermeni komiteleri hem Osmanlı topraklarındaki hem de Amerika'ya göç eden Ermeniler üzerinden entrikalar çevirmişlerdir. Misyonerler, Osmanlı aleyhinde kamuoyu oluşmasını sağlamak için gazete, kitap, dergi, vs. yayınları kullanmışlardır. Onların bu ve benzeri faaliyetlerine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı*, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı*, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlikler Tahrirâtı* bölümleri belge bakımından çok zengindir.

Ayrıca misyonerlerin Amerika’da Ermeniler lehinde propaganda yapmaları, kamuoyu oluşturma çabaları, miting ve toplantılar düzenleyerek Osmanlı aleyhine hararetli konuşmalar yapmaları, yardım organizasyonları tertip etmeleri, Amerikan hükümeti ve Avrupalı devlet adamlarını Türkiye’ye müdahale etmeye teşvik etmeleri gibi pek çok konunun izah edilmesinde *Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı, İrâde Hususi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratındaki* belgelere müracat edilmiştir. Ermeni ve misyonerler meselesi tezin ana temasını oluşturmadığından arşivde bulunan belgelerin içeriklerine dair detaylara girilmemektedir. Fakat konuyla alakalı belgelerin yerleri ve numaraları dipnot olarak gösterilmekte ve gerekli açıklamalar yapılmaktadır.

Amerika’daki Ermenilerin çalışmalarını İstanbul’a bildiren ve gerektiğinde yetkili makamlarla diplomatik yazışmalar yapan Washington sefiri Mavroyeni Bey’in hizmetleri de tezimizde bahsedilmesi gereken mevzular arasındadır. Zira Mavroyeni Bey, Muhammed Webb’in İslamî faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiş, 1895-1896 yıllarında Webb’le birlikte Ermeni komitelerinin zararlı propagandalarının önüne geçmek istemiştir. Bu dönemde basınla iyi ilişkiler kurarak Osmanlı Devleti’nin mesajını doğrudan halka iletmekle vazifelendirilen Washington sefiri Mavroyeni Bey, ve Muhammed Webb, Ermenilerle alakalı İstanbul’da yazılan ve çoğaltılan bazı risalelerin Amerika’daki dağıtımında öncülük yapmışlardır. Ayrıca Webb’in Ermeni ve Osmanlı Devleti’yle alakalı kaleme aldığı *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid* (1895) ve *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies* (1896) isimli kitapların yayınlanarak dağıtılmasında Mavroyeni Bey yardımcı olmuştur. Mavroyeni Bey’in yaptığı diplomatik yazışmalar ve Ermeni Propagandasının Amerika’daki yüzüyle alakalı bilgilerin sunulmasında Bilâl N. Şimşir’in *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes (1894-1895)* adlı iki ciltlik kıymetli eserinden, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine” *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, “Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mayroyeni Bey ve Ermeni Gailesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisindeki* makalelerinden istifade edilmiştir.

Webb'in, American Islamic Propaganda'nın faaliyetlerine devam edebilmesi için Müslümanların halifesi konumundaki II. Abdülhamid'den Amerika'daki İslamî çalışmalara yardım elini uzatmasını istemiştir. O dönemde Osmanlı Devleti'nde bu ve benzeri konular Pan-İslamizm başlığı altında değerlendirildiğinden çalışmamızda II. Abdülhamid döneminde İttihad-ı İslam anlayışına dair meseleler izah edilmektedir. Bunun için Cezmi Eraslan'ın *II. Abdülhamid Dönemi ve İslam Birliği*, Azmi Özcan'ın *Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottomans and Britain (1877-1924)*, Mümtaz'er Türköne'nin *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu* gibi doktora çalışması olarak kaleme alınan ve sonradan yayın hayatına kavuşturulan eserler temel alınarak anlatılmaktadır. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmalar da mevcut arşiv belgeleri ve diğer birinci el kaynaklar incelenerek hazırlandıklarından ilim hayatına katkıları büyüktür.

1893 yılında Mısır'dan Amerika'ya giderek sekiz gün Muhammed Webb'in misafiri olan Mirza Abdurrahim Efendi'nin müşahedelerini kaleme aldığı ve h.1311'de *Amerika'da İslamiyet* adıyla Osmanlıca olarak yayınladığı eser Webb'i tanıma açısından önemlidir. İSAM Kütüphanesi'nden temin edilen kırk sayfalık eser¹⁴ aracılığıyla Webb'in düşünce tarzı, İslamî çalışmaları, *The Moslem World* gazetesinde çektiği maddi sıkıntılar, günlük yaşantısı ve ailesine dair pek çok bilgiye birinci elden ulaşılmıştır.

Webb'in Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri haricindeki hayatının geri kalanına dair bilgilerin büyük çoğunluğu Amerika'daki Loyd Haberly'nin *Newspaper and Newspaper Men of Rutherford* adlı çalışmasından, *The New York Times*, *Washington Post*, *Rutherford Republican*, *Chicago Tribune* gibi dönemin tanınmış gazetelerinin arşivlerinden temin edilmiştir. Özellikle *The New York Times* gazetesi Webb'in İslamî faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş, onunla alakalı her bilgiyi haber yapmaktan geri kalmamıştır. Başlangıçta American Islamic Propaganda'da aktif olarak görev yapan John Lant, Emin Nabakoff ve Nafeesa Keep gibi şahıslar bu harekette umduklarını

¹⁴ Mirza Abdürrahim, *Amerikada İslamiyet* / Mirza Abdürrahim ; mütercim Mehmed Arif. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1311/1893, 40 s. ; 18 cm. (GNL. 178315 973.297, MİR.A 1311/1893)

bulamayınca Webb'den ayrılarak ona karşı mücadeleye başlamışlardır. Kamuoyunda kendilerini haklı gösterebilmek için Webb'e çeşitli iftiralarda bulunmuşlar bunu gerçekleştirmek için basını kullanmışlardır. *The New York Times*, Webb aleyhine olabilecek her bilgiyi haber yapmaktan geri kalmazken, Webb'i aklayacak belgelere ulaştıklarında onları da yayınlamışlardır. 1893-1895 yılları arasındaki haberler incelendiğinde özellikle *The New York Times*'da Webb'e dair pek çok habere rastlamak mümkündür. Yeri geldikçe bu bilgiler tezde kullanılmıştır.

Webb'in geçmişindeki detayları öğrenmek için müracat edilen bir diğer kaynak da 1892 yılında Manila'daki konsolosluk görevinden istifa edip, İslamî misyon vazifesiyle Hindistan seyahatine çıkarken yazmaya başladığı günlüklerdir. Bu günlükler bize 19. yüzyıl sonu Amerika'sının şimdiye kadar unutulmuş olan karakteristik düşünce yapısına da göze atma imkanı sağlamıştır. Webb, hayatında ilk defa günlük tutmaya başlaması hasebiyle günlüğün ilk cildi biraz düzensizdir. O, yazmaya Manila'dan ayrılacağı günlerde başlamış ve on beş gün içerisinde yazılarındaki düzensizliği telafi etmiştir. Bu gelişme Singapur'daki günlerini anlatmaya başladığı 14 Eylül 1892 tarihli günlüğündeki tasvirlerden farkedilmektedir. Bu günlük Webb'in üç aylık Hindistan seyahatinin ve kişisel deneyimlerinin detaylı bir tasvirini bize vermektedir. Bundan dolayı günlük, ABD'deki İslam tarihi çalışmaları için de önemli bir dökümandır.

Şu an *Alexander Russell Webb Papers* adı altında mevcut olan seyahat günlükleri Duke University Rare Book, Manuscript ve Special Collections Library tarafından 1980'de satın alınmıştır. Günlük iki cilt olup her biri 144 sayfadır ve aşağı yukarı her iki cilt de Webb'in yolculuklarında yazışmak için yanında bulundurduğu kalem ve mürekkeple yazılmıştır. 29 Ağustos – 19 Ekim 1892 tarihleri arasını içeren ilk ciltte Webb, Manila'dan ayrılıp Singapur, Penang, Rangoon ve Calcutta'ya ulaşp orda kalmasına kadar olan yolculuğunda yaşadıklarını ve duygularını anlatmaktadır. İkinci ciltte ise 20 Ekim – 15 Aralık 1892 Calcutta'daki son zamanlarını, Patna, Benares, Bombay, Poona, Hyderabad, Madras ve Agra'da yaşadıklarını dile getirmektedir. Buna

ilaveten Webb, iki hafta da Hindistan'da kalmıştır. Fakat bu süre ve daha sonrası için seyahati hakkında anı defterlerinde nerelere gittiğine dair bir şey bilinmemektedir.¹⁵

Hindistan seyahatinde Webb'e refakat eden ve konferanslarında tercümanlığını yapan Hassan Ali tarafından *The Three Lectures (Madras: Lawrence Asylum Press, 1892)* adıyla yayınlanan eserin orijinali *The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb, Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a brief sketch of his life*, New York Library, Schwarzman Building - Rare Book Collection bölümünden temin edilen kaynak da önemlidir. Madras, Hyderabad (Deccan), Bombay konferansları ve Webb'in kısaca hayatının anlatıldığı kitap 52 sayfadan oluşmaktadır. Bu konferansların içeriklerinden Webb'in İslam anlayışı, bir müslüman olarak diğer dinlere, felsefelere yaklaşımı ve düşünce dünyasına dair pek çok konu hakkında görüş sahibi olunabilir.

Çalışmanın temelini oluşturan diğer kaynak eser Muhammed Webb'in kaleme aldığı ve 1893 yılında yayınlattığı *Islam in America* kitabıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, New York Library, Schwarzman Building - Rare Book Collection bölümünde kitap halinde ve Washington D.C. Library of Congress'de microfilm olarak mevcut olan bu kitap; o günün şartlarına göre Amerika'da İslam'ın doğru anlaşılmasına pekçok katkı sağlamıştır. Kitapta diğer dinler ve felsefeler mukayese edilerek İslam'ın hak din olduğu ispat edilmeye çalışılmakta, İslam'ın temel prensiplerine dair düşünceler ve American Islamic Propaganda hareketinin amacına yönelik bilgiler verilmektedir. Ayrıca kitabın girişinde 30 Mart 1893'te L. Grebsonal tarafından *Frank Leslie's Weekly*'de yayınlanan Webb'in otobiyografisi de mevcuttur.

Muhammed Webb'in 1892 yılında Haydarabad'da *Philosophical Islam* başlığıyla sunduğu ve daha sonra da kitap olarak yayınladığı çalışması da istifade edilen çalışmalardandır. Allah'a iman, İslam'ın öğretileri, insan olmanın manası gibi pek çok mesele hakkında Webb'in düşünceleri özgün bir şekilde görülebilmektedir.

¹⁵ Webb'in Hindistan gezisinde tuttuğu günlük, yeniden düzenlenerek Brent D. Singleton editörlüğünde *Yankee Muslim: The Asian Travels of Mohammed Alexander Russell Webb* adıyla Wildside Press tarafından 2007 yılında yayınlanmıştır. Bu derleme eser de Webb'in Bombay, Haydarabad ve Madras'ta verdiği üç konferans ve Gulam Ahmed'le yaptığı yazışmaların İngilizceleri de mevcuttur.

Webb'in çeşitli kaynaklardan derleyip hazırladığı "An American Observer" ismiyle 1895 yılında yayınladığı *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid* isimli kitabından da azami şekilde istifade edilmeye çalışıldı. Kitap II. Abdülhamid döneminde yapılan hizmetleri göstermesi ve Ermenilerin yalanlarının ifşa edilmesi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Osmanlı elçiliği de kitabın dağıtılmasında ve yayınlanmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca kitabın yazarı olarak Webb'in isminin gizli tutulmasına özen göstermiştir. İngilizce ve 67 sayfadan ibaret olan eser II. Abdülhamid dönemini birinci ağızdan öğrenme imkanı sağlaması bakımından önemlidir.

Muhammed Webb'in, Osmanlı Devleti lehinde yaptığı çalışmaları arasında olan bir diğer eser *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies* ismini taşımaktadır. Webb'in Osmanlı Devleti'ne olan sevgisi, Türkiye'de yaşayan Amerikalı ve Avrupalı gözlemcilerin Ermenilerle alakalı kaleme aldıkları mektup ve makaleleri toparlayıp yayınlamaya sevketmiştir. Yazar adı olarak "A Correspondent" rumuzunu kullanmayı tercih eden Webb bu kitabı; isyancı Ermenilerin yalan ve abartılı haberlerle Osmanlı Devleti'ni yıpratarak durumdan istifade etmek için Osmanlı aleyhine hazırladıkları komploları ve düşmanlıkları açığa çıkarmak amacıyla hazırlamıştır. Webb, Ermenilerle alakalı yapılan yalan ve abartılı haberlerle insanların kafalarının karıştığına inanmaktaydı. Bu kitapçık sayesinde ciddi bir sorunun çözüme kavuşmasına ışık tutacağını ümit etmekteydi.

The Armenian Troubles kitabına kısa bir önsöz yazan Webb; "İstanbul'dan gelen mektupların tamamen tarafsız olarak kaleme alındıklarını ve onlar sayesinde Anadolu'da yaşanan Ermeni sorununun okuyucuya doğru şekilde aktarılacağını" ifade etmektedir.¹⁶ Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni krizinin aslında tamamen siyasi olduğunun altını çizerek, isyanların ırkçı Ermenilerin kışkırtmasıyla meydana geldiğini belirtmiştir.

Amerikan komuoyunda Webb'in adının duyulmasına vesile olan bir diğer yayın ise *The Moslem World, The Voice of Islam* ve *The Moslem World and The Voice of*

¹⁶ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies*, Astor Place, New York: J.J. Little&Co., 1896, s.8.

İslam gazeteleridir. American Islamic Propaganda'nın en temel faaliyetlerinden olan üç gazete de Webb'in düşünce dünyasını ve dini anlayışını yansıtmaları bakımından önemli bir yere sahiptir. The Library of Congress ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen gazetelerin nüshaları incelendiğinde o dönemin şartlarında en iyi malzeme kullanılarak yayınlandığı farkedilmektedir. Webb her ne kadar maddi sıkıntılara maruz bırakılmışsa bile davasında ne kadar ciddi olduğu hem gazetede yayınladığı makalelerden hem de yayıncılık kalitesinden anlaşılmaktadır.

Webb'in hayatında ve Amerika tarihinde önemli bir yere sahip Dünya Dinleri Kongresi'nde sunulan konferans metinleri, gelişmeleri sonrasındaki tepkileri ve yankıları orijinal haliyle yansıtan iki temel kaynak eser vardır. Onlardan birincisi; kongrede görevli Frank Tennyson Neely tarafından tutulan raporları Walter Raleigh Houghton editörlüğünde *Neely's History of The Parliament of Religions and Religious Congress at The World's Columbian Exposition: Compiled from Original Manuscripts and Stenographic Reports* adıyla 1893 yılında Chicago'da yayınlanmıştır. Kongredeki gelişmeleri detaylı olarak yansıtan diğer kaynak ise kongrede başkan olarak görev yapan John Henry Borrow tarafından tüm konuşmalar biraraya getirilerek iki cilt halinde *The World's Parliament of Religious: An Illustrated and Popular History* adıyla 1893 yılında Chicago'da yayınlanmıştır. Borrow kitabını yayınlarken Webb'in konferanslarından bazı yerlerini kesmeyi uygun görmüş ve Houghton sunulan konferansın tamamını yayınlamıştır.

Günümüzde Muhammed Webb hakkında en kapsamlı çalışma Umar F. Abdullah tarafından yapılmıştır. *A Muslim in Victorian America: The Story of Alexander Russell Webb* başlığıyla 2006 yılında yayınlanan eser İngilizce'dir. Eserde Webb'in yaşadığı Victoria dönemini, ailesini, tahsil hayatını, çocukluk ve gençlik yıllarında Hristiyanlık'a karşı olan kuşkuları sebebiyle dini arayışlarını, İslam'a yolculuğunda başından geçenleri, müslüman olmasının ardından geçirdiği değişim sürecini, Amerika'daki İslamî misyonunu bu uğurda başından geçen sıkıntıları ve misyondan sonraki inzivaya çekilerek ölümüne kadar İslam'ın bir neferi olarak hizmet edişi psikolojik tahliller yapılarak hikaye edilmektedir. Batı toplumunda İslam'a karşı tarihten gelen önyargıların 11 Eylül olayları sonrasında daha da artmasının karşısında

Amerika’da böyle bir eserin kaleme alınması düşüncelerin değişmesine kısmen de olsa katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Çalışmalarda referans olarak kullanılan vesikaların birinci el kaynaklardan olması konunun ve yazılanların özgünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Fakat arşiv belgelerinde Muhammed Webb’le alakalı her bilginin detaylarına da ulaşılması söz konusu değildir. Bu da bazı bölümlerde konunun tam olarak ortaya konamaması sonucunu doğurmuştur. Ancak bu ve benzeri problemler dönemin basınından (*The Moslem World, Voice of Islam, New York Times, New York Daily Tribune* vb.) yararlanılarak bir ölçüde aşılmaya çalışılmıştır.

Girişte son olarak değinilecek diğer bir konu da İngilizce olan eserlerin tercümelerinde izlenen esaslardır. Tez çalışmasında ele alınan konuların zorluğundan ve çalışmaların büyük kısmının Türkçe’ye ilk defa aktarılıyor olmasının yükümlülüğünden dolayı yanlışlığa düşmemek için orjinal metinlere bağlı kalınarak aktarılmaya çalışılmıştır. Metinlerde İngilizce olarak geçen şahıs, ülke, kurum, kuruluş ve dernek isimleri orjinal halleriyle yazılmıştır (Alexander, Hyderabad, American Islamic Propaganda, The Moslem World, The Voice of Islam gibi). Tezin imlâsında ise Türk Dil Kurumu Sözlüğü ve İmlâ Klavuzu kullanılmıştır.¹⁷

IV. AMERİKA’DA İSLAM’IN TARİHSEL SÜRECİ

Yüzyıllar boyunca Amerika’da Hristiyanlık ve ona bağlı (Katolik, Ortodoks, Protestan, Presbiteryen, Baptist) mezhepler çok seslilik göstermesine rağmen diğer dinlere mensup insanların fazla etkin olmadıkları görülür. XIX. Yüzyılın sonundan itibaren dünyanın değişik bölgelerinden farklı milletlere (Ortadoğu ve Uzakdoğu başta olmak üzere) ve dinlere mensup insanların Birleşik Devletler’e göç etmesiyle birlikte Amerikan toplumu Hristiyanlık haricindeki dinleri de yakından tanımaya başladı.

Amerika’ya İslam’ın gelişinde rol oynayan faktörlerin başında Müslüman ülkelerden aldığı göçler gelmektedir. Bunların bidayeti ve en önemlisi 1783 yılında Amerika’yı ilk tanıyan ülke olan Fas Krallığı’ndan yapılan göçlerdir. 19. Yüzyılın

¹⁷ www.tdk.gov.tr (21 Eylül 2010).

sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne ait topraklardan Suriye, Lübnan, Filistin, Yemen, Arnavut, Yugoslavya'dan ayrıca Türkistan, Kafkasya, Efgânîstan, İran, Pakistan, Hindistan'dan Müslümanlar toplu halde Amerika'ya göç etmişlerdir. Bunlar genellikle doğu kıyılarına yakın Fall River ve Quincy, Massachusetts, Michigan, Indiana, Amerika'nın en büyük Arap müslüman yerleşme merkezi olan Detroit, Biddeford, Maine, New Jersey, California gibi yerlere yerleşmişler ve buralarda camilerin yanı sıra, çeşitli İslamî dernekler ve vakıflar kurmuşlardır.¹⁸

Mamafih ABD'deki Müslümanların tarihçesi Columbus'dan (1492) önceki dönem, Columbus sonrası ve kölelik devresi, 1880'lerden günümüze kadar olan dönem şeklinde genel olarak üç aşamada ele alınabilir.

A. Columbus Öncesinde Amerika'da İslam

Amerika topraklarında İslam aslında bir kaç asırlık geçmişe sahip yeni bir din değildir. Bu hakikatı tarihi vesikalar üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar da ortaya koymaktadır. Abdullah Hakim Quick, Sulayman Nyang (Howard University), Dr. Barry Fell (Harvard University) gibi ilim adamları; İspanya ve Batı Afrikalı müslümanların Amerika kıtasına Columbus'dan en az beş asır önce ulaştıklarını gösteren delillere ulaşmışlardır. İlim adamları, o dönemin yerli dillerindeki Arapça öğelere işaret eden kitabelerini, sanatsal ve kültürel çalışmalarını inceleyerek böyle bir sonuca varmışlardır. Mesela elbise modellerini göz önünde bulundurarak Batı Afrika'lı Müslümanlarla Kuzey ve Güney Amerika'nın yerli halkı arasında bağlantıları ortaya çıkarmışlardır.

Geçmiş kavimlerin kitabeleri üzerine çalışmalar yapan Dr. Fell, *Saga America–1980* adlı kitabında Kuzey ve Batı Afrika'dan Müslümanların Columbus'dan önce Amerika'ya ulaştıklarına dair maddî olarak bilimsel deliller bulduklarını iddia etmişlerdir. Prof. Fell, Prof. Heizer ve Prof. Baumhoff'un yaptıkları arkeolojik kazıların neticesinde Nevada, Colorado, New Mexico ve Indiana eyaletlerinde 8. yüzyıla ait

¹⁸ Sırrı Erinç, İhsan Taşer ve Hamid Algar, *Ülkede İslamiyet*, c.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.51.

Müslüman okullarından bazı kalıntılara göre buralarda İslamî ilimlerle birlikte denizcilik derslerinin okutulduğunu belirtmişlerdir.

Dr. Fell, Valley of Fire, Allan Springs, Logomarsino, Keyhole, Canyon, Washoe, Hickison Summit Pass (Nevada), Mesa Verde (Colorado), Mimbres Valley (New Mexico) ve Tipper Canoe (Indiana)'da da benzer kalıntıların varlığından bahseder. Amerika'nın batı yakasının kurak yerlerinde taşlar üzerine oyulmuş şemalar, grafikler, tablolar, temel ve ileri düzeydeki okulların sistemindeki en son hayatta kalan kısımlarını gösteren kitabeler bulmuştur. Kuzey Afrika'lıların el yazmalarına benzer Kûfî tarzında Arapça alfabeleriyle yazılan bu Arapça kitabelerin içerdiği konular arasında aritmetik, din, tarih, coğrafya, matematik, astronomi, denizcilik, okuma, yazma eğitim-öğretime ait meselelerin zikredildiği iddiasındadırlar.

Iroquois (Kuzey Amerika ve Kanada civarında yaşayan Kızılderililerden aynı kökten olanların oluşturduğu federasyon ve millet), Algonquin (Kuzey Amerika'da Kızılderili kabilesi), Anasazi (Colorado ve New Mexico bölgesinde yaşamış olan bugünkü Hopilerin ataları), Hohokam (Güney batı Amerika, Arizona bölgesinde yaşamış Kızılderililer) ve Olmec (Hz. İsa'dan önce 1200 yıllarında Yucatan'ın batısındaki kıyı bölgelerinde ortaya çıkmış ilk Orta Amerika medeniyetlerinden biri) atalarının Müslümanlardan geldiği düşünülmektedir .¹⁹

¹⁹ Amerika'da İslam'ın tarihsel sürecine dair her geçen gün yeni kitap ve makale çalışmaları yapılmaktadır. Bunların çoğu üniversite ve kolejlerde görev yapan akademisyenler tarafından yayın sahasına sunulmaktadır. Maalesef Amerika'da İslam'ın Tarihi, onu temsil eden şahsiyetlerin hayatı, İslamî cemaatler ve dini hareketlere dair Amerika'daki üniversitelerde de master ve doktora çalışmaları yok denecek kadar azdır. Türkiye'de ise güncel olarak yayına hazırlananlar arasında benzer konuları ihtiva eden kitaplar yok gibidir.

Amerika'nın tarihinde Columbus'dan önce müslümanların bulunduğu dair son yıllarda yeni araştırmalar yapılmaktadır. Yukarıda isimleri geçen ilim adamlarının Columbus'tan önce Müslümanların Amerika kıtasında varolduklarına dair yaptıkları araştırmalar ve elde ettikleri neticeler bakımından önemlidir. Bu çalışmalardan bazıları; Barry Fell, *America B.C.: Ancient Settlers in The New World*, New York: Times Books, 1976; Barry Fell, *Saga America*, 1st edition, Times Books, 1980; Abdullah Hakim Quick, *Deeper Roots: Muslims in The Americas and The Caribbean From Before Columbus to The Present*, London: Ta-Ha Publishers, 1996; Sulayman Nyang, *Islam in The United States of America*, Chicago, Illinois: ABC International, Inc., 1999; Ivan Van Sertima, *They Came Before Columbus*, 1st edition, New York: Random House, 1976.

Ünlü Amerikan tarihçisi ve dil bilimcisi Harvard Üniversitesi'nden Leo Weiner de Dr. Fell'in anlattıklarının benzerini farklı delillerle ortaya koymuştur. O, "Columbus'un Yeni Dünya'da Mandinka'nın varlığından haberdar olduğunu ve Kanada dâhil olmak üzere Karayib Denizi, Merkez, Güney ve Kuzey Amerikan topraklarının Iroquoï ve Algonquin Kızılderililerle ticaret yapıp, evlenmek suretiyle Batı Afrikalı Müslümanların bu toprakların tamamına dağıldıklarını" ifade etmektedir.²⁰

Tarihi vesikalara göre; 10. yüzyılın ortalarında Emevî halifesi III. Abdurrahman (929–961) döneminde Afrikalı denizciler İspanya'nın Delba (Palos) limanından Batı'ya yani karanlık ve sis okyanusuna doğru yelken açmışlardır. Bazı Müslüman denizciler de Yeni Dünya'ya açılan Columbus'a ve daha sonra da İspanyol kâşiflere refakat etmişlerdir. Ayrıca Columbus tuttuğu günlüğünde 1 Ekim 1492 tarihinde Gibara yakınlarından Küba'nın Kuzeydoğu sahil kıyısına gitmek üzere gemisinin ayrıldığını ve güzel bir dağın tepesinde bir mescit gördüğünü beyan etmektedir. Küba, Meksika, Texas ve Nevada'da üzerinde Kur'an'dan ayetler bulunan harabe halinde mescitlerin ve minarelerin bulunduğu da şahit olmuşlardır.²¹

Amerika'nın devlet olarak tarih sahnesine çıkışından sonra Müslümanların bu topraklardaki tarihini ve gelişimini anlamak için o dönemde ortaya konulan ilmi çalışmalara ve Müslümanlarla olan bağlantılara değinmekte fayda vardır. 1790'lı yıllarda İslam dünyası üzerine tarihler, Hz. Muhammed (a.s.)'in biyografileri, şiirler, hikâyeler, Binbir Gece Masalları gibi pek çok edebî eserin İngilizce tercümeleri yapılarak Amerika'da basılmıştır.

B. Columbus Sonrasında Amerika'da Müslümanlar

Columbus'un Amerika'ya gelmesinin ardından Portekiz, İngiliz ve İspanyol denizciler Amerika'ya köle ticaretine başladılar. 1620'den sonra artmaya başlayan köle

²⁰ Leo Wiewner, *Africa and The Discovery of America*, c.II, Philadelphia: Innes&Sons, 1920, ss.365–6.

²¹ Mauricio Obregon, *The Columbus Papers, The Barcelona Letter of 1493, The Landfall Controversy, and The Indian Guides*, New York: McMillan Co., 1991, s.16.

ticareti, 1680'lerden sonra muazzam biçimde hız kazanmıştır. 1865 yılında Amerika'da iç savaşın sona ermesine kadar devam eden köle ticaretinde tamamını Amerika kıtasına taşımak üzere, asgari 20 milyon insan esir alınmıştır. Esir alınan bu insanlar balık istifi gibi gemilere dolduruldukları için %30'u yollarda telef olmuştur. Kıta'ya götürülmek üzere kaçırılan veya esir alınanlar genellikle Batı Afrika'dan ve en çok da sahile yakın bölgelerdendir. (Çoğunluğu ise kuzey batı Afrika bölgesindendir). Sayıları milyonlarla ifade edilen bu insanlar Amerika Kıta'sına zorla sürgün edilmişlerdir. Resmi rakamlar olmasa dahi muhtemelen yüzde 40 ile 60'ı Müslüman kölelerden oluşan bu topluluğun yüzde 20'sini de Müslüman kadın köleler teşkil etmekteydi.²²

Kıta'ya getirilen Müslümanlar arasında okuma yazma bilenler çoğunlukta; diğer kölelere nazaran organizeli hareket etme hususunda kabiliyetli ve zorluklara karşı daha dirayetliyidiler. Amerika'da İç Savaş öncesinde kölelik bir müessese haline gelmişti. O dönemde Amerika'ya getirilen kölelere hiç bir hak tanınmadığı gibi sömürgeciler 'Chattel Slavery' denen bir sistem kullanarak Müslüman kölelerin çocuklarını da ailelerinden ayırdılar. Maksatları Hristiyanlığın dışındaki din ve kültürleri silmekti. Bu konuda önemli ölçüde başarılı oldular, ancak bazı müslüman köleler inançlarını ve İslamî ananelerini korumuşlardır. İslamî kimliklerini muhafaza eden bu insanların ortak özellikleri Amerika'ya köle olarak getirilmeden önce yetiştikleri kabilelerde önemli mevkilere sahip olmaları ve çocukluklarında aldıkları İslamî eğitimin önemi büyüktür. Konunun daha iyi anlaşılması için Amerika tarihinde öne çıkan bazı Afro-Amerikan şahısların hayatlarıyla alakalı kısaca bilgi verilmesinde fayda vardır.

1. Ayuba Suleiman Diallo (1701-1773)

Job ben Solomon adıyla da bilinen bu şahıs Senegal'de dünyaya gelmiştir. Dindar bir aileden gelen Soloman, köle tüccarları tarafından kaçırılır ve Amerika'ya getirilerek satılır. Köle olarak Maryland'da iki yıl geçirdikten sonra bir fırsatını bularak oradan kaçar. Yolda yakalanarak hapsedildiğinde Thomas Bluett adında bir avukatla tanışma imkanı bulur. Bluett, Soloman'ın dini hassasiyetine hayran kalır. 1733 yılında birlikte

²² <http://innercity.org/holt/slavechron.html> (15/03/2011).

İngiltere'ye giderler. Burada İngilizce'yi öğrenen Soloman, özgürlüğüne kavuşmuş bir şekilde Temmuz 1734'te memleketi Gambia'ya geri döner.²³

2. Yarrow Mamout (1707/1736-1823)

1736 yılında (1707'de olduğunu söyleyenler de vardır) Afrika'da dünyaya gelen Yarrow Mamout'un etnik kökeni ve tam olarak nereli olduğu bilinmemektedir. 1752'de Afrika'dan kaçırılır ve köle olarak Amerika'da The Virginia-Maryland'a getirilir. Samuel Beall tarafından satın alınan Mamout tuğla işçisi olarak çalıştırılır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra ticaretle uğraşan Mamout biriktirdiği paralarla Georgetown'da ev alır. 1820 yılı nüfus sayımı kayıtlarına göre bir ailesinin de olduğu zikredilmektedir.

Kayıtlarda Yarrow Mamout'un Allah'ın adını açıkca her yerde zikrettiğinden, nerede olursa olsun beş vakit namazını kılmaya özen gösterdiğinden, domuz eti yemediğinden, içki içmediğinden bahsedilmektedir. Dönemin ünlü ressamlarından James Alexander Simpson 1819'da, Charles Willson Peale ise 1822 yılında Yarrow Mamout'un tuval üzerine resmini yapmışlardır.²⁴

3. Abdulrahman İbrahim İbn Sori (1762-1816)

1762 yılında Batı Afrika'nın Timbo şehrinde dünyaya gelen Abdulrahman, "Kölelerin Prensi" veya "Prens" olarak da tanınmaktadır. Çocukluğunda çeşitli hocalardan ders alarak İslam'ı öğrenir. Ancak kendisi asker olmayı tercih ettiğinden babası tarafından 2000 kişilik bir askeri birliğin komutanlığına getirilir. 1788 yılında ordusuyla birlikte bir savaştan dönerken tuzağa düşürülmesi neticesinde esir alınarak İngiliz'lere köle olarak satılır. Köle tüccarları tarafından Natchez, Mississippi'ye getirilen Abdulrahman, burada kırk yıl boyunca Thomas Foster'in pamuk ve tütün

²³ Thomas Bluett ise Soloman ile olan hatıralarını *Some Memories of The Life of Job, The Son of The Solomon High Priest of Boonda in Africa; Who was a Slave about two Years in Maryland; and Afterwards Being Brought to England, was Set Free, and Sent to His Native Land in The Year 1734* adıyla London: Richard Ford, 1734'te yayınlar.

²⁴ Yarrow Mamout'un hayatıyla alakalı daha fazla bilgi için bk.: James H. Johnston, "Every Picture Tells a Story: A Narrative Portrait of Yarrow Mamout", *Maryland Historical Magazine*, (Winter 2008), ss. 416-431.

çiftliklerinin başında muhafız olarak çalışır. 1794 yılında Foster'in bir başka kölesi Isabelle ile evlenir. Bu evlilikten beş erkek, dört kızı olur.

Abdulahman 1826 yılında Afrika'daki akrabalarına bir mektup yazar. Bu mektup aslen New York'lu olan Andrew Marschalk adında yerel bir gazetecinin eline geçer. O da mektubun bir nüshasını Washington'daki Senator Thomas Reed'e gönderir. West Africa'nın Prensi olmasından dolayı 1828 yılında Başkan John Quincy Adams ve Dışişleri Bakanı Henry Clay'in devreye girmesiyle Thomas Foster tarafından para ödemeksizin özgürlüğüne kavuşur.²⁵

4. Omar Ibn Said (1770-1864)

Futa Toora, Senegal'de zengin bir ailenin çocuğu olarak 1770 yılında dünyaya gelen Ibn Said; Moreau Amca ve Prens Omar isimleriyle tanınmaktadır. 25 yıl boyunca dönemin tanınmış âlimlerinden İslamî ilimleri tahsil eder. Ayrıca Hristiyanlık ve Yahudilik hakkında da pek çok bilgiye sahiptir.

1807'de bir askerî harekât esnasında esir düşen Ibn Said, Amerika'ya getirilir ve köle olarak satılır. Charleston, South Carolina'da Johnson adında zalim ve gaddar bir adama satılan Ibn Said, bir fırsatını bularak oradan kaçır ve Fayetteville, North Carolina tarafına gider. Köle tüccarları tarafından yeniden yakalanarak James Owen'a satılır ve yaklaşık 90 yaşına kadar köle olarak hayatına devam eder.

Ibn Said, Presbiteryen olan James Owen'ın da yardımıyla İncil'i Arapça'ya tercüme eder ve tüccarlar vasıtasıyla Futa Toora'ya ve Orta Doğu'ya gönderir. Bazı tarihçilere göre Ibn Said dinini değiştirerek 3 Aralık 1820'den itibaren Owen ailesiyle birlikte Presbiteryen kilisesinin ayinlerine iştirak etmeye başlar. Onun İslam'ı terketmediğine dair delillerden birisi olarak tercümesini yaptığı İncil'de "Muhammed'e İthafen..." sözlerini kullanması örnek olarak gösterilmektedir. Ancak günümüz araştırmacılarının ifadelerine göre o, beş vakit namazına ve Ramazan orucuna devam eden, domuz eti yemeyen, içki içmeyen kısaca müslüman olarak hayatını devam ettiren

²⁵ Abdulrahman Ibn Sori'nin hayatını tarihi belgeler ışığında anlatan çalışma için bk.: Terry Alford, *Prince Among Slaves*, London: Oxford University Press, 1977.

bir kimsedir. Omar ibn Said 1864 yılında vefat eder ve North Carolina’da Bladen County Hristiyan mezarlığına defnedilir.

Omar Ibn Said; aldığı yüksek derecede İslamî eğitim, el yazması Kur’an ayetleri, Arapça’ya tercüme ettiği İncil, kendi dilinde yazdığı biyografisiyle o dönemde Amerika’ya getirilen müslüman köleler arasında en ilginç kişiliğe sahip olandır. Son yıllarda Omar Ibn Said’e ait el yazması ayetlere ve hayatına dair daha fazla dökümana ulaşılmıştır.

1991 yılında Fayetteville, North Carolina’da Omar ibn Said’in onuruna bir mescid inşa edilerek mescide onun adı konulmuştur.²⁶

C. XX. Yüzyıl Başlarında Amerika’da İslam

Muhammed Alexander Russell Webb’in American Islamic Propaganda faaliyetlerini yürütmek için 1893 yılında Manhattan’da bina kiralarak bir kısmını da mescid olarak kullandığı yerin haricinde Amerika’da belgeli ilk mescit 1920 yılında Iowa, Cedar Rapids şehrinde açılmıştır. Kiralanan bu binanın inşası 1934 yılında tamamlanarak gerçek bir mescit halini alır. ‘Mother Mosque of The United States’ olarak isimlendirilen mescid hâlâ faaliyettedir. Bunun yanı sıra 1907 yılında Polonya, Rusya ve Litvanya’dan göç eden Müslümanlar Brooklyn’de American Mohammedan Society adında bir topluluk oluştururlar. 1930 yılında burada bir mescit inşa ederler.

1914-1922 yılları arasında Arab Müslümanlar Detroit’e ve özellikle Dearborn’a yerleşmeye başlarlar. Aslında bu insanlar Ford otomobil fabrikasında çalışmak için

²⁶ Omar ibn Said’in hayatıyla alakalı daha geniş bilgi için bk.: John Frederick Foad, “A True Story of an African Prince in a Southern Home,” *North America and Africa: Their Past, Present and Future, and Key to The Negro Problem*, Statesville, NC: Brady, 1904; John Frederick Foad, *Scrapbook of John Frederick Foad*, 1847, (Chapel Hill: University of North Carolina Library, North Carolina Collection); Carrie A. Harris, “Omeroh,” *The South-Atlantic: A Monthly Magazine of Literature, Science and Art*, Vol.VI, No.2, (September 1880), ss. 97-100; William S. Powell, (Ed.), “Omar ibn Said, b. 1770?,” *Dictionary of North Carolina Biography*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996; Gregory Bedell, “Prince Moro,” *The Christian Advocate*, Philadelphia (July 1825), ss. 306-307; Omar ibn Said, “Autobiography of Omar ibn Said, Slave in North Carolina, 1831,” *The American Historical Review*, Vol.30, No.4, (July 1925), ss. 787-795; *The North Carolina University Magazine*, “Uncle Moreau,” Vol. III, No. 7, September 1854.

Detroit bölgesine gelmişlerdir. Şu an bu bölge ABD'deki en büyük Müslüman topluluklarından birisine sahiptir. Ayrıca yardım organizasyonu olan Uluslararası Kızılhaç'a modellik yapan Kızılay da 1920 yılında Detroit'te kurulmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren dünyanın dört bir yanından ABD'ye Müslüman göçü yaşandığından ülkenin dört bir yanında mescit inşasının önemli bir artış gösterdiğine şahit olunur. 1963 yılında University of Illinois'da bir grup müslüman öğrenci tarafından kurulan Muslim Student Association (MSA) Amerika'nın en faal İslamî organizasyonlarından biri olarak hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Bu dönemde Ahmedîyye hareketi mensuplarınca yayınlanan İngilizce tercüme eserlerin yanı sıra diğer İslamî eserler de kolayca bulunabilecek duruma gelmiştir.

Günümüzde ise Amerika'ya İslam ülkelerinden göç edenlerin haricinde Çinli, Filipinli, Sri Lankalı, Eritreli, Etiyopyalı, Somalili, Latin, yerli Amerikalı, Avro-Amerikan, Bosnalı, Rus, Kamboçyalı, Vietnamlı, Taylandlı, Afro-Amerikan, Fiji gibi dünyanın her yanından gelmiş Müslüman toplulukları birarada görebilmek mümkündür. Bu insanlar farklı milletlerden olmalarına rağmen İslam'ın kurduğu kardeşlik bağı sayesinde biraraya gelerek bir mozayik yapı oluşturmaktadırlar.

Yapılan istatistiklere göre 11 Eylül hadiselerinin ardından Amerika'da İslam'a ilgi duyanların ve müslümanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bundan dolayı ülkede yaşayan Müslümanların kökeni ve tarihçelerine dair yapılan ilmi çalışmalar daha fazla önem kazanmaktadır. Günümüzde Amerika'da Müslümanların geçmişleri alternatif bir tarih olarak yeniden masaya yatırılmalı ve tarihte iz bırakan önemli şahsiyetler veya topluluklar tek tek ele alınmalıdır.

Amerika'da İslam ve İslamî hareketlerle alakalı ilmi ve akademik manada ciddi çalışmalara 1990'lı yılların sonundan itibaren başlanmıştır. Fakat bu çalışmaların tamamına yakını Afro-Amerikan müslümanlar üzerinedir. Mesela 1934 yılında The Nation of Islam'ın lideri konumuna yükselen Elijah Muhammed ve Malcolm X (Malik el-Şahbaz) gibi şahıslar Amerikan medyasında ve yapılan akademik çalışmalarda daha fazla gündemde olmayı başarmışlardır. Bunun da sebebi Amerika'da müslümanların

tarihi denilince; genellikle Afrika'dan Amerika'ya köle ticaretinin başlamasından 20. yüzyılın ortalarına kadar olan Afro-Amerikan Müslümanlar anlaşılmaktadır.²⁷

Yeniden yapılanma sonrasındaki yıllarda Amerika'da Güney'den Kuzey'e doğru yapılan Büyük Göçler (1915–1930) sebebiyle özellikle Afro-Amerikan halkı büyük sıkıntılara maruz kalmırlar. Köy yaşamının hâkim olduğu güneyden, şehir hayatının yaşandığı kuzeye doğru insanların yurtlarından sürgün edildiği bu yıllar pek çokları için bir geçiş dönemidir. Bu göç sebebiyle Kuzey'de zenci mülteci bir nüfus oluşur. Kölelikten kurtularak özgürlüğüne kavuşan bu zenci halklara karşı beyazlar her türlü işkence ve zulmü reva görürler. O yıllarda ırkçılık nedeniyle olan baskılar ve şiddet bu insanları farklı bir kimlik arayışına zorlar. Şiddet ve zulüm neticesinde kaosa bürünmüş bir dünyada huzura kavuşabilmek için zenciler, kendilerine yardım edebilecek bazı yollar araştırırlar. O yıllarda kurulan The Moorish Science Temple ve The Nation of Islam böyle bir kimlik arayışının mahsulü olarak ortaya çıkan Afro-Amerika'lıları temsil eden ve 20. Yüzyılın başlarında Amerika'da adını duyuran önemli dini hareketlerdendir.

1. Moorish Science Temple (Noble Drew Ali, 1886-1929)

Moorish Science Temple, 1913 yılında Noble Drew Ali (Timoty Drew, 1886-1929) tarafından Newark, New Jersey'de kuruldu. Bu cemiyet kurulduğu yıllarda Güney'den Kuzey'e iltica edenlere yardımcı olabilmek için İngilizce nasıl okunup yazılacağını öğreten pek çok eser yayınlar. Noble Drew Ali, Amerika'daki zenci halkın gerçekte Fas'lıların torunlarından olduklarına inanmaktadır.

Bu topluluk inançlarında ve yaşamlarında her ne kadar İslamî prensipleri gözönünde bulundurarak hareket ediyor görünse de hakikatte pek çok batıl inancı benimsemiştir. Onlara göre Hz. İsa ve Hz. Muhammed zamanında yaşayanlar nasıl ki

²⁷ Özellikle 20 yüzyıl başlarından itibaren Amerika'ya göç eden müslümanlar, inşa edilen mescidler ve yapılan faaliyetlerle alakalı çalışmalardan bazıları için bk.: Yvonne Yazbeck Haddad (Ed.), *The Muslims of America*, New York: Oxford University Press, 1991, Yvonne Yazbeck Haddad ve Jane Idleman Smith (Ed.), *Muslim Communities in North America*, New York: State University of New York Press, 1994; Jane I. Smith, *Islam in America*, New York: Columbia University Press, 1999; Edward E. Curtis, *Muslims in America: A Short History*, New York: Oxford University Press, 2009.

onları takip ederek kurtuluşa ermişlerse bu zamanda da Noble Drew Ali'nin rehberliğinde insanlık kurtuluşa erecektir. Bütün Peygamberlerin aslında bir insandan geldiğine inanan bu topluluk Peygamberliğin reenkarnasyon yoluyla Noble Drew Ali'de tecelli ettiği düşüncesindedir. İnandıkları Kutsal Kur'an ise özel metin ve öğelerin kombinasyonundan müteşekkil Noble Ali'nin kaleme aldığı farklı bir Kur'an tercümesidir.²⁸

Noble Ali'nin kaleme aldığı metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Teosofi'den olduğu kadar eski Mısır tarihine karşı da kişisel merakı olduğu göze çarpmaktadır. Noble Ali, Moorish Science Temple'ın genel ilkeleriyle Afrika'nın düşünce yapısındaki dinî düşüncelerini ve törenlerini, Afro-Amerikan Farmasonluğuyla karıştırmıştır. Bu yüzden Moorish Science Temple'deki ayinlerde Farmasonluk'tan semboller de dini bir ritüel olarak kullanılmaktadır.

Herkese açık olduklarını ifade etmelerine rağmen üyelerinin tamamı Afro-Amerikalı'lardan oluşan Moorish Science Temple; Noble Drew Ali'nin 1929 yılındaki ani ölümünün ardından cemaatin sayısında azalma başladı. Bununla birlikte 1950 yılına kadar topluluğa bazı katılımlarla birlikte cemaatin Afro-Amerikan üyesinin 10.000 olduğu tahmin edilmektedir.

Richard Turner ve bazı akademisyenlerin ifadelerine göre dönemin FBI yetkilileri, Moorish Science Temple ve diğer Afro-Amerikan Müslüman gruplarını parçalamak için çok gizli bir mücadele planı yaparlar. Buna bağlı olarak 1940'lı yıllarda FBI, tüm Afro-Amerikan Müslüman gruplarını 'Aşırı Radikal Müslüman Gruplar ve Şiddet' şeklinde kırmızı bir başlık altında toplar.

Bu topluluk 1984 yılında Chicago'da Ukrainian Village'de bir Budist tapınağı satın alarak orayı toplantı merkezleri haline getirir. Nüfuslarının azalması ve gençlerinin de alakadar olmaması sebebiyle Moorish Science Temple'a katılım her geçen gün azalma göstermektedir. Mesela 2007 yılında yaptıkları genel bir toplantıya sadece 200 üye katılır. Günümüzde Chicago, Philadelphia, Detroit, New Jersey ve Washington DC

²⁸ <http://hermetic.com/bey/7koran.html> (12/06/2010).

gibi merkezi yerlerde toplantı yerlerinde faaliyet göstermektedirler. Fakat üyelerin büyük çoğunluğunu çok yaşlı insanlar teşkil etmektedir.²⁹

2. The Nation of Islam

The Nation of Islam, 20. yüzyılın başında Wallace Fard Muhammad (1877-1934?) tarafından Detroit'te kurulur. Tamamıyla siyah hareketi olan The Nation of Islam'ın kurucusu Wallace Fard aslında siyah değildir. Onun geçmişine dair herşey ve 1934'te aniden ortadan kayboluşu bir sır olarak örtülü kalır.³⁰

Muhammad Fard'a göre; Afro-Amerikalılar 'Asya'nın zenci halkı olan Shabazz Kabilesi' neslinden yani Afro-Asya milletindendir. Onlar beyazlar tarafından köleleştirildikleri için hem milletlerini hem de asıl dinleri İslam'ı kaybetmişlerdir. Beyaz insanın şeytanın bir türü olduğunu düşünen Fard; Amerika'da sürgünde olan zenci halkın öz kimliklerine yeniden dönmeleri gerektiğini, tarihini bilmeyen bir milletin gelecekte de mahrum olacakları iddiasındadır. Hristiyanlık, insanları köleleştiren beyazların dinidir. Onların zulümleri neticesinde zenci halk geçmişlerini inkar eder hale gelmişlerdir. Düşüncesini 'İslam, zenci halklara özgüdür' tarzında ırkçı bir anlayış üzerine bina edilen The Nation Islam hareketi; Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin tahrif edildiğini Allah'ın gönderdiği doğru mesajın İslam'da olduğunu beyan eder. Bu yüzden Fard'ın takipçileri İngilizce isimler yerine Arapça isimler kullanmayı tercih ederler. The Nation of Islam, Wallace Fard'ın doğum günü kabul ettikleri 26 Şubat tarihini Saviour's Day (Kurtarıcı Günü) olarak kutlamaktadırlar.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Michael A. Gomez, *Black Crescent: The Experience and Legacy of African Muslims in The Americas*, New York: Cambridge University Press, 2005; Richard Brent Turner, *Islam in The African-American Experience*, Indiana: Indiana University Press, 2003; The Moorish Science resmi websitesi için bk.: <http://www.moorishsciencetempleofamericainc.com> (12/06/2010).

³⁰ 1934 yılında Detroit'ten Chicago'ya gitmek için ayrılan Wallace Fard hiç bir ipucu bırakmadan ortadan kaybolur. Daha sonraki yıllarda kendisinden hiç bir haber alınamaz. Kimilerine göre Fard'ı polis öldürür veya Elijah Muhammad tarafından öldürtülür. The Nation of Islam'ın resmi kaynaklarına göre Fard, Mekke'ye gitmiştir. FBI resmi kaynaklarında Fard Muhammad'ın 1960 yılına kadar yaşadığına dair bazı delillere ulaşılmıştır. Yine de Fard'ın akıbetinin ne olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Detaylı bilgi için bk.: <http://foia.fbi.gov/foiaindex/fard.htm> (13/07/2010).

Fard'dan sonra The Nation of Islam'da en önemli ikinci isim Elijah Muhammed'dir. Kendisi 1923 yılında Detroit'e göç eder. Takriben 1930 yılında Fard'ın yardımcısı olur. 1934'te Fard'ın gizemli bir şekilde ortadan kaybolması üzerine hareketin başına geçer. Fard'ın öğretilerini ve kendi düşüncesini İslam'ın bazı uygulamalarıyla harmanlayarak insanlara aktarır. Malcom X'e göre; 'Elijah Muhammed müslüman değildir. O, kendi kafasından uydurduğu inanç ve itikatları insanlara İslam diye anlatan bir adamdır.' The Nation of Islam'ın başına geçtikten sonra Elijah Muhammed; kendisinin peygamber olduğunu empoze etmeye başlar. İnsanların eşit olmadıklarını, ırk bakımından siyahların üstün olduklarını ve zinanın günah olmadığını savunur.

1942 yılından itibaren The Nation of Islam hareketi Amerikan hükümetince yakın takibe alınır. Özellikle FBI, zenci Müslümanların evlerine ve camilerine saldırılar düzenler. The Nation of Islam, FBI ve CIA'nın acımasız işkenceleri altında yılmadan ayakta kalmayı başarır ve Afro-Amerikalılara pozitif kimliklere sahip olmalarında yardımcı olmak için bazı şeyler öğretme girişimlerinde bulunur. 1950'li yıllardan itibaren hareket, Birleşik Devletler'in tamamına yayılarak ülkede İslam'ın sesi olur. Hareketin mensubları tarafından ulusal ticaret ağları ve Clara Muhammad Schools adıyla bilinen okullar zinciri kurulur.

The Nation of Islam'ın adının uluslararası platformda duyulmasında en önemli rolü Malcolm X oynar.³¹ O, müslüman olduktan sonra yaklaşık onbeş yıl The Nation of

³¹ Az da olsa bazı İslamî söylevleri ve kaideleri bulunan The Nation of Islam hareketine 1952 yılında katılan Malcom X, derin saygı duyduğu lideri Elijah Muhammed'in zina yaptığını öğrenince, 1964 yılında Afrika ve Ortadoğu'yu da kapsayan Hac ziyaretine çıkar. Hacdayken The Nation of Islam'ın yanlış felsefelere sahip olduğunu farkederek Malcom X onlarla bağını koparır. 'İslam'ın sadece siyahlara mahsus bir din olmadığını, kendisinin hakikî İslam'a iman etmiş bir müslüman olduğunu' belirterek İslam'da öngörülen kardeşliği savunmaya başlar. Bunu yaparken diğer dinlere mensup siyahîleri de dışlamaz. 1964 yılında tüm siyahîlerin toplumsal sorunlarıyla ilgilenen Afro-Amerikan Birliği Organizasyonunun kurulmasına öncülük yapar. 21 Şubat 1965 yılında şehit edilen Malcolm X'in, Afro-Amerikan müslümanlar arasında İslam'ın anlaşılmasında önemli payı olmuştur.

Malcolm X'in hayatını filme aktaran Spike Lee ABD'nin popüler kültüründe de el-Hac Malik el-Şahbaz'ın konumunun sağlamlaşmasında önemli rolü olmuştur. Ayrıca Mekke'de haccın farklı imajlarını sunarak ülkede milyonların şuur kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk.: Bruce

İslam'ın görünen yüzü olur. Onun sayesinde Afro-Amerikalılar dünyada emperyalizm karşıtı özgürlük mücadeleleri veren diğer halklarla ilişkiler kurarlar. Malcolm X veya hayatının son zamanlarında bilinen diğer ismiyle Malik el-Şahbaz pek çok kimsenin İslam'ı benimsemesinde ilham kaynağı olur. Kendisi 1964 yılında Nation of Islam'la olan tüm bağlarını kopararak Sünnî İslam'ı benimser.

1975 yılında Elijah Muhammed'in ölümüyle oğlu Varisuddin Muhammed, The Nation of Islam'ın başına geçer. O, The Nation of Islam'ın ilahiyat anlayışını yürürlükten kaldırarak Sünnî İslam'ın usulünü benimseme sürecini başlatır. Organizasyon birkaç farklı isimleri resmen kabul etmiştir. 'The World Community of al-Islam in The West' ile başlayan bu isim değiştirmeler 'The American Society of Muslims' şeklinde bir ismi tercih etmeleriyle birlikte son bulur.

Elijah Muhammed'in kardeşi John Muhammed ise The World Community of Islam'ı kabul etmeyerek kendisini The Nation of Islam'ın en yüksek başkanı ilan eder. Kardeşi Elijah Muhammed'in öğretilerini vazetmeye devam eder.

1978 yılında Louis Farrakhan, The World Community of Islam'dan ayrılarak The Nation of Islam'ı yeniden kurduğunu bildirir. Son yıllarda Farrakhan ve Varisuddin her ikisi de toplantılar da bir arada görünmektedirler ve gruplar arasında barış ve uzlaşmadan bahsetmektedirler. Her iki grup dünyadaki müslümanlarla çok yakın ilişkiler içerisinde bağlarını muhafaza etmektedirler.³²

3. Ahmediyye Hareketi (Kadıyanilik)

23 Mart 1889 yılında Mirza Gulam Ahmed tarafından Ahmediyye Muslim Jamaat adıyla kurulan Ahmediyye Hareketi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD'de İslam'ın öğretilmesinde önemli rol vardır. Ahmediyye düşüncesi mensupları kendilerini İslam

Perry, *Malcolm: The Life of The Man Who Changed Black America*, New York: Station Hill Press, 1992.

³² J. Gordon Melton, "The Nation of Islam", *Encyclopedia of American Religions*, 1st Edition, Supplement, Detroit: Gale Research Co., 1985, ss.70-71; Paul A. Djupe ve Laura R. Olson, *Encyclopedia of American Religion and Politics*, New York: Facts on File, illustrated edition, 2003.

içerisinde yenilikçi bir hareket ve küresel bağlamda misyonerliğin daha da ileri götürülmüş hali olarak telakki etmektedirler.

İnanç bakımından İslam'ın temel öğretilerinin tamamına inanan Ahmedîye mensuplarının itikad olarak İslam'dan ayrıldıkları noktalar mevcuttur. Onlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Mirza Gulam Ahmed, Ahmedîye hareketini kurduğu ilk yıllarda Müceddid olduğunu ilan eder. Fakat o, bununla yetinmemiş kendisinin İsa Mesih ve Mehdi olduğunu hatta Allah'tan vahiy aldığını ifade ederek Peygamber olduğunu iddia eder.

Gulam Ahmed'e göre; Hz. İsa çarmıha gerilince ölmemiş, öldüğü zannedilerek mağara biçimindeki mezarında yaralarını 'Merhem-i İsa' denilen bir ilaçla iyileştirmiş ve İncil'i öğretmek için Keşmir'e gelmiştir. Burada yüz yirmi yaşında vefat eden Hz. İsa, Srinagar'da defnedilmiştir. Bundan dolayı kıyamet öncesinde gelmesi beklenen Mesih, Hz. İsa değil, Hz. Muhammed'in ümmetinden yaratılış bakımından ona çok benzeyen birisi olacaktır. Müslümanların beklediği Mehdi de ayrı bir kişi olmayacak, Mesih'le aynı kişi olacaktır. Bu kişi de Mirza Gulam Ahmed'den başkası değildir. Mesih ve Mehdi olan Mirza Gulam, hem Hz. İsa'nın, hem de Hz. Muhammed'in ruhsal gücünü taşımaktadır. Bu nedenle cihadını kılıçla değil propaganda ile yapacak ve böylece İslam'ı yayacaktır. Bu aşamadan sonra Mirza Gulam Ahmed iddialarına yeni bir boyut daha katarak 1902 yılında kendisinin Nebî ve Rasûl olduğunu ilan eder. Kendisi yeni bir din ve şeriat getirmediğinden Nebîlik ve Rasûllük kavramlarının mecâzî anlamda anlaşılmasını ister. İnsanların nabzını tutmasını iyi bilen Gulam Ahmed 1904 yılında Mesihlik, Mehdilik, Nebîlik ve Rasûllük vasıflarına Krişnalık vasfını da ekleyerek kendisinin aynı zamanda Hinduların beklediği Krişna olduğunu ilan eder.³³

³³ Ahmedîye hareketinin Lahor kolu, Mirza Gulam Ahmed'in Nebîlik iddialarını şiddetle eleştirmesi ve İslam dışı görüşlerine iltifat etmemesi nedeniyle İslam sınırları içinde kalan bir hareket olarak değerlendirilmelidir. Bu kolun düşünceleri için, hareketin ilk liderlerinden Mevlana Muhammed Ali'nin, Naciye Hamdi Akseki tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Ahmet Hamdi Akseki'nin notlarıyla zenginleştirilerek 'İslam Dini' adıyla iki cilt halinde yayınlanan (İstanbul 1942-1946) eserine bakılabilir. Buna karşılık Kadiyân kolu, ibadet konusundaki titizliklerine rağmen nübüvvet konusundaki inançları nedeniyle İslam dışı bir çizgiye düşmüştür. Nitekim bu nedenle Kadiyânîlik Pakistan'da parlamentonun aldığı bir kararla (7 Eylül 1974) 'İslam Dışı Azınlık' ilan edilmiştir.

1908 yılında Gulam Ahmed'in ölümünden sonra Ahmediyye hareketi Kadiyan ve Lahor kolu olmak üzere ikiye ayrılır. Buna rağmen cemaatin önde gelenleri hem Avrupa hem de Amerika'da propaganda faaliyetlerinde bulunmaktan geri kalmazlar. Mesela 1917 yılında Ahmediyye hareketi Amerika'daki müslümanlar için ilk kez Kur'an'ın İngilizce tercümesini yayınlatır. Çoğunluğu İngilizce tercüme olan İslamî yazılı eserleri (özellikle Kur'an ve Kur'an'ın tefsirlerini) çeşitli Afro-Amerikan Müslüman topluluklarına dağıtılmasını temin ederler. Ahmediyye'nin hedefi her renkte Müslümanları bir araya getirerek ABD'deki Müslüman topluluklarında hoşgörü merkezli, etnik, ırk ve kültürlerden sağlam bir yapı inşa etmektir. İslam birliğini teşvik eden bu ve benzeri çalışmalar ABD'de İslam'ın muhafazası için yeni müslüman toplulukların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Ahmediyye hareketinin ilk misyoneri olarak 1920 yılında ABD'ye gelen Müfti Muhammed Sadık, bir yıl sonra ABD basınında İslam'ın yanlış yorumlamalarına karşı İslam'ı anlatma ve açıklama amacıyla *The Moslem Sunrise* dergisinin ilk sayısını yayınlatır. Özellikle Afro-Amerikan olup da İslam'ı benimseyen kadınların Ahmediyye hareketinin tanınmasında önemli rol vardır. Mesela, Fatıma Mustafa (Avrupalı bir nesilden gelen ve belgeli olarak ilk İslam'ı kabul eden bir bayan) ve Madame Rahmetullah (Afro-Amerikan) gibi şahsiyetler İslam'ın insanlara öğretilmesinde öncülük yapmışlardır. Talib Daud, Art Blakey, Yusef Lateef, Ahmad Jamal ve McCoy Tyner gibi pek çok caz müzisyeni Ahmediyye kanalıyla İslam'la tanışmışlardır.³⁴

D. XX. Yüzyılda Amerika'da Göçmen Müslüman Topluluklar

XX. yüzyılın başlarında, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinden iş bulmak ve zengin olmak hayaliyle çok sayıda insan ABD'ye göç eder. Bu ülkelerin başında İtalya,

³⁴ Gulam Ahmed ve Ahmediyye hareketiyle alakalı daha fazla bilgi için bk.: Muhammad Zafrullah Khan, *Ahmediyyat: The Renaissance of Islam*, London: Tabshir Publications, 1978; Yohanan Friedmann, *Prophecy Continuous: Aspects of Ahmadi Religious Thought and Its Medieval Background*, Oxford University Press, 2003; Simon Ross Valentine, *Islam and The Ahmadiyya Jama'at: History, Belief, Practice*, New York: Columbia University Press, 2008; Juan E. Campo, *Encyclopedia of Islam*, Infobase Publishing, 2009, ss. 23-24, 263-264; <http://www.alIslam.org> Official Website, (15/07/2010).

Sırbistan, Yunanistan ve Osmanlı Devleti gelmektedir. Osmanlı coğrafyasından ABD'ye ilk göçün tarihi tartışılır olmakla beraber bu konuda detaylı araştırmaları bulunan Kemal Karpat, ilk göçün 1860'ta başladığını bildirmektedir. Osmanlı topraklarından gerçekleşen bu göçler, incelenirken Rumeli toprakları, Anadolu ve Suriye'den gidenler şeklinde üç coğrafi alana ayrılır, ilk dönemlerde gidenlerin etnik kimliğini tespit etmek bir hayli zordur. Bununla beraber Osmanlı coğrafyasından ABD'ye göç edenlerin umumiyetle Ermeni, Rum, Yahudi, Suriyeli ve Türklerden oluştuğu bilinmektedir. Suriye ve Anadolu'dan gidenlerin çoğunluğunu, Hristiyanlar oluşturmaktadır.³⁵ İlk Müslüman göçmenin ne zaman Amerika'ya gittiği tartışması hep yapılagelmekle beraber Washington'daki Osmanlı temsilciliği ile merkez arasındaki yazışmalara göre bu tarih en son 1892'ye kadar götürülmektedir. Osmanlı Devleti temsilcisinin 1892 tarihli raporunda Amerika'ya gelen Suriyeli göçmenler arasında Müslümanların da bulunduğu yazılıdır ve daha önceden Harput'tan gelen 10 Müslümandan bahsedilmektedir.³⁶

Osmanlı topraklarından ABD'ye gerçekleşen göçün sebepleri zamana göre değişiklik göstermektedir. Göçmenler arasında iş bulmak amacıyla bu ülkeye gelen fakir köylülerin yanı sıra yüksek okul mezunu ve bazı zenginlerin de bulunması göçün çeşitli sosyo-ekonomik nedenleri olduğuna delalet etmektedir. Bunlar arasında en önemli etken olarak ekonomik nedenler sayılabilir. Osmanlı ekonomisinin geçirdiği sarsıntılar, geleneksel sanatların gittikçe önemini yitirmesi, yatırımların yok denecek kadar az oluşu Osmanlı gücündeki temel ekonomik sebepler olarak gösterilir. Bunların yanı sıra, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin Hristiyanları da askerlik yapmaya mecbur tutması³⁷ ve misyonerlerin çalışmaları³⁸ da bu göç hareketinde etkili olmuştur.

³⁵ Kemal H. Karpat, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914" *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2003, s. 280-282. Bu kitap içerisinde yer alan makalenin İngilizce versiyonu için bk.: Kemal H. Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, New York: Cambridge University Press, XVII/2, (1985), s.175-209.

³⁶ Karpat, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914", s.283-284.

³⁷ Kemal H. Karpat, "Caliye", *DİA*, c.7, İstanbul, 1993, s.36.

Ekonomik sebebler bütün Osmanlı tebaası üzerinde etkin olurken askere alınma Hıristiyan nüfuz ve misyonierlerin çalışmaları da özellikle Ermeni göçünde tetikleyici rol oynamıştır. Bütün bunlara ilâve olarak göçmenlerin Amerika'yı fırsatlar ve zenginlikler ülkesi olarak görme veya bir başka deyişle 'Amerikan Rüyası'nı gerçekleştirme düşüncesi de önemli bir etken olarak sayılabilir.³⁹

Kayıtlar arasında bazı farklılıklar olmakla beraber 1820-1930 yılları arasında Osmanlı topraklarından Amerika'ya giden göçmen sayısı Avrupa kısmından 155.136 ve Asya kısmından 205.035 olmak üzere toplam 360.171 kişi olarak gösterilmektedir.⁴⁰ Diğer bir kayıttta bu rakam 1820-1940 yılları arası için 326.314 olarak verilmektedir.⁴¹ Osmanlı topraklarından Amerika'ya göçler konusunda detaylı araştırmaları bulunan Kemal Karpaz 1869-1915 yılları arası için Osmanlı Avrupa'sından 140.833 ve Osmanlı Asya'sından 178.712 olmak üzere toplam olarak 319.545 tespit etmektedir.⁴²

Osmanlı topraklarından yapılan göçlerde en büyük etnik grubu %27'lik oranla Rumlar oluşturmaktaydı. Onları % 26'luk oranla Suriyeliler, % 18'le Ermeniler, % 12 ile Balkan ülkeleri, % 6 ile Yahudiler ve % 5'le Türkler takip ediyordu.⁴³ Tespit edilen bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Amerika'ya göç eden Osmanlıların ekseriyetini

³⁸ Geniş bilgi için bk.: Şenol Kantarcı, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporası'nın Oluşması ve Lobi Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, s.1, (Mart-Nisan-Mayıs 2001), Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2001, ss. 139-172.

³⁹ Göçün genel ve Osmanlı'ya dair sebebleri hakkında bk.: Karpaz, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914", ss.278-281, Rıfat N. Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: İletişim Yay., 2004, ss.2-25.

⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk.: Frank Ahmed, *Turks in America: The Ottoman Turk's Immigrant Experience*, 1st edition, Greenwich, Conn.: Columbia International, 1993.

⁴¹ 1820-1998 yılları arasında Osmanlı topraklarından ve diğer ülkelerden Amerika'ya olan göçlerin resmi rakamlarını detaylı olarak gösteren bu raporlar için bk.: *1998 Statistical Yearbook of The Immigration and Naturalization Service*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2000.

⁴² Karpaz, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914", s.293; Karpaz, "Caliye", s.35.

⁴³ Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, s.53.

Ermeniler, Rumlar ve Suriyeli Hristiyanlar oluşturmaktaydı.⁴⁴ Bunlar arasında Türklerin sayısı oldukça azdır. Nitekim 1880-1912 yılları arasında Amerika'ya yapılan göçler hakkında araştırma yapan William Loren Katz, *A History of Multicultural America The Great Migrations* (Çok Kültürlü Amerikan Tarihinde Büyük Göçler) adlı eserinde Amerika'ya gerçekleşen Osmanlı göçünü anlatırken sadece Ermeni ve Rumların yaşantılarına dikkat çekerek, Türklerden hiç bahsetmemektedir. Bunun nedeni göç eden Türklerin diğer milletlere göre sayıca az olması veya Katz'ın dikkatini çekmemiş olmasından kaynaklanabilir.

Tarihi vesikalara göre Türkler, Amerika'ya toplu olarak göç etmemişler, münferit veya küçük gruplar halinde gitmişlerdir. Bunların ekseriyetini Amerika'nın misyonerlik faaliyetlerinin sürdürdüğü İstanbul, Merzifon, Harput, Antep, Kayseri, Diyarbakır gibi merkezlerden gidenler oluşturmaktadır.⁴⁵ Bunun dışında Van, Bitlis, Sivas ve Erzurum gibi Doğu Anadolu illerinden fakirlik sebebi ile göç edenler de küçümsenmeyecek derecedeydi.⁴⁶ Ayrıca Rumeli topraklarının kaybı ile Balkanlardan göç eden Rumelililer⁴⁷ önemli bir yekûn tutmamakla beraber, Amerika'daki Türkler arasında

⁴⁴ Osmanlı'dan göç eden Ermenilerle alakalı geniş bilgi için bk.: Nedim ipek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara, (1995), ss. 257-280.

⁴⁵ Naki Konyalı, "Amerika'daki Göçmen Türkler", *Toplumsal Tarih*, XVI/92, (Ağustos 2001), ss.26-27.

⁴⁶ Sabiha Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, İstanbul: Ant Yay., 1969, s.46

⁴⁷ Balkanlardan Amerika'ya göç eden Rumeli muhacirleri, daha ziyade Massachusetts Eyaletinde Lovvell, New Hampshire, Manchester, Nashua, Goffstovvn şehirlerinde fabrikalarda ve Chicago'da yol yapımında çalışmaktaydılar. Amerika'ya Türk göçü ile ilgili bir makale kaleme alan Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Rumeli'den giden Türkler için şunları yazmaktadır: "Rumeli'de Naslıç, Grebene kazalarındaki Türk ahali Rumca bildikleri cihetle Yunanistan'a gidip çiftliklerde çalışmak ihtiyatında idiler. Yunanlıların Amerika'ya muhaceret ettikleri para yapıp geldikleri bunların nazar-ı dikkatini celp etmiş ve on iki, on üç sene evvel içlerinden bir iki sahib-i teşebbüs Yunanlılar arasına katılarak Amerika'ya gitmişlerdir. Amerika'ya yerleşip iş bulunca akraba ve dostlarını iltihaka sevk etmişler, böylece iki kazadan yavaş yavaş yüzlerce geniş tarlalarını bırakıp Amerika'da (New Hampshire) kundura, kereste ve mensucat fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır..." Bk.: Ahmet Emin Yalman, "Amerika'da Türk Muhacirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, no: 2, sene:1, (1332-1334), ss.179-188'den naklen, Konyalı, "Amerika'daki Göçmen Türkler", s.27. Bu durum Dr. Mehmet Fuad Beyin hatıralarında da teyit edilmektedir. Bk.: Mehmed Fuad (Umay), *Amerika'da Türkler ve Gördüklerim*, İstanbul 1339, s.65, 150. Ayrıca bu eserin sadeleştirilerek yeni

etkin görev alan öğrencileri de burada zikretmek gerekir.⁴⁸ Amerika'ya göç eden Türklerin sayıları hususunda da kaynaklar arasında ittifak yoktur. Babası Amerika'ya yerleşmiş Elazığ'lı bir Türk göçmeni olan ve Türklerin bu ülkede yaşadığı tecrübeleri bir kitap haline getiren Frank Ahmed, 1914'e kadar Amerika'ya giriş yapan Türklerin sayısının 45.000 ile 60.000 civarında olabileceğini söylerken, Kemal Karpat ise bu rakamı 1895-1924 yılları için 18.848 olarak belirtmektedir.⁴⁹ Amerika'ya giden Türk göçü üzerine araştırma yapan Rıfat Bali ise 1900-1925 yılları arasında gelen ve kayıtlara Türk olarak geçenlerin sayılarını 2.085 olarak göstermektedir.⁵⁰

19.ve 20. Yüzyılda Osmanlı topraklarından Amerika'ya olan göçle alakalı kesin rakamların olmamasında istatistiksel verilerin sistemli olarak biraraya getirilmemesi ve göçeden Müslümanların bazısının kimliklerini gizlemeleri etken rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nden kaçarak Amerika'ya gizlice göç edenler Osmanlı yetkililerin dikkatini çekmemek için kayıtlara Suriyeli veya Hristiyan olarak kaydolmuşlardır. Ayrıca Amerika'da bulunan Müslümanlar da, toplumun kamu alanında dini eşitliği telkin ettiğini, ancak özel hayatta bu konuda hoşgörüsüz olduğunu anladıklarından kültürel açıdan fazla göze batmamak için Hristiyan kisvesi altında yaşamayı tercih

harflere basılmış kısmı için bk.: *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*, çev.: Cahit Kayra, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2003.

⁴⁸ Ahmet Emin Yalman kaleme aldığı aldığı makalesinde Amerika'ya göç eden öğrencilerin durumunu şu şekilde dile getirmekteydi: "Sınai mektebinden vesaire mekteplerden ikmal-i tahsil niyetiyle gelenlerden bir müddet zahmet çektikten sonra iş bulanlar ve gece derslerine devam suretiyle İngilizce öğrenenler ve tevsi-i malumat edenler varsa da bu gibi gençlerin çoğu tahsili bir tarafa bırakarak ancak geçinebilmeye muvaffak olmaktadırlar, İngilizce bilerek Amerika'ya giden ve ailelerinden muavenet gören birkaç genç vardır ki; muhtelif darü'l-fünunlarda ziraat vesair şeyler tahsiline ciddi surette çalışmaktadırlar. Diğer birkaç kişi misyoner mekteplerinde meccanen tahsilde bulunmakta ve bunu temin için kendilerini kısmen Hristiyanlığı kabul etmiş gibi göstermektedirler." Bkz. Ahmet Emin Yalman'ın makalesinden naklen Konyalı, "Amerika'daki Göçmen Türkler", s.27.

⁴⁹ Karpat, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914", s.293.

⁵⁰ Amerika'ya göç eden Türklerin büyük çoğunluğu İngilizce bilmediği gibi okur yazar dahi değildi. Türk göçmenlerin ekseriyeti erkek (%93) ve yaş ortalamaları 14 ila 44 arasındaydı. Müslüman kadınların Amerika'ya eşleri ile birlikte gitmemelerinin ardındaki nedenler ise gidenlerin para kazanarak geri dönme düşünceleri, çok uzaklardaki Hristiyan bir ülkede Müslüman kadının karşılaşıacağı zorluklar şeklinde sıralanabilir. Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, s.264.

etmişlerdir. Bazı Türk Müslüman çocukları da ailelerinin milliyetçi terörist çeteler tarafından öldürülmesinden ya da Balkan Savaşı sırasında Makedonya'daki Sırp ve Bulgarlar tarafından katledilmesinden sonra Bulgar, Sırp ve Boşnak aileler tarafından evlat edinilmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte bu Müslüman çocuklar da kendilerini evlat edinen ailelerle birlikte Amerika'ya göç ettiklerinde ülkeye Avrupalı Hristiyan kimliğiyle girmişlerdir.⁵¹

Diğer göçmenler gibi Osmanlı topraklarından göç eden Türk'lerin işlemleri Amerika'da göçmen kabul ve karantina merkezi olan Ellis Adası'ndan yapılıyordu. Ellis Adası'na gelen Türkler, dil bilmedikleri ve ilk defa memleketlerinden binlerce kilometre uzakta bulunmanın verdiği duygu ile genellikle birlikte hareket etmekteydiler. Avrupalı göçmenlerin nasıl bir işleme tabi tutulduklarını takip etmekte ve daha sonra aynı işlemleri kendileri de yaptırmaktaydılar. İşlemler sırasında Türk göçmenlerin en büyük sorunu dil bilmemeleriydi. Ellis Adası'nda göçmenleri sorgulayan memurlar için Türkçe yeni ve bilinmeyen bir dildi. Bu sebeble müfettişler, Müslüman Türk göçmenlerle anlaşabilmek için Türkçe bilen gayri müslimleri tercüman olarak kullanıyorlardı.⁵²

⁵¹ Kemal Karpat, yakın zamanlarda bu şekilde olan iki tane dönme Müslüman topluluğu temsil edenlerle şahsen görüştüğünden bahsetmektedir. Asıl adı Ahmed Şerif olan ve ailesini Hristiyan olarak yetiştiren Mr. Johnson ve çocukluğunda Bulgar bir aile tarafından Amerika'ya getirilen bir Türk'ün oğlu olan rahiptir. Karpat, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914", s.283.

⁵² Amerika'ya gelen göçmenlerin başından geçenlerle alakalı geniş bilgi için Rıfat N. Bali'nin *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri* çalışmasına bakılabilir. Ayrıca son yıllarda Amerika'ya ilk giden Türklerle ilgili olarak akademik bir proje yürütülmektedir. Sedat İşçi, Rıza Küçükoglu ve John J. Grabowski tarafından yürütülen, 'Amerika'da ilk Göçmen Türkler-ABD'ye ilk Türk Göçü: 1820-1921' adlı proje, ilk defa 4 Ocak 2003'te Yeditepe Üniversitesi'nde tanıtılmış ve daha sonra 12 Nisan 2003'te Elazığ'da da düzenlenen bir toplantıda ele alınmıştır. Ancak her iki toplantı da proje kapsamının dışına çıkıldığı ve ilmî gerçeklerden ziyade, toplantıların şova dönüştürüldüğü görülmüştür. Proje hakkında Elazığ'daki Sivil Toplum örgütleri, bir değerlendirme bildirisi yayınlamışlar ve projenin sakıncaları üzerinde durmuşlardır. Bu konuda geniş bilgi için bk.: "Amerika'daki İlk Göçmen Türkler-ABD'ye Türk Göçü: 1820-1921" başlıklı proje hakkında "Elazığ'daki sivil toplum kuruluşlarının ortak değerlendirmesidir" başlıklı yazıdadır. www.elaziz.net/haber/detay/amerikaliharputlular.htm (10/03/10)

Proje o dönemde Türk basını tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Projeye alakalı medyaya yansıyan olumlu haberler için bk.: "ABD'ye Göçen İlk Türklerin Hikayesi", 1 Eylül 2003,

Türkler, ilk yıllarda New York, Boston ve Detroit gibi sanayi merkezlerinde yerleşerek buralardaki fabrikalarda kas gücü gerektiren işlerde ve tarım toplumu bir ülkeden geldikleri için şehir merkezlerine yakın çiftliklerde işçi olarak çalışmaktaydılar.⁵³ Daha sonradan Türklerin yoğun olarak yerleştiği şehirlere Amerika'nın kuzey kuşağında yer alan Worchester, Lawrence, Youngstown, Pittsburg, Philadelphia gibi yerleşim birimleri de eklenmiştir.⁵⁴ Kendi aralarında sıkı bir dayanışma içerisinde olan Türkler, hemşerileriyle birlikte kiraladıkları bekâr odalarında kalıyorlar, yemeklerini kendileri hazırlıyor ve toplu olarak yaşıyorlardı. Birçok Türk göçmenin oturduğu mahallelerde kahvehaneler açıldı. Buralarda boş zamanlarını çeşitli şekillerde değerlendiren Türkler çay ve kahve içerek, güreş tutarak vakit geçirirler ve aynı zamanda sosyal dayanışmanın gereği olarak birbirlerinden ve memleket havadislerinden haberdar oluyorlardı. Onların büyük kısmı ABD topraklarında kaldıkları müddetçe hayatlarını Müslüman olarak sürdürmüşlerdir. Kendilerine mahsus Türk mutfaklarını, halk oyunlarını ve eğlence tarzlarını muhafaza etmişlerdir.⁵⁵

Osmanlı'dan Amerika'ya ilk giden Türklerin önemli bir çoğunluğu daha sonraki yıllarda memleketlerine geri döndüler. Bugün Amerika'da Ermeni, Rum ve Yahudi'lerin olduğu gibi kuvvetli bir Türk lobisinin olmayışının temel sebeplerinden birisi belki de budur. Çünkü şu veya bu sebeble Amerika'ya giden Türklerin hayali, bir an önce zengin olmak ve memleketlerine dönerek hayatlarının geri kalan kısmını refah içerisinde sürdürmeleri idi. Elbette onların bir kısmı bu hayallerini gerçekleştirerek ailelerine kavuşmuşlar ve zengin bir hayata kavuşmuşlardır. Zengin olamayıp geri dönenler de hayatlarına kaldıkları yerden kendi memleketlerinde devam etmişlerdir.

www.ntvmsnbc.com (10/03/10); Şükran Pakkan, "Amerika'nın İlk Türkleri", *Milliyet*, 29 Aralık 2002, <http://www.milliyet.com.tr/2002/12/29/yasam/ayas.html>. (10/03/10).

⁵³ Amerika'daki Türk'lerin fabrikalardaki çalışma şartlarının zorluğu hakkında geniş bilgi için bk.: Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, ss. 52-53; Mehmed Fuad, *Amerika'da Türkler ve Gördüklerim*, ss.84-85.

⁵⁴ 1920'li yılların başında Amerika'da tahsil için bulunan Sabiha Sertel, Türkler arasında bir teşkilât kurabilmek için Türklerin yaşadığı şehirleri tespit maksadıyla bir anket düzenlemiş ve bu ankette yukarıda isimleri zikredilen şehirler önde gelmiştir. Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, ss.53-54.

⁵⁵ Mehmed Fuad, *Amerika'da Türkler ve Gördüklerim*, s.32.

Amerika’da kalanlar ise burada evlenerek arkalarında soy isimlerini devam ettirecek nesiller bıraktılar. Evlenmeyip bekâr olarak ölenler ya Hristiyan mezarlıklarına yarı Türkçe yarı İngilizce adları ile ya da taşlarına çizilen hilal işaretleriyle beraber müslüman mezarlıklarına gömüldüler. Müslüman mezarlığı olmayan yerlerde de Hristiyan mezarlıklarına mezar taşlarına birer hilâl resmi konularak gömüldüler.⁵⁶

Prof. Dr. Talat Sait Halman’a göre 1899-1924 yılları arasında Amerika’ya göç eden Türklerin % 86’sı geri dönmüştür. Türkiye’ye geri dönmelerinin temel nedenleri arasında memleket hasreti, aile hayatı kuramamaları, bir Müslüman olarak Hristiyan bir memlekette ölme korkuları ve Amerika’daki 1929 ekonomik buhranı gösterilmektedir.⁵⁷

E. Amerika’daki İlk Osmanlı Neferi: Hacı Ali

Son yıllarda yapılan araştırmalara göre; Osmanlı topraklarından Amerika’ya göçmen olarak giden (10 Şubat 1856) ilk kişinin İzmirli Hacı Ali olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Ali (gerçek adıyla Philip Tedro) annesi Rum, babası Suriyeli bir Osmanlı vatandaşıdır. Genç yaşta İslam’ı seçtiği ve hacca gittiği için ismi Hacı Ali olarak kalmıştır. Bu şahıs Amerika’da Hi Jolly ismiyle tanınmaktadır. 1902 yılında Arizona Quartzsite’de vefat eden maceraperest Hacı Ali’nin filmlere konu olacak tarzda sıra dışı bir hayat hikâyesi vardır. Bugün Quartzsite mezarlığına adını veren ve her yıl onuruna deve festivali düzenlenen Hacı Ali, Amerika ordusunun ilk ve tek profesyonel devecisi olarak 30 yıl hizmet etmiştir.

⁵⁶ Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, s.9, 53-54. Amerika’ya ilk giden bu göçmenlerle ilgili olarak 2004 yılında Michigan Eyaleti sınırlarında Detroit yakınlarında The Turkish American Cultural Association of Michigan arazisi içine bir hatıra çeşmesi yapıldı. İşadamı Davut Subaşıoğlu’nun katkıları ile yaptırılan Hatıra Çeşmesi’nin mermerleri Denizli’den götürülmüştür. Geleneksel Türk motifleri ile süslenen çeşmenin kitabesi üzerinde; “Türk Toplumunun Anısına... Onlar Amerikan ekonomisinin gelişmesi yolunda emeklerini harcayan pek çok ülkeden gelmiş göçmen arkadaşlarıyla birlikte yan yana çalıştılar” ibaresi yazılıdır. Ayrıca Amerika’ya giden ilk Türkleri temsilen bazı isimler de çeşme üzerine yazılmıştır.

⁵⁷ Talat S. Halman, “Amerika’daki Türkler”, *Yeni Türkiye*, sayı: 16, (Temmuz-Ağustos 1997), ss. 2130-2135.

Adına dikilmiş bir anıtlarla hâlâ unutulmayan bu Osmanlı gencinin hikâyesi Amerikan ordusunun develere olan ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Amerika ile Meksika arasında vukubulan 2 yıllık savaşın ardından Amerika bölgede düzeni sağlamak ve askerî malzemeleri rahatça taşımak için at ve katırlardan faydalanmaktaydı ancak onlar bu iş için yetersizdi. Bunun üzerine dönemin savunma bakanı Jefferson Davis, develerin bu iş için en ideal hayvan olduğunu belirterek hükümetten ödenek çıkartılmasını sağlar. Amerika'da bulunmayan develer için yola çıkan gemi, önce Ortadoğu'da develer hakkında bilgi toplar ardından da Amerika'nın Osmanlı büyükelçisi aracılığıyla dönemin padişahı Abdülmecid'e başvurur.

Padişahın oluru ve 2 hediye devesiyle Amerika'ya dönmeye karar veren Amerikalı'lar için asıl zorluk işte bu noktadan sonra başlar. Develerle alakalı hiçbir tecrübeye sahip olmayan Amerikalı'lar, İstanbul'dan sonra İzmir limanına uğrarlar. Orada, aralarında Hacı Ali'nin de bulunduğu 4 deveciyi de yanlarına alarak Amerika'ya dönerler. Rivayetlere göre 34 veya 60 deveyle Teksas'ın Indianola limanına gelen bu ilk kfile, Amerika'daki ilk deve birliğinin de temelini oluşturmaktadır.

22 yaşında Amerika'ya gelen ve bir daha asla ülkesine dönemeyen Hacı Ali, çalışkanlığı sayesinde kısa sürede herkesin gözüne girdiği de rivayet edilmektedir. Amerikalı'lar telaffuz etmekte zorlandığı için adı Hi Jolly'ye dönüşen Hacı Ali, ömrünün geri kalan kısmını Arizona çöllerinde geçirir. 30 yıl Amerikan ordusuna hizmet eden Hacı Ali, ortama uyum sağlayarak Meksikalı bir kızla evlenir ve iki de çocuğu olur. 1880 yılında Amerika vatandaşı olan Hacı Ali'nin resmî kayıtlardaki ismi Tedro'dur. Bugün Türkler her ne kadar Hacı Ali diyerek sahip çıksa da birçok Yunan kaynağında bir Yunan efsanesi olarak tanınan Hacı Ali'nin yaptıkları Yunan diasporasının efsanesi olarak da tanıtılmaktadır.

O dönemde Batı'da altın madeni arama işi Hacı Ali'yi de etkiler. Zengin olma umuduyla Yuma ve Tuscan şehirleri arasında sayısız girişimine rağmen istediği madeni bulamayan Deveci Hacı Ali, altın aramaktan vazgeçerek kısa bir süre sonra ordudaki işine geri döner. Arizona'da anlatılan efsane ve *The Arizona Capitol Times* gazetesinin haberine göre; vahşi bir devenin peşinden çöle giden Hacı Ali, aradan birkaç gün geçtikten sonra deveye sarılı ve ölü halde bulunur. 67 yaşındaki maceraperestinin cebinde

sadece 60 cent vardır. Naaşı bugün anıt mezarının da bulunduğu Quartzsite şehrine gömülür. Dilden dile dolaşan efsanesi, bulunduğu mezarlığa adının verilmesiyle de sınırlı kalmaz. 1935 yılında Arizona Ulaşım Birimi, Hacı Ali'nin mezarını piramit şeklinde dizayn ederek mezarın üstüne bakırdan bir deve figürü yaptırır. Devlete ait son devenin külleri de Hacı Ali'nin mezarının yakınına gömülür. Mezar plakasında; "Hi Jolly'nin son kampı. 1828'de Suriye'de doğdu. 10 Şubat 1856'da Amerika'ya geldi. Deveci, denkçi ve kılavuz olarak 30 yıldan fazla Birleşik Devletler Hükümeti'ne sadakatla hizmet etti. 12 Aralık 1902'de Quartzsite'de öldü" yazılıdır.⁵⁸

En son devenin 1946'da görüldüğü Arizona'da, halk vefalarını göstererek Hacı Ali'nin hatırasına sahip çıkmışlardır. Her yıl Ocak ayında düzenlenen Hi Jolly Festivali'yle efsaneyi yaşatmaya çalışan Quartzsiteliler geçit töreni, deve yarışları ve konserlerle şehrin en meşhur karakterini anmaya hâlâ devam etmektedirler.⁵⁹

⁵⁸ Hacı Ali ve anıt mezarının resimleri için ekler bölümüne bakınız.

⁵⁹ Hacı Ali'nin hayat hikayesi hakkında geniş bilgi için bk.: Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*; <http://www.ci.quartzsite.az.us/?s=hi+jolly>.

BİRİNCİ BÖLÜM:
MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN
HAYATI
(1846–1916)

I. HAYATI

A. Webb Ailesi

Alexander Russell Webb'in dedesi ve büyükannesi 18. yüzyılın sonunda New England'dan Anglosaksonları takiben Connecticut'tan New York'a göç etmişlerdir.¹ Babası Alexander Nelson Webb 1816'da New York'un Onondaga Hollow kasabasında, annesi Caroline Elizabeth Lefferts 1818'de New York Saratoga vilayetinde dünyaya gelmiştir.² Nadirah F. Ives Osman'a göre Alexander Russell Webb çocukluk ve yetişkinliğinde zengin ve kültürlü bir aile yapısına sahiptir.³ Zira onun dünyaya geldiği dönem olan Victoria devrinde⁴ Amerika'da aile bağlarına daha fazla önem ve kıymet verilmekteydi.

¹ Umar F. Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, 1. Basım, USA: Oxford University Press, 2006, s. 40.

² Osman, "The Story", (1944), s.6.

³ Osman, "The Story," (1944), s.6.

⁴ Victorian çağı modern tarihte tarımda reform hareketleriyle birlikte modernlik öncesinde ağır sanayiye ve kentleşmeye geçiş dönemi olan "kritik ve önemli bir dönüm noktası" idi. Victoria devri genellikle erken, orta ve son olmak üzere üç aşamaya ayrılır. Erken Victoria devri bazen en erken 1820 veya 1830 olarak tarihlendirilir ve yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Orta-Victoria devri 1850'den 1870'e kadar olan süredir ve bazıları dönemin sonlandığı tarih için I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar tarih atmışlarsa da Victoria devrinin sonu 1870'den 1900 yılına kadar olan yıllardır. Kraliçe Victorian'ın hükümranlılığından önceki yıllar olan 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü on yılındayken Victorian'ın dünya görüşü olan başlıca fikirleri daha önceden vaazlarda, yazılı edebiyat eserlerinde ve gazetelerde yaygın bir şekilde propagandası yapıldı. Klasik Victorian dünya görüşü Victoria devrinin ortasındayken bir araya getirildi. Bu dünya görüşü dönemin sonundayken Protestan orta sınıf kültürü içinde yayılmaya başlamıştır. Bu dönemin karakteristik yapısı olarak genellikle ev hayatında şahsi vazifelerin ifa edilmesi istenirdi. Çocuklar evin zorunlu bir parçasıydı ve misafirler, yatılı gelenler hoş karşılanırlardı. Victoria devri aile bireyleri daha önceki dönemlerin karakteristik aile yapısını oluşturan aile bireylerinden daha fazla birbirlerine bağlıydılar. Victorian dönemiyle alakalı ayrıntılı bilgi için bk.: Thomas Schlereth, *Victorian America: Transformations in Everyday*

Webb ailesi, sahibi oldukları matbaa dükkânına ve bağlı bulundukları Presbiteryen kilisesine yakın bir yer olan 338 Diamond Caddesi (bugün Columbia Caddesi)'nde yaşamaktaydılar.⁵ O dönemin Victoria ailelerinde akrabaların birbirlerine yakın mahallelerde ikamet etmeleri ve evlerde yatılı hizmetçilerin kalması yaygın bir gelenektir.⁶ Yatılı hizmetçi kız bulundurmak da orta sınıf ve zengin sınıfa mensub olmanın bir işaretiydi.⁷ Nüfus kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Webb ailesi de zengin aileler arasında yer almaktadır. 5 Ağustos 1850 yılı nüfus kaydına göre aile; hizmetçileri ve akrabalık derecesi net olmamasına rağmen Webb ailesinin bir parçası gibi görünen Franklin H. Webb'le beraber on kişiden oluşmaktadır. Franklin H. Webb daha sonra Hudson'da bağımsız bir yayıncı ve Claverack tarihinin ünlü bir yazarı olmuştur. Ailenin ayrıca iki tane zenci bayan hizmetçileri vardı.⁸ Keza 10 Temmuz 1860 yılı nüfus sayımı kayıtlarına göre; Alexander Nelson Webb, beş bin dolar tutarında bir mal varlığına

Life, 1876-1915, New York: Harper Collins, 1991, ss. xi-xii; Elaine Tyler May, *Great Expectations: Marriage and Divorce in Post-Victorian America*, Chicago: University of Chicago Press, 1980, s.17; Janet Forsy The Fishburn, *The Fatherhood of God and The Victorian Family*, Philadelphia: Fortress, 1981, s.18, 23; John Maass, *The Gingerbread Age: A View of Victorian America*, New York: Bramhall House, 1957, s.7; Anne C. Rose, *Victorian America and The Civil War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, ss.7-8; Thomas A. Tweed, *The American Encounter with Buddhism 1844-1912: Victorian Culture and The Limits of Dissent*, The University of North Carolina Press, 2000, ss.1-25.

⁵ J. H. Lant, *The Hudson Directory, for 1870, Containing The Names of The Inhabitants*, Hudson, New York: Bryan & Alexander R. Webb, 1870, s.101, 127. Verilen bu bilgi ve eserin ismi Umar F. Abdullah'ın, Columbia County tarihçisi Mary J. Howell ile Haziran 2002'de yaptığı röportajından alınmıştır. Ayrıca bk.: *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, Philadelphia: Everts & Ensign, 1878, s.156; Jean Brice McMullin, *Hudson Revisited*, 1985, s. 2. Webb ailesinin matbaası 327 Warren'in üzerindeydi. Bugün ne Webb'in evi ne de matbaa dükkânı ayakta kalabilmiştir.

⁶ Collen McDannell, *The Christian Home in Victorian America, 1840-1900*, Bloomington: Indiana University Press, 1986, s. 8.

⁷ Schlereth, *Victorian America*, ss. 71-73; Fishburn, *The Fatherhood of God and The Victorian Family*, ss. 11-12. Hizmetçiler genellikle oda ve yatacak yer karşılığında çalışırlardı. Ara sıra onlara kullanılmış elbiseler ve yevmiye olarak para da verilirdi. Ayrıca onlar evin mobilyalı yerlerinden ayrı olarak mesela çatı katı veya mutfak gibi yerlerde otururlardı.

⁸ *New York 1850 Census Index, Columbia County*, Hudson 2. bölge microfilm roll M432_491, s. 230, image 467, Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1850. Franklin H. Webb ise bağımsız yayıncı, editör olarak listeye kaydedilmiştir.

sahiptir. Nelson Webb'in aile listesinde Mary Tobin ve Margaret Hill adında biri İrlandalı diğeri de zenci iki tane bayan hizmetçi görünmektedir.⁹

Alexander Nelson Webb ve Caroline Webb çiftinin onbir çocuğu vardır. Nelson Webb'in en büyük çocukları Edward Cook ile en küçük çocukları William Bunker arasındaki yaş farkı yirmidir. New York, Columbia şehrinin Hudson kasabasında 20 Kasım 1846'da dünyaya gelen Alexander Russell Webb; Alexander Nelson Webb ve Caroline Elizabeth Lefferts çiftinin dördüncü çocuğudur. Webb ailesinin diğer çocuklarının isimleri toplu bir şekilde doğum tarihlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

- Edward Cook Webb, 25 Ocak 1841
- Caroline Elizabeth Webb, 28 Ocak 1843
- Ellen Louisa Webb, 1 Eylül 1845
- Alexander Russell Webb, 20 Kasım 1846
- Henry Lefferts Webb, 21 Mayıs 1849
- Herbert Nelson Webb, 20 Temmuz 1852
- Carrie Lefferts Webb, 30 Kasım 1854
- Nina Louise Webb, 18 Aralık 1856
- Anna May Webb, 9 Mart 1859
- William Bunker Webb, 11 Ekim 1861¹⁰

⁹ *New York 1860 Census Index, Columbia County*, Hudson 4. bölge microfilm roll M653_738, s. 986, image 356, Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1860.

¹⁰ Aile bireylerinin isimleri ve doğum tarihleri o dönemde yapılan nüfus sayımları göz önünde tutularak oluşturulmuştur. *New York 1850 Census Index, Columbia County*, Hudson 2. bölge microfilm roll M432_491, s. 230, image 467, Washington, D.C.: National Archives and Records

Alexander R. Webb'in annesi birkaç kez ikiz doğurmuştur fakat o dönemde çocuk ölümleri genelde çok yüksek olduğundan Webb ailesi için de bu hakikat vuku bulur¹¹ ve diğer çocuklar gibi Webb'in kardeşlerinin hemen hemen yarısı ölür.¹²

Administration'daki arşiv belgesinde Alexander Nelson Webb ailesine kayıtlı Edward Cook (10), Alexander Russell (4), Henry Leffert (1) yaşında görünmektedir.

New York 1860 Census Index, Columbia County, Hudson 4. bölge microfilm roll M653_738, s. 986, image 356'daki kayıtlarda göre Alexander Nelson Webb'in evinde Edward Cook (19), Alexander Russell (10), Herbert N. (7), Carrie E. (5), Nina Louise (3), Anna M. (1) altı çocuk kayıtlıdır. William Bunker Webb 1860 sayımından bir yıl sonra dünyaya geldiğinden New York 1865 Census Index, Columbia County, Hudson 4. bölge microfilm roll 122, aile 353'de 4 yaşında olarak kaydedilmiştir.

Aslında Webb'in doğum tarihi hakkında da bazı farklılık vardır. Webb'in doğumu 9, 18, 20 Kasım 1846 olarak üç farklı tarih verilmektedir. Fakat 20 Kasım 1846 en kuvvetli olanıdır. Bu da 1887 yılında Webb'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki resmi görevinde ortaya çıkmaktadır. *The Missouri Republican* gazetesinde ve Hassan Ali'nin kaleme aldığı Önsöz'ünde bahsedildiği üzere Webb'in konsolosluğa tayini ilan edilirken doğum tarihi olarak 20 Kasım verilmiştir. Her iki gazetenin makale ve Önsöz'ünde Webb ile alakalı yazılanlar arasında sıkı bir ilişki vardır. Bk.: "Dispatches from United States Consuls in Manila, Philippine Islands 1817-1899" Rolls 4-5: 4, October 1887, *National Archives Microfilm Publications*, Microcopy No: 455, Washington, D.C.: National Archives and Record Services General Services Administration, 1969; *Missouri Republican*, "Got a Consulship: Mr. Alex R. Webb of St. Louis Appointed to represent This Country at Manila, in The Philippine Islands," 30 September 1887, s.8; ve Alexander R. Webb, *Three Lectures of Mohammed Alexander R. Webb, Esq. Delivered Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life*, Madras: Lawrence Asylum Press, 1892, s.3.

¹¹ 19. yüzyıl Amerika'sında geniş aile yapısının gerilediğine şahit olunmuştur. Yüzyılın ortalarında ailelerde altı çocuktan daha az doğum hadiseleri yaşanarak çocuk doğum oranlarında da hafif bir düşüş yaşandı. McDannell, *The Christian Home in Victorian America, 1840-1900*, s.8.

¹² Nadirah Osman; Webb'in Missouri'de bulunduğu yıllarda Webb'in ailesinden sadece iki kız ve üç erkek kardeşinin olduğunu diğer kardeşlerinin daha önceden öldüğüne dair bulgulardan bahseder. Osman, "The Story," (1944), s.6.

Webb'in en büyük kardeşi olan Edward Cook hayatta kalanlar arasındadır. Kendisi Albany Medical Koleji'nden mezun olduktan sonra 24. New York Eyaleti Gönüllüler Grubuna (24th Regiment New York State Volunteers) cerrah olarak katılır. Daha sonra Ward's Island, New York'ta Homeopathic Hastanesi'nin başkanlığını yürütür. 1880 yılında Honolulu, Hawaii'de bulunduğu üç yılda cüzam üzerine tanınan uzman doktor olur. Ayrıca okullara müfettiş ve akıl hastanesinde yöneticilik gibi görevler olmak üzere devletin bazı kurumlarında görevler alır. Edward Cook genellikle sosyal hadiselerle ve Lolani Sarayında Hawai kraliyet ailesine tıp yönünden hizmet etmesiyle tanınmaktaydı. 1888 yılında San Francisco'ya dönerek dermatoloji hastalıkları tedavisi için bir yer açtı. *Master Hands in The Affairs of The Pacific Coast*, San Francisco: Western Historical and Publishing Co., 1892, s. 137; Charles Williams Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-

Alexander Nelson Webb, hanımı ve çocuklarıyla birlikte Syracuse bölgesinden 1844 yılında Alexander N. Webb'in yörenin tanınmış gazetesi olan *Columbia Washingtonian*'a dizgici olarak atanmasından sonra Hudson'a taşınmışlardır.¹³ Nelson Webb, 1847 yılı İlkbahar'ında Warren Rockwell'den *Washingtonian*'ı satın alarak gazeteyi haftalık yayınlamaya devam eder.¹⁴ 1785'ten bu yana şehrin en eski gazetesi olan *The Hudson Daily Star*'ı mülkiyetiyle birlikte satın alarak yeniden kuran Nelson Webb, gazetenin editörlüğünü de üstlenir¹⁵ ve üstün gayretleriyle *The Hudson Daily Star*'ı Amerika'nın günlük yayınlanan eski gazetelerinden yapmayı başarır.¹⁶ Aslında Alexander Russell Webb hayatının ilerleyen yıllarında meşgul olacağı günlük gazete yayıncılığındaki mükemmel kabiliyetini muhtemelen babasına borçludur denilebilir.

1940: The Biography of a Small City Newspaper", (Ph.D. dissertation, Harvard University, 1942), s.106.

¹³ Balina ticaretinin yapıldığı yolların geçiş noktasına kurulan Hudson kasabası o dönemde 7000 civarında nüfusa sahiptir. Tren yollarının merkezinde olan kasabanın halkı genelde toptancılık işiyle uğraşmaktaydılar. Hudson; Twainesque eğlenceleri, çocuklar için oyunlar, kurbağa dövüşleri, el arabası yarışmaları, taşlamalı tiyatrolar ve dans yarışmaları gibi pek çok şenliklerin düzenlendiği canlı bir yerdir. Hudson'ın tanınan ve saygın ailelerinden olan Webb ailesi bölgede matbaacı olarak ismini duyurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk.: Stephen B. Miller, *Historical Sketches of Hudson, Embracing The Settlement of The City, City Government. Business Enterprises, Churches, Press, Schools, Libraries, &c.*, Hudson: Bryan & Alexander R. Webb, 1862. ss. 106-7.

¹⁴ Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", ss.15-17.

¹⁵ 1850 yılında yapılan nüfus sayımındaki kayıtlarda Nelson Webb'in mesleği, editör olarak yazılmıştır. *1850 New York Census Index, Columbia County*, roll 491. 1860 yılındaki nüfus sayımındaki kayıtlarda ise Nelson Webb'in mesleği matbaacı (yayıncı) olarak kaydedilmiştir. *New York 1860 Census Index, Columbia County*, roll 738. Nadirah Osman ise Nelson Webb'in 35 yıl boyunca *The Hudson Daily Star* gazetesinin sahibi olarak yayıncılığa devam ettiğini beyan etmektedir. Osman, "The Story," (1944), s. 6.

¹⁶ *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.119; Lant, *The Hudson Directory, for 1870, Containing The Names of The Inhabitants*, s.101, 127. Gazeteler çok sık isim değiştirdiklerinden bu konuda bazı problemler yaşanmaktadır. Buna örnek olarak Nelson Webb'in sahibi olduğu *The Hudson Daily Star* gazetesi verilebilir. Alexander Nelson Webb'in günlük yayınladığı ilk gazetenin adı *The Daily Morning Star*, bir yıl sonra *The Daily Evening Star* adıyla yayınlanmaya başladı. Daha sonra da bilinmeyen bir nedenle bu gazetenin adı *The Hudson Daily Star* adını aldı ve onlarca yıl bu isimle yayın hayatına devam etti. Günümüzde ise bu gazete yayın hayatına Nelson Webb'in tarzında yerel bir gazete olarak *The Register-Star* ismiyle yayınlanmaya devam etmektedir.

Başlangıçta Quaker¹⁷ kasabası olan Hudson kısa zamanda Presbiteryenler, Metodistler, Episkopalizm (Piskoposçuluk) yanlıları, Baptistler'in de ilgisini çekmiş ve bölgede din, yöre halkının hayatında anahtar rol oynayan konuma gelmiştir. Kilisesine bağlı bir Presbiteryen olan Nelson Webb; "...kariyer hayatında inancından destek alarak hareket eden ve kiliseye sadakatının yanında kural dışı olan mücadelelere kalkışmayan veya fanatizmi hoş gören tavırlar sergilemeyen" bir şahsiyettir.¹⁸

Alexander Russell Webb'in çocukluk yıllarında (1855-1858) Hudson kasabasında dini coşkunluğu sağlayan dini uyanış hareketleri arasında Presbiteryen kilisesinin önemli rolü vardır.¹⁹ Bu dönemde Webb '...papazın anlaşılması zor ve derin vaazları' olarak tanımlayarak inanmaya çalıştığı ama aslında hiç de önemsemediği Presbiteryen Pazar Okuluna devam eder.²⁰ Kendi itiraflarına göre; "Webb hırçın bir çocuktur. Presbiteryen Kilisesine sonrasında da Piskopos Kilisesine aslında din eğitimi almak için değil de sadece '...güzel bakışlı kızları görmek ve evlerine dönerken refakatçi olmak için...' gitmektedir".²¹ Çocukluğundan bu yana dini bir arayış içerisinde olan Webb, 20

¹⁷ Quakerism veya diğer adıyla Religious Society of Friends, mevcut Hristiyan mezheplerinden ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyılda İngiltere'de kurulan bir mezheptir. Üyeleri Quakers ya da Friends olarak adlandırılırlar. Tarihçiler mezhebin kurucusu ve en önemli erken dönem lideri olarak George Fox'u gösterir. Mezhep, Hristiyan pasifizmini savunan tarihi barış kiliselerinden biri olarak değerlendirilir.

İngiltere'deki kuruluşunun ardından Quakerizm, temelde Avustralya, Bolivya, Kosta Rika, İrlanda, Kenya, İskoçya, ABD ve Galler gibi ülkelere yayıldı. Quaker'ların toplam sayısı nispeten düşük olsa da (tüm dünyada yaklaşık 350.000) Philadelphia, Pennsylvania; Newberg, Oregon; Greenleaf, Idaho; Whittier, California; Richmond, Indiana; Friendswood, Texas; Birmingham, İngiltere ve Greensboro, North Carolina gibi yerlerde Quaker etkisi yoğun şekilde görülmektedir. Daha fazla bilgi için bk: Margery Post Abbott, Mary Ellen Chijioke, Pink Dandelion, John W. Oliver Jr. (eds.), *Historical Dictionary of The Friends (Quakers)*, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.; Illustrated edition, June 2003.

¹⁸ Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", s.18.

¹⁹ Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", ss.72-73.

²⁰ Alexander R. Webb, *Three Lectures of Mohammed Alexander R. Alexander R. Webb*, s. 24.

²¹ Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, Lahore: Mohammadan Tract and Book Depot, Islamia Press, 1893, s.30. Alexander R. Webb, konuyla alakalı cümleleri kendisiyle yapılan röportajda net bir şekilde kullanmıştır. Brent D. Singleton (Ed.), *Yankee*

yaşına geldiğinde dinlerin tamamını terk edecek ve hayatının gelecek 9 yılında materyalizmin felsefesini benimseyecektir.²²

B. Claverack Kolej Yılları

Webb'in düşünce yapısının oluşumunda ve kişiliğinin şekillenmesinde Claverack Koleji'ndeki öğrenim hayatının büyük önemi vardır. Bu yüzden Claverack Koleji tarihi ve fonksiyonlarına dair kısa da olsa bilgi verilmesi Webb'in bazı yönlerinin anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Alexander Russell Webb, Hudson'daki devlet ve özel okulların birkaçına devam etmiştir.²³ Amerika'da İç Savaş'ın (1861-1865)²⁴ ilk kıvılcımları başladığında Webb on

Muslim: The Asian Travels of Mohammed Alexander R. Alexander R. Webb, Wildside Press, 2007, s.267.

²² Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.19; Singleton (Ed.), *Yankee Muslim*, ss.268-269.

²³ Alexander R. Webb, Konsolosluk vazifesine atanmak için yazdığı biyografisinde; kendisinin Hudson'da iki tane özel okula gittiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte sonradan kaleme aldığı çalışmalarının birisinde, Hudson'da devlet okullarına da gittiğini ifadelerine eklemiştir. "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments, etc." 1887, *Letters of Application and Recommendation, 1885-1893*, Record Group 59, 250/47/23/4 Box 131, National Archives and Records Administration; Grebsonal, "The Mohammedan Propagandist", 30 March 1893, s.204; Singleton (Ed.), *Yankee Muslim*, s.15, 273.

²⁴ The American Civil War (1861-1865) diğer adıyla War Between The States (Eyaletler Arası Savaş); Washington yönetimi ile bu ülkeden ayrılmak isteyen 11 Güney Eyaleti arasında çıkmış geniş kapsamlı bir iç savaştır.

XIX. Yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğu bölgelerinde büyük çiftlikler bulunmakta ve ekonomi tamamen tarıma dayanmaktaydı. Bu çiftliklerde özellikle pamuk, tütün ve şeker kamışı yetiştirilmekte ve gereken işgücü Afrika'dan kaçırılıp getirilen siyah ırktan oluşan kölelerden sağlanmaktaydı. Amerika'nın diğer bölgelerinde ekonomi sanayiye yönelmiş ve bunun gerektirdiği serbest işgücü için kölelik ortadan kaldırılmıştı. Ülkenin batı kesiminde kurulan yeni eyaletler kurulmakta ve bu eyaletlerin çoğunda kölelik yasaklanıyordu. Bu durum köleliğin hakim olduğu güney eyaletlerin yönetimini endişelendirmekteydi. Köleliğin eninde sonunda güneyde de yasaklanacağını farkına varmışlardı. Bu da güneyin köleliğe dayanan üretim sistemini kökünden tehdit ediyordu.

Köleliği kaldırmaya söz vererek seçime katılan başkan adayı Abraham Lincoln seçimi kazanınca güneyli 7 eyalet (South Carolina, Mississippi, Florida, Alabama, Texas, Georgia ve Louisiana) yeni başkanın köleliği kaldıracağına kesin gözle bakarak hemen Amerika'dan bağımsızlığını ilan ettiler.

dört yaşındadır ve Massachusetts, Glendale Warner Home School'a kaydolarak burada üç yıl öğrenim görmüştür. Daha sonra Claverack Akademi ve Hudson River Enstitü'ye başlamıştır.²⁵ Maalesef Webb'in okul hayatına dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. Mesela, Hudson devlet okulundan ayrılarak Columbia County'nin birkaç mil doğusunda

Bu eyaletler Jefferson Davis'in başkanlığı altında Amerika Konfedere Devletleri adı altında yeni bir devlet kurdular. Kısa bir süre sonra buna 4 eyalet (Virginia, Arkansas, North Carolina ve Tennessee) daha katıldı. Konfederasyon tarafını oluşturan 11 Güneyli eyalet, Abraham Lincoln'un 1860 yılında başkan seçilmesiyle Jefferson Davis komutasında bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ülkenin geri kalan kısmı (özellikle kuzeydoğu kısmı) da kuzeyli union (birlik) tarafını oluşturdular. 12 Nisan 1861 yılında ise South Carolina'daki Sumter Kalesi'nden ilk top atışıyla birlikte savaş başlamıştır.

Amerikan İç Savaşı'nın ilk yıllarında hiçbir taraf üstünlük sağlayamadı. Her iki taraftan da birçok kayıplar oldu ve her iki taraf da zaman zaman askeri başarılar elde etse de baskın çıkamadı. 1863 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Gettysburg Muharebesi önemli bir dönüm noktası oldu. Güney'den 75 bin, kuzeyden 82 bin askerin katıldığı bu kanlı savaşta her iki taraf da askerlerinin yaklaşık üçte birini kaybettiler ama kuzeyliler tartışmasız bir üstünlük sağladı. En sonunda 9 Nisan 1865 tarihinde kuzey orduları güneyli ünlü komutan Robert Edward Lee'nin ordularını birkaç koldan sardılar ve teslim olmaya mecbur bıraktılar. Aynı yılın Haziran ayında geri kalan bütün güney askerleri de silahlarını bırakarak teslim oldular ve Amerikan İç Savaşı kuzeyin zaferiyle sona erdi. Savaş bitince Abraham Lincoln Güney'i sömürmek yerine onları kalkındırmak için çok sayıda karşılıksız borç teklif etti. Kuzeyli toprak sahipleri tam tersini düşünüyordu. Bunun üzerine Senatör Wallace ve 'Gizli Servis' Lincoln'ü öldürme kararını aldı. Eski bir oyuncu olan John Wilkes Booth Abraham Lincoln'i başından vurarak öldürdü.

Savaşın bitiminde güneydeki bütün kölelere özgürlük hakları verildi. Kısa bir süre sonra da köleler oy kullanma hakkını kazandılar. Amerika'nın güneyinde köleliğe dayanan tarım ekonomisi sona erdi. Amerika'da bölünme tehlikesinin üstünden gelerek tekrar tek bir ülke olarak birleşmiş oldu. Savaşın sonunda güneydeki zencilere birçok hak verildiyse de, bunlar kısa süre içinde güneyli beyazlar tarafından geri alındı. Ayrıca savaştan önce güney ve kuzey tarafları eşit zenginlikteyken, savaştan sonra güney eyaletleri ekonomik yıkıma uğradı ve kuzey öne geçti. Konuyla alakalı geniş bilgi için bk: James McPherson, *Battle Cry of Freedom: the Civil War Era*, Oxford University Press, 1988; John Keegan, *The American Civil War: A Military History*, Knopf Doubleday Publishing, 2009.

²⁵ 1777 yılında Washington Seminary olarak başlayan akademi, 1854 yılında Claverack Akademi ve Hudson River Enstitüsü'ne dönüştü. Genellikle Claverack College olarak isimlendirilmesine rağmen bu kurum daha çok ileri seviyede bir liseyle eşit derecedeydi. Webb'in babası sıkça Claverack Akademi'nin üstünlüklerini 1862 yılında Daily Star'da verdiği beyanatta şu şekilde övmekteydi: "Eyaletin her yanında bu kuruluşun disiplini, eğitimdeki yüksek kalitesi ve ekonomik yönetimine dikkat çekilmektedir. Bundan da eyaletin model okulu olduğu anlaşılmaktadır." Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", s.80, 154.

Massachusetts’ın Berkshire Dağlarındaki Glendale Home School’a kaydolmasına rağmen Webb’in özel okula ne zaman başladığı hakkında net bir bilgi yoktur.²⁶

Webb, Massachusetts Glendale Home School, Claverack Kolej ve Hudson River Enstitüsündeki öğrenimini tamamladıktan sonra Columbia County’e döndü. Fakat Webb’in, Claverack’deki öğrenimine veya ne derecede öğrenim gördüğüne, elde ettiği bir şey varsa onu ne zaman veya ne kadar sürede kazandığına dair kaynaklardaki bilgiler çok net değildir. Nadirah Osman’ın beyanına göre; “Alexander Russell Webb, İç Savaş’ın sonuna kadar Claverack Kolej’de öğrenim görmüştür. Nadirah Osman, Webb’in ismini 1 Ocak 1864 yılı dönemi okul kayıtlarında bulmuştur. O, İngilizce dilbilgisi, aritmetik ve tarih dersleri almıştır. O dönemde diğer erkek öğrenciler gibi devletin resmi üniforması olan harp okulu öğrencisi gibi eğitim alması gerekiyordu. Bu yüzden Webb de Springfield tüfeğiyle eğitim görmüştür.”²⁷

Claverack Koleji 1779 yılında Washington Seminary and Hudson River Institute adıyla ilahiyat okulu olarak öğretime başlamıştır. 1830 yılında Claverack Koleji yeni akademik zirvelere yükseltecek bazı değişiklikler yapıldı. 1854 yılında akademi daha da büyüyerek The Claverack College and Hudson River Institute olarak isimlendirildi. Kısa zamanda akademik alanda mükemmel bir üne kavuştu.²⁸ Bugünün kriterlerine göre

²⁶ O yıllarda Glendale öğrenim için önemli bir merkezdi. Çevre bölgelerden gelen öğrenciler Glendale Home School’da yatılı olarak okuma imkanına sahiptiler. Fakat The Glendale Home School uzun zaman önce tarih sahnesindeki yerini almıştır. Ayrıca bugün okulun mevcudiyetiyle ve Webb’in okula kaydıyla alakalı bilgiler de yetersizdir. O dönemde okul kayıt bilgileri nadiren muhafaza edildiğinden bilgiler konusundaki bu gibi fasılalar doğal karşılanmalıdır. Alexander R. Webb, *Three Lectures of Mohammed Alexander R. Webb*, s.3; Tunison, “Mohammed. Alexander R. Webb”, (1945), s.15; L. Grebsonal, “The Mohammedan Propagandist”, s. 204.

²⁷ *Claverack Academy and Hudson River Institute Register 1855-1865*, Okul kaydı Claverack Free Library and Reading Room, Claverack, New York’ta el yazması metin olarak mevcuttur. Osman, “The Story,” (1944), s.6. Ayrıca bk.: *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.243; Franklin Hawley Webb, *Claverack: Clover-Reach, (Old and New)*, Claverack, New York: Private published, 1892, s.38.

²⁸ Alexander R. Webb, *Three Lectures of Mohammed Alexander R. Webb*, s.3; Tunison, “Mohammed Alexander Russell Webb”, s.15. Webb’in aldığı öğrenimle alakalı Grebsonal genel olarak şunları söyler: “Alexander R. Webb, Hudson’ın devlet okullarında, Massachusetts ve New York’ta ise özel okullarda öğrenim görmüştür.” Grebsonal, “The Mohammedan Propagandist,” s.204.

Claverack Koleji yüksel okul mesabesinde sayılabilir fakat böyle bir karşılaştırma dönemin koşulları içerisinde yanıltıcı da olabilir. İç savaştan önceki standartlar dahilinde Claverack Koleji'nde yüksek derecede lisans eğitimi verilirdi ve Yale Üniversitesi ile yakın ilişkileri vardı. Erkek öğrenciler mezun olduktan sonra şayet isterlerse bir yıl daha öğrenim görerek Yale'e gidebilirlerdi. Bayanlara yönelik benzer bir program mevcut olmamasına rağmen İç Savaş'tan kısa bir zaman sonra Claverack Koleji edebiyat ve beşeri ilimlerde bayanlara yönelik lisans bölümleri açmıştır.²⁹

Claverack Koleji'nde Amerikan okullarında uygulanan geleneksel yapının yerine İngiliz modeli altı aşamalı usûl temel alınmaktaydı. Öğrencilerin kayıtlarında öğrenim durumlarından ziyade seviye belirlemede yaş tercih edilmekteydi.³⁰ Öğrenciler, kendilerini ifade etme konusunda öğretmenleri tarafından cesaretlendirilmekte ve derslerde aktif tartışmalarda bulunmalarına müsaade edilmekteydi. Çok fazla ipucu olmamasına rağmen Alexander Russell Webb'in yazmaya karşı içinde sevgi uyanması okul yıllarına uzanmakta ve bu dönemde denemeler, kısa hikâyeler kaleme aldığı iddia edilmektedir.³¹

Claverack Koleji'nin nasıl ki Webb'in fikir ve düşünce hayatının bir bölümünde izleri varsa Hudson ve Columbia County halkına sunduğu hizmetler açısından önemli izler bırakmıştır. Fakir olup da eğitim öğretimden yoksun kalan bölge halkına sunulan okuma-yazma seferberliği önemlidir. Ayrıca sık sık halk konferansları organize edilerek Horace Greeley, William Lloyd Garrison ve Piskopos John Henry Newman gibi konuşmacılara ev sahipliğini Claverack Koleji üstlenmekteydi. Bu sayede dönemin fikir adamlarının bölge halkıyla tanışmasına aracılık yapılmaktaydı.³²

Webb gibi pek çok öğrenci civar yerlerden gündüzleri geliş-gidiş yapmalarına rağmen Kolej, ülkenin güneyindeki yerler olmak üzere Meksika, Küba ve Karayib'den

²⁹ *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.243.

³⁰ Schlereth, *Victorian America: Transformations in Everyday Life, 1876-1915*, s.64.

³¹ Grebsonal, "The Mohammedan Propagandist", s.204; Tunison, "Mohammed Alexander Russell Webb", s.16; Osman, "The Story", s. 6.

³² Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.44.

yabancı öğrenciler dahil olmak üzere Birleşik Devletlerin farklı bölgelerinden öğrenciler de yatılı olarak öğrenim görmekteydiler.³³ Columbia County'nin seçkin aile bireylerinden pek çoğu gibi eski başkan Martin Van Buren de oranın eski mezunları arasındaydı.³⁴ Webb'in öğrenimini takip eden on yıl içerisinde Claverack Koleji ünlü ressam Arthur Burdett Frost, romancı Stephen Crane feministlerin önde gelen isimlerinden olan Margaret Sanger gibi kişilerin okullarından mezun olmasından dolayı iftihar etmekteydiler.³⁵

1854'ten 1876 yılındaki ani ölümüne kadar Kolej'in felsefe öğretmenliği ve müdürlüğünü yapan Kuzey Carolina'lı Peder Alonzo Flack; Webb'in okumaya olan sevgisinin artmasında, toplumda etken rol oynayacak tarzda kabiliyet kazanmasında etkili olmuştur. Kolej, değişik bölgelerden farklı öğrencilere ve yüksek seviyede mükemmel bir kadroya sahip olduğundan eğitim-öğretimde zihinsel özgürlük ve yeni düşüncelerin keşfedilmesine sürekli teşvik edilmekteydi.

Claverack Koleji 1902 yılında kapandı. Claverack, 19. yüzyılın sonuna doğru gerilemeye başlamıştır. Onun yeniden canlanması için yapılan tüm girişimlerde de istenen başarı elde edilememiştir Neticede okul binalarının tümü sökülerek malzemeler hurda olarak Hudson'da satılmıştır.³⁶

C. Gençlik Yılları ve Gazetecilikle Tanışması

Claverack Kolej'de öğrenimini tamamladıktan sonra babasının ofisiyle aynı binada olan Charles E. Butler'in mücevherat dükkânında işe başlayan Webb, burada iki buçuk yıl ücretsiz çalışarak saatçilik ve mücevher satışını öğrendi.³⁷ Daha sonra Batı'da

³³ *Claverack Academy and Hudson River Institute Register 1855-1865.*

³⁴ *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.242; Franklin Hawley Webb, *Claverack: Clover-Reach, (Old and New)*, ss.37-38.

³⁵ Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.44.

³⁶ Franklin Hawley Webb, *Claverack: Clover-Reach, (Old and New)*,s.38; *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.243.

³⁷ Giles Brothers mücevherat firmasının ortakları William A. Giles, Charles K. Giles ve James L. Rowe'du. Firma 142 Lake Street üzerindeydi. Richard Edward (Ed.), *Edward's Annual Directory of*

şansını aramak için daha büyük mücevherat firması Giles Bros. & Co.'da çalışmak üzere 1869 yılında Chicago'ya taşındı.³⁸ O yıllarda Chicago hızla gelişmekte olan bir şehirdi ve kendisine isim yapabilme adına hırsla dolu olan gençler için iyi bir mekândı.

4 Mayıs 1870'de Alexander Russell Webb ilk eşi Laura Cordelia Conger ile evlenerek hanımının ailesi Lucian West Conger ve Elizabeth Conger'in yaşadıkları Chicago'nun güney yakasında 5 Forest Avenue üzerindeki eve taşındı.³⁹ Union Stock Yards'da sığır komisyoncusu olan Webb'in kayınpederi Lucian West Conger Bros. & Co. firmasının da bir ortağıydı.⁴⁰ Conger, kızının evliliğinden kısa bir zaman sonra sığır ticaretini bıraktı ve damadının mücevher işindeki bilgi ve tecrübesinden dolayı tüm kazancını Conger & Webb Co., adıyla kurdukları saatçilik ve mücevher işine yatırdı.⁴¹ Webb, kayınpederiyle kurdukları şirketin başında olmasına rağmen ticarete istikrardan yoksundu ve Ekim 1871'deki Büyük Chicago Yangın'ında işleri tamamen bozuldu.⁴²

Webb'in babası New York City, Union Square'de bulunan Tiffany and Co. firmasında mücevher satış sorumlusu olarak iş ayarlayınca, yakın çevresiyle hayatına

Chicago, Microfilm, Chicago: Richard Edward Publisher, 1871, s.333; "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments, etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893.

³⁸ "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation 1885-1893; Singleton (Ed.), *Yankee Muslim*, ss.272-274.

³⁹ *Chicago Tribune*, "Married", 6 May 1870. Alexander Russell Webb'in hanımı Laura Conger 23 Ağustos 1852 yılında Illinois'de muhtemelen Knox County, Oneida kasabasında dünyaya gelmiştir.

Kayınpederi Lucian West Conger 23 Temmuz 1823 New York'ta doğdu. 1860 yılı Illinois nüfus sayımına göre Oneida, Illinois'ta ikamet etmekte ve ticaretle uğraşmaktadır. 9 Ekim 1902 yılında Unionville'de öldü. Conger'in gayri menkul olarak mal varlığı 2500 dolar, şahsına ait olan ise 3000 dolar olarak kaydedilmiştir. Hanımı Elizabeth Conger ise Rhode Island doğumludur. Sarah Lemen Philips, *Putnam County, Missouri, Cemeteries: Information Obtained by Stone Readings and Additional Data from Unionville Republican : Readings to 1980 Inclusive*, Missouri: Simpson Print. Co., 1990, s.174.

⁴⁰ Edward (Ed.), *Edward's Annual Directory of Chicago*, s.189, 1051.

⁴¹ Mücevherat dükkânı 135 Clark Street, r.5, Forrest ave. üzerindeydi. Edward (Ed.), *Edward's Annual Directory of Chicago*, s.216, 929.

⁴² "Alex. R. Webb, Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893.

yeni bir başlangıç yapmayı arzulayan Webb de New York'a geri döndü.⁴³ Fakat New York'taki hayatı da uzun süreli olmadı. Hanımı Laura'nın hamileliği döneminde ortaya çıkan sağlık problemleriyle ilgilenip onu teskin etmesi için 1873 yılında hanımının ailesinin isteği üzerine Chicago'ya geri taşındı. Chicago'ya döndükten sonra kısa bir süre Wendell & Hyman mücevherat firmasında çalıştı ve sonrasında da Alexander R. Webb & Co. Billiard Hall adıyla şirket kurdu.⁴⁴

25 Mayıs 1873'de Webb'in ilk çocuğu Clarence Herbert dünyaya geldi.⁴⁵ Webb'in Chicago'da ikinci kalışı aldığı iş tekliflerinde başarılı olamadığı için kısa sürdü. O günlerde Unionville Putman Bank'ın hissedarlarından olan ve firmanın da muhasebeciliğini yapan Webb'in kayınpederi Conger, Missouri'de bölgenin yerel gazetesi *The Republican*'ı satın aldı. Conger, Webb'i küçük bir kasabaya taşınmaya ikna ettiği gibi gazetesinde ona yardımcı editörlük teklifinde bulundu.⁴⁶

Baba Nelson Webb tüm hayatını gazeteciliğe ve birşeyler yazıp-çizmeye adanmıştı. Alexander R. Webb çocukluğundan itibaren okumaya karşı hırslı bir kimse olarak yetişmiştir. Bu yüzden dönemin millî edebiyatındaki ünlüleri ve çalışmalarını çok iyi bilmektedir.

Webb'in çocukluk ve gençlik dönemini içine alan Victoria dönemi kültür hayatında gazeteler hayati bir öneme sahipti hatta gazetelerden hadiselerin takip edilmesi vatandaşlıkla alakalı zorunlu bir faaliyet haline gelmişti. O dönemde aydın ve

⁴³ "Alex. R. Webb, Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893.

⁴⁴ "Alex. R. Webb, Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893. Bilardo salonu 758 Michigan Avenue'deydi ve Webb ailesi 72 Ellis Avenue'de yaşamaktaydı. Edward (Ed.), *Edward's Annual Directory of Chicago, 1873*.

⁴⁵ Webb'in çocuklarıyla alakalı diğer kaynakların hiçbirisinde bu çocuktan bahsedilmemektedir. Clarence Herbert Alexander R. Webb, annesinin 1879 yılında yeniden evlenmesinden sonra üvey babası Reuben Hull Spicer Jr.'ın soyadını almıştır. Charles Greenwood Barker Conger (Ed.), *A Record of The Births, Marriages and Deaths of The Descendants of John Conger of Woodbridge, N.J.*, Chicago: S. Smith, 1903, s.114.

⁴⁶ "Alex. R. Webb, Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887; Letters of Application and Recommendation. 1885-1893; *History of Adair, Sullivan, Putnam and Schuyler Counties, Missouri*, Chicago: The Goodspeed Publishing Co., 1888, ss.562-64.

düşünen bir kimse olabilmek için gazeteler önemli bir basamaktı. Çünkü düşüncelerin özgürce ifade edildiği mekanlar gazetelerdi.⁴⁷ Meselâ Hudson kasabasında yayınlanan ve yerel bir gazete olan *The Rural Repository* yerel ve uluslararası haberleri kaleme alma konusunda standartların üzerindeydi ve gazetenin belli bir bölümü kibar edebiyatına tahsis edilmişti.⁴⁸ Bu ve benzeri yayınlar Hudson bölgesinden entellektüel şahsiyetlerin çıkmasına da vesile olmuştur. General Samuel Webb'in oğlu Claverack'li James W. Webb, New York'ta gazetecilik alanında en çok ön plana çıkan şahsiyettir ve on yıl sonrasında editörü Joseph Pulitzer'in ulusal bir şöhret kazandığı *New York World*'u kurmuştur.⁴⁹ Webb'in çocukluğu zamanında yıl boyunca gazetecilikle ilgili olağanüstü pek çok girişimlerin yapılmasıyla iftihar edilen Hudson'da çok sayıda dergi de yayınlanmaktadır.⁵⁰

XIX. yüzyıl gazeteleri içerik bakımından her ne kadar faydalı ve rehberlik yapabilecek yoğunlukta yazılara tahsis edilmiş olsa bile genellikle partizan karaktere sahiptiler. Bundan dolayı politikacılar basınla olan ilişkilerini yakın mesafeden yürütmektedirler. Gazeteler, siyasi muhalefeti kabul ettikleri politikacıları kişisel olarak kaleme aldıkları yazılarında sert üsluplarla eleştirip reddedebilmektedirler.⁵¹ Nelson Webb'in sahibi olduğu *The Hudson Daily Star* gazetesi de bunun dışında değildi. Gazete 'Cumhuriyetçilerle ve Jefferson taraftarlarıyla' gurur duymaktaydı ve gazetenin editörü tüm hadiseleri korkusuzca, açık bir şekilde kaleme alarak yayınlatmaktaydı.⁵²

⁴⁷ Robert N. Bellah, "The Protestant Structure of American Culture: Multiculture or Monoculture?" *Hedgehog Review: Critical Reflections on Contemporary Culture*, Vol. 4, no. 1, (Spring 2002), ss.7-28.

⁴⁸ Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.41.

⁴⁹ Franklin Hawley Webb, *Claverack: Clover-Reach, (Old and New)*, s.69; Julian S. Rammelkamp, *Pulitzer's Post-Dispatch 1878-1883*, Princeton: Princeton University Press, 1967, s.vii.

⁵⁰ McMullin, *Hudson Revisited*, s.14.

⁵¹ *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.49.

⁵² *History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, s.119.

Muhammed Webb bu tarz bir gazetecilik anlayışıyla yetişti ve bu durum onun politikacılarla da yakın ilişkiler kurmasına vesile oldu. Webb'in Manila'ya konsolos olarak gönderilmesinde ve editörlük yaptığı gazetelerde pekçok başarıya imza atarak herkes tarafından tanınmasında gazeteci olan babasının ve seçkin bir ailede yetişmesinin büyük rolü vardır.

D. Unionville, Missouri'deki Yılları (1874 – 1876)

Missouri ve Iowa bölgesinin kuzey sınır bölgesinde yer alan Unionville, Putnam County'nin merkezindeydi. Webb, büyük şehirlerde beş yıldan fazla süren bir hayatın sonrasında çocukluğunda olduğu gibi sakin kasaba yaşantısına dönmekle doğru karar verdiği kanaatindeydi. Ailesiyle birlikte Ocak 1874'te Unionville'e ulaşan Webb haftalık *Unionville Republican*'ın ilk sayısını çok kısa bir zaman harcayarak 8 Ocak'ta yayınladı. Gazetede William O'Bryant'la birlikte çalışan Webb kısa zamanda Unionville Bae Ball Club (Unionville Baseball Kulübü), State Board of Centennial Managers for Putnam County, Unionville Literary and Dramatic Association (Unionville Edebiyat ve Tiyatro Derneği) ve The Putnam County Republican Central Committee (Putnam Vilayeti Cumhuriyetçiler Merkez Komitesi) vb. pek çok kulüp ve derneklere katılarak sosyal ve siyasi arenada aktif rol oynamaya başladı. Üyesi olduğu derneklerden ve siyaset arenasından öğrendiği bazı fikirleri de benimsedi.⁵³

Webb'in siyasi süreçte en aktif olduğu dönem 1874 yılındaki kongre seçimlerinde olmuştur. Dört ay boyunca haftalık editör ve başyazılarında Cumhuriyetçilerin Kongre üyesi Ira B. Hyde'ı ve onun '...bozuk komitesini' iğneleyici sözler içeren yazılar kaleme almıştır. Putnam County Cumhuriyetçilerinin çoğunun kuşkularına rağmen partinin merkez komitesi Hyde'i desteklemeye karar verdiler. Bu durum, daha önceden Demokratlara meyilli olanların da desteğiyle Webb için dayanılmaz bir hal aldı. Webb, açıkça bir Demokrati desteklediğinden dolayı bölgedeki Cumhuriyetçilerin öfkelerinin

⁵³ *Unionville Republican, MO*, "Town, County and State", 19 March 1874, s.3; *Unionville Republican, MO*, 10 December 1874, s.3; *Unionville Republican, MO*, 27 May 1875, s.3; *Unionville Republican, MO*, 1 July 1875, s. 3; *Unionville Republican, MO*, 11 November 1875, s.3; *Unionville Republican, MO*, 2 December 1875, s.2.

artması sonucu, buna cevap olarak da okuyucularına ‘...barbarlıktaki mücadelesinde’ popülist üçüncü parti olan People’s Movement (Halkın Hareketi)’ni desteklemelerini tavsiye etti.⁵⁴

Webb’in mesai arkadaşı William O’Bryant, Kasım 1874 kongre seçimlerindeki politik kavgayı şu cümlelerle anlatır:

“Webb, zeki bir dost fakat biraz değişken... Webb’in siyasi tutarlılığında kuşku uyandıran Cumhuriyetçilerle ilişkisinin olmasından dolayı bir hadise meydana geldi. Fakat o dönemde bu durum bir tedbir gibi anlaşılmıştı. Kongredeki temsilci Mr. Hyde’ın dışlayıcı yönetimi Cumhuriyetçilerin yönetim tarzını ağır bir şekilde ihlal etmiş ve bu sebeble de gazete tekrar seçilmesini reddetmiştir. Hakim DeBolt muhalif bir üyeydi. Üç yıl boyunca yargıçlık makamında bulunan hakim Putnam’da her zaman çok popüler bir kişiydi. Cumhuriyetçiler yönetimde onun adına yer vermediler. Fakat onu desteklediler. DeBolt büyük bir oy oranıyla seçildi. Cumhuriyetçilere kampanyadaki çalışmalarıyla direk olarak etkilenen bir kongre adamı getirme ve diğerini de alma yetkisi verildi. Kim nasıl kabul ederse etsin bu suçlama veya kredi gazetede ki yönetiminden dolayı Webb’e aittir.”⁵⁵

Zafer kazanmalarına rağmen Webb, kampanyadaki kargaşa ve Cumhuriyetçilerden gelen kınayıcı tenkitler sonrasında politikadan soğur. Sonraki yıllarda o dönemdeki ruh haletini ve konumunu Webb’in kendisi şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Webb’in politikaya ilgisi yüzeysellikten öteye asla geçmedi. Onun sahip olduğu güçlü demokratik idealler, Cumhuriyetçilerin gazetesinde partinin yerel liderlerini memnun edecek tarzda çalışmalara bile imkan tanımaktaydı. Gazetenin tüm kontrolünü elinde tuttuğundan 1874 Halk hareketine destek vermiştir. 1876 yılında da *The Republican* gazetesini elden çıkararak politikayla alakalı tüm aktivitelerini bıraktı.”⁵⁶

Siyaset arenasında yaşanan tatsız hadiseler sonrasında Webb tiyatroya karşı yakın bir alaka duymaya başladı. Özellikle boş zamanlarını tiyatroya dair okumalarla

⁵⁴ *Unionville Republican, MO*, “Warfare on Bourbanism”, 30 July 1874, s.2; *Unionville Republican, MO*, “On The Wrong Tack”, 29 July 1875, s.2.

⁵⁵ Alexander R. Webb, Hyde’a karşı kazanılan zaferden sonra çok sevinmiş ve şu başlıklarla bunu anlatmıştı: “Hyde’in takımı sonsuza dek, ebediyen bitip tükendi. İnsanlar ahlaksızlığı kınadılar, hakikatin ve doğrunun lehinde karar verdiler. Takımın tek bir adamı bile seçilmedi. Ira B. Hyde haklı olarak sitem etti.” *Unionville Republican, MO*, 5 November 1874, s.2.

⁵⁶ “Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc.” 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893.

geçirmektedir. Unionville Literary ve Dramatic Association'ın sekreteri seçildi. Bu grubun faaliyetleri William Shakespeare'in çalışmaları üzerine odaklanmıştı. Bu yüzden Webb, Merchant of Venice, Hamlet, Brutus ve Shylock gibi benzer rolleri çok iyi bilmekteydi.⁵⁷

William O'Bryant'ın Aralık 1874 yılında gazetede hissesini satmasının ardından *The Republican*'a birçok ortak ve editör katıldı.⁵⁸ Gazeteye ortak olarak katılan en önemli isim Webb'in küçük kardeşi Herbert Nelson'dır.⁵⁹ 16 Mart 1876'dan itibaren *The Republican* gazetesi kısa süreli de olsa Webb kardeşlerin yönetimi altında yayınlanmaya başladı. "Kendimiz, kasabamız, şehrimiz, eyaletimiz ve milletimiz için çalışmaktayız"⁶⁰ şeklindeki *The Republican*'ın sloganı Herbert Nelson'un gelişiyle birlikte "Haber, edebiyat ve cumhuriyetçilerin yararına tahsis edilmiştir"⁶¹ şeklinde değiştirildi.

Herbert Nelson'un gelişinden dört ay sonra Lucian West Conger beklenmedik bir şekilde *The Republican*'daki hisselerini satmasından dolayı Webb bulunduğu mevkiden geri adım atmak zorunda kaldı. Bu durum Webb'in hanımıyla aralarının açılmasına ve

⁵⁷ *Unionville Republican, MO*, "Town, County and State," 11 November 1875, s.3; *Unionville Republican, MO*, 27 January 1876, s.3; *Unionville Republican, MO*, 3 February 1876, s.3.

⁵⁸ Alexander R. Alexander R. Webb, Clarence Conger (Aralık 1874-Mart 1875) ve O. J. Brown'la (Mart 1875-Mart 1876) birlikte gazetenin sahipleri olarak çalıştığı kimselerdendir. *History of Adair, Sullivan, Putnam and Schuyler Counties, Missouri*, s.564.

⁵⁹ Herbert Nelson, Webb'in en küçük kardeşidir. Nelson Webb'in en büyük oğlu Edward Cook babasının işlerine sahip çıkmak yerine Tıp fakültesinde okumayı tercih edince Nelson Webb'in tüm işlerini en küçük kardeşi üstlendi. Herbert Nelson yıllarca matbaada çalışmış ve babasının sağlığını kaybetmesiyle birlikte Mayıs 1873'te *The Hudson Daily Star*'ın işletmesini üstlenmiştir. Herbert Nelson Webb 11 Mart 1886 yılında sebebi bilinmeyen bir şekilde otuzdört yaşında öldü. Herbert Nelson'un genç yaşta ölümüyle alakalı ne kayıtlarda ne de Alexander Russell Webb'in yazılarında bilgi mevcut değildir. Ama kardeşinin ani ölümü üzerine Webb'in dini araştırmalara yönelmesine sebep olmuştur. Sarah Lemen Philips, Herbert Nelson'un ölüm tarihi olarak 1 Ocak 1884 tarihini vermektedir. Vasiyetinin ölümünden iki yıl sonra 15 Mart 1886'da kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bk.: Sarah Lemen Philips, *Putnam County, Missouri, Estate Records: Estate Records from Putnam County, Missouri, 1845-1909*, Missouri: Simpson Print. Co., 1989, s.123; Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", ss.115-116.

⁶⁰ *Unionville Republican, MO*, "Announcement," 8 January 1874, s.1.

⁶¹ *Unionville Republican, MO*, "Announcement," 9 March 1876, s.1.

ayrılmalarına sebep oldu. *The Republican*'daki en son yayını 20 Temmuz 1876'da yapan Webb hiç vakit kaybetmeden ailesini arkada bırakarak St. Joseph, Missouri'ye gitti.⁶² St. Joseph'de *The Gazette*'deki başarıları onu, gazetenin editörü, tanınmış şair ve yazar Eugene Field'la tanışmasına vesile oldu. Webb'in gelişinden kısa bir zaman sonra Field, yazı işleriyle ilgili personeli St. Louis'deki *The Journal*'a taşıdı ve birkaç ay sonrasında da –muhtemelen Field'in emriyle- Webb gazetenin sabah yayınlarından sorumlu muhabir oldu.⁶³

E. St. Louis Yılları (1877 - 1887)

St. Louis, Missouri 1870'li yıllarda Chicago'ya olan üstünlüklerinin bazısını kaybetmeye başlayan fakat yine de gelişmeye ve büyümeye devam eden bir şehirdir. Webb, Unionville Missouri'deki yıllarında babasının yaşadığı gibi bir hayat sürdürmeyi denemişti. Fakat St. Louis'in kozmopolit çevresine de her halükarda hazırды. St. Louis'de geçirdiği 11 yılda ve özellikle ilk yılında Webb'in hayatında önemli değişiklikler oldu. 1 Mart 1877'de babası Nelson Webb altmışbir yaşında öldü. Aynı yılın 27 Haziran'ında dul ve yedi yaşında Bessie adında bir kız annesi olan ikinci hanımı Ella G. Hotchkiss'le evlendi.⁶⁴ Aile, Mississippi nehrine yakın mesafede bir yere yerleşti.⁶⁵

⁶² *History of Adair, Sullivan, Putnam and Schuyler Counties, Missouri*, s.564.

⁶³ Eugene Field (1850-1895) St. Louis'de dünyaya gelmiştir. Amerika'nın tanınan yazarlarından olan Eugene Field özellikle çocuk şiirleri ve komedi tarzında kaleme aldığı denemeleri vardır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk.: Eugene Field, *The Complete Tribune Primer*, Boston: Mutual Book Co., 1901, ss.3-10; "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation 1885-1893; *Evening Record (Bergen County, New Jersey)*, "Alexander R. Alexander R. Webb," 3 October 3, 1916, s.1

⁶⁴ Upton, "The History of The Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940", s.116. İkinci evliliğini otuz yaşında yapan Webb hayatının geri kalan kısmında başka evlilik yapmamıştır. Nikah merasimi St. Louis'in en eski kiliselerinden olan The Grace Church of St. Louis'te yapılmıştır. Nikahları Papaz Abiel Leonard tarafından kıyılmıştır. James J. Schild, *Houses of God: The Historic Churches and Places of Worship of The St. Louis Area*, Florissant, Mo.: Auto Review Publishing, 1995, s.9.

Webb'in ikinci hanımı Ella G. Hotchkiss 18 Aralık 1848 yılında Cincinnati, Ohio'da dünyaya geldi. Ella'nın kızlık soyadı bilinmemektedir. Hotchkiss soyadı ölen ilk kocasına aittir. Webb'le evli olduğu yıllarda St. Louis'de Everett School'da öğretmen olarak çalışmaktadır. 1885 yılında kızı Mary dünyaya gelinceye kadar görevinde devam etmiştir. 1900 yılı New Jersey nüfus sayımındaki deftere göre Ella Hotchkiss'in doğum tarihi 1838 olarak verilmiş olmasına rağmen New Jersey, Lyndhurst

Alexander Russell Webb bu evlilikten bir erkek, iki kız olmak üzere üç çocuk sahibi oldu.⁶⁶

St. Louis'deki ilk yılında Webb'in iş ve uğraşları baş döndürecek tarzda değişim içerisindeydi. Buradaki ilk aylarında *The Journal* gazetesinde işe başlamıştı. Fakat gazete ona gerekli maddi koşulları sağlayamamıştı. Ailesine bakabilmesi için düzenli gelir getirecek bir işe ihtiyacı vardı. Bu yüzden mücevherat işine yeniden dönerek Eugene Jaccard & Co. şirketine katıldı. Kısa zaman sonra *The Journal* ve *The Evening Dispatch* gazeteleri tek bir isim altında toplandı ve Webb'e verilecek ücret meselesi çözüme kavuşturuldu. O da her iki gazetenin il bazında editörü olarak dönmeye razı oldu. Joseph Pulitzer'in *The Dispatch* ve *The Journal*'i satın alıp *The Times*'la birleştirdiği 1878 yılının sonuna kadar gazetenin editörü olarak çalışmaya devam etti. *The Times-Journal*'de de muhabir olarak görev yapan Webb, 1880 yılında *The Globe-Democrat* gazetesinden gelen iş teklifini kabul etti. Fakat *The Times-Journal* yeniden yapılandığında oraya geri döndü. 1881 yılında *The Times*, *The Republican* ile birleştiğinde Webb, işsiz kalarak oradan ayrıldı. Alışageldiği mesleği olan mücevherat

Hillside Mezarlığında kocası Webb'in yanında bulunan mezar taşında doğum tarihi olarak 1846 yılı yazmaktadır. Ella'nın kızı Bessie (Elisabeth F. Hotchkiss) 24 Mayıs 1870 yılında St. Louis'de dünyaya geldi. "List of American Citizens," *Despatches from U.S. Consuls in Manila, Philippine Islands, 1817-1899*; 1 January 1891, (National Archives Microfilm Publication T43, Reel 10), Records of The Department of State, Record Group 59.

⁶⁵ Webb ailesi 1719 Cass Avenue adresinde yaşamaktaydı. *Gould's St. Louis Directory*, St. Louis: Polk-Gould Directory Co., 1877-82 and 1886. Microfilm.

⁶⁶ Oğlu Russell Lorenzo Alexander R. Webb, Mayıs 1879, Mary C. Alexander R. Webb, Mayıs 1885'te St. Louis'de, küçük kızı Nala D. Webb ise Manila'da Şubat 1888'te dünyaya geldi.

Mirza Abdurrahim Efendi'nin beyanına göre Alexander R. Webb, oğlu Russell Lorenzo'ya Ömer, büyük kızına Ayşe diğetine ise Fatıma ismini vermiştir. Mirza Abdurrahim Efendi, *Amerika'da İslamiyet*, H.1311, s.29.

742 Rutherford Avenue, Lyndhurst, New Jersey Hillside Mezarlığına Temmuz 2008'de yapılan ziyarete göre; Alexander R. Alexander R. Webb, hanımı Ella G. Alexander R. Webb, en küçük kızı Nala Webb ve üvey kızı Elizabeth (Bessie)'nin mezarları yanyanadır. Mezar taşlarındaki isimler şu şekilde sıralanmaktadır: Alex. R. Webb (1846-1916), hanımı Ella G. Webb (1846-1920), kızı Nala W. Fries (1888-1919), üvey kızı Elizabeth F. H. Hallam (1870-1954). Resimler için ekler bölümüne bakınız.

ticaretine bu kez St. Louis'in en büyük firması olan Mermord, Jaccard, & Co. ile işbirliği yaparak geri döndü.⁶⁷

Webb'e uzun süre arkadaşlık yapmış gazeteci dostu William A. Kelsoe hatıratında onun bu dönemdeki durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

"Alex. Webb tanıdığımız insanlar arasında çok yönlü kimselerin başında gelmekteydi. Şarkı söyleyebilen, güzel dans edip, rol yapabilen, iyi bir hitabete sahip, güzel konuşabilen bir kimseydi. Gazetede her bakımdan iyi olan ondan başka kimse yoktu... Webb becerikli ve iş bitirici bir yayıncıydı. Gazetenin yazı işleri bitip yapacak iş bulamadığında dizgi odasındakilere yardım etmek için onlara katılırdı. Yeni tiyatro oyunları sahnelemek için *The Republican*'dan iki kez ayrıldı ve tiyatro topluluklarını ülkenin her yanına götürdü..."⁶⁸

"...Webb, gazeteci olarak doğmuş bir kimseydi... Kurguyu o anda hazırlayıp sokaktaki tiyatro oyuncusuyla yeni bir şov hazırlamaya her an hazır biriydi. Bu yapılanların hepsi St. Louis'de haber yapmak tatsızken gerçekleşmişti. Gazeteciler arasında Webb'in bulduklarından daha iyi ve yeni hikayeler bulacak ve onları, Webb'den daha hızlı baskıya hazırlayacak kişiler yok denilecek kadar azdı."⁶⁹

Kelsoe'nun bu ifadelerinden Webb'in ikinci işinin tiyatro yönetmeni olduğu da anlaşılmaktadır. Zira 1879-1880 yıllarında Webb, Robson ve Crane komedi düetinin acentesiydi ve onlara gösterilerinde başarılı bir şekilde rehberlik yaptı.⁷⁰ Aynı yıl Webb'in oğlu Russell Lorenzo dünyaya geldi.⁷¹ Bu dönemde Webb, eleştirmenlerce sert

⁶⁷ "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893; *Gould's St. Louis Directory, 1877-1882*.

⁶⁸ *St. Louis Republic*, "Alex. Webb Versatile", 12 July 1908, Part 15, s.2.

⁶⁹ William A. Kelsoe, *St. Louis Reference Record: A Newspaper Man's Motion-picture of The City When We Got Our First Bridge, and of Many Later Happenings of Local Note*, St. Louis: Von Hoffmann, 1927, s.182.

⁷⁰ *Chicago Tribune*, "Hopes to Islamize America", 21 December 1892, s.2. Stuart Robson (1836-1903) ve William Henry Crane (1845-1928), 1879-1888 sezonunda *The Comedy of Errors* sahneledikleri oyun çok beğeni toplamıştır. Donald Mullin (Compiler), *Victorian Actors and Actresses in Review: A Dictionary of Contemporary Views of Representative British and American Actors and Actresses, 1837-1901*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983, s.138.

⁷¹ Russell Lorenzo Webb 24 Mayıs 1879'da dünyaya gelişinden sonra Webb ailesi 1218 Madison'a taşındı. "List of American Citizens", *Despatches from U.S. Consuls in Manila, Philippine Islands, 1817-1899*; 1 January 1891, (National Archives Microfilm Publication T43. Reel 10), Records of The Department of State, Record Group 59. *Gould's St. Louis Directory*, 1880.

eleştirilere uğradığı halde sahnelenen çeşitli oyunları yönetmeye devam etti.⁷² 21 Aralık 1882’de *St. Louis The Dramatic Critic*’in editörü olarak eleştirel görüşlere maruz kalmak yerine eleştiri yapmasını sağlayacak gazeteciliğe geri dönme kararı aldı.⁷³

Geçmiş yıllardaki durağanlık ve başıboşluğun, performans ve mana arayışına dönüştüğü bu yıllarda Webb, Unionville’de yerleşmeye karar verdi. 1 Kasım 1883’te St. Louis’de *The Missouri Republican*’da çalışmak üzere günlük gazetecilik işine geri döndü. 1885 yılına kadar gazeteci, Eylül 1887’de konsolosluk vazifesine tayin edilinceye kadar da yardımcı editör olarak gazetedeki görevine devam etti.

Webb’in hayatında bu dönem derin bir şekilde materyalizme daldığı yılların ardından kendisini ruhî ve manevi sorgulamaya alması bakımından önemlidir. Unionville’de bulunduğu bu yıllarda bölgedeki dinî toplantılara katılmaktaydı. Metafizik düşünce ve Doğu dinlerine olan ilgisi 1884 yılının başında onu, Asya’ya ait din sistemlerine ciddi olarak bakmaya yönlendirdi ve bu da ona yeni bir enerji verdi.⁷⁴ Webb, Mart 1884’te The Theosophical Society adındaki İlahiyat topluluğuna katıldı.⁷⁵

The Theosophical Society, Amerikalı teosofist William Quan Judge, Amerikalı avukat ve spiritualist Henry Steel Olcott, Rus yazar ve spiritualist Helena Petrovna Blavatsky tarafından resmi olarak 1875 yılında kurulmuştur. Budizm’in ezoterik geleneklerini keşfetme aracı olarak kurulan bu grup mistik ve dini fenomenleri de incelemekteydi. The Theosophical Society’nin temel kuralları; “...sadece The Universal Brotherhood of Man (İnsanların Evrensel Kardeşliği) felsefesi üzerine araştırma yapmakla meşgul olan üyelerini değil, diğer insanları da etkileyerek onları birleştirme

⁷² “Hopes to Islamize America” *Chicago Tribune*, 21 December 1892, s.2.

⁷³ The Dramatic Critic kendisini; “Mississippi’nin batısının tek tiyatro yayını” olarak afişe etmekteydi. John Thomas Scharf, *History of St. Louis City and County, from The Earliest Periods to The Present Day*, 2 vols. Philadelphia: Louis H. Everts & Co., 1883, s.957.

⁷⁴ *Unionville Republican MO*, “Town, County and State”, 25 November 1875, s.3.

⁷⁵ “Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc.” 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893; *Gould’s St. Louis Directory, 1877-1882*.

gayreti içerisinde olma ve buna benzer öğretiler ışığı altında evrensel kardeşliğin bilgisini uygulayarak diğerlerine rehberlik yapmaktır.”⁷⁶

Alexander Russell Webb’in St. Louis’de üyesi olduğu bu cemiyet kırk kadar üyeden oluşmaktaydı. Topluluğun üyeleri arasında doktor, hukukçu ve gazeteciler bulunduğu gibi kongre görevlileri, Missouri Yasama Meclisi üyeleri, subaylar ve Centenary Metodist Kilisesi rahipleri de vardı. Entellektüel seviyesi yüksek, farklı meslek ve gruplardan kişilerin yer aldığı bu topluluk düşünce ve inanç bakımından da Amerika’nın çeşitliliğini yansıtan tarzda farklılıklar göstermekteydi. Dini bakımdan kozmopolit yapıya sahip olan toplulukta Hristiyan, Protestan, Musevi, Materyalist, spiritualist, ateist, agnostik, başka din veya felsefi fikirlere sahip olan kimseler yer almaktaydı. Bu grubun çalışmaları başta Webb olmak üzere her bir üyede farklı etkilere sebep olmuştur. Mesela gruba devam eden materyalist ve ateistlerin çoğunluğu fikir değiştirerek ölümden sonra yaşama, mutlak bir gerçeğin var olduğuna inanmaya başlamışlardır. Onlardan bazıları Budizm’e ve Spiritualizme inandıkları halde birçoğu Metodist ve Presbiteryen kiliselerine devam eder hale gelmişlerdir.⁷⁷

Webb’in yeni keşfettiği bu dinî bakış açısıyla birlikte bazı davranışlarında değişiklikler oldu. Ondaki değişimi gören dostlarından bazıları şaşkınlıklarını gizlemeyerek; “...Webb önceden iyi yaşayan, şüpheci, eğlencelere giden ve sosyeteye üye bir kimseydi...” şeklinde tepkilerini dile getirmişlerdir. Theosophical Society’nin

⁷⁶ The Theosophical Society derneğinin başlangıçtaki amacı medyumluk olgusu üzerine çalışmaktı. Olcott ve Blavatsky’nin Hindistan’a gitmesinden sonra derneğin çalışmaları Doğu dinlerine kaydı. Aslında Teosofi; ‘kutsal hikmet’ anlamına gelmektedir ve daha önce okültizm yanlısı yazarlar tarafından kullanılmış bir terimdir. The Theosophical Society, Doğu mistisizmi ve okültizmi ile masonluk, Gül-Haççılık, Kabala gibi Batı kaynaklı Okült gelenekleri birleştirmek istemekteydi. Topluluğun amblemi Mason, Gül-Haç ve Kabala bağlantısından da anlaşıldığı gibi Theosophical Society, Tapınakçı geleneği koruyan, yani Yahudi mistisizmine sıkı sıkıya bağlı bir derneklerdir. Amblemlerinin ortasında kocaman bir Sion yıldızı (Heksagram) vardır. Ayrıca taç ve kuyruğunu ısıran yılan gibi Tevrat kaynaklı Yahudi sembolleri amblemlerde yer almaktadır. Tüm bunların yanında sonradan Nazi partisinin sembolü haline gelecek olan gamalı haç da bu amblemlerde bulunmaktadır. William Hyde and Howard Louis Conrad (eds.), *Encyclopedia of The History of St. Louis: A Compendium of History and Biography for Ready Reference*, c.4, St. Louis: Southern History Co., 1899, s.2261.

⁷⁷ BOA, *Hr.Sys.*, 61/25, 15 Aralık 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

aktif üyelerinden olan Webb hayatını sadeleştirmişti, dışa yansıyan zenginliğini terk etmiş, katı bir biçimde vejeteryen diyeti uygulamaya başlamış, alkol, tütün veya uyuşturucunun her çeşidinin içilmesine karşı çıkarılmıştı.⁷⁸

1885 yılında Webb'in ilk kızı Mary Caroline dünyaya geldi ve bundan sonra en az iki yıl devam eden uzlet dönemi başladı.⁷⁹ Bu dönemde boş zamanlarının tamamını dini araştırmalarla ve hakikati arayan diğer kimselerle söyleşiler yaparak değerlendirdi.

F. Manila, Filipinler'deki Amerikan Konsolosluğu Vazifesi (1888-1892)

Webb, inançlarını nasıl yaşadıklarını görmek ve merak ettiklerini o işin ehli insanlara sorabilmek için Asyalılar arasında bulunmayı istiyordu. 1887 yılının baharında nüfuzlu dostlarının aracılığıyla Asya'da Birleşik Devletler'in konsolosluğuna tayin edilmek üzere Başkan Grover Cleveland'in yönetimiyle görüşmelerde bulundu. Onun bu göreve gönderilmesi ricasında bulunan kimseler arasında Missouri ve Kentucky'nin valileri, St. Louis belediye başkanı, Birleşik Devletleri'nin bir senatörü, bazı kongre üyeleri, geçmişte tanıştığı ve firmalarında çalıştığı patronları, arkadaşları ve yakın dostları vardı.⁸⁰ Webb özellikle Bombay veya Singapur'a gönderilmeyi istiyordu. Fakat Hindistan'da herhangi bir yere gitmeye de gönüllüydü. Onun talep ettiği şehirlerin hiç birisinde açık yer yoktu. Bunun yerine Webb'e Manila, Filipinler'de konsolosluk vazifesi teklif edildi. O da bu görevi 26 Eylül 1887'de kabul etti.⁸¹

⁷⁸ *Chicago Tribune*, "Hopes to Islamize America", 21 December 1892, s.2; "Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments etc." 1887, Letters of Application and Recommendation. 1885-1893; *Gould's St. Louis Directory, 1877-1882*.

⁷⁹ 25 Mayıs 1885'te dünyaya gelen Mary Caroline Webb; liseden mezun olduktan sonra 1904 yılında New York Reid Institute'e kaydolmuştur. Aralık 1904'te bir yıl boyunca 400 dolar ücretle anaokulunda yardımcı öğretmen olarak görev yapan Mary Caroline 1910 yılında anaokulu öğretmeni olmuştur. 10 Nisan 1915 tarihinde Garrabant R. Alyea ile evlenene kadar Rutherford, New Jersey'deki öğretmenlik görevine devam etmiştir. "List of American Citizens"; Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.96.

⁸⁰ "Letters of Application and Recommendation, 1885-1893" Record Group 59, 250/47/23/4 Box 131, National Archives and Records Administration.

⁸¹ Alex R. Webb'den Thomas F. Bayard'a yazılan 26 Eylül 1887 tarihli mektup. Record Group 59, 250/47/23/4 Box 131, National Archives and Records Administration.

Alexander Russell Webb, Manila'ya gitme hazırlıklarını tamamlamadan önce dostları vasıtasıyla Calcutta veya Singapur'da açık bir yer olduğu takdirde buralara nakledilmesi ricasında bulundu.⁸² Fakat bu hususta olumlu bir netice alamayınca ailesiyle birlikte St. Louis'ten trenle San Francisco'ya geldiler ve 1 Kasım 1887'de The Gaelic isimli gemiyle yola çıktılar. Beş hafta süren uzun yolculukları esnasında gemi Pasifik Okyanusu'nu baştan sona geçerek Honolulu, Yokohama ve Hong Kong'da mola verdi. 10 Aralık'ta Manila'ya ulaştılar.⁸³

Amerikan hükümeti 1880-1890'lı yıllarda Filipinler'e çok fazla ilgi göstermediğinden Webb dahil olmak üzere o dönemde büyükelçi olarak tayin edilen herkes özellikle maddi anlamda pek çok sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. 1 Ocak 1888'de Julius G. Voigt'ten Amerikan konsolosluk vazifesini devralan Webb ilk iş olarak konsolosluk ofisini başka yere taşıdı.⁸⁴ Amerikan hükümeti yeterli miktarda bütçe ayırmadığından Webb konsoloslukta çalıştırmaya eleman bulamadı. Bu yüzden hanımı Ella ve üvey kızı Bessie'yi yazı işlerine bakmakla vazifelendirdi. O sıralar 9 yaşında olan oğlu Russell Lorenzo'yu konsolosluğun kurye işlerinden sorumlu yaptı.⁸⁵

Webb'in konsolosluktan aldığı yıllık ücret 2.000 dolardı. Kendisine tahsis edilen bu maaş aslında bir kişinin geçimini bile karşılayacak düzeyde değildi. O dönemde Manila bölgenin en pahalı kentlerinden birisiydi Buna karşılık Manila'ya gelmesinden

⁸² Alex R. Webb'den Thomas F. Bayard'a yazılan 12 Ekim 1887 tarihli mektup. Record Group 59, 250/47/23/4 Box 131, National Archives and Records Administration.

⁸³ *Despatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 8, 1 November 1887. The Gaelic gemisi The Occidental & Oriental Steamship Co. firmasına aitti. The Gaelic gemisi ile San Francisco'dan Hong Kong'a yapılan bir yolculuğun açıklaması için bk.: Karl Irving Faust, *Campaigning in The Philippines*, San Francisco: The Kicks-Judd Co., 1899, ss.289-300.

⁸⁴ Julius G. Voigt, Manila'dan ayrılmadan önce dizanteri hastalığından ölmüştür. "List of American Citizens", *Despatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 9, April 17, 1888. Konsolosluk ofisi ise Plaza de Santa Ana Sampaloc No. 15 adresine taşınmıştır. "List of American Citizens," *Despatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 9, 1 January 1888.

⁸⁵ Kayıtlara göre Ella Eylül 1890 yılından 1891 yılı Sonbahar'ına kadar çalışmıştır. Ella ve Bessie'nin bu yardımları aileye ek olarak yıllık 400 dolar daha katkıda bulunmalarını sağlıyordu. 1891 yılı sonuna kadar çalışan Russell Lorenzo'ya hazineden yıllık 120 dolar tahsis edilmişti. "List of American Citizens", *Despatches from U.S. Consuls in Manila*, 4 November 1890 ve 23 September 1891.

kısa zaman sonra Webb'in üçüncü çocuğu Nala dünyaya geldi ve ailedeki ferd sayısı altı kişiye ulaştı.⁸⁶

Amerikan konsolosu olarak dört buçuk yıl görev yapan Webb üstlendiği vazifelerini ve Washington'daki üstlerine karşı sorumluluklarını başarıyla yerine getirdi. Manila'daki gelişmeleri raporlar halinde Amerika'ya bildiren Webb'in yazışmaları genelde tarım, ticaret, ekonomi gibi olağan haberler ve eyaletin bakan yardımcısından gelen emirlerin ve makbuzların onayını belirten konular üzerineydi. Fakir ve muhtaç duruma düşmüş Amerikan denizcilerini, harap olan gemilerini ve ölen Amerikan vatandaşlarını da rapor olarak Washington'a bildirmekteydi.

Webb, Manila'da bulunduğu yıllarda diplomatik çevrelerin yanı sıra bu ülkede yaşayan Amerikan ve İngiliz topluluklarıyla da sıkı bir dostluk bağı kurmuştu. Bu yüzden eski dostlarından David B. Sickels, Kasım 1888'de Webb'in Bangkok'a transfer edilmesini önerdi.⁸⁷ 1889 yılının Sonbahar'ında Sickels ve Webb'in yakın çevresi Singapur'a tayini için mektup kampanyaları başlatmalarına rağmen onların bu istekleri Washington'da pek de ciddiye alınmadı.⁸⁸ Zira bu dönemde Amerika'da yönetimde yeni bir Cumhuriyetçi başkan vardı. Demokratların Washington üzerindeki etkileri çok kuvvetli değildi. Bu da Webb için şanssız bir durumdu.

II. İSLAM'I KABUL SÜRECİ

A. Din Anlayışının Oluşum Süreci

Webb'in hayatına genel olarak bakıldığında; Hristiyan olduğu ve onu reddederek materyalizme veya diğer sipiritüel felsefelere sürüklendiği yıllar arasındaki hayat

⁸⁶ Nala D. Alexander R. Webb, 11 Şubat 1888'de dünyaya gelmiştir. "List of American Citizens", *Despatches from U.S. Consuls in Manila*.

⁸⁷ David B. Sickels'den Thomas F. Bayard'a 8 Kasım 1888'de yazılan mektup. "Letters of Application and Recommendation". David B. Sickels (1837-1918); 1876- 1881 yılları arasında Siyam (Tayland)'ın konsolosuydu ve The American Surety Company (Amerikan Garantör Şirketi)'nin kurucusuydu. *The New York Times*, "David Banks Sickels Dies", 20 July 1918, s.9.

⁸⁸ Sickles'den St. Louis'deki diğer seçkin kimselere kadar Webb'in başka bir ülkeye transfer edilmesi istenen pek çok mektup vardır. "Letters of Application and Recommendation".

tarzında fazla bir farklılık olmadığı görülecektir. Webb; ‘Hristiyanlık dininin öğretileriyle çocukluğundan beri problemleri olduğundan dolayı ergenlik dönemindeki dindarlığı ile daha sonra inancını yitirmesi arasında keskin kırılma belirtilerinin olmadığını’ hayat hikâyesini anlatırken kendisi ifade etmektedir.

Aslında Webb karakterinin şekillendiği ergenlik ve gençlik döneminde de dini aktiviteleri askıya almıştır. Bu yüzden onun 1872 yılında dinsizliği tercih edişi radikal bir karar olarak değerlendirilmemelidir. O dönemde Webb’in dine olan duyarsızlığı zamanla antipatiye dönüşmüştür. Bu durum Budizm’i kabul edinceye kadar yaklaşık 9 yıl devam etmiştir. Mohammedan Observer’le yaptığı röportajında o günlerini ‘dokuz yıl boyunca hiç bir dine inanmadım. Sadece eski materyalistik felsefeyi takip ettim’ sözleriyle ifade etmiştir.⁸⁹

Webb’in hayatında materyalizmin Budizm’le yer değiştirmesinin ardından inanca olan sempatisi yeniden filizlenmiştir. Budizm’in ardından Teosofi’yle tanışan Webb özellikle Doğu dinlerine karşı daha fazla alakadar olmaya başlamıştır. Ocak 1892’de Manila’da Amerikan büyükelçisi olduğu sıralarda anonim tarzda yazdığı otobiyografisinde bundan açıkça bahsetmektedir.

Bu hikaye, St. Joseph’ten şehre taşınma sürecinde yaşadıklarını anlatan St. Louis’li bir gazeteci hakkındadır. Dini hayatındaki gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır. Gazeteci:

- Hiç Teosofi’yi işitmiş miydiniz?
- Yaklaşık beş yıl önce işitmiştim.

İsimsiz gazetecinin gençlik dönemindeki hayatı tıpkı Webb’in hayatıyla benzerlik göstermektedir. Gazetecinin gençlik yılları eski Ortodoks Presbiteryen kilisesinden aldığı derslerden hafifçe etkilenerек geçmiştir fakat daha sonra bu öğretileri reddederek kendini dünyaya ve onun zevklerine adamıştır. Dünyalık isteklerini elde ederek rahatlığını sağlamanın peşindedir.⁹⁰

⁸⁹ “Interview of a Correspondent,” in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, ss.31-32. *The Mohammedan Observer*, Calcutta’da yerel müslümanlara yönelik yayın yapan bir gazetedir.

⁹⁰ Alexander R. Webb, “Two Remarkable Phenomena”, *The New Californian*, 19 January 1892, s.250.

Webb'in geçmişine bakıldığında görülecektir ki o, inançsızlığı düşünmeksizin benimsememiştir. Materyalizmin insanı nerelere götüreceğini zaman içerisinde daha iyi kavrayan Webb onun tehlikesinin farkında olmasına rağmen kendisini hayatın akışına bırakarak ateizmin tehlikeli sularında yüzmeyi denemiştir.⁹¹ Manevi ve ruhî yönden tamamen çıkmaza girdiği günlerde ise materyalizmden de uzaklaşmıştır. Çünkü hayatın manası ve nefisle alakalı meseleler gibi temel sorulara materyalizmde de cevap bulamamıştır:

“Materyalizm bana, insan vücudundaki her bir kemiğin, kasın, sinirin ve organın isimleri, pozisyonları ve işlevleri hakkında bilgi verebilirdi. Fakat o, canlı bir insanla ölmüş insan arasındaki gerçek farkın ne olduğunu söyleyemezdi... ağaçların ve çiçeklerin nasıl, niçin büyüyüp geliştiği hakkında bilgi veremezdi...

İnsanın nereden gelip nereye gittiğinin sırrını bilim adamları bile çözmeye muktedir olmadıklarını itiraf etmekteydiler... Bir bilim adamı bana; ‘bu meselelerin Kiliseye ait olduğunu’ söylemişti. Fakat Kilise de bu meseleler hakkında kesinlikle hiç bir malumata sahip değildi. Bu soruya cevap vermekten ben de acizdim, bilim de... Bu konuda aciz kalındığından söyleşiden bu soruyu çıkarttı.”⁹²

B. Dini Arayışları

1861-1865 yılları arasında vukubulan İç Savaş'ın açtığı manevi tahribattan dolayı Amerikan toplumunun ahlâkî temelleri ve kültürel yapısı temelden sarsılmıştı. Savaşın başlamasına engel olamayan aksine kutuplaşmaların daha da artmasına sebep olan kilise ve geleneksel dini kuruluşlara inanç azalmıştı. Pek çok Hristiyan kiliseden uzaklaşarak resmi olmayan fakat ruhen rahat edebilecekleri geleneksel yolların arayışına koyuldular. Çocukluğundan bu yana daima hakikat ve maneviyat özlemi içerisinde olan Alexander Webb de bu tarz düşünen insanlar arasındaydı. Ailesinin Presbiteryen kilisesi mensubu olmaları sebebiyle Hristiyanlık öğretilerine vakıf olan Webb; çocukluğunda dahi kiliselerin mutlak doğru olarak ileri sürdükleri doktrinleri akla uygun bulmazdı. Yaratılış itibariyle herşeyi sorgulayan ve herşeyin rasyonel olmasına özen gösteren bir

⁹¹ Alexander R. Webb, “Two Remarkable Phenomena”, s.248.

⁹² Alexander R. Webb, *Islam: A Lecture Delivered at The Faramji Cowasji Institute, Bombay, India, Thursday Evening 10th November 1892, by Muhammad Alexander Russell Webb, Esq., Late of American Consular Service*, Bombay: Bombay Gazette Steam Printing Works, 1892, s.25.

yapıya sahipti. Bu yüzden müslüman olduktan sonra da Hristiyanlıktaki teslis inancının mantıksızlığını açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

1892 yılında Calcutta'da Mohammedan Observer gazetesi editörüyle yaptığı röportajda Webb; 'hayatında hiçbir zaman Hristiyanlık dinine gerçek olarak inanmadığının' üzerinde ısrarla durmuştur.⁹³ Kendisini; 'Hristiyan bir ülkede doğan Amerikalı olarak adlandırmakta ve Ortodoks Presbiteryen papazlarının vaazlarının gölgesinde yetiştirildiğini' ifade etmektedir.⁹⁴

Çocukluğunda devam etmek zorunda olduğu kilise ayinlerini klişeleşmiş ve boğucu olarak gören Webb her fırsatta kiliseden kaçmanın yollarını araştırmakta ve kendisini ruhen daha güçlü hissettiği Hudson civarındaki doğal yerlerde inzivaya çekilmekteydi. Çocukluğundan itibaren kilisenin dogma inançlarına ve kürsüden işittiği doktrinlere inanmakta zorlanıyordu. Webb o günlerdeki ruh haliyle alakalı şunları anlatır:

"Çocukluğumda ve gençliğimde devam ettiğim kilisede öğretilen ve Pazar okulunda talimi yapılan ayinlerin bana kazandırdığı şeyleri hesap ettiğimde bu sistemde beni cezbeden hiç bir şey bulamadığımı anlamıştım. Ahlakî değerler bakımından övülmeye değer şeyler vardı. Fakat onların da diğer sistemlerde olanlarla bir farkı yoktu.

Presbiteryenler mabedinde baş rahibin uzun ve gittikçe sıkıcı olan vaazını büyük bir ızdırapla dinlerdim. Kilisede anlatılanların yerine kuşların Allah tarafından takdis edilmiş olan nağmelerini dinlemeyi, güneş ve çiçeklerin parlak manzaralarını görmeyi arzu ederdim. Hristiyanlık dininin kaidelerinde ciddi kanaat, akıl ve hikmete uygun bir şey bulmaya boş yere çalıştıktan sonra Budizm'i tetkik ettim. Orada ruhun ebediliğine tamamiyle kanaat getirdim. İslam dinini araştırmaya başladığımda ise bütün bu istenilen şartları ve vasıfları içerdiğini anladım.

Kilisedeki masumiyet ve Hz. İsa'nın diğerlerinin günahlarını çekmesine ilişkin dramatik hikayeleri kuşkulu bir şekilde dinlerdim. Anlatılan her iki hikayenin de dinin bir gerçeği olduğuna inanmadığımdan gönlümde duygusal olarak hiç etki yapmazdı. Eski kafalı kilise benim bu şekilde düşündüğümü bilmiş olsa; doğar doğmaz şeytanın beni ele geçirdiğini söyleyeceklerdir."⁹⁵

⁹³ "Interview of a Correspondent" in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.31.

⁹⁴ Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.11.

⁹⁵ Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.11-12.

Webb yetişkinlik döneminde de her şeyi soruşturan, meraklı ve sağ duyulu bir kimsedir. Bununla birlikte onun din değiştirme hikayesinde küçük de olsa bir tezatlık göze çarpmaktadır. Zira o, gençliğinde dogmatik doktrinlere eğilimi olduğunu fakat buna rağmen çocukluğunda benzer dogmaları şüpheyile karşıladığını açıkça ifade etmektedir. Webb muhtemelen burada kendisindeki şüpheciliğin yeni olmadığını ifade etmek istiyordu. Fakat o çocukluğunda sesli olarak sormadığı soruları yetişkinliğinde sormaya başlamıştır:

“Sonraki yıllarda daha duygusal birisi olmuştum, fakat bu hassasiyetim bıktırarak derecede değildi ve daima eşyanın sebebinin ne olduğunu sorgulamaktaydım.”⁹⁶

Kilisenin irrasyonel öğretilerini reddetmesini doğuştan gelen akıl ve sağduyusuna bağlayan Webb:

“Allah’a şükür akli bir sorgulama merkezi haline dönüştürmüştüm – herşeyin yaratılışının temelinde mantıklı bir gerekçe olduğunu sorgulamaktaydım. – Ne ruhbanlar sınıfında ne de rahip olmayanlar arasında dinlerini açıklayıcı rasyonel cevaplara ulaşamıyordum. Onlara Tanrı ve teslis inancı, hayat ve ölüm hakkında sorular sorduğumda bana; bu tür şeylerle alakalı ya esrarengiz hikayeler anlattılar ya da bunları bizim gibi ölümlü insanların idrak edemeyeceği türden bilgiler olduğunu söylediler.”⁹⁷

Webb, Hristiyanlık’la alakalı yaşadığı zihinsel hayal kırıklığının 1866 yılında başladığını ve müteakip yıllarda manevi dünyasında Hristiyanlık’la alakalı kuşkularının artarak devam ettiğini ve bunun sonucunda da dinsiz olma noktasına geldiğini şu şekilde ifade eder:

“Reşit olduktan kısa zaman sonra Hristiyanlık adı verilen yanlış inanç sistemini terkettim. Çünkü bu dinin öğreticileri, inançları hakkında bana tatmin edici hiç bir şey veremiyorlardı.

Materyalizmin içine sürüklenmişim. Bundan sonraki yıllarda hayatımda benim için sıradan bir Hristiyan’ın takip ettiği altın prensiplere yakın şeyleri takip etmemin haricinde hiç bir din yoktu.”⁹⁸

⁹⁶ Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.11.

⁹⁷ Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.12.

⁹⁸ Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.12; Hassan Ali, “Preface”, In *Mohammed Alexander R. Webb, The Three Lectures of Mohammed Alexander R. Webb, Esq. Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay with a Brief Sketch of His Life Published by Moulvi Hassan Ali (Mohammedan Missionary)*, Madras: Lawrence Asylum Press, 1892, s.4.

Emory H. Tunison, Webb'in Hristiyanlık dinini 1872 yılında terkettiğini ve bir süreliğine 'manevi boşluğa' düştüğünü ileri sürmektedir.⁹⁹ Tunison'un kaynağı Webb'in Hindistan'daki arkadaşı Hasan Ali olmalıdır.¹⁰⁰ Zira o, Webb'in 1872 yılında 'Hristiyanlık dinini terkettiğini ve ondan sonraki yıllarda hiç bir dinin onun hayatında olmadığını' Webb'in kendi ifadelerine dayanarak aktarmaktadır.¹⁰¹

Webb gelecek on yıl boyunca Materyalizm'in öğretilerini hayatında uygulama safhasına koydu. Materyalizm de onu, dinsizliğe ve akla ters düşen herşeyi reddetmesine kapı açtı. Düşünce yapısı ve fikirleri bakımından hiçbir dinin etkisi altında kalmayan Webb inancını kaybetmesine rağmen dinlere karşı tarafsız ve objektif yaklaşılmasından yanaydı. Webb o dönemdeki ruh halini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Zihnim özgün bir şekilde yeni fikirlere açıldı. Bununla birlikte detayları araştıran ve çözümlemelerde bulunan bir yapıya sahiptim. Ama kesinlikle hiç bir inanca karşı önyargım yoktu ve hakikatı özümsemeye hazırdım, onu nerde bulabileceğimin hiç bir önemi yoktu. Materyalizm üzerinde kararlıydım ancak bir bilim dalı olarak bile ona derinlemesine baktığımda gördüm ki; materyalizm de benim gibi tamamen cehaletin karanlıklarına gömülmüştü."¹⁰²

Calcutta'da yaptığı röportajda anlattığına göre Webb, materyalizmi benimsediği 1872 yılından itibaren yeni manevi yolculukların arayışı içerisinde olduğuna işaret etmektedir.

⁹⁹ Tunison, "Mohammed Alexander Russell Webb", s.15.

¹⁰⁰ Moulvi Hasan Ali (1852-1896?) Bhagalpur'da dünyaya gelmiştir ve kariyerine öğretmen olarak başlamıştır. 1874 yılında yerel bir okulun müdürü olmuştur. İslam hakkında yazdığı çeşitli kitapları vardır. 1886 yılında İslam misyonerliği çalışmalarına yönelmiştir ve Hindistan'ın her yerinde konferanslar vermiştir. Yüzlerce Hindu ve binlerce dinini değiştirmiş müslüman onun konferanslarını dinledikten sonra yeniden İslam'a dönüş yapmışlardır. 1894 yılında Mirza Gulam Ahmed'le tanışmış ve Ahmediyye hareketine katılarak Gulam Ahmed onu Halife olarak görevlendirmiştir. Basharat Ahmad, *Mujaddid Azam*, Hamid Rahman (çev.), *The Great Reformer*, Ohio: Ahmadiyya Anjuman Ishaat Islam (Lahore) USA, 2007, ss.158, 351-59.

¹⁰¹ Hassan Ali, "Preface", s.4.

¹⁰² Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.54.

Manen karanlıklar içerisinde kaldığı bu yıllarda Webb, Victoria dönemi roman yazarlarından Edward Bulwer-Lytton'ın *Zanoni* adlı çalışmasını okur.¹⁰³ Kitapta Orta Doğu'ya ait müphem çağrışımlara ve Şark'ın mistik gerçeklerine referanslarda bulunmaktadır. Aslında Webb'in *Zanoni*'yi okumasıyla birlikte yeni bir din arayışına girmediği açıktır. Zira o, bu dönemde materyalizmle ilgilenmeye başlamıştı. Yaklaşık on yıl sonra dinlerle ciddi olarak alakadar olacaktı. Belki de *Zanoni*'yi okuyarak geçmişte dikilmiş olan fidanlar sonraki yıllarda Teosophical Society'ye dönüş yaptığında meyvesini verecektir.

İslam'la doğrudan bağlantısı olmamasına rağmen *Zanoni* adlı eserin ana temasında esoterik ve büyüleyici hikmetlerinin varisi olan mistik görüntülü *Zanoni* ve Mejnour adında Yakın Doğu'lu iki şahıs vardır. Eser Allah'a, öldükten sonraki ahiret hayatına ve ahlâkî prensiplerin Allah'tan geldiğine inanmanın zorunluluğuna dair konuları içermektedir. Aslında bu kitap belirgin bir biçimde anti-materyalistiktir ve insanın duygularındaki zıtlıklar üzerinde durmaktadır. İlahî aşk ve mistik tecrübe vasıtasıyla nefsin Allah'a yükselmesi sembolik bir hikâyeyle takdim edilmektedir. Hakikate ulaşmak için kişisel fedakarlığın olmasının gerekliliği dahil olmak üzere daha sonraki dönemlerde Webb'in dini bakış açısının temelini oluşturacak bazı özel hikayeler de vardır.¹⁰⁴ Bu yüzden *Zanoni* adlı eser için Webb'in Doğu dinlerini araştırmaya başlamasına ve Teosofi'yi benimsemesine sonrasında da İslam'ı kabul ederek müslüman olmasına zemin hazırlamıştır denilebilir.

¹⁰³ Gazetecinin dikkatsizliğinden dolayı röportajda *Zanoni*'ye herhangi bir referansta bulunulmamaktadır. Bu yüzden Webb'in *Zanoni*'den bahsettiği hususunda ufak bir şüphe vardır. "Interview of a Correspondent" in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, ss.31-32.

¹⁰⁴ Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.54.

C. İslam'la Tanışması

1. Gulam Ahmed'le Yazışmaları

Webb 1886 yılı da dahil olmak üzere bir süre *The Republican*'da yardımcı editör olarak gazeteciliğe devam etti.¹⁰⁵ St. Louis'de ikamet ettiği bu dönemde dini kitaplardan oluşan yaklaşık 13.000 ciltlik bir kütüphaneye ulaşma imkânı bulan Webb, her gün dört ile yedi saatini bu kitapları okuyarak geçirmekteydi. Hayatı, ölümü ve sonrasının sırlarını çözmek istiyordu. Ayrıca onların barındırdığı sırlarla dini öğretilerin ne gibi bir ilişkisi bulunduğunu da ciddi olarak merak etmekteydi.¹⁰⁶ Bu yüzden dini araştırmaların peşinden gitmeye kendini mecbur hissediyordu.¹⁰⁷

Tüm mesaisini hakikati bulma yoluna adayan Webb'in hayatında yaptığı yazışmaların önemi büyüktür. Kendisine rehberlik yapmaları için Amerika ve yurtdışındaki The Theosophical Society'nin tanınmış isimlerine mektuplar gönderen Webb, bu sayede diğer ülkelerdeki dinler hakkında da bilgiler edinmiştir.¹⁰⁸ Bu dönemde Doğu dinlerini ve İslam'ı anlamak için Hindistan ve Manila'daki bazı şahıslarla yazışmalarda bulunmuştur. 1886-87 yıllarında Mirza Gulam Ahmed ile yaptığı yazışmalar ise onun hayatında dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Günümüzde Mirza Gulam Ahmed en fazla tartışılan dini liderler arasında olmasına rağmen 1870'li yıllarda sömürgeci misyonerlerin ve İslam'ı eleştiren grupların baskılarına veya dinlerini değiştiren müslümanlara karşı duruşu sayesinde kıtada büyük bir şöhrete kavuşmuştu. Özellikle Hintli müslümanlar arasında meşru ve yüksek seviyede bir âlim olarak kabul görmekteydi.

Webb, Gulam Ahmed'le yazıştığı yıllarda henüz Amerika'daydı ve onun şahsi durumuyla alakalı fazla bir bilgiye sahip değildi. Zira Mirza Gulam Ahmed 1889'da Mesih'liğini, 1891 yılında kendisinin dünyaya yeniden gelecek Hz. İsa olduğunu ilan

¹⁰⁵ Gould's St. Louis Directory, 1886.

¹⁰⁶ Alexander R. Webb, *Islam: A Lecture Delivered at The Faramji Cowasji Institute*, s.24; Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.13.

¹⁰⁷ Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.19.

¹⁰⁸ Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, ss.60-61.

etmekle kalmamış ayrıca Tanrı Kirişna'nın ruhunun kendisine hulûl ettiğini ve Hz. Muhammed'in ruhunun somut olarak kendisinde tecelli ettiğini iddia etmeye başlamıştı. Onun bu söylemleri Hindistan'daki müslümanlar tarafından karşılıksız bırakılmamıştır. Güney Asya'daki Sünnî çoğunluk, Peygamberlerin sonuncusunun Hz. Muhammed olduğunu tasdik etmemekle suçladıkları Gulam Ahmed'i ve taraftarlarını kâfirlikle itham etmişlerdir.¹⁰⁹ Ahmediyye hareketinin mensupları 1890'lı yıllarda inançları sebebiyle çok sıkıntılar çekmişlerdir. Webb, Doğu seferine çıktığı 1892 yılında Gulam Ahmed'in etrafındaki karmaşa iyice artmıştı. Yaşanan tatsız hadiseler nedeniyle Webb, Hindistan ziyareti esnasında Ahmed'e ve taraftarlarına karşı mesafeli durmaya özen göstermiştir.¹¹⁰

Alexander R. Webb, yazışmalar başladıktan sonraki yıllarda da Ahmediyye Hareketinin yazılarını okumaya devam etmiştir. Ahmediyye Hareketinin en önemli yayın organı The Review of Religions 1915 yılında Webb'in en az 1893'ten bu yana derginin editörleriyle yazışmaya devam ettiğini belirtmektedirler. Üstelik o, yayınlanan dergileri övmüştür.¹¹¹

Burada şunu ifade etmekte fayda vardır ki; her ne kadar Alexander R. Webb, Mirza Gulam Ahmed ve onun taraftarlarıyla bu şekilde ilişkiler kurmuş olsa bile onun, Ahmediyye Hareketine katıldığı yönünde bilgiler doğru değildir. İslam'ı sonradan kabul edenler arasında başlangıçta onların dine ulaşmalarında öncülük yapan kimselere genelde minnettar olmalarından dolayı bu tarz tolerans sıra dışı bir fenomen değildir. Buna benzer bir durum onlarca yıl sonra Afro-Amerikan Müslüman kitlelerin Nation of Islam'ın lideri Elijah Muhammed öldükten sonra Sünnî İslam'a dönüş yaptıklarında da meydana geldi. Onlar, Sünnî İslam'ın inanç ve amellerini benimseyerek eski liderleri Elijah Muhammed'in inanç modelini bırakmış olmalarına rağmen İslam'a onun

¹⁰⁹ Andrew Rippen, *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices*, London: Routledge, 2001, s.33.

¹¹⁰ Mirza Gulam Ahmed (1835-1908). Hindistanlı pek çok Müslüman tarafından küfürle itham edilmesine rağmen Ahmediyye Hareketi bir asırdan fazla bir süredir varlığını devam ettirmektedir. Richard C. Martin, (Ed.), *Encyclopedia of Islam and The Muslim World*, New York: Macmillan Reference, 2004, s.32.

¹¹¹ Maulana Dost Mohammed Shahid, "Review of Religions: A 100 Year History of The Magazine", *Review of Religions*, Vol. 97, (November 2002), ss.21-23.

rehberliğinde kavuştukları için Elijah Muhammed'e şükran ve minnet duyguları hâlâ devam etmektedir.

Buna rağmen Alexander Russell Webb, Hindistan'dayken dostu Moulvi Hasan Ali'ye Gulam Ahmed'le alakalı olarak şunları söylemiştir: "Mirza Gulam Ahmed'e çok müteşekkirim. Onun vesilesiyle İslam'la tanışma şerefine nail oldum. Onunla karşılaşp tanışmayı isterdim." Ancak Webb, Mirza Gulam Ahmed'in Hindistan'daki olumsuz imajı sebebiyle toplanan paraların kesilmemesi için Gulam Ahmed'le veya onun taraftarlarıyla tanışmaktan vazgeçme kararı almıştır.

Lahor'da bulunduğu sıralarda Webb'e; "Neden Ahmed'i ziyaret etmek için Kadiyan'a gitmediği" sorulduğunda onun cevabı; "Kadiyan'da ne vardır?" şeklinde alaycı olmuştur. Daha sonradan Webb, Mirza Gulam Ahmed'le tanışmadığı için pişmanlık duymuştur. Hindistan'da bulunduğu günlerde kullandığı o üsluba rağmen Webb, Gulam Ahmed'in ölüm tarihi olan 1908 yılına kadar yazışmaya aralıklı da olsa devam etmiştir. Söylentilere göre Webb, 1906 yılında Gulam Ahmed'e bir mektubunda şunları yazmaktaydı: "Hindistan'a geldim, sizin vesilenizle Hak yolu bulmuş olmama rağmen sizi ziyaret etmedim. Bana maddi yardımlarda bulunan bazı insanları memnun etme çabalarımın dolayısı sizinle buluşmadım. Onlar ise sözlerini tutmadılar ve vaat ettikleri yardımları yerine getirmediler. Gulam Ahmed'le buluşmaktan kendimi mahrum bıraktığım için şu an pişmanım."¹¹²

Webb'in Gulam Ahmed'le nasıl iletişime geçtiğine dair iki farklı rivayet vardır. Bir rivayete göre 1886 yılında Webb, Amerikalı dostlarından birisinin mektubunu okuduktan sonra İslam hakkında bilgi edinmek için Gulam Ahmed'e yazmaya karar verdi. Diğer rivayet ise Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin doğruluğunu kanıtlayan üç yüz delilin aksini ispatlayana ödül olarak 10.000 rupee verileceği teklif edilen ve insanların İslam dinine davet edildiği Gulam Ahmed'in mektubunu bir gazetede okuyan Webb, Gulam Ahmed'e mektupla ulaştı.¹¹³ Birkaç yıl boyunca Budizm başta olmak üzere Asya dinlerini araştıran Webb, Ahmediyye Hareketini kuran

¹¹² Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, ss. 222-26.

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bk.: Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, ss.221-228.

Hindistan'ın Punjab bölgesinden Kadiyani Mirza Gulam Ahmed'le 1886-87 yılındaki yazışmalarının ardından İslam üzerinde ciddi bir şekilde düşünmeye başladı.

Kayıtlarda ikisi Webb'den diğer ikisi de Gulam Ahmed'in mektuplara verdiği cevaplardan oluşan dört mektup vardır. Gulam Ahmed 1888 yılında yayınladığı *Shahna-e Haqq* isimli eserine bu mektupları almıştır. Kitapta Webb'in ilk mektubunun özeti, ikinci mektubunun tamamı İngilizce'siyle birlikte, Gulam Ahmed'in her iki mektubu Urdu'ca olarak ikinci mektuba yazdığı cevap ise İngilizce tercümesiyle okuyucuya sunulmaktadır.¹¹⁴ Webb, Gulam Ahmed'e ikinci mektubunu 24 Şubat 1887'de yazmıştır. Bu mektup; İslam hakkında bir kaç broşürle birlikte 17 Aralık 1886'da Gulam Ahmed'in ilk mektuba verdiği cevabı içermektedir.¹¹⁵

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Webb, İslam'ın hak din olduğuna inanmaya başlamasına rağmen tüm kalbiyle buna ikna olarak teslim olmak istemektedir. Ayrıca hakikati bulma yolculuğunu tamamlamak için Müslüman birisinin rehberliğini talep etmektedir. Müslümanlar tarafından kaleme alınmış İslamî eserlerin mahiyeti hakkında bilgi edinmek istemektedir. Gulam Ahmed hak dinin sadece İslam olduğuna dair açıklamalarda bulunarak, Kur'an'ın İngilizce tercümesinin bir nüshasını göndereceğini, bu vesileyle aradığı hakikate kavuşacağını ifade etmektedir.¹¹⁶

¹¹⁴ Mirza Ghulam Ahmad, *Shahna-e Haqq*, Qadian, 1888, ss.372-373, 439-444. Hasan Ali, Webb'in Gulam Ahmed'le yazışmalarını kitabının önsözünde referans olarak kullanmıştır.

Hasan Ali, Ahmediyye sempatisanıydı. Webb'in Hindistan ziyaretini takip eden yıllarda kendisi Gulam Ahmed'in takipçilerinden olmuştur. Webb'in mektuplarının önsözünde yayınladığında henüz Gulam Ahmed'in hareketine katılmamıştır. Hasan Ali mektuplarla alakalı şunları ifade etmektedir: “Dört yıl önce misyonerlik gezisi için Hindistan'a gitmiştim. Webb'in Punjab, Kadiyan'lı Gulam Ahmed'e yazdığı mektupları orada gördüğümde çok memnun olmuştum. Bu mektupta Alexander R. Webb, müslüman olduğunu ifade etmekteydi.” Her ne kadar Hasan Ali, Webb'in müslüman olduğunu ifade etse bile, mektupların içeriğinden böyle bir sonuca varılması mümkün görünmemektedir. Webb yazışmalarında İslam'a yöneldiğini belirtmesine rağmen din olarak kabul ettiğine dair bir işaret yoktur.

¹¹⁵ Alexander R. Webb, “Letter to Mirza Ghulam Ahmad”.

¹¹⁶ Ghulam Ahmad, *Shahna-i-Haq*, ss. 81-88. Webb ve Gulam Ahmed arasındaki yazışmanın İngilizce metinleri için bk.: Singleton, *Yankee Muslim*, ss.275-279

2. İslam’a Atılan İlk Adım

Eldeki bilgilerin ışığında denilebilir ki aslında Webb’in İslam dininde karar kılması uzun yıllar yaptığı okumaların ve araştırmaların neticesinde gerçekleşmiştir. Çocukluğundan gençlik yıllarına kadar Presbiteryen Kilise’sine ve Pazar okuluna devam eden Webb, daha sonra dinleri tamamen inkar ederek Matreyalizm’i benimsemiş ve on yıla yakın bir zaman hayatını din olmaksızın devam ettirmiştir. Sonrasında Doğu dinlerini merak etmeye başlamış ve Budizm’le ilgilenmiştir. Daha sonra Theosophical Society’nin prensiplerini benimsemiş, yeme alışkanlarından başlayarak hayat tarzında değişiklikler yapmıştır. Sonraki yıllarda Materyalizm ve Budizm’i tamamen bırakmasına rağmen The Theosophical Society’de tanıştığı dostlarıyla ilişkilerini hayatı boyunca devam ettirmiştir.

Gulam Ahmed’le yazışmalarının neticesinde 1887 yılının ilk aylarında müslüman olmaya ve Amerika’da bir İslamî misyon düşüncesiyle hayatında değişiklikler yapmaya karar veren Webb, İslam’ı ve müslümanları yakından tanımak amacıyla Doğu’yu görmek istiyordu. Bundan dolayı 1887’de teklif edilen konsolosluk vazifesini hiç tereddütsüz kabul etti. Doğu’daki İslam ülkelerinin hiçbirisinde açık yer bulunmadığından başkansolos olarak Manila’ya gitmeye razı oldu. Ocak 1888’de göreve başlayan Webb, Manila’daki resmî görevlerinin dışında kalan zamanlarında İslam’ı incelemekte ve genellikle Hindistan’lı Müslüman yazarların eserlerini okumakla geçirmektedir. Webb’in Manila’ya gitmeden önceki durumu hakkında bir dostu şunları anlatır:

“Buda’nın takipçisi olan bir kimse tarafından onun Budist olduğu kabul edilmese bile Amerika’dan ayrılmadan önce Webb, bir Müslüman’dan ziyade muhtemelen daha çok bir Budist’e benzemektedir.”¹¹⁷

1892 yılı sonbaharında The Mohammedan Observer’a verdiği röportajda Webb, beş yıldan bu yana müslüman olduğunu belirtmiştir. Bu da Webb’in, Filipinler’e tayin edildiği 1888 yılı başlarında müslüman olduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁸

¹¹⁷ *St. Louis Republic*, “The Land of Pagodas”, 4 December 1892, s.10.

¹¹⁸ “Interview of a Correspondent,” in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.31. *The New York Times* gazetesi de benzer şekilde Manila’da bulunan Webb’in ‘aktif olarak İslam’la ilgilendiğini’ haber vermektedir. *The New York Times*, “Muhammad Webb’s Mission,” 25 February 1893, s.1. Emory

Konsolosluk vazifesi sebebiyle toplumun pek çok kesiminden çevre edinen Webb, 1889 yılında Bombay’da ticaret yapan Zerdüş bir adamla tanışır. Bu adam vasıtasıyla meseleleri Kur’ânî öğretiyeye uygun bir şekilde ele alan Budruddin Abdullah Kur’la irtibat kurar.¹¹⁹ Ayrıca bu dönemde Hindistan’ın yenilikçi Müslümanlarından ve Aligarh Hareketinin öncülerinden Seyyid Emir Ali’nin yazdıklarını okumaktadır.¹²⁰ 1891 yılında Hindistan’daki Allahabad Review ile İslam hakkında bazı yazışmalarda bulunmuştur.¹²¹ Onun bu girişimleri ve mektuplaşmaları aslında ABD konsolosluğu görevinden istifa ederek Amerika’da İslam misyonu teşebbüsünde bulunmasına sebep olacak ilk adımlardır.

Temmuz 1891’de Washington’daki Amerikan yönetimine; ‘Filipinler’deki hava şartları sebebiyle hanımının ve çocuğunun sağlıklarını yitirdiklerini, yıllık 2.000 dolara gelen maaşın büyük bir aile için yetersiz olduğunu, bu yüzden hayat şartlarının dayanılmaz hale geldiğini ve maddi yükümlülüklerinin de arttığını fakat bunu

Tunison da benzer şekilde Webb’in 1888 yılında müslüman olduğunu ifade eder. Tunison, “Mohammed Alexander R. Alexander R. Webb,” s.16.

¹¹⁹ Alexander R. Webb, *Three Lectures*, s.4; Alexander R. Webb, “Preaching Islamism in America,” *Providence Journal*, Vol. 14, (November 1893), s.469.

¹²⁰ Seyyid Emir Ali 6 Nisan 1849’da Katak, Hindistan’da doğdu. Hukukçu, yazar ve Müslümanların önderlerinden olan Emir Ali Hz. Fatıma’nın neslinden olması sebebiyle Seyyid’dir. Hindistan’ın, bağımsızlığını kazanma durumunda, Hindu egemenliğine girmesi yerine İngiliz yönetiminde kalmasını savunmuştur. Müslümanların Batı kökenli siyasi yönetimlerde deneyim kazanması ve çıkarlarının korunması amacıyla 1877 yılında Ulusal Müslüman Birliği’ni (NMA) kuran Emir Ali, halkına ilk kez 1909’da yerel düzeyde oy hakkı tanınmasına katkıda bulundu.

Hukuk öğrenimini Kalküta Üniversitesi’nde tamamladı. 1873’te Inner Temple barosunun çağrısıyla İngiltere’ye gittikten sonra mesleğini sürdürmek üzere Kalküta’ya geri döndü. 1890’da Üst Mahkeme yargıcı oldu. 1904’te İngiltere’ye yerleşti, 1909’da Özel Danışma Kurulu Yargı Komitesi üyeliğine atandı.

Yoksul Müslümanlara yardım amacıyla İngiliz Kızılay Derneği’ni kurdu. Seyyid Emir Ali 3 Ağustos 1928’de Sussex, İngiltere’de öldü. İngilizce olarak kaleme aldığı *The Critical Examination of The Life and Teachings of Mohammed*, 1873, (Hz. Muhammed’in Yaşamı ve Öğretileri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme) kitabı Batılıların İslam’ı daha iyi kavramasına katkıda bulundu. 1891 yılında kaleme aldığı *Spirit of Islam* (İslam’ın Ruhu) adlı eseri ise İslam klasikleri arasında sayılmaktadır. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/20785/Sayyid-Amir-Ali> (08/03/2011).

¹²¹ Alexander R. Webb, “A Letter”, *The Allahabad Review*, July 1892, s.77.

karşılacak gücünün olmadığını' ifade eden bir mektup yazdı. Singapur, Colombo, Calcutta, Bangkok, Tangier, Beyrut, Kudüs veya İstanbul gibi şehirlerden birisine resmî olarak tayinini talep etti.

İslamî araştırmalarını ve bilgisini daha da derinleştirmek isteyen Webb hava ve hayat koşullarının olumsuzluğunu sebep göstererek müslümanların bulunduğu bir ülkeye gitmeyi arzu ediyordu. Bu durumunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

“...Doğu'ya gelişimdeki gerçek neden boş zamanlarımda Doğu dinleri üzerine araştırmalarıma devam etmekte. Fakat benim gönderildiğim yerde Katolik kilisesi çok güçlüydü. Burada diğer dinler bir tarafa Hristiyanlığın bile başka kiliseler tarafından temsil edilmesine izin verilmemekteydi. Bu yüzden bu olumsuz yerde daha fazla kalmayı uygun görmüyordum.”¹²²

D. Hacı Abdullah Arab'la Tanışması

Webb daha iyi fırsatların doğması için Washington'dan gelebilecek olumlu cevabı bir yıla yakın bekledi. Bu süre içerisinde bir yandan da irtibat kurduğu seçkin müslümanlarla da yazışmalara devam etmekteydi. Mektuplaştığı kimselerden olan Budruddin Abdullah Kur, Webb'in mektuplarından bir kısmını Bombay'ın çeşitli gazetelerinde yayınlattı.¹²³ Bu mektuplar, İngiltere'de Abdullah Quilliam'ın¹²⁴

¹²² *Dispatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 10, 26 July 1891; Albert T. Volwiler, *The Correspondence Between Benjamin Harrison and James G. Blaine, 1882-1893*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1940, s.265.

¹²³ Budruddin Abdullah Kur (1865-?), Bhuleshwar bölgesinde belediye meclis üyesi ve Bombay'da sulh hakimiydi. Ayrıca Encümen-i İslam'da da denetimciydi. Alexander R. Webb, Budruddin Abdullah Kur'la 1891 yılında yazışmaya başlamıştır ve Hacı Abdullah'ın Amerika'da İslamî propaganda hareketine öncülük yapan Kur'dur. Webb'in misyonu için yardım toplanmasını sağlayan bir komitenin de Bombay'daki sekreteriydi. John Houston (Ed.) *Representative Men of The Bombay Presidency*, Bombay: William Watson & Co., 1900, ss.95-97; ve Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.68-69.

¹²⁴ Müslüman olduktan sonra ismini Abdullah Quilliam olarak değiştiren William Henry Quilliam Liverpool'da varlıklı Manx ailesinin bir üyesi olarak 10 Nisan 1856'da dünyaya gelmiştir. Babası Robert Quilliam saat imalatçısıdır. William eğitimini Liverpool Institute'de ve Man Adası'ndaki King William's College'de tamamladıktan sonra 1878'de hukuk danışmanı olarak iş hayatına atılır.

Quilliam, ailesi tarafından Hristiyan olarak yetiştirilmesine rağmen genç yaşında İslam'ı öğrendi ve Müslüman oldu. Onun İslam'la tanışmasına dair iki farklı rivayet vardır. Onlardan birincisi; Quilliam, 1882 yılında güney Fransa'ya gider, oradan da Cezayir ve Tunus'a geçtikten sonra Müslüman olduğu

önderliğindeki İslam'ı tebliğ hareketinin başarılarını yakından takip eden ve benzer şekilde bir girişim de Amerika'da yapılmalıdır diye düşünen Hacı Abdullah Arab¹²⁵ isminde zengin bir tüccarın dikkatini çekti.

düşünülmektedir. İkincisi; 1887 yılındaki Fas ziyaretinden sonradır. Liverpool'a döndükten sonra Abdullah Quilliam ismi ile Britanya'da İslam'ın yayılması için çalışmalara başlar. 1889 yılında Liverpool Muslim Institute kurdu. Bu enstitü yüzlerce müslümanı toplayan İngiltere'deki ilk mesciddir. Ardından Haschem Wilde ve Nasrullah Warren'nin destekleriyle gayri müslimlere de eğitim veren bir Mülüman koleji açıldı. Kolejde haftalık yapılan Münazara ve Edebiyat Derneğine müslüman olmayanlarda katıldı.

1890 yılının sonbaharında İstanbul'da II. Abdülhamid Han'ı ziyaret eden Quilliam, padişah tarafından hürmet ve ihtimamla karşılanarak bir devlet reisi gibi ağırlanır. İngiltere'ye dönmeden önce kendisine hediye ve ulufelerle birlikte bir padişah fermanı verilir. Bu fermanla Padişah ve Halife-i Rûy-i Zemin II. Abdülhamid Han; William Henry Quilliam'ın Britanya'nın Şehülİslamı vazifesine getirildiğini ve isminin de bundan sonra Abdullah Quilliam olduğunu ifade etmiştir. William Henry bu onurlu vazifeyi memnuniyetle kabul eder. Quilliam o günden sonra Devlet-i Âliye'nin bir memuru olduğunu göstermesi açısından kafasından Osmanlı fesini ve kıyafetlerini hiç çıkarmamıştır.

Quilliam yaptığı hizmetlerle İngiltere'de pek çok insanın İslam'la tanışmasına vesile oldu. Bunlar arasında Metodist olan annesi ve oğlu ile birlikte bilim adamları, entellektüelleri de kapsayan 600 kişinin Müslüman olmasında öncü rol oynadı. Quilliam, İslamî bilgi bakımından iyi bir donanıma sahipti. Kaleme aldığı yazılar ve kurduğu İslamî eğitim kurumları aracılığıyla İslama girenlerin sayıları belirgin bir şekilde artış göstermiştir. İngilizce konuşan Batı Afrika Müslüman ülkeleri ile kapsamlı temaslara geçti. İslam dünyasından bir çok onur madalyaları aldı. Aktif yazar ve denemeci olarak, 1893'ten 1908'e kadar haftalık *The Crescent* (Hilal) adında gazete çıkardı. Verdiği konferanslardan oluşan *The Faith of Islam* (1889) ve *Fanatics and Fanaticism* (1890) adlı kitap çalışmaları Quilliam'ın İslam dünyasında tanınmasını sağlamıştır. Kaleme aldığı kitap çalışmaları farklı dillere tercüme edilmiştir. Geniş bilgi için bk.: Philip Lewis, *Islamic Britain: Religion, Politics, and Identity among British Muslims: Bradford in The 1990s.*, London: I.B. Tauris, 1994; Ron Geaves, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Kube Publishing Ltd, 2010.

¹²⁵ Aslen Medine'li olan Hacı Abdullah Arab ticarete Calcutta'da başlamıştır. Sonraki yıllarda ticaret kervanını Medine'ye oradan da Cidde'ye taşıyan müslüman bir tüccardır. Bombay'da iş yaptığı günlerde Webb'in İslam'a olan ilgisini işitmiş ve Amerika'da İslamî misyon planlarını başlatabilmek için Mart 1892'de Manila'da Webb'le görüşüp bağlantı kurmaya karar vermiştir. Alexander R. Webb, Hacı Abdullah hakkında şunları yazmıştır: "Hacı Abdullah Arab şu ana kadar tanıştığım en asil, vakur, örnek alınabilecek bir şahsiyettir. İşinde aktif ve zengin bir adam olarak hayat sürmesi muhtemelken o, tek olan Allah'a ibadet eden, dindar ve düşüncelerinde en az çocuk kadar saf, hakiki ve örnek bir yaşantısı olan müslümandır." Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.68; Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, ss.158-160.

Osmanlı arşivinde ise Hacı Abdullah Arab hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Bu adamın macerası pek dikkat çekicidir. Kendisi zengin bir adamın oğlu olup bütün servetini fakirlere ve muhtaçlara

Hacı Abdullah Arab hiç vakit kaybetmeden Amerika'da İslam'ı tebliğ vazifesi teklifine kabul cevabı alacağını umduğu Webb'e bir mektup gönderdi. Mart 1892'de Arab ve Moulvi Serajuddin Ahmed yapılabilecek İslamî faaliyetleri daha uygun bir zeminde görüşmek için Manila'da Webb'i ziyaret ettiler.¹²⁶

Webb'in evinde misafir kalan Hacı Abdullah, Webb'in şahsına dair ve Amerika'da İslam'ın tebliği ile alakalı aklına takılanları sordu. İslam'ı resmen ne zaman kabul ettiğine dair net bir tarih olmamasına rağmen Webb, Hacı Abdullah'ın sorularına cevap verebilecek derecede İslamî bilgiye sahipti ve onlara kuvvetli bir şekilde inanmaktaydı.¹²⁷

Aldığı cevapların neticesinde servetinin üçte birini bu çalışmalara ayırmaya karar verdiğini belirten Hacı Abdullah Arab, Webb'in üç yıl için gerekli gördüğü 30.000 dolar tutarındaki harcamalarını rahatça karşılayabileceklerini ifade etti.¹²⁸ Bunun üzerine Webb ve Hacı Abdullah arasındaki antlaşma bir kontrata yazıldı ve her iki taraf da onu imzaladılar. Felsefî ve finansal açıdan küçük olmasına bakılmaksızın tarih içerisinde Webb'in misyonu olarak tanınacak American Islamic Propaganda hareketinin ilk adımları da bu şekilde atılmış oluyordu.

Sözleşmeye göre Webb üç yıl boyunca her ay 200 dolar maaş alacaktır. Bir yayın departmanının düzenlenmesi ve giderler için toplam 13.500 dolar, takip eden iki yılda

yardım yoluyla sarf ve telef ettikten sonra ormanlara çekilip vaktini ibadet ve dini incelemelere hasretmiştir. Daha sonra dostlarının ricasıyla halk ile yeniden irtibata geçmiş ve bir yıl sonra yeniden servetine sahip olmuştur. Halen kendisinin birçok gemisi, her yıl hac mevsimi bir çok hacıyı Mekke'ye nakleder ve Bombay-Cidde ve Medine'de müteaddit emlak ve akarı vardır." BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, ss.222-225; Alexander R. Webb, "Preaching Islamism in America", ss.468-469.

¹²⁷ 1892 yılında yapılan bir röportajda Webb; İslam'ı beş yıl önce tahminen Mirza Gulam Ahmed'le yazışmakta olduğu dönemde "...benimsediğini..." ifade etmiştir. Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, s.31. Ayrıca Webb'in aynı yıl yazdığı bir makalede; "Yaklaşık üç yıldan bu yana yaptığım geniş çaplı araştırmalarım sürecinde inanmaya pozitif olarak yönelenimde rehberlik yapan Hz. Muhammed'dir..." Alexander R. Webb, "Islam and Theosophy", *Lucifer: A Theosophical Magazine*, Vol: 10 (15 July 1892), s.425.

¹²⁸ BOA, *Hr. Sys.*, 61/25, 15 Aralık 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

düzenlenen konferansların her bir yılı için 10.000 dolar tahsis edilecektir.¹²⁹ Hacı Abdullah Arab, Muhammed Webb'e American Islamic Propaganda hareketine katılımlar sağlamak, Hindistanlı Müslüman topluluklarının üyeleriyle tanışmak ve onlara konferans vermek için Hindistan, Mısır, Türkiye ve İngiltere'ye seyahatler düzenleyebileceği teklifinde bulundu.¹³⁰ Webb de mensubu olduğu dinin edebî ve yazılı çalışmalarına ulaşabileceği toprakları ziyaret etme imkânı doğduğu için ilaveten yapılan bu teklifi cazip bularak kabul etti.

III. ASYA'YA YAPTIĞI SEYAHATLER (1892)

A. Hindistan'ın Şehirlerine Yaptığı Seyahatler

Hacı Abdullah Arab ve Moulvi Hasan Ali, Manila'da Webb'le kontrat imzaladıktan sonra Hindistan'a dönerek yardım kampanyası başlattılar. Haydarabad'da toplanan para miktarı 6.000 rupiye ulaşmıştı. Amerika'da başlanacak İslamî propaganda faaliyetlerine destek olmak için tertip edilen komite tarafından Bombay'da İsmail Habib Camii'nde Haziran ayında bir toplantı tertip edildi.¹³¹ Müslümanlar toplantıya yoğun ilgi göstermişti. Bunun üzerine Hacı Abdullah Arab, zamanından önce heyecana kapılarak Alexander Russell Webb'in yükleneceği İslam misyonu bu işin ilerleyeceğini ve konsolosluk vazifesinden istifa etmesi gerektiğini belirten bir telgrafi Manila'ya gönderdi.¹³² Yapılan bu teklif, Webb'in kaderini belirleyecek can alıcı bir noktaydı. Zira American Islamic Propaganda hareketi için enine boyuna bir fon hazırlığının temeli oluşturulmadığından sonraki yıllarda beklenmedik bir şekilde büyük finansal sıkıntılarla karşı karşıya kalınacaktı.

Hacı Abdullah Arab'ın telgrafından sonra Washington'daki yetkili makamlara; 'New York'da ticaret yapmak için bir antlaşma içerisinde olduğunu bu yüzden

¹²⁹ Alexander R. Webb, "To My Oriental Brothers", *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, ss.3-4.

¹³⁰ Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, s.18.

¹³¹ *Times of India*, "The Propagation of Islam in America", 24 October 1892, s.5.

¹³² Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, s.224.

konsolosluk vazifesine daha fazla devam edemeyeceğini' belirten bir dilekçe yazarak 22 Haziran 1892'de istifasını sundu.¹³³ Webb konsolosluk yetkilerini ve görevini Ağustos 1892'de William A. Daland'a devretti.¹³⁴ 4 Eylül 1892 Webb'in konsolosluk vazifesindeki son günü olarak tarihe geçmiştir.¹³⁵ Aynı gün Amerikan gazetelerinde de onun İslam'ı seçtiğine dair ilk haber yayınlanmıştır.¹³⁶ Daha önceden de belirtildiği gibi aslında Webb, Birleşik Devletler'in Manila konsolosu olarak gönderildiği ilk yıllarda Müslüman olmuştu.

American Islamic Propaganda hareketine Hindistan'daki Müslümanların yardım edebilmesi için geniş çaplı halk konferansları düzenlenmesi ve Webb'in de buralarda konuşmalar yapması gerekiyordu.¹³⁷ Bunun için tüm masrafları Hacı Abdulah tarafından finanse edilen bir Doğu gezisi tertip edildi. Resmî vazifesinden istifa eden Webb hiç vakit kaybetmeden 6 Eylül 1892'de Hindistan yolculuğunun ilk durağı Singapur'a gitmek üzere Manila'dan ayrıldı. Gemi limandan uzaklaşırken duygularına hakim olamayan Webb:

"Manila'dan epeyce uzaklaşmaya başlamıştık. La Lunetta, The Santa Yglesia Katedrali, Jesuits Kilisesi, San Sebastian'ın uzun çan kuleleri en son gözden kaybolan yerlerdi. Körfezde dalgaların attığı odun yığınları dışarda havanın ne kadar sert olduğunu göstermekteydi. Gözden kaybolan Manila'yı bir daha asla göremeyeceğimden dolayı gönlüm müteessir ve hüznle dolmuştu. Orada pek çok sevinçli ve hüznü günler yaşamıştım. Manila beş yıl boyunca bana en güzel şekilde ev sahipliği yapmıştı. Şu an onların hepsi bitmiş ve yeni bir hayata başlangıç yapmak üzereydim" sözleriyle ruh halini dile getirmekteydi.¹³⁸

¹³³ *Dispatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 10, 22 June 1892.

¹³⁴ *Dispatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 10, 7 July 1892; *Dispatches from U.S. Consuls in Manila*, Reel 10, 5 September 1892.

¹³⁵ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, Duke University Library, Special Collections, Durham, N.C., 4 September 1892. Webb azimli ve çalışkan bir kişiliğe sahipti. Hindistan gezisinde yaptıklarını, şahit olduğu hadiseleri, kısacası seyahatine dair tüm detayları kaleme alma fırsatı bularak boş zamanlarını da değerlendirmiştir. 29 August 1892 – 15 December 1892 tarihleri arasında tuttuğu günlüklerin orijinali ve mikrofilmi Muhammad Alexander Russell Webb Diary başlığıyla Duke University Library, Special Collections, Durham, N.C., mevcuttur.

¹³⁶ "News Briefs", 5 September 1892, s.6.

¹³⁷ BOA, *İrade-i Hariciye (İ.Har.)*, 2 Receb 1311.

¹³⁸ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 6 September 1892.

Hacı Abdullah Arab'ın şehir dışında bulunduğundan haberi olmayan Webb, Singapur'da Hacı Abdullah ile yeniden görüşebileceğini ve Hindistan turunun hazırlıklarını onunla birlikte yapacağını düşünmekteydi. Hacı Abdullah'la Singapur'da görüşemeyen Webb; Poona, Rangoon, Bombay, Calcutta, Haydarabad ve Madras gibi Hindistan'ın önemli şehirlerinde konferanslar vermek üzere yolculuğuna devam etmeye kararlıdır.

Muhammed Webb Singapur'da bulunduğu günlerde devlet ricalinden şahsiyetlerle ve yöre halkından bazı zevatla tanışma imkânı buldu. Çin'in yöresel aktiviteleri ve festivallerinin yapıldığı yerler dâhil bölgedeki meşhur yerleşim mekânlarını gördü.

İlk mescid ziyaretini de bu seyahatinde gerçekleştiren Webb; bölgenin en büyük mescidine gitmiş ancak orada sadece giriş bölümüne bakmasına müsaade edilmiştir. Daha sonra da hiç de kibar olmayan bir üslupla dışarı çıkartılmıştır. Oradan ayrıldıktan sonra daha sıcak ve hoş karşılandığı özel bir cemaate ait küçük mescidi ziyaret ederek cemaatle namaz kılma imkânı bulan Webb izlenimlerini ve duygularını şöyle ifade etmiştir:

“O bölgenin en büyük mescidine gittiğimizde ayakkabılarımızı çıkartıp sadece mescidin ilk odasına girmemize izin verildi. Mesciddekilerin amiri görünümünde olan yaşlı bir adam anladığım kadarıyla benden şüphelenmiş ve ibadet edilen yere girmem için izin vermemişti. Yaşlı adam; ‘başkanlarının mescidde olmadığından dolayı yabancıları içeriye alma yetkilerinin olmadığını’ söyledi. Biz de daha küçük bir mescide gittik. Oradaki insanlar bizi içeri almakla kalmadılar, bir âlimin önderliğinde cemaatle Arapça olarak eda ettikleri ibadetlerine can u gönülden bizi de kabul ettiler. İçeride tütsü yakılmakta ve bir tür mihrab görünümünde olan mekanı örtünün arkasındaki lambalar içeriyi aydınlatmaktaydı. Diğer lambalar perdenin ön tarafındaydı. Elbette bunların hiçbirisine Hz. Muhammed'in öğretisinde ruhsat verilmemektedir. Onlar sadece seramoni türünden şeylerdi. Namazın sonunda o âlim hayır dua veya takdis etme manasına bir demet tavus kuşu tüyüyle bize dokundu. Ayrıca bize birkaç çiçek modelinde muska ve kırmızı bir kağıda paketlenmiş kuş verdi. Bu durumu tasavvur edemiyordum. Zira bu yapılanlar yoldan sapmanın apaçık bir deliliydi.”¹³⁹

¹³⁹ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 16 September 1892.

Webb'in tuttuğu günlükten Singapur'da hoş zaman geçirdiği anlaşılmaktadır. Penang'da kısa süreli bir konaklamanın ardından seyahatinin sıradaki etabı olan Rangoon'a gitmeyi de sabırsızlıkla beklemekteydi.

28 Eylül'de Rangoon limanına ulaştığında Amerikalı bir Müslüman'ı görmek ve ona dokunmak ümidinde olan yüzlerce Müslüman tarafından alkışlar ve sevinç çılgınlıklarıyla karşılandı. Onun karşılaştığı bu manzara bir nevi Müslüman toplumdaki hayatla da tanışmasıydı. Cuma namazlarını merkez camiinde kılarak oranın gönlünde bıraktığı huşu duygusu ile yeni benimsediği inancın kardeşlik anlayışını çok sevmiştii. Bu duygularını günlüğünde şöyle dile getirmekteydi:

“Gemi iskeleye yaklaştığında müslümanlardan 500 kişinin beni karşılamak için beklediğini görünce hayret ettim. Hızlı bir şekilde valizimi hazırlayarak uzunca sıra halinde dizilmiş, merakla beni bekleyen insanların nezaretinde onların ellerini sıkarak iskeleye indim. Daha sonra iki sıra halinde bekleyen öğrenciler benim için Hindistan dilinde hoşgeldin şarkıları söylediler. Yapılan bu karşılama töreni gerçek manevi kardeşliği ifade etmekteydi ve bundan memnun kalmıştım. Güzel bir kupa arabasının eşliğinde önemli camilerin bulunduğu caddelerin arasından geçmekteydik. Bizi taşıyan arabayı büyük bir kalabalık takip etmekteydi ve pek çok insan, beni görebilmek için camdan içeriye dikkatlice bakmaktaydılar. Cama ulaşanlar elimi tutarak benimle tokalaşıyorlardı. Doğruca en fazla cemaatin toplandığı büyük bir camiye gittik. Oradaki âlimlerden birisi bana; ‘Rangoon’a hoşgeldin’ dedi ve İslam’ı kabul edip onun takipçisi olmamdan dolayı beni tebrik etti. Daha sonra bizi taşıyan arabaya yeniden bindik. İmam ve Abdulkerim Abdul Shakoor eve giderken bana eşlik ettiler.”¹⁴⁰

Burada Rangoon halkına hitaben ‘İslam İnancı’ konulu ilk resmi konferansını vermiştir.¹⁴¹ Ayrıca bazı halk toplantılarına da katılarak kısa da olsa insanlarla

¹⁴⁰ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 28 September 1892. Abdul Karim Abdul Shakoor Jamal (1862-?) ise Hindistan'ın yerlisidir, Burma'ya çocukluğunda taşınmışlardır. Ailesi ticaretle uğraşmaktaydı. 1884 yılında işlerin kontrolünü o üstlendi ve sürekli büyüyen pamuk, yağ ve testere fabrikalarının yönetimi kendisindeydi. Saygın ve hayırsever bir kimse olan Abdul Shakoor,. Webb'in yayınlattığı *The Moslem World* gazetesinin ajanı olarak da aktif rol oynadı. *The Cyclopedia of India: Biographical, Historical, Administrative, Commercial*, c.3, Calcutta: Cyclopedia Pub. Co., 1907-1908, s.443.

¹⁴¹ Kendisinin ilk konferansı olması sebebiyle heyecanını gizlemeyen Muhammed Webb: “Allah'ın yardımıyla çok başarılı bir konferans oldu. Bir konuşmacı olarak bunları yapabildiğime kendim bile şaşırmıştım. Yaklaşık 12 İngiliz, 3 bayan, bazı Parsî ve Avrasya`lılar vardı. Salonun geri kalanını ise İngilizce bilmeyen müslümanlar doldurmuştu” şeklinde ifade ederek memnuniyetini dile getirmektedir. Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 6 October 1892.

duygularını paylaşma fırsatı bulmuştur. Konuşmalarında Hacı Abdullah'ın yaptığı teklif ve üstlendiği vazife, Rangoon'daki yerel alışveriş yerleri, marketler ve işyerlerinde çalışan fillerle alakalı gözlemlerine dair değerlendirmelerde bulundu.¹⁴²

Öteden beri eski uygarlıkların topraklarını ziyaret etme arzusunda olan Webb, 12 Ekim'de Hindistan kıyı şeridini ilk kez müşahade ederek bu hayalini gerçekleştirmek üzere Calcutta'ya ilk adımı attı. Calcutta limanında yaklaşık 1.000 kişilik Müslüman topluluğu tarafından sıcak bir şekilde karşılanan Webb, Hacı Nur Muhammed Jackeriah'ın evine götürüldü.¹⁴³

Webb, Calcutta'daki zamanlarını fırsat buldukça yöresel eğlencelere giderek, devlet erkânından önemli şahsiyetlerle ve Müslüman liderlerle görüşmelerde bulunarak geçirdi.¹⁴⁴ Calcutta'da bulunduğu günlerde ilerde karşılaşacağı hayal kırıklıklarının önceden bir belirtisi olarak Hindistanlı dostlarının güvenilirliği konusunda endişe verici, tatsız bazı hadiseler yaşandı. Burada kaldığı iki hafta boyunca bir konferans veren ve ibadetlerini genelde mescidlerde cemaatle eda etmeye özen gösteren Webb, Hacı

Webb'in Rangoon'da verdiği konferansın orjinal metni Urdu'caya çevrilmiş olarak Ishaat-i Islam (1893) adlı kitapta vardır. Bu çalışma The Oriental and India Office of The British Library'de mevcuttur.

¹⁴² Webb'in Rangoon'daki izlenimleriyle alakalı geniş bilgi için bk.: Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 28 September - 10 October 1892.

¹⁴³ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 12 October 1892. Hacı Nur Muhammed Jackeriah o dönemde The Central National Mohammedan Association'ın başkan yardımcısıydı. Ayrıca Webb'in Amerika'daki İslamî Propaganda hareketi için yardım toplayan komitenin de bir üyesiydi. Muhammad Y. Abbasi, *Annals of The Central National Mahommedan Association, 1878-1888*, Islamabad: National Institute of Historical and Cultural Research, 1992, s.12.

¹⁴⁴ Webb'in Hindistan yolcuğunda görüştüğü şahıslar arasında Nevab Abdul Latif (1828-1893) vardır. Nevab, Calcutta Sulh Mahkemesi Başkanlığı dahil zamanının çoğunu devletin adli hizmetinde tüketen önemli bir isimdir. 1882 yılında Müslümanların eğitim ve öğretimine etken bir şekilde önayak olacak The Mohammedan Literary Society vakfını kurmuştur. Calcutta'da kaldığı günlerde Nevab'ın evine misafir olan Alexander R. Webb, 1893 yılında Nevab'ın vefatı üzerine gazetesi aracılığıyla mesaj göndererek duygularını ifade etmiştir: "Nevab Abdul Latif'in insan olarak belki kusurları veya faziletleri olabilir, ama o kesinlikle dost canlısı, samimi, hoş sohbet eden, güzel konuşmasını bilen, güler yüzlü bir ev sahibiydi." "A Useful Career Ended", *The The Moslem World*, Eylül 1893, s.10; Ahmad Saeed, *Muslim India (1857-1947): A Biographical Dictionary*, Lahore: Institute of Pakistan Historical Research, 1997, ss.21-22.

Abdullah ile Patna ve Benares üzerinden Bombay'a giderken yol üzerindeki ibadethaneleri de ziyaret etti.

Bombay, Hyderabad, Madras ve Agra'da Webb'e yapılan karşılama törenleri içten ve samimiydi. Fakat bunların tümü yolculuk ilerledikçe onun için artık çok sıradan ve sıkıcı bir hal almıştı. Webb uzun süredir yazıştığı Budruddin Abdullah Kur'un yanı sıra gezinin geri kalan kısmında Hacı Abdullah ile seyahat etmek isteyen Hasan Ali'yle de görüştü. Bombay'da kalışının üç hafta uzaması üzerine zamanını; cami, tarihi kilise ve tapınak gibi mekânları gezerek, bölgenin ruhani liderleriyle görüşerek ve adına verilen resepsiyonlara katılarak doldurdu. Ayrıca Osmanlı büyükelçisi Kadri Bey ve yardımcısı Husney Bey'in yemek davetine iştirak ederek onlarla tanışma imkânı da buldu.¹⁴⁵

Webb, Hacı Abdullah ve Hasan Ali ile birlikte 17 Kasım'da Hyderabad'a gitmek üzere Bombay'dan ayrıldı ve iki gün Poona'da konakladılar. Hyderabad'a ulaştığında hiç vakit kaybetmeden kendisi için düzenlenen toplantılara ve yönetimdeki elit tabakadan kimselerin yemek davetlerine, saraylarda verilen resepsiyonlara da katılmıştır. 25 Kasım'da Hyderabad Halk Bahçesi'nde yaklaşık 2.000 kişiye bir saattten fazla süren konferans vermiştir.

Hyderabad'da iki hafta içerisinde pek çok toplantı ve konferansa katılıp konuşmalar yapmasına rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmediğini müşahade eden Webb, Madras'e yola çıkmak üzere yol hazırlıkları yapmaya karar verdi. Böyle bir karara varmasında etrafındaki insanların yaşattığı hayal kırıklıkları, bazı kişisel problemler, yöresel geleneklerine bağlı bazı bağınaz kişilerin Webb'e karşı tutumları ve İngiliz sömürge yönetiminin keyfî uygulamaları da etkili olmuştu. Bu yüzden yol arkadaşlarını da geride bırakarak 8 Aralık'ta Hyderabad'dan tek başına yola çıktı. Yolculuk yaptığı trenin geceyi geçirmek için konakladığı Wadi adı verilen mevkinin olumsuz koşulları moral ve ruh haleti olarak Webb'in daha da fazla yıpranmasına sebep olmuştu. Yaşadığı hayal kırıklığı onun cümlelerine şöyle yansımıştı:

¹⁴⁵ Bu davet 29 Ekim akşamı olmuştur. Ertesi gün öğleden sonra Alexander R. Webb, Türk Konsoloslukunda büyükelçinin çay davetine iştirak etmiştir. Bk.: Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 29 ve 30 October 1892.

“Yaklaşık bir saatte Wadi’ye ulaştık – bir otel bile bulamadığımdan daha da fazla hayal kırıklığına uğramıştım – otel denilen bir yer vardı fakat burası sadece istasyon büfesinden başka bir şey değildi – kasabada ise kiralayıp yatabileceğim bir yer bile yoktu – zaten bu kasaba çamurdan ve taştan yapılmış 50 tane barakadan meydana gelmekteydi.”¹⁴⁶

Yolculuğunun sonraki durağı olan Madras’te ilk iş olarak Albay Henry Olcott’la ve diğer üst düzey resmi görevlilerle görüşmüştür. Amerika’dayken mensubu olduğu Adyar’daki Theosophical Society’nin merkez binasını ziyaret etmiştir. Daha sonra bölgenin Müslüman liderleriyle görüşmeler yapmıştır. Dört gün kaldığı Madras’te insanlar tarafından kabul gören bir konferans vermiş ve iki halk toplantısı düzenlemiştir.

Madras’ten sonraki durak Nizam yönetiminde olan Agra’dır. 15 Aralık’ta Agra’ya ulaşan Webb; Hindistan gezisine devam etmesine rağmen seyahati esnasında yazdığı günlükleri beklenmedik bir şekilde Agra’da son bulmaktadır. Fakat o ilaveten Hindistan’da iki hafta daha kalmış ve Lahor’u da ziyaret etmiştir. Burada da Bombay’daki konferansına benzer bir konferans vermiştir.¹⁴⁷

31 Aralık 1892’de pek çok seveni tarafından Bombay’a gitmek üzere yolcu edilen Webb, Amerika’ya dönüş yolculuğunda Liverpool, Mısır ve Türkiye’de de durmayı planlamıştı.¹⁴⁸ Fakat bu ülkelere gittiğine dair herhangi bir bilgi tarihi kayıtlarda mevcut değildir.

IV. İSLAM TEBLİĞCİSİ OLARAK AMERİKA’YA DÖNÜŞ

A. Amerikan Medyasına Yansıyanlar

Webb, 16 Şubat 1893’te The Majestic isimli vapurla New York’a ulaştı ve hiç vakit kaybetmeden Manhattan’da 40. Batı yakası 29. caddede bir yer kiraladı. Buradaki ilk haftasını bir hayli yoğun geçirdi.¹⁴⁹ New York’a gelişine dair haberler bir hafta

¹⁴⁶ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 8 December 1892.

¹⁴⁷ Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, s.15.

¹⁴⁸ “The New York Times, Muhammed Webb’s Mission”, 25 February 1893, s.1. 16 Kasım 1892 tarihli *The Times of India*’nın editörünün mektubunda Webb’in Türkiye ve Mısır’ı ziyaret edecek olması tartışılmaktaydı. Alexander R. Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, s.18.

¹⁴⁹ *New York Daily Tribune*, “The Yankee Mahometan”, 26 February 1893.

içerisinde ulusun her yanına dağıldı. Webb medyanın tepkisini ve bu dönemdeki gelişmeleri kısaca şöyle tasvir eder:

“...Misyonumun amacına dair haberlerin gazetelerde geniş bir şekilde ilan edildiğini gördüm. Muhammedî bir misyonerin Amerika’ya gelmesi, gazete başyazarı veya karikatüristin nükteleri için bir mevzudan ziyade pek çok kimse tarafından muazzam bir şaka olarak kabul edilmekteydi.”¹⁵⁰

“Amerika’ya gelir gelmez İslam’ı kabul etmiş emrimde milyonlarca kişinin olduğu belirtilerek hep bir ağızdan köpek balıklarının akın etmesi gibi her yönden hücumla başladılar.”¹⁵¹

Hindistan’a gitmeden önce oradaki Müslümanlardan 100 bin rupi (takriben 35.000 dolar) toplanacağı ümidinde olan Webb’in telaffuz ettiği büyük miktarlardaki paralar daha sonra aleyhinde çıkarılacak iftira kampanyalarının da kaynağını oluşturacaktı. Mesela *The New York Times*, Webb’in Amerika’da mescit inşa etmek için 150.000 dolara sahip olduğunu ve Hindistan’daki sponsorlarının Amerika’da İslam’ı tebliğ için ödenek olarak tükenmeyecek miktarda rupi sağladıklarını ilk sayfadan duyurmaktaydı.¹⁵²

Webb gelmesini umduğu yardımlarla Chicago’da bir camii ve okul yaptırarak 1893 yılında Chicago’da düzenlenecek fuara katılacak Müslümanlarla birlikte hareket ederek İslam’ın mesajını daha geniş kitlelere ulaştırmayı hedefliyordu. Namazlarda ayetler tecvidli olarak Arapça tilavet edilecek, Cuma hutbesi ise İngilizce okunacaktı. Webb, gerçekleştirmeyi düşündüğü bu projelerinde Osmanlı Devleti ve buna bağlı olarak Washington sefiri Mavroyeni Bey’in¹⁵³ kendisini destekleyeceklerine inanıyordu.

¹⁵⁰ Alexander R. Webb, “Preaching Islamism in America”, s.468.

¹⁵¹ *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

¹⁵² *The New York Times*, “Muhammed Webb’s Mission”, 25 February 1893, s.1.

¹⁵³ Türkiye’nin Washington Elçiliği 1867 yılında açılmıştır. O tarihten XIX. yüzyıl sonuna kadar Washington’da görev yapan Osmanlı Elçileri şunlardır: Edouard Blacque Bey (1867–1873), G. d’Aristarchi Bey (1873–1883), Hüseyin Tevfik Paşa (1883–1886), Alexandre Mavroyeni Bey (1887–1896), Mustafa Tahsin Bey (1896–1897), Ali Ferruh Bey (1897–1901).

Washington’da görev yapmış Osmanlı Elçileri listesinin dördüncü sırasında yer alan Mavroyeni Bey (1848 –1929), Padişahın birinci doktoru meşhur sertabib-i şehriyârî ve Âyan Meclisi üyesi Spiridon Mavroyeni Paşa’nın (1817–1902) oğludur. Mavroyeni Bey 1887–1896 yıllarında Washington’da bulunmuş, 1902–1904 yıllarında Sisam Beyi, 1908’da Ayan Meclisi üyesi, 1911–1912 Viyana

Ayrıca Kahire ulemasından İngilizce bilen hatip ve ilim adamlarını da Amerika'ya davet etmeyi düşünüyordu.

İslam uleması tarafından yeni bir tercümesi yapılınca kadar George Sale'in¹⁵⁴ İngilizce Kur'an tercümesi uygun fiyatla bastırılması ve dağıtılması yeterli görülmüştü. İslam'a dair temel bilgiler içeren bazı kitapların da kısa zamanda temin edilerek yayınlamayı istiyordu.¹⁵⁵ Aslında Webb, İngilizce'yi iyi bilen Hintli Müslüman âlimlerin yardımıyla İngilizce Kur'an tercümesi hazırlamayı da düşünmekteydi.¹⁵⁶

B. İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri

Webb'in Amerika'da İslam'ı tebliğ başlaması ve faaliyetlerin merkezi olarak New York'u tercih etmesinde irtibat halinde olduğu ve kendisini destekleme sözü veren zengin bazı Hintli Müslümanların büyük rolü vardır.¹⁵⁷ Webb, Amerika'da İslamî

Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani /Osmanlı Ünlüleri*, c.6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., 1996, s.1728, 1822 ve Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, İstanbul: ISIS, 1999, s.90.

¹⁵⁴ George Sale (1697-1736) İngiliz asıllı Oryantalisttir. Hayatının 25 yılını Arabistan'da geçiren Sale, yaptığı İngilizce Kur'an tercümesiyle tanınmaktadır. Farsça, Türkçe ve Arapça el yazmalarından oluşturduğu kütüphanesi Oxford, Bodleian Kütüphanesinde mevcuttur. Kendisi genel İngilizce'ye yönelik on ciltlik bir sözlük hazırlamıştır. İslam'ı ve Arap dünyasını çok iyi bilmesine rağmen müslüman olmayan Sale hayatının sonuna kadar The Society for Promoting Christian Knowledge adındaki Hristiyan topluluğun üyesi olarak kalmıştır. John W. Cousin, *A Short Biographical Dictionary of English Literature*, London: J.M. Dent & Sons. Ltd. And New York: E.P. Dutton & Co., 1910.

¹⁵⁵ BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı. George Sale (1697-1736)'nin İngilizce Kur'an tercümesi kendisinden öncekilerin aksine Arap tarih ve kaynakları iyi incelenmiş ve Müslüman müfessirlerin Kuran hakkındaki görüşlerine saygı duyulan bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Ayrıca George Sale, 19. yüzyıl metodunun iftiharî olacak 'kıyaslamalı bilimlerin' yolunu açan bir şahsiyettir.

¹⁵⁶ Mirza Abdurrahim Efendi, *Amerika'da İslamiyet*, H.1311, ss.25-26.

¹⁵⁷ BOA, *Hr.Sys.*, 69/20, 14 Aralık 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı; "...1882 Mart ayında Manila'da Hacı Abdullah ve Seraseddin Ahmed ile nezdime geldiler. Bunlar Amerika'da İslam dinini yaymak ve telkin teşebbüsünde bulunmak için ne kadar paraya lüzum olduğunu sordular. Kendilerine takriben bir hesap yaptım. Bombay'a döndüğümde Hacı Muhammed bir cemiyet teşekkül eyledi. Bunlar gönderdikleri telgrafla bendenizi de davet ediyorlardı..." Ayrıca bk.: BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

Propaganda hareketine teşebbüsünden önce İngiltere’de Müslümanların yaptığı çalışmalar hakkında araştırmalarda bulunmuş ve özellikle Abdullah William Henry Quilliam öncülüğündeki hareketin nasıl başarılı olduğuna dair bilgiler edinmişti.¹⁵⁸

Amerika’nın sosyal ve siyasî yapısının dinî faaliyetlere müsait olması hasebiyle Muhammed Webb, İslam’ın Amerika’da İngiltere’den daha kolay yayılacağını düşünmekteydi. İngiltere’nin sahip olduğu tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı bu tür teşebbüslerin başarılı olma şansını daha az görmekteydi.

Amerika’da İslam’ı tebliğ konusunda takip edeceği usûlü ve gerekli araçları 1892 yılında Hindistan’dayken belirleyen Webb, geçmişinde profesyonel gazetecilik tecrübesine sahip olduğundan basının toplum üzerindeki etkisini çok iyi bilmekteydi. Öncelikle New York’da İslam’ın hakikatlerini doğru biçimde anlatan yüksek kalitede haftalık gazete, gündemle alakalı küçük risaleler ve kitapların yayınlanabileceği bir yayınevi kurmayı planlamıştı. Halka açık bir kütüphane, okuma ve tartışma salonu açılacak; bu salonda İslam dini hakkında başta kendisi ve dışarıdan gelecek ulema tarafından konuşmalar düzenlenip dersler verilecekti. Bu toplantılar haftada üç kere yapılacak ve talep olduğu takdirde daha sık tekrarlanacaktı. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim öğrenme arzusunda olanlara da yardımcı olunacaktı. Burada ihtida edenlerden oluşan bir cemiyet ve Müslümanlar için camii de inşa edilecekti.

Yapılacak bu hizmetlerin ardından Amerika’nın muhtelif şehirlerinde ilmi faaliyetlere ve konferanslara başlanarak İslam’ı yayma ve telkin etme görevi kısa zamanda düzenli bir şekilde uygulanmaya konulacaktı. Bunun örneği İngiltere’de vardı. Abdullah Quilliam öncülüğünde faaliyette bulunan üç cemiyetin çalışmalarıyla kısa zamanda pek çok İngiliz ihtida etmişti. Webb’e göre; Amerikalı’lar İslam dininin

¹⁵⁸ “...Birçok Amerikalı, Liverpool’da İngilizler’den müteşekkil 300 mühtedinin cemaatle namaz kıldıklarından ve camilerinin bulunduğundan habersizdir. Nitekim Liverpool’da yapılan hizmetler, İslamî faaliyetler; Amerika’da da benzer faaliyetlerin başlanması için çalışan ve bu projeye destek veren Cidde’nin meşhur tüccarlarından Hacı Abdullah’ı cesaretlendirmiştir...”; BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

hakikatleri ile tanıştırıldığında Hristiyan din adamları tarafından telkin olunan batıl fikirler ve yalanlar müdafaasız kalacak, ülkede İslam dini hızla yayılacaktı.¹⁵⁹

İslam'a hizmet için Manila'daki görevinden istifa ederek Hindistan'ın önemli mekânlarında pek çok konferans veren ve resepsiyonlara katılan Muhammed Webb; yeni müslüman olmanın heyecanı ve duygusallığıyla Amerikan halkının müslüman olup İslam'la şereflenmeleri ümidinde olduğunu açıkça ifade etmekteydi:

“Amerika’da İslam’ı yaymak için propaganda cemiyeti teşkil etmek düşüncesini uygulamaya koymaya gayret ediyoruz. Bu durum Bombay, Calcutta, Haydarabat, Mısır ve Osmanlı Memleketlerindeki Müslümanların dikkatlerini çekmiş ve bunun sonucu olarak Amerika’nın tamamında İslam’ın telkinine harcanmak üzere büyük meblağlar toplanmıştır.¹⁶⁰ Binaenaleyh bizim toplumumuzun içine düştüğü durumdan İslam kanunlarının kurtaracağına tüm kalbimle inanmaktayım. Ümit ediyorum ki; beş sene zarfında Amerika’da şimdiye kadar dünyada misli görülmemiş sûrette ihlaslı ve dini gayrete sahip Müslümanlardan oluşan güçlü bir toplumun ortaya çıktığını göreceğiz. Geçmişte belli bir dönem İslamiyet’in şan ve azameti olmuştu. Dünyanın dikkati İslam’ın getirdiği büyük eserlerde ve yükselttiği ilimlerdeydi. İslam, insanları kuşatan cehaleti ortadan kaldıran bir din olarak onları medeniyete sevk etti. Burasını da acaba tarih bize tekrar gösterecek mi? Ümit etmekteyim.”¹⁶¹

Webb geleceğe yönelik hizmet ve tebliğ planlarını ise kısaca şu şekilde anlatmaktaydı:

“Amerika’da İslam’ın tebliği hususunda ileride yardımlarına lüzum görüldüğünde bir takım ilim adamlarından yardım alınacak ve İslam misyonerlerinin Amerika’nın farklı yerlerinde konferanslar vermeleri sağlanacaktır. Öncelikle İslam’ın hakikatlerini yansıtan makaleler yayınlanacaktır. Yapılan bu planların neticesinde başarılı olunacağına ve en kısa zamanda New York’ta bir cami inşa ettirilerek ezan sesinin işitileceğine eminim. Hristiyanlığın hissedilir derecede çöküş içerisine girmesi ve Amerika’nın büyük şehirlerinde dirayet sahibi, modern fikirler taşıyan elit tabakadan kimselerin dinlerini terk etmeleri, İslam dininin Amerika’da da yayılması zamanının geldiğini göstermektedir.”¹⁶²

¹⁵⁹ BOA, *Hr.Sys.*, 61/25, 15 Aralık 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı; Alexander R. Webb, *Islam in America*, ss.67-68; Alexander R. Webb, “Interview of a Correspondent,” in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.32.

¹⁶⁰ BOA, *Hr.Sys.*, 61/25, 15 Aralık 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁶¹ BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁶² BOA, *Hr.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

Webb, Hindistan'dan döndükten sonra ilk iş olarak İslamî faaliyetlerini yürüteceği The Moslem World Publishing Company adında resmi bir işletme kurdu. New York'ta 458 Batı yakası 20. caddedeki bu binayı yapılacak hizmetler için genel merkez yaptı.¹⁶³ The Moslem World Publishing Company Webb'in New York'a gelmesinden sadece birkaç ay sonra kurulmasına rağmen konferans odası ve kütüphaneyle birlikte resmi olarak açılışı Ekim 1893'e kadar uzadı. Buna rağmen binada Cuma akşamları haftalık konferanslar, Pazar günü öğleden sonraları halka yönelik toplantılar ve sohbetler düzenlenerek bir araya gelinmekte ve sorulan sorulara cevaplar verilmekteydi.¹⁶⁴

Amerika'daki propaganda faaliyetlerinde Hristiyanlık ve İslam'ın ortak noktalarına ve yaklaşımlarına vurgular yaparak ince bir üslup kullanmaya özen gösteren Webb: "Amerika'daki Püriten Protestan'ların kaza, kader hakkındaki itikadları ve Hz. İsa'ya yaklaşımları İslam'ın inanç tarzına yakındır. Bu tür uyumlu yaklaşımlar Amerika'da İslam'ın daha kolay yayılmasına yardımcı olacaktır" şeklinde ifadeler kullanmaktaydı.¹⁶⁵

Amerika'da İslam'ı tebliğ ile Doğu'daki Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerinin taban tabana zıt olduğu fikrini savunmaktaydı. Amerika'da İslam'ın tebliğ edilmesi neticesinde ihtida eden kimselerin Müslüman kalacaklarına ve Hristiyanlaşan Müslümanların ekserisinde olduğu gibi tekrar eski dinlerine dönmeyeceklerine inanıyordu. Onun bu şekilde düşünmesinin sebebi Amerika'da Müslüman olanların aydın kitleye, İslam ülkelerinde Hristiyan misyonerlerin çalışmalarıyla din değiştirenlerin ise eğitimsiz, düşük gelir grubuna mensup olmalarıydı.¹⁶⁶

1. American Islamic Propaganda (Amerikan İslamî Propaganda)

Webb'in temsil ettiği misyonun tamamının tek bir isim altında toparlanması çok zordur. The American Mission, American Islamic Propaganda ve American Moslem

¹⁶³ The Moslem World Publishing binasının resimleri için ekler bölümüne bakınız.

¹⁶⁴ *The Moslem World*, "Our Lecture Room," November 1893, s.11.

¹⁶⁵ BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁶⁶ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı .

Brotherhood, Muhammed Webb'in temsilcisi olduğu hareket için öne çıkan isimlerdir.¹⁶⁷

Ağustos 1891'de Badruddin Abdullah Kur'la yazışmaya başlayan Webb, American Islamic Propaganda'yı fikir planında yapılandırmaya çalışıyordu. Bu yazışmaların neticesinde Aralık 1891'de Bombay'da Badruddin Kur'un sekreter olarak görev alacağı bir komite oluşturulmuştu. Bu komite İslam'ın yayılmasına yönelik çalışmalar yapmak ve bunun için gerekli maddi imkânları sağlamak maksadıyla biraraya geleceklerdi.¹⁶⁸

Mart 1892'de Hacı Abdullah, Webb'le tanışmak için Manila'da ziyaret eder. Bir kaç günlük misafirliği esnasında American Islamic Propaganda'nın detaylarını anlattığında Hacı Abdullah servetinin üçte birini bu işe tahsis etmeye karar verdiğini ve diğer insanların da bu dava için gönüllü olarak hizmet edebileceklerini ifade etmişti.

Amerikan toplumunda İslam'a karşı beslenen önyargıları yok etmek ve İslam'ın doğru anlaşılmasını sağlamak gibi amaçları olan Muhammed Webb, Amerika'ya geldikten sonra İslam'a önyargıyla yaklaşan cahil medya ve yanlış yönlendirilen bir toplumla karşı karşıya kalır. Medyanın İslam aleyhine yürüttüğü kampanyaları gözönünde bulunduran Webb, kurduğu American Islamic Propaganda hareketinin hedeflerini şu şekilde açıklar:

“American Islamic Propaganda sadece eğitimle alakalı bir hareket olduğundan ihtiyaçlara binaen Muhammedî misyonerler buraya gelecek ve onların tebliğleri talep edildiğinde ülkenin değişik bölgelerinde konferanslar vereceklerdir. Fakat şu an için Hz. Muhammed (a.s.)'in aslında kim olduğu ve hakikatte neler öğrettiği gibi konuların zeki insan topluluklarına öğretilmesine gayret edilmektedir. Önyargılı ve cahil yazarların İslam'a karşı yüzyıllardır inşa ettikleri ve destekledikleri hiçbir temele dayanmayan sahte ve yanlış yapı bu sayede tersyüz olacaktır. Hiç kimse bu uğraşının büyüklüğünü benden

¹⁶⁷ Hindistan'daki gezisi esnasında yazdığı günlüğünde New York'da kuracak olduğu hareket için American Islamic Propaganda veya kısaca American Propaganda adını kullanmayı tercih etmiştir. Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 30 September 1892 ve 2 October 1892.

¹⁶⁸ Komite üyelerinin çoğunluğu Bombay'ın tanınan nüfuzlu tüccarlarından oluşmaktaydı. Hindistan ve Burma'nın önemli şehir ve kasabalarına alt komisyonlar belirlenmişti. Türkiye, Mısır ve Arabistan gibi ülkelerde de benzer organizasyonlar kurulması tasarlanmaktaydı. Alexander R. Webb, *Islam in America*, s.70.

daha fazla fark etmemiştir. Ben, Amerikan halkının adaletine ve anlayışına tam bir şekilde güveniyorum...”¹⁶⁹

Manila’da bulunduğu yıllarda Propaganda hareketinin mükemmel seviyede hizmetler sunabilmesi için detaylar üzerinde uzun süre kafa yoran Webb’in gerçekleştirmeyi planladığı faaliyetler şu şekilde sıralanabilir: “İlk iş olarak İslam’ın öğretileri ve hukuku hakkında aydınlatıcı bilgiler sunulan ve dünya Müslümanlarıyla alakalı güncel haberler içeren haftalık bir dergi yayınlanacaktır. Yayıncılık aracılığıyla Amerikan halkıyla İslam dünyası arasında doğrudan ilişkiler içerisine girilmesi ümit edilmektedir. American Islamic Propaganda’nın anlayışını yansıtacak bu dergide henüz İngilizce’ye tercüme edilmemiş Arapça, Farsça, Urdu dilinde kaleme alınan önemli makalelere yer verilecektir. Bunun doğal sonucu olarak Arapça ve Farsça eserler üzerine ilgi artacak, İslam’la alakalı araştırmalar ve çalışmalar yoğunluk kazanacaktır. Yine bu vesileyle Batı dünyasına İslam tarihi ve hukukuna dair daha sağlam ve güvenilir bilgiler sunulacaktır.

Yayın faaliyetlerinin yanısıra İslam’ı öğrenmek isteyenler için halka açık kütüphane ve okuma salonları açılacaktır. Ağustos veya Eylül ayında New York’a gelmeleri umulan hocalar, müslüman olmak isteyenlere İslam’ı öğreteceklerdir. İslamî kitap ve broşürler basmak için bir yayınevi açılması da planlar arasındaydı.”¹⁷⁰

Muhammed Webb, Şubat 1893’te New York’a ulaşmasının ardından projelerini uygulama zemini oluşturabilmek için çalışmalara başladı. Öncelikle Amerika’nın farklı şehirlerinde konferanslar, halka hitaben konuşmalar ve sohbet halkaları organize edilerek American Islamic Propaganda’nın tanınmasına yardımcı olundu. İlk zamanlar düzenlenen toplantılardan bazıları Webb’in onuruna verilen davetlerden ibaretti. Webb katıldığı her toplantıda kısa da olsa genel kabul gören konuşmalar yapmıştır.¹⁷¹ Webb,

¹⁶⁹ Alexander R. Webb, *Islam in America*, ss.67-68.

¹⁷⁰ American Islamic Propaganda hareketiyle alakalı geniş bilgi için bk.: Alexander R. Webb, *Islam in America*, ss.67-70.

¹⁷¹ New Jersey eyaleti Jersey City’den Samuel Brown 24 Şubat 1893’te Webb için bir resepsiyon vermiştir. Webb’in St. Louis’ten eski bir arkadaşı olan David B. Sickles 27 Şubat 1893’te New York’ta Webb’in onuruna bir davet vermiştir. 7 Mart’ta New York’ta Aryan Theosophical Society’de (Aryan İlahiyat Topluluğu) kalabalık bir seyirci kitlesine genel kabul gören bir konuşma yapmıştır.

hareketi için organize bir yapı oluşturma ile meşgulken adına verilen bu resepsiyonlar sayesinde bölgedeki herkese ulaşma imkânı da elde etmiştir.

Kendisine gösterilen ilgiden ve Hindistan'daki sponsorlarının verdikleri sözlerden cesaret alan Muhammed Webb, Doğu Alabama, Augusta, Georgia, Jacksonville, Pensacola, Florida, Chiapas ve Meksika gibi yerlerden topraklar satın alınarak Mısır ve Hindistan başta olmak üzere bazı İslam ülkelerinden Amerika'ya göç eden Müslümanların toplu olarak yaşayabilecekleri yerleşim bölgelerinin oluşturulmasını planlamaktaydı.¹⁷² Bu bağlamda yapılan çalışmaların hiç birisi meyve vermemesine rağmen ulusal basın Amerika'nın güneyinde Müslüman yerleşimcilerin artması ihtimalini alaya aldılar. *The New York Herald*, *Washington Post*, *Arizona Republican* gibi gazeteler hiç vakit kaybetmeden Muhammed Webb'in bir takım Müslüman muhacirlerin iskânı için Alabama veya Florida'da araziler satın alacağı parasının da Hindistan'daki Müslüman zenginler tarafından karşılanacağı haberlerini yayınladılar.¹⁷³

Ayrıca Muhammed Webb, Propaganda hareketi için Mısır Müslümanlarından ilgi ve destek görmüştür. Kahire'den gelen Abdurrahman Efendi'nin¹⁷⁴ İslam'ın burada

The New York Times, "Muhammed Webb's Mission", 25 February 1893, s.1; *New York Daily Tribune*, "Mohammed Webb Talks to Theosophists", 6 March 1893, s.3.

¹⁷² Alexander R. Webb, Müslümanların toplu olarak yaşayabilecekleri yerler bulabilmek için bölgeye gitmesi sebebiyle birkaç ay yayıncılık hayatının da dışında kalmıştır. *Washington Post*, "Colonies May Come Here", 29 May 1893, s.1; ve *Arizona Republican*, "Mohammedanism in Mexico", 27 August 1893, s.8.

¹⁷³ *Washington Post*, "Colonies May Come Here", 29 May 1893, s.1; *Arizona Republican*, "Mohammedanism in Mexico", 27 August 1893, s.8.

¹⁷⁴ Abdurrahman Efendi Mısır'da silah kuvvetiyle İngilizlerin Mısır'dan çıkarılması için çalışmış olan Arabi Paşa taraftarlarından. Fırka üyeleri İngilizlerin er ya da geç Mısır'ı boşaltacaklarına inanmaktadır. Mısır Milli Fırkası Mısır'daki İngiliz askerine bir yük gözüyle bakmakta ve İngilizlerin Mısır üzerinde Amerika'nın sömürgeleri üzerindeki hukukundan daha az hukuka sahip olduklarını düşünmekteydiler. Abdurrahman Efendi: "Biz Fransızları da istemiyoruz. Fakat Fransızlar İngilizlerden daha iyi oldukları, baskıcı olmadıkları için Gladstone'a tercih ediyoruz. Çünkü İrlanda muhtariyetle idare olunuyorken aynı talepte bulunan Mısırlıların bu isteklerini engellemek için İskenderiye'yi topa tutmak üzere oraya İngiliz donanması sevk etmişti. Bu hareket İngiltere'de bulunan Mısır tahvillerinin sahiplerinin menfaatlerinin korunması amacını taşıyordu. Arabi Paşa çok çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Hükümet, gazetelerin İrlanda ve Hindistan'da ve bütün İngiliz sömürgelerinde meydana gelen olayları doğru bir şekilde yayınlanmasına engel oluyor, sansür

yayılmasına ve Amerika'nın güneyine muhacirlerin iskânı ve diğer şehirlerde cami inşası hususunda Muhammed Webb'e yardımda bulunacağı da verilen haberler arasındaydı.

Aslında bu tarz projelerin gerçekleşebilmesi için çok büyük meblağlara ihtiyaç vardı. Fakat Muhammed Webb, Osmanlı elçisine gönderdiği mektuplarda çok daha küçük maliyetler gerektiren yerel faaliyetlerini sürdürmek için bile büyük sıkıntılar çektiğini yazmaktaydı.¹⁷⁵ Kaldı ki böylesi büyük paralar gerektiren projelerin gerçekleştirilmesi mümkün değildi.

Muhammed Webb'in New York'a geldikten sonra kurduğu American Islamic Propaganda hareketi 1893'ten 1896 yılının ilk aylarına kadar devam etti. Başlattığı bu tebliğ hareketinde o, gerçekten çok sıkı ve disiplinli bir şekilde çalıştı. Özel meclislerde, davet edildiği her toplantıda toplumun farklı tabakalarından insanlara İslam'ın mesajlarını ulaştırmak için gayret etti. Webb'in müslüman oluşunu ve Propaganda hareketini Amerikan kamuoyuna tanıtan en önemli hadise Eylül 1893 yılında Chicago Dünya fuarında tertiplenen Birinci Dünya Dinler Konferansıdır.

2. The American Moslem Brotherhood (Amerikan Müslüman Kardeşler Cemiyeti)

American Moslem Brotherhood cemiyeti 1893 yılında 23.cadde Doğu yakası New York, Manhattan'da faaliyetlerine başladı. Muhammed Webb, müslümanlardan oluşan bir cemiyet kurarak özellikle yakın çevresine İslam'ı tebliğ faaliyetlerine ara vermeksizin devam etmeyi planlamaktaydı. Webb'in üstlendiği bu vazifesinde yalnız kalmaması için Mirzahan, Hacı Davud, Hasan Ali, Hacı Abdullahüselam Salih, Calcutta tüccarından Can Muhammed Ganje, Dovma'dan Hacı Harun Cafer Yusuf gibi Hindistan'da tanışıp dost olduğu bazı şahsiyetlerin ona destek vermek amacıyla Amerika'ya getirilmeleri düşünülmüyordu.¹⁷⁶ Maalesef söz verilen yardımların kısa

uyguluyor. Mısır meselesinden dolayı İngiltere ve Fransa arasında çok yakında bir savaş çıkacaktır..." diyordu. BOA, *Hr.Sys.*, 62/14, 7 Temmuz 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁷⁵ BOA, *Hr.Sys.*, 62/14, 7 Temmuz 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁷⁶ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

zamanda kesintiye uğraması sebebiyle adı geçen bu şahıslardan hiçbirisi Amerika'ya gelmeye muvaffak olamamışlardır. Bu cemiyette insanlara İslam tarihi, edebiyat ve İslam'ın öğretilerini kendi aralarında araştırıp, müzakere etme fırsatı tanınacaktı. Bu amaçla farklı şehirlerde ücretsiz sohbet halkaları oluşturulacaktı.

The American Moslem Brotherhood'un toplantılarına gelenlerin üyeliklerini ve dini kimliklerini açıkça beyan etmelerine gerek yoktu. Fakat orada öğrendikleri hakikatlere "...sağduyuyla yaklaşarak güzel bir ahenk" içerisinde inanmaları gerekmektedir.¹⁷⁷ Oluşturulan bu serbest topluluklar şayet isterlerse kendi grupları için bir isim tercihi, başkan, başkan yardımcısı, sekreterler, muhasebeci, kütüphaneci görev almak isteyenlerin seçimi ve atanması gibi resmi işlerini düzenleyebileceklerdi. Her bir topluluğun amaçlarını belirten ayrı tüzükler hazırlanacaktı ve oradaki bilgiler Hindistan komitesinin sekreteri Badrudin Abdullah Kur'a gönderilecekti.¹⁷⁸

Her bir topluluk bağımsız olmasına rağmen iletişimi kolaylaştırma ve yazılı eserlerin dağıtımını maksadıyla New York'ta merkez ofise kayıt yaptırmaları teşvik edilmekteydi. Başkanı Muhammed Webb olan cemiyette her yıl seçimler yenilenerek görev dağılımı yapılmaktaydı.¹⁷⁹

Webb, her şehir ve kasabada etüt halkaları oluşturarak insanlara örnek olabilecek Müslüman topluluklar yetiştirmeyi düşünüyordu ve onlar vasıtasıyla Amerika'daki

¹⁷⁷ *The Moslem World*, "The Islamic Propaganda", May 1893, s.11.

¹⁷⁸ *The Moslem World*, "The Moslem Brotherhood", May 1893, s.11.

¹⁷⁹ Mayıs 1895'te yapılan seçimlerle Amerikan Moslem Brotherhood Cemiyeti'nin merkez şubesi New York'ta devam edilmesi sağlandı. Cemiyetin önceki görevlileri isimleri ve görevleri: Başkan - Mohammed Alexander R. Webb; Başkan Yardımcısı - C. Omar McCoun; Sekreter - C. Omar McCoun; Mali İşler Sorumlusu - H. Ali Lewis; Kütüphaneci -R. Othman White; Danışma Kurulu - E. A. Arnold, H. Fatima Peabody, Khaled D. Hutchins ve Ferhad Ezzet; Yayın Kurulu - Ahmed Hamouda, H. Ali Lewis, R. Othman White ve C. Omar McCoun.

Yapılan seçimlerde cemiyete yeniden seçilen görevlilerin isimleri ise şu şekilde sıralanmaktaydı: Başkan - Mohammed Alexander R. Webb; Başkan Yardımcısı - R. Othman White H; Sekreter - Ali Lewis; Mali İşler Sorumlusu - C. Omar McCoun; Kütüphaneci - Ahmed Hamouda; Yönetim Kurulu - Mohammed Alex. R. Webb, H. Ali Lewis, R. Othman White, C. Omar McCoun, Ahmed Hamouda, H. Fatima Peabody ve August Berg. *The Moslem World and Voice of Islam*, "Annual Election", April 1895, s.4; ve *The Moslem World and Voice of Islam*, "Annual Election", June 1895, s.3.

ahlaksızlıkların önüne geçilmesini hedefliyordu.¹⁸⁰ Yapılan çalışmalar neticesinde Mecca Circle No. 1 adıyla New York'ta iki, Washington D.C.'de Capital Circle No. 4, Brooklyn'de Khadijah Circle No. 6 ve Pueblo, Colorado, Woodcliff, New Jersey, Baltimore'da birer tane olmak üzere 9 yerde halkalar oluşturulması için kontrat yapıldı.¹⁸¹

Farklı meslek gruplarından oluşan halkaların faaliyetleriyle alakalı haberlere *The Moslem World*'da da yer verilmekteydi. Fakat Webb, üyelerin çoğunluğunun doktor, avukat ve diğer entellektüel kesimlerden olmasını talep etmekteydi. Bazı etüt halkalarının organizatörü ve The Nobles of The Mystic Shrine veya Shrines'in kurucu üyesi olarak tanınmış Farmasonlardan Albert Leighton Rawson en aktif üyelerden birisiydi. Oluşturulan halkalar aracılığıyla yapılan tebliğ faaliyetlerine rağmen üyelerden çok azı haricinde Rawson'da dahil olmak üzere İslam'ı kabul eden olmamıştır.¹⁸²

C. Muhammed Webb'in Hareketinde İlk Ayrılıklar

Webb'in maruz kaldığı maddi kriz sebebiyle borçlarını ödeyememesi haberleri aynı şekilde American Islamic Propaganda'nın içerisindeki geçimsizlikleri de artırdı. Aralık 1893'te Propaganda hareketinin iki eski üyesi John A. Lant ve Emin L. Nabakoff gruptan ayrılarak merkezi Union Square, No:8, New York City'de The First Society adını verdikleri Muhammed Webb'e rakip bir grup kurdular.¹⁸³ Daha sonra John A.

¹⁸⁰ *The Moslem World*, "The Moslem Brotherhood", May 1893, s.11.

¹⁸¹ Osman, "The Story of The First American Convert to Islam", s.7; Alexander R. Webb, "Preaching Islamism in America", s.468; *The Moslem World*, Baltimore – "More Light is Needed", September 1893, s. 16.

¹⁸² Albert Leighton Rawson'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bk.: K. Paul Johnson, *Masters Revealed: Madame Blavatsky and The Myth of The Great White Lodge*, Albany: Suny Press, August 1994. ss.25-30.

¹⁸³ "Preaching Islam Here", *New York Daily Tribune*, 11 December 1893, s.8. Rus asıllı Emin L. Nabakoff Alaska'ya taşınmış burası Rusya'dan satın alınınca Amerikan vatandaşı olmuştur. Ağustos 1893'te New York'a gelmiş hiç vakit kaybetmeden Webb'le işbirliği içerisine girmiştir. "Personals", *The Moslem World*, September 1893, s.9; ve "A Fourth-Floor Mosque", *The New York Times*, 4 February 1895, s.8; "Muezzin's Call Not Silenced", *The New York Times*, 18 December 1893, s.1;

Lant, kendi fikirlerini beyan ettiği *The American Moslem* adlı gazeteyi yayınlanmaya başladı. 15 günde bir yayınlanan gazetede Webb'in aleyhinde yazılara ağırlık verilmekteydi. Ayrıca gazetede Hz. Peygamber (a.s.)'in dini formasyonunu çok küçük yaşlarda amcası Ebû Talip'le çıktığı ticari seyahatlerde Yahudi din adamlarını dinleyerek oluşturduğu şeklinde misyoner iddialarına da yer verilmekteydi.¹⁸⁴

Webb'e göre; Lant ile aralarında meydana gelen kişisel düşmanlık bölünme sebebiydi. Lant'in hapisane dosyası onun geçmişini ifşa ettiğinden Webb hiç vakit kaybetmeden onu gazetenin merkezinden kovduğunu beyan etmişti. John A. Lant kuşkucu bir kimseydi. Kendisinin tutukluluğunun politik sebeplerden dolayı olduğuna inanmaktaydı ve Muhammed Webb'in de bu mesele üzerindeki tepkisini samimiyetten uzak görmekteydi. 1870'lerde Lant, nezaket kurallarına aykırı olan yayıncılık anlayışına sahipti. Din felsefelerinin referanslarını edebiyatta kullanarak Hristiyanlık inancına aykırı bir şekilde yorumlaması sebebiyle Anthony Comstock'a karşı gelmişti. Lant uzun yıllar Comstock'tan yakasını kurtaramamış ve ABD'nin postalarını kötüye kullanması sebebiyle de bir kaç defa tutuklanmıştı.¹⁸⁵

American Islamic Propaganda'dan ayrılan bir başka şahıs da Emin Nabakoff'tur. Nabakoff, Liverpool'da Müslümanların aktif olarak faaliyetlerde bulundukları ve ehl-i sünnete uygun amel eden kimselerden müteşekkil Abdullah William'ın başkanlığındaki Liverpool Müslüman Enstitü'sünün aktif üyesiydi. Nabakoff, Webb ile tanıştıktan sonra *The Moslem World* gazetesini belli bir miktar para karşılığı işletme teklifinde bulununca Webb, bunu reddetmiştir. Webb yaptığı araştırmalar neticesinde Nabakoff'un güvenilir bir kimse olmadığına dair bilgiler almış ve onunla bağlarını tamamen koparmıştır. Bunun üzerine Nabakoff, Nafeesa Keep'in başlattığı boykot hareketinde onun safında yer almıştır.

“Mohammed a Bone of Contention”, *The New York Times*, 22 January 1894, s.5; ve “Annual Meeting of The Liverpool Moslem Institute”, *The Crescent*, 12 August 1893, s.239.

¹⁸⁴ The American Moslem gazetesinin 4. sayısı için bk.: BOA, *YA.Hus.*, 309/80, Lef. 4.

¹⁸⁵ John A. Lant'in tutuklanması ve başka yönleriyle alakalı geniş bilgi için bk.: Bennet, *Anthony Comstock: His Career of Cruelty and Crime*, ss.1023-1024.

Muhammed Webb’le yolları ayrılan Emin Nabakoff, bir süre ortalıktan kaybolduktan sonra The First Society cemiyetiyle adını yeniden duyurdu. Kurduğu cemiyetin merkezi New York’ta toplantılar düzenleyerek orada sesli olarak ezan okumuş ve cemaatle namaz kılmışlardır. Nabakoff ve topluluğu alenen Arapça ezan okunarak insanların ibadete davet edilmesinin İslam’ın doğru biçimde temsil edilmesinin alameti olduğu iddiasındaydılar.¹⁸⁶

Webb’in yavaş ve itidalli propagandasına heyecanlı ve hızlı bir şekilde karşılık verdiği anlaşılan Nabakoff’un etrafında bir cemaat oluşmuş ve New York’taki Müslüman cemaati bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Webb tarafından ‘fakir ve iktidarsız bir derviş’ olarak tanımlanan Emin Nabakoff, Webb’in savunduğu çokeşliliğin karşısında yer alarak Amerikan halkından da destek bulmaya çalışmıştır. ‘Poligami her ne kadar Osmanlı’da uygulanıyorsa da Müslümanların bu âdeti terke çalıştıklarını, bir zamanlar Amerika’da mevcut olan kölelik gibi bu âdetin de zamanla ortadan kalkacağını’ söylüyordu. Nabakoff yeterli İslamî bilgiye sahip olmadığı halde Davidyan adlı bir Ermeni ile İslam’da kadın hukuku konusunda tartışmaya girmiştir.¹⁸⁷ Osmanlı elçiliği İslam konusunda bilgisizlikle vasıflandırdığı Nabakoff’u Webb’in düşmanı olarak tanımlamıştır.¹⁸⁸

Hem Amerika’da hem de dünyanın başka yerlerindeki bazı Müslümanlar Webb’e ve faaliyetlerine iftiralar atarak karşı propagandalar yapmaktaydılar. Mesela John A. Lant, Hindistan’da İslam’ı sonradan kabul eden gazete editörü Hamid Snow’un¹⁸⁹ teşkilatına katıldı. Snow, John Lant’le işbirliği yaparak Hindistan basınında Webb’i, Hindistan’dan gelen yardımları kötüye kullanan bir şarlatan olarak tanıtmaktaydı.

¹⁸⁶ *Middletown Daily Times*, “The Call to Prayers”, 11 December 1893, s.1.

¹⁸⁷ BOA, *Hr.Sys.*, 72/85, 22 Aralık 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 69/20, 14 Aralık 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹⁸⁸ BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 5 Şubat 1895 Tarihli Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

¹⁸⁹ Hamid Snow, İngiliz asıllıdır. Müslüman olduktan sonra Lahor’da The Nazarene Muslim adında bir hareketin başkanlığına geçmiştir. Namazla alakalı bir risalesi vardır. 1897 yılında The Gospel of Ahmed adında bir kitap yayınlamıştır. Kitabında Barnabas İncil’inden nakiller yaparak Hz. İsa’nın bizzat kendisinin Ahmed adında bir Peygamber (a.s.)’in geleceğine dair bilgileri nakletmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://folk.uio.no/leirvik/tekster/Barnabas.htm#_edn33 (25/08/2010)

Hindistan'daki gazetesi aracılığıyla Webb'i kınarken diğer taraftan Lant de New York'ta *The American Moslem* adında bir gazetenin yayınına başladı.

Hamid Snow, *The American Moslem* gazetesini Hindistan'nın her tarafına göndermenin yanısıra ülkenin tanınmış Müslüman liderlerine American Islamic Propaganda hareketini kınayıcı mektuplar yazmaktaydı.¹⁹⁰ Webb ise tüm bu gelişmelerle alakalı olarak kendisiyle yapılan röportajda şunları anlatır:

“Bu adamlar gazetelerinde bana çok para gönderildiğini ve benim de onları kabul ettiğimi yazmaktaydılar. Hindistan'da bana karşı uyandırılan bu intibayı oraya seyahat imkanım olmadığı için telafi etmemde gerçekten mümkün değildi. Ayrıca onlar Hacı Abdullah Arab ve çevresindekilerin zihinlerini bulandırdılar. Bundan dolayı onlar da benimle olan antlaşmalarını iptal ederek beni yardımlardan yoksun bıraktılar. Şu anda Hindistan'da sadece bir Müslüman bana destek vermektedir. Kendisi benim içerisinde bulunduğum durumdan haberdardır. Zengin olmamasına rağmen benim ayakta kalabilmem ve mevcut sıkıntıların aşılabilmesi için malvarlığının yarısını bana verebileceğini söylemektedir.”¹⁹¹

Muhammed Webb, *The Moslem World and Voice of Islam*'ın 1895 yılı Şubat sayısında da hakkında çevirilen entrikalarla alakalı kısaca şunları yazmıştır:

“Birleşik Devletler'de bu işe başladığımızdan bu yana yaklaşık iki yıl geçti. Bu süre içerisinde bize karşı çeşitli entrikalar çeviren ve Doğulu Müslümanların güvenini kazanmak amacıyla sürekli yalan söyleyen ve bundan kazanç elde eden erkek-kadın yüzlerce insanla karşılaştık.”¹⁹²

Aleyhinde yapılan tüm iftira kampanyalarına rağmen Webb, İslam'dan ve çalışmalarından feragat etmemiştir. 1894 yılının ilk aylarında mütevazı bir şekilde ve sade kıyafetler içerisinde Pennsylvania, Washington D.C. ve New York bölgesinde konferanslarına devam etti.¹⁹³ Yine aynı günlerde gazetenin merkezini New York'ta 30

¹⁹⁰ *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

¹⁹¹ *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

¹⁹² *The Moslem World and The Voice of Islam*, “News Notes”, 1 February 1895, s.4.

¹⁹³ Webb'in konuştuğu yerler ve konuşmaları için bk.: Williamsport, PA, 8 January 1894. *Daily Gazette and Bulletin*, “Advertisement”, 9 January 1894, s.5.

Blavatsky Branch of The Theosophical Society, Washington D.C., 8 Mart 1894. *Washington Post*, “Mohammed Webb Defends Islam”, 9 March 1894, s.6;

Bradford, PA, 15 Nisan 1894. *Evening Democrat (Warren, PA)*, “Brevities”, 16 April 1894, s.4;

East, 23.caddeye taşıyan Webb, *The Moslem World*'un yerine Haziran 1894'te *The Voice of Islam*'ın yayımına başladı.¹⁹⁴

Yaşadığı tüm olumsuz hadiselerle rağmen Webb, Hindistan'da bulunduğu günlerde tanıştığı Hyderabad'ın Başbakanı Viqar-ul-Umra, Rangoon'un Başbakanı Ahmed Moola Dawood, Poona'nın Başbakanı Kazi Shahabuddin Khan gibi zevatla bağlantılarını kesmemeye çalışmaktaydı.¹⁹⁵ Bu ve benzeri yazışmalarından güzel neticeler aldığı zamanlar da olmuştur. Mesela; Webb'in sıkıntılarından haberdar olan Güney Afrika, Durban'daki müslümanlar, ona ve misyonuna destek olmak amacıyla özel bir toplantı düzenlediler. Hatta bu toplantıda sadece müslümanlar değil, o dönemde genç bir delikanlı olan Mohandas Ghandi de ordaydı ve Webb'in mektubunu Gujerati diline tercüme edip insanlara aktardı.¹⁹⁶

Ayrıca Webb'e desteklerini devam ettiren Hindistan basınında bazı yayın kuruluşları da vardı. Mohammedan Observer bunu şu şekilde aktarmaktaydı:

“Böyle mükemmel bir çalışmanın eşliğindeyken –Müslüman olduğunu itiraf edenlerin- içerisinden ve onların dışındaki kimselerden düşmanların American Islamic Propaganda'yı mahvetmek için yalan yanlış raporlar düzenleme görevini kendilerine vazife olarak addedmeleri ne kadar üzücüdür.”¹⁹⁷

D. Maddi Sıkıntılar ve Manhattan'dan Ayrılış

Muhammed Webb, İslam'a karşı önyargıların devam etmesi sebebiyle faal olarak Amerika'da İslam'ı tebliğe çalıştığı günlerde pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Örneğin; konferans vermek için bir yere giderken saldırıya uğradığı için yaralanmış ve hastanede yatmıştır. Bunun haricinde mutaassıp bazı kimseler tarafından desteklenen Hristiyan

Nineteenth Century Club, New York, 17 Nisan 1894. *The New York Times*, “Meeting of The Nineteenth Century Club”, 17 April 1894, s.5;

International Temperance Conference, Staten Island, New York, 4 Haziran 1894. *Constitution (Atlanta)*, “Prohibitionists in Session”, 4 June 1894, s.2.

¹⁹⁴ *New York Daily Tribune*, “Trouble in Islam”, 14 July 1894, s. 12.

¹⁹⁵ *The New York Times*, “Mohammed Webb's Account”, 27 March 1896, s.3.

¹⁹⁶ *The Moslem World and Voice of Islam*, “Earnest Moslems”, October 1895, s.3.

¹⁹⁷ *The Moslem World and Voice of Islam*, “News Notes”, March 1895, s.3.

kadınların yürüttüğü bir hareket tarafından kendisine ve yazıhanesine saldırılar düzenlenmiştir.¹⁹⁸ Fakat onu ve faaliyetlerini engellemeye yönelik en belirgin darbe gazeteler vasıtasıyla gelmiştir. Hacı Abdullah ve Hindistanlı müslümanlardan geleceği planlanan maddî yardımların zimmetine geçirdiğine dair yapılan dedikoduların sanki gerçek gibi gazetelere yansması Webb'i bir hayli zor durumda bırakmıştır. Konuyla alakalı olarak özellikle Osmanlı elçiliği aracılığıyla İstanbul'a gönderdiği savunma mektupları İslam'ı tebliğ yolunda karşılaştığı maddî ve manevî zorlukları içeren ifadelerle doludur. Bu arada New York'da yayınlanan *Kevkeb-i Amerika* gazetesinde Muhammed Webb'i savunan yazılara yer verilmiştir.¹⁹⁹

American Islamic Propaganda'da Webb'in başarısız oluşunda konuyla alakalı çalışmaları olan kimseler farklı görüşlere sahiptirler. Emory Tunison'a göre Webb'in misyonundaki başarısızlığı toplumsal kayıtsızlık ve finansal olarak yeterli desteğin yapılmamasından ileri gelmektedir.²⁰⁰ Marc Ferris ise dâhili antlaşmazlıkları ve yeni fikirlere açık Amerikalı'ların çok az oluşunu sebep olarak göstermektedir.²⁰¹ Muhammed Webb'in biyografisi üzerine master çalışması yapan Seira Shalton; misyonerler tarafından yapılan İslam karşıtı propagandalar neticesinde Amerikan toplumunda İslamofobiye sebep olmuşlardır. Ayrıca 19. yüzyıl Amerikan toplumunda kendi geleneksel dinini ve mevcut yaşam tarzını terkeden Webb benzerinde olan hiç bir Amerikalı'ya yardım edilmez aksine o kimse kaderiyle başbaşa bırakılma yoluna

¹⁹⁸ BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 29 Ocak 1895, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 4 Şubat 1895, Washington Sefaretinin Tahrirâtı ve Muhammed Webb'in Mektubu.

¹⁹⁹ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı. Suriyeli Müslümanlar tarafından New York'ta çıkarılan Kevkeb-i Amerika gazetesinin müdürlerine Osmanlı yönetimi lehinde yayın yapmaları için 1894'te on lira aylık bağlanmıştı. Fakat gazetenin yayınları daha sonradan bozulduğu için bu ödemelere son verilmiştir. Bu gazetenin sahipleri de 1897'de The New York Times gazetesine başvurarak, Osmanlı Devleti hakkında yaptıkları yayınlar dolayısıyla tehdit mektupları aldıklarını, hatta Sultan'ın hafiye göndererek kendilerini öldürtmek niyetinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Çağrı Erhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası", *Osmanlı*, c.1, Ankara 1999, s.687.

²⁰⁰ Tunison, "Mohammed Alexander Russell Webb", s.18.

²⁰¹ Ferris, "Immigrant Muslim Communities", s.211.

gidilirdi. Bu da Webb'in başlattığı hareketi kısa sürede zayıflatmış ve insanların zihinlerinde yer ettirmemiştir.²⁰²

Muhammed Webb, Propaganda hareketinde başarısız olmasındaki en büyük etkenin kendisine ve çalışmalarına karşı çevrilen sayısız entrikalar ve yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığını düşünmekteydi. İslam'ı kabul etmekle şahsi menfaat ve daha iyi bir hayat elde edeceği iftirasında bulunan insanların, misyonuna zarar verdiklerinden dolayı sıkıntılara maruz kalan Webb, Hacı Abdullah ve sponsorlardan gelen bir rupee'yi bile şahsı adına asla kullanmadığını açıkca ifade etmekteydi.²⁰³ Aslında Webb, bu sözlerinde haklıdır. Zira Hacı Abdullah, Webb'e karşı başlatılan iftira kampanyalarına karşın Amerika'ya gönderdiği para miktarlarının makbuzlarını *The New York Times*'ta yayınlattır.²⁰⁴ Gazetede yayınlanan miktarla Webb'in söylediği miktarın aynı olduğu bu şekilde anlaşılmıştır. Hatta Webb yaptığı yolculukların ve konferansların giderlerin tamamını kendi cebinden harcadığı da ortaya çıkmıştır. *The Moslem World and Voice of Islam*'ın Ocak 1895 sayısında kaleme aldığı yazısında kendisine ve çalışmalarına karşı yapılanları şu sözlerle anlatmaktaydı:

“Doğu’da İngilizce konuşan binlerce müslüman vardır ki; onlar, benim dünyalık menfaatler elde etmek için görüntüsel olarak müslüman olduğumu düşünmekte, beni ve çalışmalarımı yanlış değerlendirmekteler, *The Moslem World*’un yayınlanmasına neden devam edilmediğini doğru şekilde anlamamaktadırlar. Burada kısaca Hacı Abdullah Arab’la yaptığımız kontrattan ve *The Moslem World*’un yönetiminin benim sorumluluğuma verilmesi meselesine değinmekte fayda vardır. Filipinler’in başkenti Manila’da Amerika konsolosluğu görevime devam ettiğim günlerde Bombay’lı saygın ve dürüst şahısların şahitliğinde Hacı Abdullah ile bir antlaşma yaparak kontrat imzaladık. Buna göre; The American Propaganda’nın kurulumu, yayınevinin masrafları, konferans ve ders halakaları giderleri için bir yılına 13500 dolar avans verilecekti. Gerekli görüldüğü takdirde daha sonraki iki yılın her bir yılı için 10000 dolar gönderilecekti. Üstelik ailemin günlük ihtiyaçları ve şahsi giderlerin de temin edileceği üzerinde de antlaşmaya varmıştık. Amerikan konsolosluğundan istifa ettiğim 6 Eylül 1892’den

²⁰² Seira B. Shalton, “Mohammed Alexander Russell Webb and Islam in Nineteenth Century America”, (*Master Thesis*, Arizona State University), May 1999, ss.2- 3, 83-84.

²⁰³ Alexander R. Webb, “To My Oriental Brothers”, *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, ss.3-4.

²⁰⁴ *The New York Times*, “Webb’s Supply of Rupees”, 20 March 1896, s.4; *The New York Times*, “Mohammed’s Webb Account”, 27 March 1896, s.3.

başlamak üzere aylık 200 dolar maaş verilecekti. Hacı Abdullah şahitlerin huzurunda üç yıllık kontratın yerine beş yıl üzerinden antlaşma yapılmasını teklif etti.

16 Şubat 1893'te Amerika'ya ulaştım. Hacı Abdullah söz verdiği 2000 doları zamanında göndermediğinden gazete yayını ve başka işler için Nisan ayına beklemek zorunda kalmıştım. Bombay'dan New York'a olan yolculuk masrafları dahil Hacı Abdullah'ın gönderdiği toplam miktar 10243 dolar bir centti. Yapılan sözleşmeye göre en son 16 Kasım 1893'te yani ondört ay önce para geldi. O gönderilen miktar da benim maaşım haricinde *The Moslem World*'a destek olmak içindi. İlk yıl itibariyle bunların toplamı kontrattakinden 3256 dolar 99 cent daha azdı. Ele geçen aidatların toplamı 518 dolar 97 centti. İtinai ve dikkatli yönetim sayesinde sekiz sayı gazetenin yayınına devam edildi. Fakat alınan borçlar, Hacı Abdullah ve diğerlerinden aidatların gelmemesi sebebiyle 1 Ocak 1894'te New York'taki ofisleri kapatmak zorundaydım.

Canımdan bezecek derecede sıkıntılarla karşı karşıya kalmama rağmen Haziran 1894'e kadar onların açık kalmasını sağladım ve mevcut hizmetleri devam ettirdim. Kontratın şartlarına razı olan Hacı Abdullah'ın başarısız olmasına ve düşmanlarımızın gayri ahlâkî bir şekilde misyonumuza sürekli saldırılarına rağmen Allah'ın yardımıyla İslam için üstlendiğim çalışmaları devam ettirebildim. Yardıma en çok ihtiyacın duyulduğu anda kurtuluşuma vesile olan imanı gönüllere yerleştirecek olan Allah'tır. Allah ömür verirse, son nefesime kadar herşeyimle bu dine hizmet edeceğim. Hacı Abdullah ile yaptığım kontrattaki şartları da söz verdiğim gibi yerine getireceğim. İnsanların kalplerini en iyi bilen Allah'tır ve buna göre her ikimizi de kıyamette hesaba cekecek O'dur.

Selam hidayete tâbi olanların üzerine olsun.

Kardeşiniz MD. Alexander Russell Webb²⁰⁵

Hacı Abdullah'la imzaladığı kontrattaki ücretin Mayıs 1894'e kadar gönderilmemesi sebebiyle Muhammed Webb maddi olarak çok sıkıntılar çekmekteydi. Ailesini daha fazla New York'ta barındırabilme ve onların ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânına bile sahip değildi. Hanımı şahsi parasıyla New York, Ulster County'deki Ulster Park'tan 1.000 dolara 10 acre'lık²⁰⁶ bir arazi satın alarak ailesiyle birlikte oraya taşındılar. Fakat Webb yol parası harcamamak için bazen kısa süreli olarak *The Voice of Islam*'ın işletmecisi olan ve New York'ta ikamet eden H. Ali Lewis'in yanında kalmaktaydı.²⁰⁷

²⁰⁵ Alexander R. Webb, "To My Oriental Brothers," *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, s.3-4.

²⁰⁶ Acre; yaklaşık 4047 metrekareye (0.405 hektar) tekabül eden eski bir ölçü birimidir.

²⁰⁷ *New York Daily Tribune*, "Trouble in Islam", 14 July 1894, s. 12.

Webb şahsi hayatında maddî sıkıntılara maruz kalmasına rağmen basından pek çok kimse ve yanında çalışanlardan bazıları Ulster Park'taki araziyi görmedikleri halde onun kıymetli bir servet satın aldığına inanmaktaydılar.²⁰⁸ Aslında *The New York Times* muhabirinin belirttiği gibi; ‘...merdiveni, sundurması ve gölgeliği bile olmayan bu fakir evi eğreti bir yerin ortasında ve engebeli arazide kurulmuştu ve örülen bir kaç tel parçasıyla yoldan çitle ayrılmaktaydı... Bahçe veya çimenliğe benzer hiç bir şey yoktu. Sadece küçük tepelikler, engebeli bir avlu içerisinde ve yüz adım veya daha ötesinde odun yığınlarının arkasında kaybolan sade ve mütevazî bir görüntüsü vardı.’²⁰⁹ Satın alınan arazi üzerinden yapılan yalan haberler ile *The Voice of Islam*’ın ofisinde çalışanlara ödenmeyen ücretler karşılaştırılarak tuhaf bir yüzleştirme oyunu sahneye konulmaktaydı. Muhammed Webb de başına gelen olaylardan bir netice alınmasını beklemeye ihtiyaç duymadan gazetenin ve American Muslim Brotherhood başkanlığının tüm yetkilerini alarak şirketi evinin bulunduğu yer olan Ulster Park’a taşıdı.²¹⁰

Bazı gazetelerde Webb’in Ekim 1894’te hem ismini temize çıkarmak hem de maddi yardımlara artış sağlamak amacıyla yeniden Hindistan, Mısır ve Türkiye’ye bir seyahat yapmayı düşündüğü bildirilmekteydi. Fakat bu durumun gerçekleşmesi de mümkün değildi. Zira o Kasım ayının ilk günlerinde konferans için Ohio’da olacaktı.²¹¹

New York basınında Webb’e karşı yoğun iftira kampanyalarının olduğu günlerde American Islamic Propaganda’yla hiçbir bağlantısı olmayan fakat Webb’i Hindistan’da verdiği konferanslardan dolayı tanıyan Muhammed Ömer Ali Han (Hindistan, Basoda

²⁰⁸ *The New York Times*, “Mohammedan Webb Buys a Retreat”, 29 May 1894, s.9; ve *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

²⁰⁹ *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

²¹⁰ *New York Daily Tribune*, “Son of The Prophet at Rondout”, 17 August 1894, s.1.

²¹¹ Webb’in yurt dışı gezisinden bahseden gazete *Daily Gazette and Bulletin* (Willimasport, PA), “Advertisement”, 8 January 1894, s.5. Ohio’da vereceği konferans için bk.: *Salem Daily News* (Salem, Ohio), “Mohammed Russell in Toledo”, 8 Kasım 1894, s.1.

şehrinin lideri Basoda Nevab'ı) ziyaret amacıyla New York'ta bulunmaktaydı.²¹² American Islamic Propaganda'yı ve faaliyetlerini yerinde görmek istiyordu. Muhammed Webb'le New York'ta görüşmeyi başarayamayan Nevab; Webb'in Hindistan'da bulunduğu günlerde Hacı Abdullah başta olmak üzere bölge halkından İslamî faaliyetler için 25.000 dolar para toplandığını iddia ederek *The New York Times*'a şu açıklamalarda bulundu:

“Webb, Amerika'da bir mescid inşa edecek ve İslam'ın yayılabilmesi için gazete yayınlayacaktı. Şayet o, bunları başarabilseydi ben de memnuniyetle ona yardımcı olurum. İslamic Propaganda için gönderilen paraları dürüstçe kullanmış olsaydı istediğinden daha fazlası ona yine gelecekti. Fakat ben hizmet adına yapılan ne mescid, ne de yayınlanan gazete görüyorum. O, üstlendiği misyonu bırakıp gitti. Ne kendisinden ne de çalışmalarından bir haber var. Ayrıca şu an onun nerde olduğunu ve neler yaptığını da bilmiyoruz. Bizim için ışıltı ışıltı sun'i bir manzara çizildiğini düşünüyorum. İslam henüz yayılmaya başlamış bile değil. Böyle bir çalışma için nasıl para gönderilir anlamıyorum.”²¹³

Webb ve faaliyetleri hakkında fazla bilgiye sahip olmadığı halde çok ciddi iddialarda bulunan Nevab'ın beyanları sadece Webb'in muhaliflerini memnun etmişti. Bu durumdan faydalanmak isteyen John Lant, Nevab'la görüştüğünde Webb'den 3.000 dolar alacaklı olduğunu ileri sürerek paranın hiç olmazsa bir kısmını ondan tahsil etmeyi düşünmekteydi. Bunun için New York'ta başlattığı İslam'ı tebliğ faaliyetlerinden bahsederek; yayınladığı *The American Moslem* dergisi ve sunumunu yaptığı bir konferansın metninin kopyasını Nevab'a takdim etmişti.

Nevab, Amerika'dan ayrıldıktan sonra *The New York Times*, Webb hakkında yapılan bu spekülasyonların hakikatini öğrenmek için bir muhabirini görevlendirir. Webb'i Ulster Park'taki evinde ziyaret eden gazeteci, onun lüks içerisinde bir hayatının olmadığını ve neredeyse hurdalığa dönmüş bir yerde yaşadığını kendi gözleriyle

²¹² *The New York Times* gazetesi Muhammad Umar Ali Khan'ın ünvanı olan Navab of Basoda in India'yı Hindistan Prensi olarak takdim etmekteydi. Aslında Nevab kelimesi Urdu dilinde reis anlamında kullanılmaktaydı. *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21

²¹³ *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895, s.21.

müşahede eder. Kendi gözlemlerini ve yaptığı röportajı *The New York Times*'da yayımlar. Neticede Webb tüm suçlamalardan aklanır.²¹⁴

Webb'in karşısında yer alan muhalif gruptakiler yayınlanan bu röportajla ikna olmazlar. Bunun üzerine Hacı Abdullah da *The New York Times*'ın editörüne, Webb'e yaptığı maddi yardımların miktarını gösteren bir mektup yazar. Webb de yaklaşık iki buçuk yıldır Hindistan'dan kendisine gönderilen toplam 11.427 dolar 51 cent para yardımının listesini cevap olarak gazeteye gönderir. Yapılan yardımlar ve alınanlar birbiriyle uyuşmaktadır. Hacı Abdullah Arab'ın editöre gönderdiği mektup Webb'e moral verir. Bundan dolayı Webb, Hacı Abdullah'ı '...iyi bir kardeş...' olarak vasıflandırarak gönlünü almaya çalışır²¹⁵

Fakat Webb'in maruz kaldığı bu haksız saldırılar ve verilen manevi zararlar Hacı Abdullah başta olmak üzere Hindistan'la Webb'in ilişkilerinin bitmesine ve American Islamic Propaganda hareketinin de son bulmasına neden olur. Hasan Ali böyle bir misyondan feragat edilmesini ayıplayarak şunları yazar:

"Daha önceden de belirttiğim gibi hadiseler düşündüğüm şekilde gelişti. Hindistan'lı müslümanlar verilen yardım sözünü yerine getirdiler; fakat toplanan miktar çok azdı. Hacı Abdullah Arab da elinden geleni yapmaya çalıştı; fakat o da bunda çok az başarılı oldu. Müslümanlar İslamî olmayan işler için milyonlar harcamaya hazırıldılar; fakat İslam gibi önemli bir dava için hiç bir şey vermiyorlardı. Sadece Rangoon, Hyderabad ve Deccan'da toplananlar kayda değerdi. Hacı Abdullah'ın katkıda bulunduğu on altı bin rupee'nin haricinde Mr. Webb'e gönderilen toplam miktarın otuz bin rupee olduğunu düşünüyorum. Zavallı Hacı Abdullah üstlendiği bu vazifenin altından kalkamayarak ezildi."²¹⁶

Hacı Abdullah Arab ve Webb arasındaki antlaşmazlıklarla alakalı bazı detaylar belirgin değildir. Fakat misyondan feragat edilmesinin doğrudan Arab'ın maddi yardımları göndermemesine rastgelmesi çok açık bir şekilde ortadadır.

²¹⁴ *The New York Times*, "Fall of Islam in America", 1 December 1895, s.21.

²¹⁵ *The New York Times*, "Webb's Supply of Rupees", 20 March 1896, s.4; ve *The New York Times*, "Mohammed Webb's Account", 27 March 1896, s.3.

²¹⁶ Basharat Ahmad, *The Great Reformer*, s.225.

E. Muhammed Webb'in Misyon'dan Sonraki Yaşantısı (1898-1916)

Maddi sıkıntılar ve iftira kampanyaları sebebiyle American Islamic Propaganda'nın çalışmaları durdurulmasına rağmen Muhammed Webb tek başına İslam'ın savunucusu olarak varlığını devam ettirmiştir. Ulster Park, New York'ta geçirilen beş yılın ardından Muhammed Webb ailesiyle birlikte 1898 yılında New Jersey eyaletindeki Bergen County, Rutherford kasabasında 391 Orient Way üzerinde bir eve taşındılar. Webb'in hayatının geri kalan onsekiz yılı hakkında kayıtlarda bilinen bazı detayların haricinde çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. 1900 yılı New Jersey nüfus sayımı kayıtlarına göre kiralık bir evde yaşayan Webb ailesinde Muhammed Webb gazeteci, hanımı Ella ev hanımı, oğlu Russel Lorenzo Webb yirmi bir yaşında bekar ve bankada veznedar, kızları Mary ve Nala ise bekar olarak görünmektedirler. Ayrıca İrlandalı, yirmi bir yaşında, bekar ve Amerika'ya göçmen olarak gelmiş Nellie Hins adında bir hizmetçileri vardır.²¹⁷ Webb'in üvey kızı Bessie ise sekiz yıl önce Webb, Hindistan gezisindeyken evlenmişti.

1898-1901 yılları arasında nadir olarak halka açık yerlerde kendini gösteren Webb, 1898'de The Rutherford News'i satın alarak gazetecilik işine yeniden döndü. The Bergen County Democratic Club başkanı gazetenin başına Webb'in gelmesinden dolayı Demokrat partinin sesinin Rutherford'da daha etkili duyulacağı inancındaydılar. Fakat onun bu teşebbüsü uzun süreli olmadı. 1900 yılında The Rutherford News'i daha büyük bir gazete şirketine sattı.²¹⁸ 1901 yılında Osmanlı Devletinin New York Fahri konsolosu tayin edileceği zamana kadar ki altı ay boyunca gazetenin editörlüğüne devam etti. Kayıtlarda Webb'in 1901 yılından sonra gazetecilik işleriyle uğraştığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Webb, Unionville Missouri'deki günlerinde olduğu gibi Rutherford'da da toplum tarafından tanınan ve siyasal olarak da aktif bir insandı. 1898 yılında Demokrat Parti tarafından Bergen County'de 8. Bölgeden Birleşik Devletler

²¹⁷ *Twelfth (U.S.) Census of Population 1900: New Jersey Bergen County, Rutherford Burrough, Vol. 5.*

²¹⁸ Loyd Haberly, *Newspaper and Newspaper Men of Rutherford*, Rutherford Committee of The New Jersey Tercentenary and Fairleigh Dickinson University, 1964, ss.10-11.

Kongresine aday olarak gösterildi. Ancak o, başka bir aday olan William Hughes'in lehinde oy kullanarak Hughes'i kendine tercih etti.²¹⁹

1902 yılında The Rutherford Board of Education (Rutherford Eğitim Komisyonu)'na seçilen Webb, 1905'e kadar burada çeşitli hizmetlerde bulundu. 1905-1908 yılları arasında görev yapması için yeniden seçilmesine rağmen o bunu kabul etmedi. Democratic Society (Demokratlar Topluluğu) cemiyetinin başkanlığı görevlerini de yürütmekteydi.²²⁰ Ayrıca hiç bir kurum ve mezhebe bağlı olmayan Rutherford Lodge of The Knights of Pythias (Rutherford Hayırsever Kardeşler Locası)'nın aktif bir üyesiydi. 1903-1904 yıllarında Eyalet Maliye Komisyonu Rutherford Şubesi'nin başkanı olarak da görev yaptı. Ayrıca 1912 yılında dört ay The Bergen County Grand Jury (Bergen Vilayeti Jüri Heyeti)'nde jüri sözcülüğünde bulunan Webb aynı zamanda da The Rutherford Campaign Club (Rutherford Seferberlik Kulübü)'nün başkanlığını yürütmekteydi.²²¹

Osmanlı Devleti'ni ve Sultan II. Abdülhamid'i sadakatli bir şekilde Amerika'da müdafaa eden Webb, İslam dünyasının halifesi ve lideri konumunda bulunan II. Abdülhamid'in safında yer alarak onun politikasını destekledi. Bu yüzden 1893 yılından itibaren yayınlamaya başladığı *The Moslem World* gazetesinin haberlerinde sıkça Osmanlı Devleti'ni ve II. Abdülhamid'i savunan konuşmalara ve yazılara yer verdi.²²²

Öteden beri yaptığı hizmetler sebebiyle Webb, 1901 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından Osmanlı Devleti'nin New York'taki onursal başkonsolosu tayin edildi. Türkiye'yi ziyareti esnasında da Padişah tarafından üçüncü dereceden mecidiye nişanı, onur madalyası ve Bey (Efendi) gibi ünvanlarla taltif edildi. Muhammed Webb, böyle bir unvana ve şerefe nail olmuş tek Amerikalı'dır. Onun New York konsolosu

²¹⁹ Osman, "The Story", (1944), s.7.

²²⁰ Osman, "Story of The First American Convert to Islam", s.7.

²²¹ *Rutherford Republican*, "Obituary – Alexander R. Webb", 7 October 1916, s.1. Maliye Komisyonu ile ilgili bilgi için bk.: *Trenton Times*, "Committees for Pythians", 20 February 1903, s.7.

²²² Bu makalelerin örnekleri için bk.: *The Moslem World and The Voice of Islam*, "A Modern Hero", September 1895, s.3; *The Moslem World and The Voice of Islam*, "Gross Inconsistency", December 1895, s.1.

olarak görevlendirilmesi ve verilen unvanlarla alakalı yazılan mektupta şu cümleler kullanılır: “...bu, size verilenler sadece gerçekleştirmeye muvaffak olduğunuz hizmetleriniz için değil, ayrıca Amerika’da bir mescid ve İslam’ın faydasına olabilecek bir mezarlık inşa etme gayretleriniz ve Amerika’lı pek çok kimsenin İslam’la tanışmasına vesile olmanız sebebiyledir.”²²³

1901 yılında İstanbul’u ziyareti sonrasında tevdi edilen yeni konsolosluk görevi Muhammed Webb’e ve onun hareketsiz hale gelmiş olan American Islamic Propaganda’ya yeni bir enerji sağladı. Webb, İstanbul’dan döndükten sonra başında Osmanlı fesi, üzerinde Türk kıyafetleri ve kendisine verilen nişanları da takmış olarak 1902 yılında Rutherford’da halka hitaben “Constantinople and Turkish Home Life” başlıklı İstanbul ve Türk yaşantısı üzerine bir konferans verdi. Kızı Nala Webb, Türk fesleri takmış iki yardımcıyla piyanodan Sultan Marşı’nı çaldı. Bölgenin yerel gazetesi Webb’in pek çok ünvan ve ödüle sahip olmasına rağmen Rutherford halkının aşına olduğu ‘güzel ve mütevazi şahsiyet’ şeklinde okuyucularına duyurdu.²²⁴

1897 yılında resmi olarak istifa ettiği New York İlahiyat Cemiyeti’nde²²⁵ ve 1907 yılında New York The Sunrise Derneği’nde “Paine as Seen by an American Adherent of Islam” başlıklı Thomas Paine²²⁶ hakkında bir konferans verdi.²²⁷

²²³ *The New York Times*, “Sultan Honors an American”, 1 October 1901, s.9; Osman, “Story of The First American Convert to Islam”, s.7.

²²⁴ Başlangıcından sonuna kadar Webb’in konferansı güzel ve hoş olarak nitelendirildi. Alexander R. Webb, Türkiye’nin farklı “stereoskopik resimler” ile seyircilere bir tanıtım yaptı. Alexander R. Webb, İstanbul’un meşhur köpeklerinin şehirde yangın alarmını nasıl haber verdiklerine ve itfaiye erlerinin yangını nasıl söndürdüklerine dair bilgileri nükteli bir şekilde anlattı. Türk at arabalarını resmetti, Yunan ve Rumların kalabalık olduğu meşhur mekânlardan bazıları hakkında bilgi verdi. Sunumu yapılan konferansın konusu ilginç ve eğitsel bir kıymete haiz olduğu için konferans baştan sona insanlar arasında bir sempati uyandırdı. Haberly, “Mr. Webb on Turkish Life,” *Newspaper*, s.11; Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.266.

²²⁵ *The New York Times*, “Classifieds”, 28 February 1903, s.6; *The New York Times*, “Classifieds”, 29 October 1904, s.11.

²²⁶ Thomas Paine (1737-1809). Aslen Norfolk, İngiltere’den olan Paine, Amerikan tarihinin tanınan siyaset adamlarından birisidir. Thomas Paine, fikir ve düşünceleriyle Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nı ve Fransız Devrimi’ni etkilemiştir.

Hayatının sonuna kadar ilmi çalışmalarına hiç ara vermeksizin devam eden Webb, Mirza Gulam Ahmed'in ölümünden sonra 1910 yılında basılan *The Teachings of Islam* kitabının tercümesinin tashih edilmesine de yardımcı olmuştur.²²⁸

Rutherford'a taşındıktan sonra Müslüman olduğu ilk yıllardaki gibi İslama davet çalışmalarına faal olarak geri dönmeyen Muhammed Webb hayatının sonuna kadar

13 yaşında okuldan ayrılarak korse yapımcısı olan babasının yanında çalışmaya başlayan Paine, birçok iş değiştirdikten sonra vergi memuru oldu. Bir arkadaşı aracılığıyla Londra'da tanıştığı Benjamin Franklin'in tavsiyesi üzerine 30 Kasım 1774 tarihinde 37 yaşındayken Amerika'ya göç etti. Bu dönemde Amerikan kolonileri ile İngiltere arasındaki ilişkiler bozulmaya ve kolonilerde bağımsızlık düşüncesi yeşermeye başlamıştı. Amerika'da siyasetle yakından ilgilenen Paine, köleliğin kaldırılmasını ve Amerikan kolonilerinin İngiltere'den ayrılmalarını savunan yazılar kaleme aldı. 1776'da yayımlanan *Common Sense* (Sağduyu) adlı çalışması Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin hazırlanmasında etkili oldu. George Washington'a göre *Common Sense* eseri 'insanların düşüncelerinde önemli bir değişime yol açmıştır.'

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında çeşitli kamu görevlerinde bulunan Paine, 1787'de Avrupa'ya geri döndü. İngiltere ve Fransa'da krallıkların devrilerek yerine Cumhuriyet'in kurulması için mücadele etti. 1789 Fransız Devrimiyle beklentilerinin bir bölümü gerçekleşmiş oldu. 1791-92'de *The Rights of Man* (İnsan Hakları) adlı kitabını iki bölüm olarak yayımladı. Bu kitapta Cumhuriyet yönetimini savunarak İngilizler'i monarşiyi yıkmaya davet etti. Halkın eğitilmesini, yoksullara yardım edilmesini, işsizlere devletin iş alanları açmasını, emekli aylığı verilmesini ve gelire göre artan oranda vergi alınmasını istedi. Bu kitabı yüzünden İngiltere'de vatana ihanetle suçlanan Paine, bu arada Fransa'da Ulusal Meclis'e seçilmişti. Fransa'ya giderek meclis çalışmalarına katıldı ve monarşinin kaldırılması yönünde oy kullandı. Ne var ki, Kral XVI. Louis'nin idamına karşı çıktığı için Maximilien Robespierre yönetimi sırasında gözden düştü ve bir yıla yakın süre hapsedildi. Paine'in 1794 yılında hapisshanedeyken kaleme aldığı *Age of Reason* (Akıl Çağı) adlı kitabının ikinci bölümü 1796'da yayımlandı. Bu kitapta Tanrı'ya inandığını fakat yürürlükteki dinsel uygulamalara karşı olduğunu belirttiği için dinsizlikle suçlandı. 1796'da yazdığı son büyük kitabı olan *Agrarian Justice* (Tarımsal Adalet)'te toprak mülkiyetindeki eşitsizlikleri eleştirdi. 1802'de yeniden Amerika'ya dönen Paine yaşamının son yedi yılını bu ülkede geçirdi ve 8 Haziran 1809'da Greenwich Village, New York'ta öldü. Thomas Paine'in hayatı ve çalışmalarıyla alakalı geniş bilgi için bk.: Alfred Owen Aldridge, *Thomas Paine's American Ideology*, University of Delaware Press, 1984; Jack Fruchtman Jr., *Thomas Paine: Apostle of Freedom*, New York: Basic Books, 1996; Craig Nelson, *Thomas Paine: Enlightenment, Revolution, and the Birth of Modern Nations*, New York: Penguin Group, 2007.

²²⁷ *Washington Post*, "No Brand of Anarchy Proves Too Startling for The Sunrise Club Twelve-Bits Dinner", 10 Şubat 1907, s.10.

²²⁸ Ghulam Ahmad, *The Teachings of Islam*, London: Luzac, 1910, s.IX.

Müslüman olarak yaşamış ve ‘Amerikalı Muhammedî’ kimliğini de kimseden gizleme gereği duymamıştır.²²⁹

Webb, hayatının son yıllarında New York City’deki Martindale Mercantile Acentasında satış bölümünün başına getirilmiştir. Fakat kendisi uzun zamandan beri şeker hastalığından muzdariptir. Bir Cumartesi günü ikindi vakti işten evine geldikten sonra hastalığının şiddeti arttı ve ertesi sabah 1 Ekim 1916’da 70 yaşında hayata gözlerini yumar.

Webb, hayattayken Unitarian Kilisesinin bazı doktrinlerini İslam’ın öğretilerine daha yatkın görmekteydi. Ayrıca İslam’dan dönen hanımından dolayı Rutherford’daki Unitarian Kilisesi’yle ilişkileri vardı. O dönemde Rutherford bölgesinde herhangi bir Müslüman topluluğun olmaması sebebiyle Webb’in cenaze işlemleri özel olarak kilisenin görevlisi Elizabeth Padgham²³⁰ tarafından kilisede yapıldı. Tabutunu Rutherford Hayırsever Kardeşler Locası’nın üyeleri taşıdılar. Cenazesi bağımsız Rutherford Hillside Mezarlığına defnedildi.²³¹

Amerika’da o dönemde müslümanlar az sayıda ve dağınık olduklarından Webb’in cenaze namazı kılacak birisi bulunamamıştır. Bu yüzden cenaze işlemleri kilisede yerine getirilmiştir. Tören her ne kadar kilisede ifa edilmiş olsa bile Muhammed Webb’in kızı Mary, babasının son nefesine kadar müslüman olarak yaşadığını ve imanlı olarak İslam üzerine ruhunu teslim ettiğini tasdiklemiştir.²³²

Muhammed Webb’in hanımı Ella G. Webb ise eşinin vefatının ardından üç buçuk yıl daha yaşamış 10 Nisan 1920’de o da hayata gözlerini kapamıştır ve Hillside Mezarlığına eşi Muhammed Webb’in yanına defnedilmiştir.²³³

²²⁹ Haberly, *Newspapers*, s.II; Bird, “The Press of Bergen County,” s.203.

²³⁰ Elizabeth Padgham hakkında bilgi için bk.: *The New York Times*, “Woman in The Pulpit”, 4 June 1905.

²³¹ “*Rutherford Republican*, Obituary – Alexander R. Webb,” 7 October 1916, s.1. Muhammed Webb’in defnedildiği Hillside mezarlığının bugünkü adresi; 742 Rutherford Ave., Lyndhurst, NJ 07071

²³² Osman, “Story of The First American Convert to Islam”, s.8.

²³³ “*The New York Times*, Obituary Notes,” 10 April 1920, s.20.

İKİNCİ BÖLÜM:
MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN
DÜŞÜNCE DÜNYASI, YAYIN SAHASINDAKİ
ÇALIŞMALARI VE VERDİĞİ KONFERANSLAR

I. WEBB'İN KİŞİLİĞİ

Muhammed Webb, Victoria döneminde New York'un Hudson kasabasında dünyaya geldi. Kasaba halkı Hristiyanlık inancına ve kiliseye bağlı insanlardan oluşmaktaydı. Bu yüzden Webb'in müslüman olduktan sonraki hayatında da yetiştiği çevrenin ve ailesinden aldığı terbiyenin izlerini görmek mümkündür. Mesela Victoria döneminin karakteristik yapısı olarak aile içerisindeki herkesten şahsi vazifelerin ifa edilmesi istenirdi. Evlere daima misafir kabul edilir ve yatılı gelen misafirleri memnun edebilmek için en güzel şekilde ağırlanırdı. Victoria devri aile fertleri birbirlerine bağlıydılar. Bu ve benzeri normları Webb, kendi evlilik hayatında da devam ettirmiştir. Hanımı, kızları ve oğlu bu sorumluluklarının gereğini Manila'daki konsolosluk yaptığı dönemde Webb'in büyükelçilikteki işlerine yardımcı olarak göstermişler ve onun yükünü hafifletmişlerdir.

Webb, hayat tarzı olarak bütünüyle bir Amerikalı'ydı. İslam'ı kabul ettikten sonraki hayatında özellikle Türkler ve İslam dünyasıyla yakın bir ilişki içinde olmasına rağmen bir Amerikalı olarak ait olduğu toprağın kimliğiyle hayatına devam ettiğinde şüphe yoktur. Amerika tarihini şekillendiren pek çok oluşuma, sembollere ve tarihî şahsiyetlere hayatı boyunca hep önem vermiştir. Webb, kendisini daima sıradan bir Amerikalı olarak görmüştür. O, aşırı derecede eğitilmiş veya asla göze çarpacak derecede bir finansal başarıya da sahip değildi. Ama çok zeki bir izleyiciydi ve çevresinde gelişen hadiseler karşısında önemli mevkilerde bulunmasını biliyordu.

Entellektüel bir zihin yapısına sahip olan Muhammed Webb bulunduğu mevkilerde sorumluluklarının bilincinde, sağduyulu ve ciddi bir şahsiyetti. Hristiyan veya Müslüman olduğu dönemlerde daima içinden geldiği şekliyle samimi olmayı severdi. Editörlük yaptığı gazetelerde bile içinden neler geliyorsa veya hangi fikirlere sahipse onları açıkça ifade etmekten geri durmazdı. Yayınladığı gazetelerde, kitaplarda

veya kendisiyle yapılan röportajlarda yetiştiği toplumun İslam'a olan önyargılarının bilincinde olarak hareket ederdi fakat onların yanlış düşüncelerinin tesiri altında kalmazdı.

Webb, dinde inisiyatif sahibi Amerikalı birey ruhuyla İslam'a girmiştir. Kendisi asla âlimlik iddiasında bulunmamıştır. Fakat bildiği şeyleri uygulamada da tavizkâr olmamıştır. Fanatikliği ve bağnazlığı reddeder, bu ahlaklara sahip insanların daima karşısında yer almıştır. İlimsiz İslam'ın hakiki manada yaşanmasının mümkün olmayacağına inanıyordu. Bazı gelenek ve adetlerin dinin öğrettiği hakikatlerden insanları uzaklaştırdığı fikrindeydi. Mesela; Hindistan gezisi esnasında insanların kendi yöresel adetlerini din gibi yaşadıklarına şahit olduğunda tavrını belli etmiştir. Her nerede görürse görsün asla hiçbir İslam'ın öğretileri dışında hareket eden herhangi bir akıma bağlanma ihtiyacı duymamıştır. Yaşamını ve vizyonunu Amerika'da ilk iman yolculuğunu inşa ettiği manevî-kültürel yapılarla birlikte aynı potada eritmiştir.¹

Webb ile tanışma imkanı bulan pek çok kimse, onun çekici ve asil birisi olduğunda hem fikirdir. Güler yüzlü bir kişiliğe sahip olduğu için her nereye gitse kolayca arkadaşlar bulabilirdi. Manila'da İspanya kolonisinde hapisane gardiyanlarının işkencelerinden kurtulup kaçmasına yardım ettiği genç bir İngiliz olan William Williamson (Webb'in ahlâkından etkilenen bu genç daha sonra İslam'ı kabul etmiştir) onu; 'sevimli görünen bir kimse'² olarak hatırlar.

The New York Herald gazetesi Webb'i 'sağlıklı, dinç bir yüze, parıldayan gözlere ve gür sakallara' sahip bir kimse olarak tarif eder.³

¹ Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.19-20

² Stanton Hope, *Arabian Adventurer: The Story of Haji Williamson*, London: Robert Hale Limited, 1951, s.94.

³ *The New York Herald*, "Asked to Turn Moslems: Mohammed Alexander R. Webb, in a Dress Suit. Tells of The Beauties of The Mohammedan Religion", 28 February 1893, s.7; *The New York Herald*, "To Preach Moslemism. Ex-Consul Alexander R. Webb, Backed by Mohammedan Cash, Returns to America To Theach The Koran", 26 February 1893, s.21; The Missouri Republican gazetesinde de Webb'in kısaca hayat hikayesi anlatılmaktadır. Burada onun Manila'ya konsolos olarak gitmeden önceki daha zayıf ve sakalsız olan resmi vardır. Bk.: *Missiouri Republican*, "Got a Consulship: Mr. Alex R. Webb of St. Louis Appointed to represent This Country at Manila, in The Philippine Islands," 30 September 1887, s.8.

The New York Times ise Webb'in Amerika'da İslam'ı tebliğ adına faaliyetler yapmak üzere Hindistan'dan geldiğini manşetten okuyucularına duyurarak hayatına dair kısaca bilgi verdikten sonra onu muvazeneli ve huzurlu bir insan olarak tasvir ederek şu satırlara yer verir:

“Muhammed Webb zarif davranışları olan asil bir insandır. Bronzlaşmış bir tene sahip olması ona Doğulu havası katmaktadır. Kahverengi iri gözlere ve koyu kahverengi orta uzunlukta sakala sahiptir. Dürüst, samimi ve her konuda açık bir şekilde konuşmaktan hoşlanır. Normal kilolu ve biraz iri yarıdır. Yürüyüşünde hareketlilikten ziyade uysallık izi vardır. Açık renkli tene sahip olmasına karşın bir Hindistan'lıyla karıştırılacak kadar yüz rengi esmerdir. Hafif bir şekilde yabancı aksanıyla konuşur ve başındaki fesiyle kolaylıkla bir Muhammedî olduğu anlaşılır.”⁴

Webb her ne kadar İslam'ın özünü yeteri kadar özümsemiş olsa bile ırkçılık eğilimi ve doğuştan bir sınıfın üyesi olma gibi 19. yüzyıl sonlarındaki Amerikalı beyaz adam üstünlüğü felsefelerinden o da ister istemez etkilenmiştir. O, İslam'ı sadece eğitilmiş elit tabakadaki insanların anlayabileceği üzerinde ısrarla dururdu. Bu nedenle eğitim görmemiş düşük seviyedeki beyazlar, göçmenler ve daha da önemlisi Afro-Amerikan halk kümelerini göz ardı etmekteydi. Hâlbuki Afro-Amerikan toplumu 20. yüzyılın İslamî hareketleri arasında Amerika'da İslam'ın varlığına delil olarak kullanılabilecek zengin bir alt yapıya sahiptir. Webb'in böyle bir düşünceye sahip olduğu kendisiyle yapılan söyleşilerden veya söylemlerinden çıkartılabilir. Mesela *The New York Times* muhabirinin yaptığı röportajda; Webb'in evinin yakınındaki Ulster County bölgesinin kırsal kesiminden bir adam İslam'ı kabul edecek olsa sizin cevabınız ne olurdu?” sorusuna Webb: “Hayır! Sen, İslam'ı kabul edenlerin düşünen insanlar arasından olduğunu ümit edebilirsin. Fakat buradaki insanlar düşünebilecek kadar bile eğitilmiş değildirlere”⁵ şeklinde cevap vermiştir.

New York'ta yaşayan göçmen müslümanlar hakkında ise şunları söylemekteydi: “New York'ta bir kaç müslüman vardır. Fakat onlardan pek çoğu işportacı ve Hindistan'ın düşük sosyal sınıfına mensupturlar. Muhammed Webb onlarla işbirliği yapmaz.”

⁴ *The New York Times*, “Muhammad Webb's Mission”, 25 February 1893, s.1.

⁵ Singleton (Ed.), *Yankee Muslim*, s.47.

Daha sonra o, doğudaki müslümanların sefil durumda olmalarının pek çok faktörü olduğunu belirterek ‘..ırksal ve iklimle alakalı’ tesirleri de onların bu durumda olmalarının sebeplerinden olarak aynı makalede başka yerden alıntı yapmak suretiyle aktarmıştır.⁶ Ayrıca onun yazıları ve seyahat günlükleri de alt tabakadaki müslümanlara tenezzül etmediğini gösteren ifadelerle doludur. Webb’in tercihen ve ideolojik olarak Amerikalı aydınlar sınıfının küçük bir topluluğu üzerine umutlarını bağladığı, başarılı olmak için kendisine sadece küçük bir pencereyi açık bıraktığı net olarak görülmektedir.

Webb’in biyografisini yazan erken dönem Amerikalı müslümanlardan Emory Tunison, onu ‘kasvetli, güçlü ve normal kilolu’⁷, Clay Lancaster ise ‘keskin yüz hatlarına sahip, yakışıklı’⁸ bir kimse olarak tarif ederlerken, aynı dönem Amerikalı müslüman yazarlardan Nadirah Florence Ives Osman, Muhammed Webb’in fotoğrafını gördüğünde duygularını şu şekilde ifade etmiştir: “Webb’in vefatından çok kısa bir süre öncesinde çekilmiş olan bir fotoğrafındaki duruşu beni çok etkiledi. Parıldayan yüzünde teslimiyet gösteren bir kimsenin yüz ifadesi ve başındaki sarıgın altında beyazlamış saçları görünmekteydi. Ailenin tam ortasında ayakta duruyordu ve 1916 yılının traşlı Amerika’sında onun sakalları hâlâ kesilmemişti.”⁹

Nadirah Osman, Webb’in sakallı, sarıklı ve parıldayan yüz ifadesinden dinine sadık bir adam olduğu kanaatine varmıştır.

Emory Tunison, Webb’in Chicago’daki Dünya Dinleri Kongresi’nden önce ‘sarıklı, cübbeli ve uzun elbiseli’ bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁰

The Chicago Tribune gazetesi Eylül 1893, *The New York Times* ise 1 Aralık 1895 yayınladıkları gazetede sarıklı, cübbeli, uzun elbiseli ve Doğu’ya ait sandalet giymiş bir şekilde Webb’in karikatürünü çizmişlerdir.¹¹

⁶ *The New York Times*, “Muhammed Webb’s Mission”, 25 February 1893, s.1.

⁷ Tunison, “Mohammed Alexander Russell Webb”, s.14.

⁸ Clay Lancaster, *The Incredible World’s Parliament of Religions at The Chicago Columbian Exposition of 1893: A Comparative and Critical Study*, Fontwell, Sussex: Centaur, 1987, s.16.

⁹ Osman, “The Story”, s. 8.

¹⁰ Tunison, “Mohammed Alexander Russell Webb”, s.14.

Calcutta’da bulunduğu günlerde *Mohammedan Observer*’in editörü özel bir röportaj için Webb’i ziyaret ettiğinde onu ‘Muhammedî tarzda bir kıyafetle’ bulunduğunu ifade etmiştir.¹²

Amerika’da İslam üzerine çalışmaları bulunan Richard Brent Turner ise ‘Webb’in daima Hindistan kıyafetleri giyen ve beyaz sarık saran’ bir kimse olduğunu ifade etmektedir. Turner’e göre Webb, Hindistan kılık kıyafetini tercih etmekteydi. Çünkü o, Batı’nın kıyafetlerini çöküşün bir işareti olarak kabul etmekteydi ve bu tarz giyinmenin ‘eninde sonunda Müslümanları ahlakî olarak yozlaşmalarına rehberlik edeceği’ inancını taşımaktaydı.¹³

Webb’in giyim tarzı hakkında bu ve benzeri düşünceler dile getirilmesine rağmen aslında onun, bu görüşlerin dışında da hareket ettiği zamanlar olmuştur. Mesela Amerika’da yaşadığı yılların pek çoğunda Batılı tarzda giyinmiştir. Chicago’daki kongreye ve pek çok toplantıya başında kırmızı fes, üzerinde Batılı tarzda kıyafetler olduğu haliyle katılmıştır. Bununla birlikte o, Batılıların kılık kıyafetlerini taklit eden ve kendi geleneklerini terk eden Doğulu Müslümanları da tasvip etmemiştir.

Hindistan’da bulunduğu günlerde pek çok defa Batılılaşmadan hoşlanmadığını ve onun Müslümanlar üzerinde sömürgeleştirme etkisi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Batılı kılık kıyafet de onun niteliklerinden birisidir. Webb, Müslümanları Batı’yı körü körüne taklit eden, onun kılık kıyafetini benimseyen ve sahip oldukları zengin mirasın kıymetini bilmeyen kişiler olarak görmekteydi. Bu şekilde olan insanların İslam’ın gerçek ahlakî ve kültürel değerlerinden uzak olduklarına inandığından: “Tüm Doğu’da Muhammedî olanlardan sadece alkollü içecek kullananlar; İngiltere’de öğrenim görmüş ve Avrupalı tarzda giyinenlerdir. Onların Hıristiyan milletlerle olan ilişkileri kendilerini

¹¹ Seager, (Ed.), *The Dawn of Religious Pluralism*, ss. 270 ve 280; *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 December 1895.

¹² Alexander R. Webb, “Interview of a Correspondent” in Alexander R. Webb, *Lectures on Islam*, s.29.

¹³ Richard Brent Turner, *Islam in The African-American Experience*, Indiana University Press, 2003, s.65.

ahlakî yönden ifsat etmiştir. Bu durum onların dinlerinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur” şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.¹⁴

Muhammed Webb’in Müslüman olmasıyla birlikte onun dış görünüş ve şekil olarak İslam’ı algılayış tarzı Amerikalı’ların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Hindistan gezisindeyken Webb’i takip eden bir gazete; “...üzerinde İslam elbisesi olmadığı için hariçten İslam’ı kabul ettiği anlaşılamamaktadır. Henüz çatal bıçakla yemek yiyor. Diz çöküp oturmaya alışmayıp yalnız domuz eti yemekten ve içki içmekten kaçınıyor...” diye yazmıştır. Webb’in bu habere tepkisi şöyle olmuştur: “Zavallı, kara cahil mahlûklar! İslam’ın hakikatı hakkında inekler veya atlar kadar bile malumatları yok. Maalesef cehalet, bilgisizlik, batıl inançlar, hurafeler korkunç bir şekilde Hindistan’ın her yanını sarmış.”¹⁵ Başka bir gün Hindistanlı meşhur bir şeyhi ziyareti esnasında gelecek sefere Webb’i ‘Arab kıyafetiyle’ görmeyi tercih edeceğini söylemesi üzerine Webb, konuyla alakalı olarak günlüğüne ‘Korkarım zor görür’ şeklinde not düşmüştür.¹⁶

Amerika’ya geldikten sonra da gazeteler Webb’in giyim kuşamındaki değişikliklerle yakından ilgilenmiştir. Dikkatlerin kılık kıyafet gibi meselelere yoğunlaştırılmasından rahatsız olan Webb bazen insanların beklentilerinin tam tersine hareket ederek onların İslam’a olan önyargılarını kırmak istemiştir. Bunun örneğini onuruna verilen bir yemeğe nasıl katıldığını ifade eden cümlelerde görmek mümkündür:

“ ... İslam dinini Hristiyanlara kabul ettirmek isteyen bir Müslümanın suare elbisesiyle New York salonlarının birinde insanların huzurunda İslam dinini telkin ettiğini duymak nadiren karşılaşılan bir olaydır. Amerika’nın eski Siyam Konsolosu’nun verdiği davette, Muhammed Webb’i dinlemek için gelenlerin onu Arap elbisesiyle görme ümitleri boşa çıkmıştır...”¹⁷

Fakat Webb, Amerika’da ve yurt dışında alenî olarak bazen Doğulu bazen de Batılı kılık kıyafetlerle görünmüştür. Onun Batılı kıyafetleri tercih etmesi bazen

¹⁴ *The New York Times*, “Muhammed Webb’s Mission”, 25 February 1893, s.2.

¹⁵ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 26 November 1892.

¹⁶ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 30 November 1892.

¹⁷ Amerikan toplumunda İslam-Arap imajına karşı oluşmuş olan tepki bu ifadelerde de görülmektedir. BOA, *Hr.Sys.*, 62/5, 22 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

izleyenlerini hayal kırıklığına da uğratmıştır. New York'ta katıldığı ilk salon toplantılarından birisinde; 'Muhammedî dinin güzelliklerini' dile getirdiği gecede bazı insanların giymesini umdukları 'Arab kıyafetleriyle' değil, Batılı tarzda giyinmiş olarak kendisini takdim etmiştir. *The New York Herald* bu hadiseden dolayı duyulan şaşkınlığı ve ortaya çıkan pişmanlığı gazetesinde sürmanşet olarak okuyucularına sunmuştur.¹⁸ Buradan da hem Müslüman olmak hem de Amerikalı gibi giyinmek beklentilerin dışında şaşırtıcı fakat daha az tedirginlik yaratan bir konudur. Bu da kabul edilebilir bir davranıştır, şeklinde düşündüğü fikrini vermektedir.

II. WEBB'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINA GENEL BAKIŞ

A. Webb'e Göre İslam'ın Batı'daki İmaj Problemi

Tarihin pek çok döneminde olduğu gibi 19. yüzyılda da Batı dünyası İslam hakkında önyargılara ve yanlış anlamalara sahiptir. Batılı insanın subjektif değerlendirmelerinin farkında olan Muhammed Webb öncelikle insanların saplantılarını tespit etmiş ve yapacağı hizmetlerde karşıdaki insanın zaafına göre davranış sergilemeye gayret etmiştir. Kendisi bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir Hristiyan'a İslam'dan bahsettiğim zaman derhal bu dinin medeniyete karşı olduğunu, poligamiye izin verdiğini, dini yaymak için daimi surette kan döktüğünü ve bu dine mensup olanların genelde taassup sahibi olduklarını söyler. Hem Amerika'da hem de İngiltere'de cahil Hristiyanların sahip oldukları Müslüman imajı genelde; Hristiyan kadınlarla dolu bir harem dairesine sahip olan ve öldürecek birkaç Hristiyan bulamadığı zamanlarda, vaktinin büyük bir kısmını hareminde geçiren kişidir. Kendisini zeki olarak gördüğüm bir Hristiyan bana dedi ki: Bir Müslüman ömründe bir Hristiyan öldürmez (ve yemez) ise cennetten güzel bir makama nail olamayacağına inanırmış!...”¹⁹

Webb'in İslam'ın Batı'daki imajı sebebiyle uğraştığı meselelerden birisi de İslam'ın gelişmeye engel olduğu veya bir başka ifadeyle Hristiyanlığın gelişmeyi sağladığı şeklindeki kanaattir. Bundan dolayı Hindistan'a yaptığı gezisi esnasında

¹⁸ *New York Herald*, “Asked to Turn Moslems: Mohammed Alexander R. Webb, in a Dress Suit. Tells of The Beauties of The Mohammedan Religion”, 28 February 1893, s.7.

¹⁹ BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

American Islamic Propaganda hareketinde Amerika’da başarılı olup olmayacağı sorusuyla sıkça karşılaşmıştır. Hatta Hindistan’ın yerli halkından bazı Müslümanlar, başta Amerika olmak üzere Batı’nın sanayileşme, medeniyet ve fikir alanlarında bilgilerini artırdıklarından İslam’ı artık kabul etmeyeceklerini ve Amerika’da yapılacak böyle bir hizmetin başarılı olunamayacağını ifade etmişlerdir. Webb’e göre bu düşünce tarzı İslam’ın hükümlerine vakıf olamamaktan kaynaklanmaktadır. İslam, hakikatıyla ve gereği gibi anlatıldığında Amerikalı’ların bu dini kabul edecekleri aşikârdır. Amerikan toplumu ilerleme taraftarı ve zeki insanlardan meydana gelmektedir. İslam’ın cahil ve batıl inançlara sahip olan kimselerin düşüncelerine uygun bir din olduğu fikri ve görüşü çok yanlıştır.²⁰

Bu tarz görüşler aslında Hindistan’ı sömürgeleştirmeye çalışan Hristiyan İngilizler tarafından ortaya atılmaktaydı. Fakat Müslümanların da bunu ifade etmeleri; teknolojik gelişme ve medeniyeti dinle doğrudan özdeşleştiren, Batı penceresi ve ölçülerinden bakan Doğulu aydınların farkında olarak veya olmayarak İslam’ın gelişmeye engel olduğu düşüncesiyle aynileştirdiklerini göstermektedir.

İslam’ın Batı kamuoyundaki bir diğer imaj problemi de kan döken ve kılıçla yayılan bir din olduğu meselesidir. Hristiyanlık ve İslam’ı bu bağlamda karşılaştıran Webb; İslam tarihinde müslümanların bu şekilde itham edilmesine karşı çıkmıştır. Hz. Peygamber zamanında yapılan seferlerin dahi aslında insanlık için maslahatlar içeren savunma savaşları olduğunu buna karşılık Hristiyanların ise insanlık açısından korkunç bir kanlı tarihe sahip olduğunu gittiği her platformda açıkça ifade etmekten geri durmamıştır. İslam’da cihad kavramını askerî seferler ve savaş olarak anlamak yerine nefsinin kötülüklerinden arınıp takva sahibi olmaya gayret etme, her bakımdan hayırsever bir kimse olmak için mücadele etme gibi anlamlar taşıdığını özellikle belirtmiştir.²¹ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) bu dinin kılıçla yayılmasına hiçbir zaman

²⁰ “...Bir gün de Rangoon ahalisinden bir adam mevcut gelişmelerin Hristiyanlık sayesinde olduğunu inkar edemezsiniz ya demişti. Cevaben bilakis inkar ederim dedim. Hakikat şundan ibarettir ki Hristiyanlık medeniyeti denilen şey sekizinci asırda Hristiyanlık âleminin henüz zulüm, cehalet ve vahşet içinde bulunduğu zaman İspanya’da Müslümanlar arasında ortaya çıkmıştır...”; BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

²¹ Turner, *Islam in The African-American Experience*, ss.64-65.

cevaz vermemiş ve her ne suretle olursa olsun zor ve şiddet kullanmayı kesinlikle kerih görmüştür. Kılıçla cihad yerine dil ile yapılan tebliğleri cihad olarak değerlendirmiştir.

Müslümanların dini hürriyet vermeye asla taraftar olmadıkları konusundaki eleştirilere Webb; Hristiyan Avrupa'nın, Doğu'daki sömürgelerinde yapmış oldukları uygulamaları örnek göstererek İslam'ın hoşgörü konusunda Hristiyanlıktan çok daha ileride olduğunu belirtmiştir.²²

Webb hem Hindistan'da hem de Amerika'ya geldikten sonraki verdiği konferanslarda ve yayınladığı gazete ve kitaplarda bu konulardaki düşüncelerini insanlarla paylaşmıştır. İslam'ın Batı'da yanlış anlaşıldığını delilleriyle ortaya koyarken İslam ve Hristiyanlık arasındaki ortak noktaların da üzerinde durarak aslında İslam'ın da diğer dinler gibi Allah tarafından gönderilen hak din olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

B. Muhammed Webb'in Perspektifinden İslam ve Hristiyanlık

Muhammed Webb, 1892 yılındaki Hindistan gezisinde verdiği konferanslarında Batı ve Doğu'yu karşılaştırarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Webb, Batı'nın İslam'a karşı önyargılı yaklaştığı ve her iki medeniyetinde birbirlerini tam olarak tanımadıkları kanısındadır. Webb'in yaptığı değerlendirmelere dair yorum yapmak yerine onun kendi sözlerini burada olduğu gibi nakletmek daha yerinde olacaktır:

“İslam, Batılılar tarafından iyice araştırılmaksızın ve anlamaksızın verilen karar ve yargılar sebebiyle kötü bir imaja sahiptir. Bunun ortadan kaldırılabilmesi için Kur'an mutlaka okunmalı ve anlaşılmalıdır. Müslümanları 'barbar' olarak gören bir çok kimse hayatında bir kez dahi Müslüman'la görüşüp konuşmamıştır. Batılılar, İslam'ı Arap imajıyla mukayese etmiş ve özdeşleştirmişlerdir. Batı'da, Müslümanların sahip oldukları

²² “...300 seneden beri İspanya'nın tasarrufu altında bulunan ve 7 milyon nüfusu olan Filipin adalarına gidip burada Katolik mezhebinden başka bir mezhep yaymaya çalışınız. Ne hale geleceğinizi görürsünüz. Halbuki Hristiyan misyonerlerinin girişine engel olacak ve bunlardan himaye isteyecek hiçbir İslam memleketi göremezsiniz. Ama Hristiyan misyonerlerin gittikleri yerlerde faaliyetlerine devam ettikleri gibi oralarda pek çok entrikalarda çevirmişlerdi. Mesela İncil satmak üzere Filipin adalarının merkezi olan Manila'ya giden misyonerlerden birisi vefat etmişti. Diğerleri ise hastalanmışlardı. Bu durum bir Katolik papazın teşvik ve tahrikiyle zehirlendikleri şüphesine sebep olmuştu. Çin'den Budizm'i yaymak için gelen rahipler de İspanyollar tarafından hükümetin resmi dinine muhalif bir din öğretmeye çalışmak suçlamasıyla itham olunarak tutuklanmışlar ve kendileri Çin'e iade olunmuştu...”; BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

imaja karşılık Müslümanlar da Hristiyanları işledikleri suçlardan ve verdikleri cezalardan dolayı papaların ve kiliselerin durumuyla özdeşleşmişlerdir. Bunda her iki taraf da haksızdır. Benim gibi bir kere Doğu'yu ziyaret edenler, dindar doğuluların namaz vakitleri geldiğinde işlerini nasıl terk ettiklerini görebilirler. Müslümanlar, din kardeşlerinin yakınlarını, hiç tanımadıkları kimseleri bile hanelerine kabul etmektedirler. Çünkü hiçbir şeylerinin çalınmayacağından emindirler. Dünya lezzetlerine itibar etmezler. Doğu memleketlerinde servet toplamak için Batı'daki gibi hırs ve tamah görülmez... Müslümanlar, dünyaya ahiretin tarlası olarak bakarlar ve akidelerinin ve hareketlerinin esas budur. Amerika gazetelerinden hangisi açılrsa ahlâkî çöküntü, kadınların kötü durumu, irtikaplar ve suç haberleriyle doludur..."²³

Webb konuşmalarında Doğulu ve Batılı insanın günlük hayatından örnekler sunarak İslam'ın emirlerinin insanlığı huzura kavuşturacağını mesajını vermeye çalışmaktadır:

"İslam'ın bir iyi hali de İslamî mezheplerin kanaat ve perhizkarlığıdır. Müslüman hiçbir zaman şarap içmez. İslam'ın emri gereği temizliğe her zaman dikkat etmek ve ibadetle meşgul olmak zorundadır. Müslümanlar günde beş vakit namaz kılar ve her defasında abdestini yeniler. İslam kadınlarının hukuku İngiliz veya Amerikan kadınından daha fazla uygulanmaktadır. Müslümanlar arasında fuhuş yapan kadınlara veya hain zevceye rastlanmaz. Yalnız, Hindistan'da İngiltere hükümeti kendi asayiş için bu durumu engellemek istemediğinden bu kural bozulmuştur. Batılılar Hristiyanlığı, para kazanmak konusundaki bütün hırslara açık ve fertlerin toplumda arzu ettikleri yere ulaşmayı servet sahibi olmaktan ibaretmiş gibi gösteren bir yapıya büründürmüşlerdir."²⁴

"Hristiyanlar her asırda şahsi fikirleriyle dinlerini genişletmeye, süslü göstermeye çalışmışlar ve yeniden yorumlamışlardır. Aslında Hz. Muhammed'in ashâbı da bu özelliğe sahipti. Şimdiki Müslümanlar arasında ise Hz. Peygamber'in kudsî uygulamalarından ve İslam'ın esaslarından olmayan bir takım inançlar hüküm sürmektedir. Hz. Peygamber yeni bir din yaymayıp dünya yaratıldığından itibaren insanlarca keşfedilmiş ve dünya durdukça da açık olan ebedi hakikati ihyaya çalışmışlardır. Hatta Hz. Peygamber Hristiyanlığın gerçek hüküm ve kurallarıyla çelişen hiçbir şey öne sürmemiştir. Bilakis İslam ile Hristiyanlığın temel esasları dikkatli bir şekilde karşılaştırılırsa aralarında esasen uygunluk olduğu anlaşılır. Hatta Hz. Muhammed, Hz. İsa'ya her suretle hürmet ve muhabbet göstermiş fakat yanlış olarak Hristiyanlık adı verilmiş olan bu dinin batıl hükümler ve yalan beyanlarla doldurulan kısımlarını şiddetle reddetmiştir."²⁵

²³ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

²⁴ BOA, *Hr.Sys.*, 62/5, 22 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

²⁵ BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

C. İslam’da Kadın ve Çok Eşlilik

Muhammed Webb’in Amerika’da İslam’ı tebliğ hizmetine başladığı zaman karşılaştığı en büyük zorluklardan ve tartışma uyandıran konulardan birisi de çok eşlilik ve İslam’da kadının hukukî durumu olmuştur. Onun bu konudaki görüş ve demeçleri gazeteler tarafından daha Hindistan’dayken takip edilmeye başlanmış, Amerika’ya geldikten sonra da gündemde olmaya devam etmiştir. Konuya istinaden Webb bir konuşmasında:

“Karşılaştığım her Hristiyan ilk önce ‘poligamiyi uygun görüyor musunuz?’ diye soruyor. Bunlara ‘evet bazı şartlarla uygun görürüm’ cevabını veriyorum. Geçen hafta malûmat sahibi bir Müslüman bana dedi ki: ‘Şüphesiz poligamiyi takdir etmeyeceğinizden bu âdetin Amerika’ya ithalini himaye ve müdafaa etmezsiniz.’ Bu kişiye cevaben poligamiyi takdir ettikten başka Amerika ahalisi bu âdete layıkıyla riayet etmek üzere kabul edebilecek derecede ahlâken kemâle erdiğinde bu âdetin toplumumuzca kabul edilmesi için çalışacağımı beyan ettim” demiştir.²⁶

Hindistan’da iken sesli olarak dile getirdiği bu görüşlerini Amerika’ya döndükten sonra da savunmaya devam Muhammed Webb çok eşliliğin Amerika’da da uygulanabilirliği konusundaki düşüncelerini başta Chicago’daki Dünya Dinleri Konferansı olmak üzere pek çok platformda açıkça ifade etmiştir. İslam’daki bu uygulamanın tatbik edilmesiyle; sosyal ve ekonomik değişimin bir sonucu olarak Amerikan toplumunda meydana gelen problemlerin halledilebileceğini düşünen Webb:

“... New York polis kayıtlarında sıkça görülen ve temiz hislerden mahrum olan bir takım kadın ve erkekler bir İslam şehrinde mevcut değildir. Dolayısıyla ben poligami taraftarıyım. Poligamiyi bu topluma şimdilik tavsiye etmek niyetinde değilim. Zaten poligami mecburi de değildir. Müslümanlar nikah ile yalnız bir kadın alırlar. Diğer bazı kadınlar da bunların hanesine sığınarak hane sahibi tarafından iâşe olunurlar. Eşine refakat eder ve sosyal hukuktan istifade ederler. Bu durum bazen kadınları tanınmayacak hale getiren ve sokak ortasında bırakan Hristiyanların halinden daha iyi değil midir?...” şeklinde ifade etmiştir.²⁷

Hindistan’daki konuşmalarında çokeşliliğin hem kavram hem de uygulanış şekli bakımından Doğu ve Batı toplumlarında birbirinden farklı algılarına, Batı’da fesada

²⁶ BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

²⁷ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 12 ve 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

sebeb olan ve adeta bir cinayet gibi kabul edilen çokeşliliğin Doğu'da çok farklı algılandığına dikkat çeken Webb poligaminin Amerika'da uygulanması hususunda: “Şurasını itiraf ederim ki poligaminin birden bire Amerika toplumunda kabulü pek zor ve problemlidir. Fakat bunun dayandığı amaç layıkıyla anlaşıldıktan sonra aydınlarca uygulanacak ve güzel sonuçlar verebilecektir”²⁸ demiştir.

Webb poligamiyi Avrupa ve Amerikan toplumlarında kadın ve eşler arasındaki hukuka büyük zararlar veren ve her geçen gün artan fuhşu engellemenin yegâne çaresi olarak görmüştür. Ona göre içki, kumar, zina, her türlü ahlâkî çöküntü ve bunlara dayalı suçların Avrupa'daki artışı karşısında uygulanacak en güzel metod İslam'ın önerdiği çözümlerdir. Avrupa ve Amerikan toplumlarında özellikle sanayileşme sonrasında kadının statüsünün tamamen değiştiğinin farkında olan Webb bu duruma tepki göstermektedir:

“Bir Avrupa veya Amerika şehrine gittiğinizde suç ve cinayetlerin cemiyeti nasıl bir bela gibi istila ettiğini görürsünüz. Bir resmi kabule veya ziyafete gidiniz bu asrın usûl ve adetleri Allah'ın muazzam bir eseri olan kadınları nasıl bir mevkiye düşürdüğünü müşahade edersiniz. Hristiyanların muhterem zevce ve afife kerimelerine dikkat ediniz. Yalnız kendi hanelerinde nazar-ı safvet ile müşahade olunması lazım letafet, içkinin tesiriyle sarhoş olmuş bir takım kişilerin şehvetli bakışlarıyla kirlendiğini görürsünüz. Toplumdaki rezaletlere ve kadınlara karşı yapılan muamelelere dair pek çok rezaleti gazetelerden öğrenebilirsiniz. Bu fenalıkları engellemek için İslam'ın adet ve kanunlarını kabulden başka bir çare yoktur. Hristiyanlık yüz yıllardan beri tecrübe olunduğu halde bir fayda vermediği için İslam kurallarını tecrübe ediniz... Böylece bütün kadınlar tabiatın kendilerine tahsis ettiği yüce ve şerefli mevkie yükselebilirlerdi...”²⁹

“Hristiyan memleketlerde fuhuş toplumun pek çok tabakalarına yayılmasına rağmen çokeşle evlilik sayesinde İslam memleketlerinde buna engel olunmuştur. Müslüman kadınların özenilecek durumları hakkında Batı'da pek çok iftira ve isnatlarda bulunulmuşsa da aslında onlar, Avrupa ve Amerikan kadınlarından daha iyi durumda bulundukları aşikârdır...”³⁰

İslam in America kitabında da bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Çokeşliliğe alay etme yoluyla karşı çıkmaya çalışan Hristiyanlar bunu dehşet verici bir şey gibi gösteriyorlar. Müslümanlarda evlilik ruhani memurların aracılığına

²⁸ BOA, *Har.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

²⁹ BOA, *Har.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

³⁰ BOA, *Har.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

başvurmaksızın yapılır ve evlilik müddeti boyunca İslam memleketlerinde zevcenin hukuku Avrupa tarzında uygulanır. Müslüman kadın, Amerika kadınından daha fazla korunmaktadır. Doğu Müslümanlarını gözlemlediğim esnada birden fazla eşe sahip olan yalnız iki kişi gördüm. Fakat bazılarından işittiğime göre bunların gerçek eş olarak yalnız birisi kabul edilip diğer bir veya iki kadın aile arasına kabul olunmuş ve kadın hukukundan faydalanmışlardır. Çokeşlilik, İslam'ın esas kurallarına dayanmaz. Dinî kurallar bir kişi için eş olmak üzere iki, üç veya dört kadını himayesi altına almaya izin veriyorsa da, bu izin vicdan sahibi olan Müslümanların bunu suiistimal etmeyeceği fikrine dayandırılıyor.”³¹

Amerika'ya geldikten sonra Webb'in muhalifinde yer alanlar sürekli bu ve benzeri konuları gündeme getirdiklerinden Webb de düşünce tarzını ve fikirlerini tamamıyla değiştirmese de zamanla yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bunu da söylemlerinde görebilmek mümkündür:

“Poligaminin Amerika'da kabulü imkansızdır. Bu gelenek Mormonlar'ca uygulanmaya çalışılmışsa da Amerikan kanunlarına aykırı olduğu için engel olunmuştur. Zaten İslam âlimleri de poligaminin İslam'ın esas şartlarından olmadığını beyan etmektedir. Peygamberimizin (a.s.) bu uygulamaya siyasi bir takım meselelerden dolayı ve bazı görüşler doğrultusunda baş vurduğu dirayet ve malûmat sahibi bütün İslam âlimlerince belirtilmektedir.”³²

Çokeşlilik üzerine yapılan tartışmalar, bu geleneğin uygulanmasında sosyal, ekonomik, hukukî gerekler bir yana bırakılsa bile Amerika'nın kendi içinde çokeşliliğe müsaade eden fikir ve mezheplerle savaştığı ve onlara karşı açık üstünlük kurduğu bir döneme rastlamaktadır. Webb'in böyle bir dönemde poligamiyi savunmaya çalışması şimşekleri üzerine çekmesi için yeterli olmuştur. Buna rağmen o fikirlerini savunmaya devam etmiştir. Gazetelerin bu konuyu sürekli gündemde tutmaları üzerine tartışmaktan kaçınan bir üslupla *Chicago Daily Tribune* gazetesine: “Eğer Hıristiyanlık tahrife uğramamış hakiki bir din ise kuvvet kazanacaktır. Aksi halde akıl dışı kalarak zayıflayacaktır. Müslümanlar şüphe ettikleri bir şey hakkında ‘en iyisini Allah bilir’ diye hakikata atıf yaparlar. Benim de fikrim bu merkezdedir” şeklinde demeç vermiştir.³³

³¹ BOA, *Hr.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

³² Muhammed Webb'in çok eşle evlilik meselesine dair düşünceleri için bk.: Alexander R. Webb, *Islam in America*, ss.42-46.

³³ *Chicago Daily Tribune*, “Mr. Webb Explains Himself”, 21 September 1893, s.2.

Bu ifadesi Muhammed Webb'in Amerika'nın sosyal durumu karşısında İslam adetlerinin göreceği tepkiler konusunda hazırlıklı olmadığını akla getiriyor. Daha doğrusu dinin farklı zaman ve mekândaki uygulamaları konusunda oluşan teamül veya kuralların Amerika'da uygulanmasında büyük problemler doğuracağını ilk etapta fark etmemiş gibi görünmektedir.

Muhammed Webb, Müslümanların kadınları aşağıladıkları ve ikinci sınıf insan muamelesi yaptıkları şeklindeki görüşleri de tekzip etmiş, İslam hukukunda kadının yerini, kadınların erkeklerle eşitliği konusunu Kur'ân'dan referanslar ve tarihteki uygulamalardan örnekler vererek savunmaya çalışmıştır.³⁴

Kadınların iş hayatında yer almasına hiç bir zaman karşı çıkmamıştır. Fakat onların iş hayatında ölçülü veya ikinci planda kalması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların iş gücünden yararlanılmasında, haklarını savunmasında aciz kalmaları veya sömürülmeleri şeklinde ortaya çıkan toplumsal zayıflığa karşı Doğu'nun İslam'la bütünleştirilmiş korumacı kural veya geleneklerinin benimsenmesini de çözüm olarak sunan Webb gözlemlerini şu şekilde dile getirir:

“... Aciz ve zayıf kadınların eşlerine yardım için çamaşır yıkaması bile bir Müslüman nazarında şüpheli bir durum olup hiçbir İslam cemaati buna cevaz göstermez. Doğu'da kadının ihtiyacını karşılamak erkeklerin vazifesi olup kızı veya eşine maiyetlerini karıştıran erkekler ayıplanır. Fabrika ve mağazalarımızı genç ve ihtiyar kadınlarla doldurmakla bir şey kazanmadığımızı düşünüyorum. Müslümanlarda ne rezalet, ne boşanma, ne de zevcelerine hıyanet eden kadınlar vardır. Kongredeki konuşmam esnasında salonda bağırان ve itiraz eden erkekler bunlara vakıf değillerdir...”³⁵

Çokeşlilik ve İslam'ın kadına bakışı konuları daha sonraları da Webb'e karşı yürütölen muhalefetin ana konusu olmuştur. Bu yüzden kendisi ileride bu konuda daha ayrıntılı bir kitap hazırlayacağını söylemek durumunda kalmıştır.

Bu tartışmaların günlük gazeteler seviyesinde de sürdürölmesi halk nazarında İslam'ın imajını sarsmaya yönelik bir faaliyet içerisinde olunduğu fikrini akla getirmektedir. Webb, Amerika'da poligamiyi savunan pek çok kişi olduğunu

³⁴ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahriratı.

³⁵ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahriratı; BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahriratı.

belirtmesine rağmen İslam'ı tebliğde başarılı olunmak isteniyorsa, bundan feragat edilmesi gerektiğine inandığını da ifade etmiştir.³⁶ İslam'ı Batı'ya sunarken ister istemez Doğu'daki İslam imajı ile bütünleşmiş bazı uygulamaları ve gelenekleri yumuşatmak durumunda kalmıştır. Hindistan'da verdiği demeçleriyle Amerika'daki ifadeleri arasında, özde değişmemekle beraber yumuşama olduğu görülmektedir.

Amerika'da İslam'ın algılanışı konusundaki başka bir problem de mühtedi erkeklere uygulanan geleneksel sünnet uygulaması yüzünden çıkmıştır. Webb, sünnetin farz olmadığını ve Batı memleketlerinde Müslüman olanlara uygulanmasına gerek olmadığını belirtmiştir.³⁷

III. WEBB'İN YAYIN SAHASINDAKİ ÇALIŞMALARI

Webb'in yaşadığı dönem olan Victorian kültüründe gazete ve yayıncılık işleri çok önemli bir yere sahipti. Dini ve ideolojik akımlar propagandalarını genellikle gazete ve diğer yayın organları aracılığıyla yapmaktaydı. Tüm dini akımlarının genellikle kendilerine ait bir gazetesi bulunmaktaydı. Amerikan Theosophical Society'den William Q. Judge'ın yayınladığı *The Path*³⁸, Amerikan Budist Hareketi tarafından 1888 yılında yayınlanmaya başlayan *Buddhist Ray*³⁹ önemli dini gazetelerdendi. Hatta

³⁶ BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

³⁷ BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

³⁸ William Q. Judge tarafından Nisan 1886'da aylık olarak yayınına başlanan *The Path* gazetesinde Teosofi topluluğunun fikir ve düşünceleri yansıtıldığı resmi yayın organıdır. Judge'ın ve beraberindeki arkadaşlarının gayretleri neticesinde gazete bir kaç yıl içerisinde Amerika'nın dört bir yanına ulaştırılmaya başlanmıştır. 1896 yılında Judge'ın ölümüne kadar aralıksız yayına devam edilen gazetede Judge başta olmak üzere Teosofi topluluğunun önde gelen isimleri makaleler yazmışlardır. Joy Mills, *One Hundred Years of Theosophy: A History of The Theosophical Society in America*, Wheaton, Ill.: Theosophical Publishing House, 1987, ss. 1-2, 8.

William Q. Judge'ın hayatı ve çalışmaları için bk.: <http://www.Theosophy-nw.org/Theosnw/Theos/wqj-selc.htm> (23/01/2010)

³⁹ *The Buddhist Ray* 1888-1894 yılları arasında Santa Cruz, California'da İngilizce olarak yayınlanan ilk Budist gazetesidir. İçerik olarak bazı esrarengiz ve doğaüstü konularla Budizm'in öğretilerinin harmanlandığı konulardan ibarettir. Tweed, *The American Encounter with Buddhism 1844-1912*, s.31, 40.

ateistler ve Free Thought mensuplarının yayınladıkları resmi gazeteleri dahi bulunmaktaydı.⁴⁰

Webb gazetecilik alanında hünerli ve profesyonel bir kimse olduğundan üstlendiği misyonunda yayıncılığa ayrı bir önem vermekteydi. Bu yüzden kendisi Manhattan’da açtığı okuma odası, kütüphane ve kurulan ders halkalarının yanında çeşitli gazetelerde yayınlanmak üzere İslam hakkında ve güncel meselelerle alakalı pek çok makale, kitap yazmış ve verdiği konferanslarını da kitap olarak yayınlattır.

Muhammed Webb, yayınladığı *The Moslem World* ve *The Voice of Islam* gazetelerinde Liverpool’da İslamî tebliğ faaliyetlerinde bulunan William Abdullah Quilliam’ın yayınladığı *Crescent* ve *Islamic World* dergilerini örnek almıştır.⁴¹

A. Kitapları

1. Islam in America

New York’a geldikten sonra İslamî faaliyetleri için bir ofis açan Webb, hiç vakit kaybetmeden The Oriental Publishing Company ile ortak olarak yayınlarına başladı.⁴²

⁴⁰ Freethought mensuplarının o dönemdeki en önemli yayınları Truth Seeker dergisidir. DeRobigne Mortimer Bennet tarafından 1872 yılında yayınına başlanan dergi 1909’a kadar Bennet’in gözetiminde, onun ölümünden sonra 1937’ye kadar George McDonald, onun da ölümüyle 1964 yılına kadar Charles Lee Smith tarafından yayınlanmaya aralıksız devam edilmiştir. İnsanlar üzerinde etkili olunduğu zamanlarda bile derginin tirajı 6000’i geçmemiştir. 1981 yılında derginin tirajı 300’e kadar düşmüştür. Dergi zaman içerisinde Freethought, Iron Clad Age, Boston Investigator, Freethinkers Magazine ve Freethought Magazine gibi isimlerle yayınlanmıştır. Ateist ve Freethought mensupları hakkında geniş bilgi için bk.: Martin E. Marty, *The Infidel: Freethought and American Religion*, Cleveland: Meridian, 1961, s.75.

1873 yılından bu yana aynı çizgide devam eden Truth Seeker hala yayınlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: <http://www.truthseeker.com> (25/04/2010).

⁴¹ The Crescent, 1893-1908 yılları arasında haftalık, The Islamic World gazetesi de aylık yayınlanmaktaydı. Abdullah Quilliam’ın baş yazar olduğu gazete İngiltere’de yayınlanan ilk İngiliz Müslüman gazetesidir. Quilliam bu gazete aracılığıyla İslam’ın ve müslümanların İngiltere’de var olduklarının anlaşılmasına öncülük etmiştir. http://www.mcb.org.uk/features/features.php?ann_id=139 (06/03/2011).

⁴² The Oriental Publishing Company 1122 Broadway, New York City adresindeydi. Hacı Abdullah Arab, Webb’in göreve başlaması için kendi yayınevi firmasına göndermesi gereken 2000 dolarlık ilk

Webb, *Islam in America* (Amerika’da İslam) kitabını Nisan 1893’te New York’ta yayınladı. Kitapta ağırlıklı olarak Hindistan’da verdiği konferanslarından oluşan *The Three Lectures*’den alıntılara yer verilmektedir.⁴³

Webb, *The Moslem World* gazetesinde yayınladığı *Islam in America* kitabının mükemmelliğini şu sözlerle duyurmaktaydı: “Bu çalışma, alanında İngilizce olarak kaleme alınan ilk eserdir. Yaklaşık üçyüz milyon insanın hayatına rehberlik yapan, bu dine önyargısız olarak yaklaşan ve hakikati bulma gayretinde olan açık yürekli herkesin elinde bulunması gerekli bir eserdir.”⁴⁴

Osmanlı Devleti’nin New York konsolosuna göre; *Islam in America* kitabında Muhammed Webb, İslam’ın hükümlerindeki ulviyet ve meziyetleri ılımlı bir şekilde ve mahirane bir lisan kullanarak anlatmıştır.⁴⁵

Sekiz bölüm ve 71 sayfadan oluşan *Islam in America*, Webb’in düşüncelerini mükemmel biçimde özetleyerek aktardığı çalışması olarak değerlendirilebilir. Webb, kitabın telif sebebini giriş bölümünde kısaca izah etme gereği duymuştur. Kaleme aldığı bu risalede amacının; ne herhangi bir inancı değiştirmek, ne de Amerikalı’ları ihtidaya yönlendirmek olduğunu ifade etmiştir. Amacının, İngilizce konuşan Hristiyanların gerek kendi mezheplerini ve gerekse diğer dinleri olgun bir tarafsızlık ve itidalli bir sükûnetle araştırma, inceleme ve anlamaya teşvik etmekten ibaret olduğunu, insanları İslam’a tarafsız ve taassupsuz bir şekilde bakmaya yardımcı olursa sarf ettiği mesainin mükâfatını görmüş olacağını belirtmiştir. Muhammed Webb, Amerika’da Hz. Peygamber (a.s.)’in hayatını anlatan ve İslamî konularda doğru bilgi verecek İngilizce hiçbir kitabın mevcut olmadığından Amerikan halkının İslam dini hakkında çok fazla

taksidi geciktirmesinden dolayı Webb hizmetlerinde bu adresi kullanmak zorunda kaldı. 1 Nisan 1893 yılında işletilmeye başlandı. Alexander R. Webb, “To My Oriental Brothers”, *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, s.4.

⁴³ Kitabı inceledikten sonra onunla alakalı olarak İstanbul’a bilgi veren Osmanlı elçiliğindeki yetkilileri kitabın yedi bölümden oluştuğunu yazmışlardır. BOA, *Hr.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

⁴⁴ *The Moslem World*, October 1893, s.17.

⁴⁵ BOA, *Hr.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

bilgiye sahip olmadıklarını ve bu bilgisizliğin de bazı kesimler tarafından İslam'ın aleyhine propaganda olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu açığın giderilmesi için kitapta Hz. Peygamber (a.s.)'in şahsiyetini, ahlakını, gönderiliş gayesini ve İslam'ın esaslarını özet olarak vermektedir.

Kitabın her bölümünde İslam'la alakalı ayrı bir konu ele alınmış ve konuyla alakalı bir ayet zikredilerek giriş yapılmıştır. Birinci bölümde “Why I Became a Muslim” başlığı altında Muhammed Webb, kısaca dini hayatından detaylar zikrederek neden Müslüman olduğunu açığa kavuşturmaktadır. Presbiteryen kilisesine mensub bir aileden olması sebebiyle kilisenin Pazar Okulu'ndaki derslerine devam ederek başladığı dini hayatına, gençliğinde Materyalizmin öğretilerini daha sonra Budizm, Teosofi ve çeşitli dinlerin felsefelerini derinlemesine inceleyip bir kısmını da benimsediğini fakat hayatın amacı, ölüm ve sonrası gibi ciddi sorulara bu dinlerin cevaplarının yetersiz kaldığını ifade etmektedir. İslam'da bu soruların cevaplarının net olarak izah edildiği gibi ahirette ebedî saadete vasıl olabilmenin yolunu İslam'ın öğretilerinde bulduğunu ve kalben mutmain olarak İslam'ı kabul ettiğini vurgular.

İkinci bölümde “An Outline of The Islamic Faith” başlığıyla Müslümanların neye inandıklarından bile habersiz olan Hristiyanlara İslam'daki iman esasları hakkında kısaca bilgiler verilerek giriş yapılmıştır. Webb, Washington Irving ve Amerika'da tanınmış bazı yazarların Hz. Peygamber (a.s.) hakkında verdikleri yalan yanlış bilgilerden de alıntılar yaparak; onların yanlışlıklarına cevap niteliğinde Hz. Peygamber'in hayatı, karakteri ve Hz. İsa hakkında Kur'an'ın neler söylediğini anlatmıştır.

Üçüncü bölüm “The Five Pillars of Islam” başlığıyla Hristiyanların Allah inancında ne gibi yanlış yollara saptıklarını izahtan sonra İslam'ın temel esaslarından birisi olarak kabul edilen Allah inancı ve tevhid kavramının Müslümanlarca nasıl anlaşıldığına dair İmam Gazali'den de alıntılar yaparak açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber (a.s.)'in getirdiği inanç sisteminin diğer Peygamberlerin getirdiği mesajlarla aynı olduğunu ve İslam'ın beş şartını abdest ve temizlik dâhil olmak üzere detaylı bir şekilde anlatmıştır.

İbadetlerden özellikle namaz hakkında bilgi veren Webb, günde beş vakit namaz ve abdest alma konusunun Amerikalı'lara biraz ağır gelebileceğine dikkati çekmiş, bunu da o yıllarda sık yaşanan ve dünyayı etkileyen kolera salgınıyla ilişkilendirerek, bu vesileyle yapılan temizliğin diğer zamanlarda da yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Dördüncü bölüm "İslam and Its Philosophic Aspect";'tir. Bu bölümde şu an yürürlükte olan Hıristiyanlık inancının öğretilerinin aslında Hz. İsa'dan üçyüz sene sonra yapıldığına vurgu yapıldıktan sonra sadece materyalist pencereden bakılarak meselelere çözüm getirebilmenin mümkün olmadığına vurgu yapılmaktadır. Hayatın amacı ölümden sonrasının ne olacağı gibi kritik sorular karşısında materyalizmin ve bilimin yetersiz kalmasına rağmen İslam'ın dünya ve ahiret hayatı, ruhun hakikati gibi sorulara hikmetli ve net cevaplar verdiğini misallerle ortaya koymaktadır.

Beşinci bölüm "Poligamy and Purdah" Batı'da çökeşlilik ve peçenin tamamıyla yanlış anlaşıldığına vurgu yapılarak aslında Hindistan ve Doğu ülkelerinde poligaminin Hz. Peygamber (a.s.)'den öncede var olduğu çeşitli örneklerle açıklandığı bölümdür. Ayrıca bu uygulamanın İslam'ın temel esasları arasında yer almamakla birlikte Doğu ülkelerinde de birden fazla evlilik yapanların sayılarının da çok az olduğunu Webb kendi gözlemlerine göre değerlendirmektedir. İslam'daki evlilik müessesesi sayesinde kadına gereken değer verilmekte Batı'da yaşanan ahlakî problemlerin hiçbirisinin Doğu'da yaşanmadığı vurgulanmaktadır.

Peçe kullanımının da İslam kaynaklı olmadığı İslam gelmezden önce de var olduğu dikkat çekilerek aslen Doğu ülkeleri ve Hindistan geleneklerinden İslam'a girdiği belirtilir. İslam'ın kadına bakışı Batı'da yanlış değerlendirilse bile Hz. Peygamber (a.s.)'in gelişiyle kadınların toplumda gerçek statülerine kavuştuğuna Kur'an'dan ayetlerle açıklık getirilmektedir.

Altıncı bölüm olan "Popular Errors Refuted"da Batı'da sürekli gündemde tutulmaya çalışılan İslam'ın kılıç dini olduğu, kölelik ve cariyelik sınıflarının bulunduğu meseleleri ele alınmaktadır. Hıristiyanlık tarihinde yaşanan kanlı engizisyon mahkemeleri ve Haçlı seferleri hadiseleri gündeme getirilerek ayrıca Batılı yazarların kitaplarından örnekler sunularak İslam'ın barış dini olduğu anlatılmaktadır.

Kölelik ve cariyelik müessesesinin Kur'an'ın önerdiği yol olmadığına vurgu yapılmaktadır. Batı'nın anlayışının aksine Müslüman; Allah'ın emirlerine boyun eğmiş ibadetlerine sürekli devam eden, Allah'ın haram kıldığı başta içki olmak üzere kötülüklerden ve şiddetten uzak duran kimseler olarak tanımlanmaktadır.

Yedinci bölüm “The Muslim Wars Defensive” diğer bölümlere göre daha uzundur. Hz. Peygamber'in hayatına özellikle Medine'ye hicretinden sonra Mekkeli müşriklerle yaptığı savaşların mahiyetine dair bilgiler verildikten sonra aslında İslam'daki savaşların müdafa amaçlı olduğu vurgulanmaktadır. Hristiyanlığın daha kanlı bir tarihe sahip olduğu halde İslam'ın savaş dini olduğunu düşünen Batılılar için daha önceki bölümlerde olduğu gibi burada da kendi yazarlarının kaleme aldıkları eserlerden alıntılar yapılarak Hz. Peygamber (a.s.)'in hiç bir zaman savaştan ve kan dökmekten yana bir şahsiyet olmadığına dikkat çekilmektedir.

Sekizinci bölüm “The American Islamic Propaganda”; Amerika'da İslam'ın yayılması için gereken altyapı çalışmaları ve bunların nasıl yapılması gerektiğinden bahsetmektedir.⁴⁶

2. The Three Lectures

The Three Lectures, Webb'in Hindistan'da resmi olarak verdiği konferanslardan sadece Bombay, Hyderabad ve Madras'tekileri kapsamaktadır. Bu konferanslar genellikle Amerika'da kurulacak olan American Islamic Propaganda hareketinin mahiyeti ve amacıyla alakalıdır. Hasan Ali tarafından önsöz yazılıp, Webb'in İslam'ı nasıl kabul ettiğine dair bilgiler verilerek yayınlanmıştır. *The Three Lectures*, Hindistan'da yayınlanmasına rağmen Amerika'da Webb'in “The Moslem World” ve *The Voice of Islam* gazetelerinde American Islamic Propaganda hareketine destek olması için reklamı yapılmaktaydı.

Webb, Hindistan gezisi esnasında verdiği konferansların metnlerinin tamamını kendi el yazısıyla yazmış ve yayınlanmasına da mücadele etmiştir. Mesela Calcutta'da Mohammedan Observer gazetesinin editörü Moulvi Mohamed Bodi-ul-Alm, Webb'in

⁴⁶ İslam in America kitabı hakkında detaylı bilgi için bk.: BOA, *Hr.Sys.*, 62/9, 20 Mayıs 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

Calcutta'da verdiği konferansın kopyasını alıp gazetesinde yayınlamak için Webb'le görüştüğünü ifade eder.⁴⁷ Bombay'da da *The Bombay Gazette* ve *The Times of India* konferans metnini gözden geçirip tashihini yaptıktan sonra ertesi günü gazetelerinde yayınlamışlardır.⁴⁸ Hasan Ali, Webb'in Haydarabad'daki konferanslarını yeniden gözden geçirdikten sonra Secunderabad'da yayınlattır.⁴⁹ Ayrıca Haydarabad'ın hakimi parasını kendisi karşılayarak konferanslardan 125 kopya yaptırarak Webb'e takdim eder. Webb de onları daha sonra postayla Amerika'ya göndermiştir.⁵⁰

3. A Guide to Namaz

A Guide to Namaz: A Detailed Exposition of The Moslem Order of Ablutions and Prayer with a Review of The Five Pillars of Practice (Namaz Rehberi); 1893 yılında kaleme alınmış 27 sayfalık ilmiyal tarzında el kitabıdır. Müslümanlarla ve İslamî yaşantıyla Hindistan'da tanışan Webb, Urduca olan 'namaz' kelimesini Arapça olduğunu düşünerek kitapta 'salat' yerine 'namaz' sözcüğünü kullanmıştır.⁵¹

Webb, böyle bir çalışmayı neden yaptığını kitabının önsözünde şu cümlelerle dile getirmektedir:

"Beşyüz bin kilise içerisinde bir tanesinin bile İslam dininin ne olduğu veya Müslümanların nerede, ne zaman ve nasıl ibadet ettikleri, ibadetin ne manaya geldiği, günlük hayatlarında hangi ibadetleri yaptıkları veya İslam'a göre hayatlarını nasıl planladıklarına dair hiçbir bilgilerinin olmadığını söylesem meseleyi abartmış sayılmam. Bu kitabı hazırlamamın iki gayesi vardır. Birincisi; Amerikalı ve İngilizce konuşan İslam'la yeni tanışan müslümanlara, İslam'a ve ibadetlere dair eksiksiz ve açıklayıcı rehber bir kitap sunmaktır. İkincisi de İslam'ın temelini oluşturan bu esasları doğru, adil ve dikkatli kimseler için rehberlik yaparak daha üstün bilgilere ulaşmalarını sağlamaktır."⁵²

⁴⁷ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 19 October 1892.

⁴⁸ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 14 November 1892. Muhammed Webb'in konuşmasının tamamı *The Times of India* gazetesinde yayınlanmıştır. *The Times of India*, "İslam," 14 November 1892, s.9.

⁴⁹ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 26 November 1892.

⁵⁰ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 3 December 1892.

⁵¹ Alexander R. Webb, *A Guide to Namaz*, s.14.

⁵² Alexander R. Webb, *A Guide to Namaz*, s.3, 6.

A Guide to Namaz'da öncelikle o dönemde 'müslümanlar' için kullanılan 'Mohammedan, Mohammedans, Moslem, Mussulman ve Mussulmans' gibi kelimelerin İslamî terminolojide aynı anlamı taşıdıkları ifade edilerek İslam ve Müslüman kelimelerinin anlamlarına açıklık getirilmektedir.

İlmihal tarzında hazırlanan kitapçık; İngilizce konuşan ve yeni Müslüman olan Amerikalı'lara itikad ve amel mevzularında rehberlik yapabilecek kapasitededir. Müslüman kime denir? Nasıl Müslüman olunur? Müslümanlara farz olan ibadetler nelerdir? Allah'a karşı sorumlulukları nelerdir? gibi İslam ve imana dair verilen bilgiler ışığında kaleme alınan eser Webb'in sünnî İslam'ı benimsediğini açıkça göstermektedir.

Kitapta temizlik, abdest, ezan, İslam ve imanın şartları, Cuma hutbesiyle alakalı konular her kesimden insanın anlayabileceği bir dil kullanılarak anlatılmaktadır. Namaz vakitleri, beş vakit namazın kaç rekât olduğu, namazın nasıl kılınacağı ve neler okunacağı ise okuyucuların daha kolay anlayabilmesi için resimlerle tarif edilmektedir.

4. A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid II

Çeşitli kaynaklardan derlenerek hazırlanan *II. Abdülhamid'in Hükümdarlığı Döneminde Türkiye Hakkında Bazı Hakikatler* isimli bu kitap 67 sayfadan ibarettir. Kitabın içeriği American Islamic Propaganda hareketinin hedefleriyle doğrudan alakalı olmadığından kitabın yazarı olarak American Observer (Amerikalı bir Gözlemci) ismi kullanılmıştır. Osmanlı elçiliği de Webb'in isminin gizli kalmasına özen göstermiştir.

Nisan ve Mayıs 1895 tarihli *The Moslem World and Voice of Islam*'daki habere göre kitabın yayınlanma tarihi 1895'in ilk aylarıdır. Yazar; 'Sultan II. Abdülhamid döneminde Türkiye'nin kalkınmasına yönelik yapılan hizmetlerin bir kısmından bahsetmeyi amaçladığını ve yaşadıkları yüzyılda İngilizce okuyanlar için Türklerin meseleleri üzerine yapılan en önemli ve ilginç çalışma' olduğunu kitabın giriş cümlelerinde ifade etmektedir.⁵³

⁵³ Kitabın reklamıyla alakalı olarak bk.: *The Moslem World and The Voice of Islam*, April, May 1895, s.2.

A Few Facts about Turkey'de II. Abdülhamid döneminde başlatılan demiryolu yapımı, limanları genişletme çalışmaları, endüstri ve imalata ağırlık verilmesi gibi teknolojik gelişmelere değinilmektedir. Osmanlı topraklarının dört bir yanında başlatılan ve tamamlanan demiryollarının toplam kaç kilometre olduğu tablo halinde okuyucuya sunulmaktadır.⁵⁴ Ticaret Odalarının kurulması, tarım ve ormancılık, nehir ve su yollarını ıslah çalışmaları, eğitim alanında reformlar ve halka yönelik yapılan parklar, hayvanat ve botanik bahçeleri gibi hizmetlerden bahsedilmektedir.⁵⁵

Webb, kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin güçlü ve sağlam bir ekonomik yapıya sahip olduğu izlenimini uyandırmak için İstanbul'u dünyanın önde gelen ticaret merkezlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Ona göre İstanbul sadece Osmanlı Devleti'nin başkenti olmakla kalmamış; tarım, sanayi, ticaret ve Anadolu'daki fabrikaların ajanslarının da bulunduğu metropol haline gelmiştir. Webb, bu iddialarına delil olarak 7 Nisan 1894 tarihli İstanbul Ticaret Odasının yayınladığı resmi gazetenin raporları göstermektedir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren toprakta tımar sisteminin çözülmesi, vergi gelirleri toplamında iltizam usulünün gitgide daha çok kullanılması, varlıklı yerel ayanların türeyişi ile ekonomik fazlanın denetiminin adem-i merkeziyetleşmesi devletin iktisadi bunalımını başlatan unsurlardandı. Bunların meydana gelmesinde de iç ve dış etmenler önemli olup, ticaret yollarının değişmesi, vergiden alınan kârların düşmesi başta gelmektedir. Nüfus artışı ve Avrupa'nın askeri alanda elde ettiği gelişimin etkileri de tüm sistemi saran bu bunalımın şiddetlenmesine yol açmıştı. Osmanlı Devletinin gelirlerine bakıldığında iltizam esasına dayalı eyaletlerden gelen gelirler, cizye, hayvan vergisi ve savaş sırasında konulan olağan dışı vergiler olup, ayrıca zanaatkarlar ve tüccarlarla ilgili düzenlemelerden oluşan Pazar ve gümrük vergilerinden oluşmaktaydı.

⁵⁴ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid*, New York: J.J. Little & Co., Astor Place, 1895, s.7.

⁵⁵ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.7-9.

⁵⁶ İstanbul Ticaret Odasının resmi gazetesinin yayınladığı rapor ve makalenin tam metni için bk.: An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.14-16.

A Few facts about Turkey'de Osmanlı'nın ekonomisi ve dış borçlar meselesine genişçe yer verilmektedir. II. Abdülhamid'in ülkeyi iflasın eşiğinden kurtarmak için ekonomik alanda yaptığı reformlar ve öncesindeki dış borçlanmalar konusu şöyle ele alınmaktadır: Batının gerçekleştirdiği sanayi devriminin dışında kalan Osmanlı Devleti, zamanla bir çok alanda yarı-sömürge durumuna düşmüştür. 1852 yılında da ilk kez dış borç antlaşması yapıldı. Kırım Savaşı'ndan sonra da, 1854'ten başlayarak tahvil karşılığı borçlanmalar sürekli bir yükselme gösterdi. Osmanlı ekonomisinin yapısı ve kötü yönetilen hazine, bu yükselmenin ardında yatan nedenler arasındaydı. Devlet bu dönemde mali bakımdan tamamen bir çıkmaza girmişti. Osmanlı Maliye Nezareti, 6 Ekim 1875'te bir ilan yayınlanıp bütçe açığının 5.000.000 lirayı ve hükümetin 5 yıl süreyle bu borç faizlerini ödemeyi durdurduğunu açıkladı. Borçların bir bankalar kuruluna devredileceğinin açıklanması ise Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin ayak sesleri olurken, Devletin siyasi gücünün ve prestijinin zayıflamasının göstergesiydi.

Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanma teşebbüsü gibi, ilk iç borçlanma teşebbüsü de XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı maliyesinin savaş ve maaşlar için XVII. yüzyılda giriştiği iç borçlanma yarım kalmış, yine aynı amaçla 1683'ten sonra ülke çapında 327 milyon 500 bin akçelik bir iç borçlanma (imdad-ı seferiye) teşebbüsüne girişilmiştir. 1775'te gelir kaynakları arayışları içinde esham uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama bir iç borçlanma olup, belirli bir marjın üzerindeki mukataa gelirleri halka satılmaya başlandı. Eshamın kişiler arasında devri serbest olup, vergiye tabii idi. Ancak devletin ödediği esham faizleri, gelirleri aştığından dolayı sağlıklı bir gelir kaynağı olmaktan çıkmıştı. 1855'lere gelindiğinde bütçe açığını kapamak üzerine düşünülen bu iç borçlanma, "Esham-ı Cedide" adlı % 6 ve % 2 itfa bedeli olan tahviller, "Tahvilat-ı Mümtaze" adlı 10 yıl vadeli, % 6 faizli hazine bonoları ve özellikle % 6 faizli ve değişik vadeli "sergi" adlı tahviller çıkarıldı. Abdülmecit, alacaklıların endişeleri üzerine Hazine-i Hassa gelirlerini azaltıp, bir komisyon kurulması için kanun çıkarmıştır. Böylece "Muvazene Defteri Nizamnâmesi" ile devlet bütçesinin nasıl hazırlanacağı, uygulaması ve denetlemesi hususları bir hükme bağlanmış oldu.

Yüksek faizler ödenmesi koşuluyla alınan dış borçlar, ekonominin üzerindeki baskının artmasına sebep oluyordu. Dış borçların ana parası ve faiz ödemeleriyle

ekonomi güçsüzleştikçe, devlet yeni borçlanmalara gidiyordu. Dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynaklar, verimli alanlara yatırılmadığından, ekonomik durum gün geçtikçe kötüleşiyordu. Ekonominin ve borçlanmanın koşulları o derece kötüleşmişti ki, Osmanlı Devleti kimi zaman kâğıt üzerinde borçlandıkları paranın ancak yarısını alabiliyordu.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısında Kapitalist Batı ülkeleri ile arka arkaya serbest ticaret antlaşmaları imzalayarak kendi piyasasını bir nevi açık pazar haline getirdi. Bunun sonucu olarak; dış ticaret bilançosu giderek büyüyen açıklar vermeye başladı. Bu ticaret açıklarına devlet bütçesi açıkları da eklenince gelir-gider dengesizliği büyüdü. Açıklarını başka türlü finanse edemeyen Osmanlı Devleti istemeyerek borçlanmaya başladı. İlk dış borçlanma Kırım Savaşından hemen sonra gerçekleşti. O dönemde Osmanlı Devleti, İngiltere Hükümetinden 2.5 milyon altın lira aldı ve 3.3 milyon altın lira borçlandı. Bu borca Mısır vergisi karşılık gösterildi. Bu ilk borçlanmayı ertesi yıl yeni borçlanmalar takip etti.

Sultan II. Abdülhamid'in mali reformlarının ve Düyûn-ı Umûmiyye komisyonunun çabalarının sonucu olarak toplam devlet gelirleri tahsilatında büyük artış sağlanmasına rağmen Sultan Abdülmecit'in açtığı ve Sultan Abdülaziz'in genişlettiği borç yolunda II. Abdülhamid'in de yürüdüğü görülmektedir. Ancak bu borçlanmalar mütevazı olup, israfçı bir zihniyetle yapılmadı. Bunlardan bir kısmı dalgalı borç tasfiyesine, diğer bir kısmı da bütçe açığının kapatılmasına, askeri ihtiyaçlara ve demiryolu yapımına tahsis edildi. Borçlanmanın çoğunu Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi garantisinde yapılması, diğerlerinin de güvenilir kaynaklara karşılık gösterilmesi ve II. Abdülhamid'in faizleri zamanında ödemesi, devletin mali itibarını yükseltti.⁵⁷

A Few Facts about Turkey'de devletin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara rağmen Osmanlı donanmasını yeniden organize eden II. Abdülhamid'e 'basiretli ve güçlü Sultan' sıfatları kullanılarak teşekkür edilmektedir. Osmanlı Devleti sularında bekleyen düşman gemilerine karşı Türk donanmasının mükemmel şekilde organize

⁵⁷ Geniş bilgi için bk.: An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, ss.20-35.

olduğu ve herhangi bir emir geldiği takdirde saldırıya hazır pek çok gemi ve teknenin bulunduğu zikredilmektedir.⁵⁸

II. Abdülhamid döneminde her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da büyük hamleler gerçekleştirildiği detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu dönem şu şekilde özetlenecek olursa; eğitim-öğretimle alakalı projelerin uygulamaya konulması, bunların teşvik edilerek yaygınlaştırması, merkezde ve taşrada mektep binası yapma, öğretmen yetiştirme, yeni yüksekokullar ve Darû'l Fünun açma devri olarak nitelendirilebilir. II. Abdülhamid öteden beri faaliyetlerde bulunan medreselerin yanısıra Avrupa tipi yükseköğretim okulları da açmıştır. Bu silsileden olarak Mülkiye, Tıbbiye, Maliye, Hukuk, Ticaret, Mühendislik, Baytar mektepleri sayılabilir. Bu konuda Avrupa'ya kapalı kalınmamış ve modern eğitim-öğretim temelleri de yine bu dönemde atılmıştır.

II. Abdülhamid 1876 yılından itibaren yüzlerce Rüşdiye, idadi, ibtidaiye (yeni usûl ilkokul) açtırmış, 1 tane olan Darû'l Muallimun (Öğretmen Okulu) 32'ye yükseltmiştir. Bunun dışında 10 bin kadar olan eski usûl sıbyan mektepleri ıslah edilerek yeni usûle çevrilmiştir. Bu devrin okullarına bakıldığında en fazla gelişme ilk ve ortaöğretimde olmuştur. Kanuni tedbirlerle ilköğretim mecburiyeti konulması, sıbyan okullarına yeni usul öğretiminin sokulması ve Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi gibi ıslah hareketlerine gidilmiştir.

II. Abdülhamid devrinin başlıca okulları şunlardır: İ'dadiler; 1873 yılında memur ve yeni okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulan okullardır. İlk açılan i'dadi 1873 yılında "Mülkî İ'dadi" adıyla Dar'ül Ma'ârif'tir. 1873 tarihinden itibaren Devletin dahilinde açılan bu i'dadilerin ders programları ise şöyledir; Kavaid-i Osmanîye, Arabi, Farsî, Kıraat ve Kitabet-i Türki, Tarihi Umûmiye-i Osmanîye, Jimnastik (bazı yerlerde), Hendese, Müsellesat, Resim ve tarama, yabancı dil olarak da Fransızca, Almanca, İngilizce okutulmaktadır.

1887 yılında toplanan Ma'ârif komisyonu i'dadilerin o zamana kadar açılmış olanların muhafazası, fakat bundan sonra açılacak olanların durdurulması yolunda bir karar almıştır. Komisyon üç yıl olan İ'dadi tahsilini dört yıla çıkartmıştır. İ'dadi okulları

⁵⁸ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.40.

açılmaya başladığından sekiz veya dokuz yıl sonra bütçe yetersizliğinden dolayı leyli ve nehari (gece ve gündüzlü) İ'dadiler açılmaya başlanmıştır. Bunlar paralı ve parasız olabilmektedir. 1887 yılındaki komisyon kararıyla taşrada 3 yıllık rüşdiyeler ile dört yıllık İ'dadiler birleştirilerek 7 yıllık Leyli ve beş yıllık Nehari İ'dadilere dönüştürülmüştür. 1869 tarihli Ma'ârif Nizamnâmesinde, İ'dadilerin ders programları içerisinde İlmi Mevalit, Mantık, İlm-i Servet, Hikmet-i tabiiyye ve kimya dersleri çıkarılarak Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik, ve müsellesat dersleri konulmuştur.

Sultaniler; Galatasaray'da kurulan ilk liseye verilmiş olan Mekteb-i Sultani daha sonra orta öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere vilayet merkezlerinde açılması düşünülen okullara denildi. 1874'de Galatasaray mekteb-i sultanîsi bunlardan en önemlisidir. Ayrıca Sultani mektebine ek olarak Daru'lfünûn Sultanî açıldı. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelen okulun müdürlüğüne Sava Paşa getirildi. Bu okula sadece Galatasaray mekteb-i sultanîsinden mezun olanlar alınabilecek, bu seviyede eğitim için henüz yeterince Türkçe eser hazırlanmamış olduğundan, bazı dersler Fransızca olacak ve Fransa'dan getirilecek profesörlerle öğretim kadrosu tamamlanacaktı. Fakat bu okul uzun süre öğrenime devam edemedi ve 1882'de kapandı.

Mülkiye Mektepleri; yönetim mekanizmalarını işletecek bilgi ve beceriye sahip kişiler yetiştirmek için oluşturulmuştu. Yüksek Askeri okullar, II. Abdülhamid devrinde yeni askeri okullar açılmamış, ancak bir takım değişiklikler yapılmak istenmiştir.

Aşiret Mektepleri; II. Abdülhamid devrinin orijinal okullarından biridir. 21 Eylül 1892'de Arap aşiret çocukları için İstanbul'da kurulmuştur. Daha sonra Arnavut ve Kürt aşiret çocuklarının da alınmaya başlandığı bu mektepler padişahın himayesinde hizmet vermişlerdir. Aşiretlerin yoğun ve hakim olduğu bölgeleri muhafaza etmek, bölgedeki reislerin ve ağaların çocuklarını, Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak amacıyla açılmıştır. Aşiret mekteplerine ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbekir, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs, Bingazi ile Zur sancaklarından, ayrıca Arnavut bölgesinden kabiliyetli ve muteber ailelerin 12 ile 16 yaş arasındaki çocukları alınmıştır. İki yıldan beş yıla çıkarılan bu mekteplerde Kuran-ı

Kerim, fıkıh, ilmihal gibi din bilgileri yanında, zamanın fen bilimleri, Fransızca, Türkçe, coğrafya, tarih, edebiyat ve askerî dersler okutulmaktaydı. Aşiret mektebinden mezun olan çocuklar, Harbiye ve Mülkiye mekteplerine gönderilmekteydiler.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti bünyesinde ilk kez eğitim-öğretim hayatına geçen okullar arasında şunlar zikredilebilir: Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne (Hukuk), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Tıp), Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne (Siyasal Bilgiler), Mekteb-i Şâhâne Hendese-i Mülkiye (Teknik Üniversite), Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi, Orman ve Madenler Mektebi ve 1878’de öğretmen yetiştirmek amacıyla Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde kurulan Darü’l-Muallimin’dir

A facts of Turkey’de eğitim ve öğretim alanında II. Abdülhamid’in yaptığı hizmetler ve getirdiği yeniliklere de bazı misaller verilmektedir. Buna göre padişahın kurduğu ve masraflarını da kendisinin karşıladığı İstanbul’daki Mektebe-i Mülkiye Şahane’de İslam Hukuku, Ticaret Hukuku, Medeni Hukuk, Genel Tarih, Fransızca, Kimya, Coğrafya, Ekonomi gibi pek çok temel ilimler tahsil edilebilmekteydi. Okuldan başarıyla mezun olan öğrenciler Kaymakam veya ona müadil olan herhangi bir makamda görev alabiliyorlardı.

1880 yılında II. Abdülhamid tarafından İstanbul’da kızlara yönelik uluslararası platformda lise denginde olan bir okul açılmıştır. Okulda Türkçe, Ermenice, Yunanca dillerinin yanısıra seçmeli olarak da Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça; ayrıca coğrafya, doğa tarihi, piano, müzik, iğneşi (nakış) dersleri verilmekteydi.⁵⁹

Eğitim-öğretimle alakalı olarak son olarak gayri müslimlerin okullarından bahsedildiği *A Few Facts of Turkey*’de özellikle Ermenilerin açtığı okullardan ve eğitim alanında ne kadar geniş imkanları bulunduklarına vurgu yapılmaktadır. Konuya istinaden anlatılanlar kısaca özetlenecek olursa; Ermeniler, İstanbul’daki cemaat okullarının modernizasyonu konusunda ilk ciddi girişimlerini 1840’lı yıllarda Paris’te öğrenim görmüş olan genç Ermeni aydınları vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Özellikle 1860 sonrasında Ermeni eğitiminin İstanbul dışında da hızlı bir yayılma sürecine girmesinde taşra kökenli milliyetçi popülist akımların etkisi çoktur. Mesela İstanbul’da

⁵⁹ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.46.

varolan kültür cemiyetleri (Andznever kültür cemiyeti gibi) vilayetlerden mevsimlik işçi olarak gelen Ermeni köylülerine okur yazarlık kursları açtılar. Türkçe veya Kürtçe'den başka dil bilmeyenlere de Ermenice öğretmeye başladılar. 1879'da kız eğitimi geliştirmek üzere "Ermeni Kadınlar Birliği" (Askanever Hayuhiats Enkerutiun) oluşturuldu. Kurulan çok sayıdaki kültür cemiyeti arasındaki koordinasyonsuzluğu aşmak için 1880'de taşra ve İstanbul'da bulunan kültür cemiyetleri birleşerek "Ermeni Okullar Birliği" (Miatsial Enkerutiun Hayots) kuruldu. Bu kuruluşun amacı Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermeni okulları arasında uyumlu bir eğitim düzeni sağlamaktı.

Osmanlı topraklarındaki Ermeni okullarının bir kısmı ayrılıkçı, Rus yanlısı politika çizerek toplumda fitne çıkmasına zemin hazırlarken diğer kısmı da siyasal faaliyetlere girmeksizin hatta Osmanlı idaresiyle uyumlu ilişkileri olan okullardı. Buna en güzel örnek Erzurum'da bulunan Sansaryan Yatılı Lisesi idi. Mıgırdıç Sanasaryan malî destek vererek 1881'de bu okulun kurulmasını sağlamıştı. Bu lise aynı zamanda bir öğretmen okulu işlevini de görmekte olup buradan mezun olanlar Erzurum ve çevresindeki Ermeni okullarında öğretmenlik yapıyorlardı. Sansaryan Lisesi öğrencilerinin büyük bir kısmı fakir ailelerden geliyor ve bursla okuyorlardı. Sansaryan Yatılı Lisesi'ne bağlı bir de Sansaryan Sanayi Mektebi vardı. Sansaryan Lisesi öğretim kadrosunun büyük bir kısmı Almanya'da eğitim görüyorlardı.

II. Abdülhamid gayri Müslimlerin okulları üzerinde idari denetim kurulmasının her geçen gün daha da zorlaştığını farkettiğinden; gayri Müslim okul programlarının Osmanlı Devleti'nin siyasetiyle uyumlu olmasını sağlamak için çalışmalarda bulunmuştur. Birinci olarak gayri Müslim okullarına her türlü maddi ve mali yardımı temin etmek suretiyle bu kurumları devlete bağımlı kılmak, ve ikincisi ise bu okulları sıkı bir polis denetimi altına sokmaktı. Devletten maddi destek alan bu okullar doğal olarak polis ve müfettiş denetimlerine direnecek bir konumda olamazlardı.

II. Abdülhamid'in saltanata geldikten sonra dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa'ya yaptırdığı araştırmaların neticesinde Osmanlı topraklarındaki gayri müslim ve yabancı okulların sayıları İngiliz, Fransız, Rus, Alman, İtalyan ve İran uyruklu misyonerlerin açtığı okul sayısı 5.000 civarındaydı. Önceleri 'gayrimüslim Osmanlı halkının okulları' denince Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler akla gelirdi. Zühdü Paşa'nın

1894 tarihli önceki raporunda bu üç gayrimüslim halkın yanında Bulgar, Ulah, Marunî, Katolik, Süryanî, Musevî, Protestan, Latin ve Keldanî Osmanlı halkı da okullar açmış ve bunların sayısı 4.500 civarında idi.⁶⁰

Kitabın son 15 sayfası Ermenilerin çıkardıkları kargaşa ve tahriklerine ayrılmıştır. Webb, Amerikalı misyonerler ve Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermeniler tarafından Osmanlı Devleti aleyhine haksız yere ve acımasızca yürütülen kampanyalara karşı Osmanlı'nın yanında yer alarak Sultan II. Abdülhamid'i açıktan desteklemiştir. Anadolu'daki Ermenilerin baskı altında tutuldukları ve Osmanlı Devleti'nin katliam yaptığı şeklindeki iddialarına karşılık onların bu iftiralarını tarihi vesikalar ışığında çürütmüştür.

Ermenilerin çıkardıkları kargaşalara ve isyanlara üstü kapalı olarak göndermelerde bulunularak Osmanlı Devleti'nin bu gibi sorunların üstesinden gelebilecek askeri güce sahip olduğunun üzerinde durulmaktadır. Osmanlı'nın eskiden olduğu gibi gücünden pek bir şey kaybetmediği ve olabilecek tüm saldırılara veya tehditlere de meydan vermeyeceği ifade edilmektedir.⁶¹

Mevcut sistemde azınlıklara tanınan haklardan Ermenilerin nasıl istifade ettikleri ve II. Abdülhamid'in özellikle eğitim alanında onları nasıl teşvik ettiği gündeme getirilmektedir. Ayrıca mensup oldukları dinlerini ve milliyetlerini dikkate almaksızın 'Osmanlı topraklarında yaşayan herkes eşit haklara sahiptir' düşüncesiyle padişahın kendi cebinden cömertce harcamalarda bulunduğu bahsedilmektedir.⁶² Osmanlı topraklarından kaçarak Amerika'da vatandaşlık aldıktan sonra yeniden Anadolu'ya dönen Ermenilerin, Amerikalı misyonerlerle işbirliği içerisinde çıkardıkları fitne ve fesatlıklar kınanarak bunun suç olduğu beyan edilmektedir.⁶³

Webb, Amerika'dan Türkiye'ye giden misyonerlere çağrıda bulunarak; 'enerjilerini ve iyi niyetlerini oralarda tüketmek yerine Amerika'daki kızılderehiler veya

⁶⁰ Geniş bilgi için bk.: An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, ss.51-56.

⁶¹ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.11.

⁶² An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.52-56.

⁶³ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.56, 63-65.

zenciler üzerinde çalışmalarını ve şayet mümkünse Hristiyan Ermenileri Protestanlık'a dönmelerini sağlamak için çaba sarfetmelerini' belirtir. Ayrıca İngiltere'de uygulanan yasalarda olduğu gibi Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermenilerin yeniden ülkelerine döndüklerinde vatandaşlıklarının iptal edilmesi tavsiye etmektedir⁶⁴

Muhammed Webb, Ermenilerin soykırım ve zulüm gördüklerine dair iddialarında daima onların karşısında yer alarak Osmanlı Devleti'ni medheden yazılar kaleme almış ve Ermeniler aleyhine yazdıklarından da hiçbir zaman pişmanlık duymamıştır. Hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin yaptıklarını yalanlayan veya reddeden konumda asla olmamıştır. Bundan dolayı 1901 yılında Sultan II. Abdülhamid'in İstanbul'a davetini de kendisi için şeref olarak kabul etmiştir.

5. The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies

İsyancı Ermenilerin yalan ve abartılı haberlerle Osmanlı Devleti'ni daha fazla yıpratarak durumdan istifade etmek için Osmanlı aleyhine hazırladıkları komploları ve düşmanlıkları açığa çıkarmak amacıyla hazırlanan *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies* Ocak 1896 yılında yayınlanmıştır. Toplam beş makale ve otuzbeş sayfadan oluşan kitapçıkta yazarın ismi olarak A Correspondent (Bir Muhabir) rumuzu kullanılmıştır. Kitabı temin etmek isteyenler için *The Moslem World and Voice of Islam* gazetesinde *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid* kitapçığı ile birlikte ücretsiz gönderileceği haber verilmiştir.⁶⁵

Türkiye'de yaşayan Amerikalı ve Avrupalıların gözlemlerini yansıtan mektuplardan oluşan *The Armenian Troubles* kitabındaki yazılar daha önce New York'un tanınmış gazetelerinde yayınlanmıştır. Webb'in Osmanlı Devleti'ne olan sevgisi Ermenilerle alakalı kaleme alınan mektupları toparlayıp yayınlamaya sevketmiştir. Zira o, Ermenilerle alakalı yapılan yalan ve abartılı haberlerle insanların kafalarının karıştığına inanmaktaydı. Bu kitapçık sayesinde ciddi bir sorunun çözümü kavuşmasına ışık tutacağını ümit etmekteydi.

⁶⁴ An American Observer (Webb), *A Few Facts about Turkey*, s.66-67.

⁶⁵ *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1896, s.1.

Kitaba kısa bir önsöz yazan Webb; ‘İstanbul’dan gelen mektupların tamamen tarafsız olarak kaleme alındıklarını ve onlar sayesinde Anadolu’da yaşanan Ermeni sorununun okuyucuya doğru şekilde aktarılacağını’ ifade etmektedir.⁶⁶ Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni krizinin aslında tamamen siyasi olduğunun altını çizerek, isyanların ırkçı Ermenilerin kışkırtmasıyla meydana geldiğini belirtmiştir.

The Armenian Troubles, Ermenilerin Doğu Anadolu’nun bazı köy ve kasabalarında yaptıkları katliamlar, isyanlar (özellikle 1894 yılındaki Sason isyanı)⁶⁷

⁶⁶ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies*, New York: J.J. Little&Co., Astor Place, 1896, s.8.

⁶⁷ 1890’lı yıllarda Sason yüzden fazla köyü olan, idari ve adli işler yönünden Siirt’e bağlı, Muş’a 14 saat uzaklıkta bir ilçedir. Yakınında Mutki ve Garzan ilçeleri vardır. Arazisi dağlık ve yerin sarplığı yüzünden hükümet nüfuzundan uzak bir durumdadır. Halkı, Ermeniler de dahil olduğu halde Zazaca ve Kürtçe karışık bir dille konuşmaktadırlar. Nüfus sayımı yapılmamış olmakla beraber, o zamanda bu ilçe halkının beşte birinin Ermeni, kalanı ise Kürt olarak tahmin edilmektedir.

Buralarda 1890 tarihlerinde Mihran Damadyan adlı bir Ermeni, üç yıl kadar dolaşmış Hınçak adına propaganda ve tahriklerde bulunarak Ermenileri ayaklandırmak için uğraşmıştır. Sason Ermenilerinin haber vermesi üzerine Damadyan, 1893’de yakalanarak muhakeme edilmek üzere İstanbul’a getirilmiş ve sonra serbest bırakılmıştır.

Aslında sırf yabancı müdahalesinin çekilmesi amacıyla yapılmış olan bu isyan hareketi, Ermeni komiteleri ve patrikhanesi vasıtasıyla her tarafa pek kanlı ve heyecanlı bir şekilde duyurulmuştur. Avrupa’nın çeşitli başkentlerinde Ermeniler lehine mitingler, parlamentolarda açıklamalar yapılmıştır. Her yanda İngiltere’nin Kıbrıs antlaşmasıyla kabullenmiş olduğu sorumluluktan söz edilmiştir. Sason isyanına Ermeniler pek büyük umutlar bağlamışlardır. Ermenilere göre; Sason’da kopacak bir isyan üzerine Avrupa derhal müdahale edecek, Ermeni istekleri temin olunacak ve bu isyanla çok büyük menfaatler elde edilecektir. İsyanı devam ettirmek için Hınçaklılar İstanbul’da ve illerde komite mühürü ile onaylanmış yardım biletleri ile hayli para toplamışlardır.

Olayın nasıl gerçekleştiği konusunda, taraftarlıkla suçlanamayacak olan New York Herald Amerikan gazetesinde yayınlanan yazıyı aktarmak yeterli olacaktır: “Avrupa incelemesi, Ermenilerin, yabancı ülkelerden gelen tahrikçilerle birlikte isyan etmiş olduklarını göstermiştir. Asiler İngiltere’den gelmiş modern silahlarla her şeyi yapmışlar, yangın, adam öldürme, yağmadan sonra düzenli askere de karşı durmuşlar, kafa tutmuşlar, dağlara çekilmişlerdir. Soruşturma heyeti, Osmanlı hükümetinin asilere karşı asker göndermekle en kanuni hakkını kullandığını saptamıştır. Bu askerler, kanlı çarpışmalardan sonra asileri yenebilmişlerdir. Hemen geçilmez dağlara sığınmış olan yaklaşık 3 bin kadar tamamen silahlı asinin, inandırıcı sözlerle, gazete yazılarıyla hakkında gelinemez.

Ermeniler 3 bin kişi olarak Anduk Dağında toplandılar. Aralarında beş-altı yüzü, Muş kasabasını sarmak istediler. Bu amaçla Muş güneyinder Delican aşiretine hücum ettiler. Bunlardan bir kısmını öldürdüler, mallarını aldılar. Elllerine düşen bütün müslümanların dini inançları aşağılandı ve kendileri

sebebiyle Türkiye'nin sıkıntılı günler geçirdiğini anlatan cümlelerle başlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde halklar arasında din ve millet ayrımı yapılmadığı halde Anadolu'daki Ermenilerin aksini iddia ederek isyan çıkartmaları ve kamuoyunda Osmanlı'nın Ermeniler üzerinde katliam yaptığı imajı uyandırarak Amerika'lı ve Avrupa'lı yandaşlarından yardım talebinde bulunmalarına değinilmektedir.

Kitapta Robert Koleji'nin kurucularından eğitimci, Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin⁶⁸ ve İngiliz Başvekili, Hariciye Nazırı Lord Salisbury'nin⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin

korkunç şekillerde öldürüldü. Bu asiler Muş yakınındaki düzenli askere karşıda saldırdı bulundular, fakat oradaki askeri kuvvetin çokluğu yüzünden Muş kasabasını işgal edemediler. Asiler, Anduk dağındakilerle birlikte çeteler teşkil ettiler. Bu çeteler de yakınındaki aşiretlerde korkunç cinayetler işlediler ve yağmalar yaptılar. Ömer Ağa'nın yeğenini diri diri yaktılar. Gülli Güzat köyünden üç dört saat ötede İslam kadınlarının ırzına geçtiler, bunları boğazladılar. Birçok müslümanlar, gözleri oyularak, kulakları kesilerek, en müthiş ve alçakçasına hakarete uğratarak, Hristiyanlığı kabule ve Haçı öpmeye zorlandılar.

Ağustos sonuna doğru Ermeniler, Muş yakınında Kürtlere hücum ederek Gülli-Güzat ile beraber iki-üç köyü yaktılar. Talori'deki 3000 Ermeni asisine gelince, bunlar, müslümanlarla diğer Hristiyanlar arasında yas ve dehşet saçtıktan sonra silahlarını bırakmayı reddederek yağma ve adam öldürmeye devam ettiler. O zaman, yola getirmek için buralara ordu askeri gönderildi. Asi Hamparsum, on bir suç ortağıyla yüksek bir dağa kaçtı. Diri olarak yakalandı. Fakat iki eri öldürdü, altısını da yaraladı. Ağustos sonunda bütün asi çeteler dağılmıştı.

Türkler tarafından kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara, sakatlara, İslami ve insani hükümlere uygun davranışta bulunulmuştur. Ölen asiler, teslim olmayı kabul etmeyen ve ülkenin kanuni hakimiyetine karşı savaşmayı tercih edenlerdi.” Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yay., 1987, ss.471-477.

⁶⁸ Cyrus Hamlin (1811-1900), Amerikalı misyoner ve eğitimcidir. 1834 yılında Bowdoin College'den mezun olan Hamlin, 1837'de Bangor Theological Seminary eğitimini tamamladı.1838 yılında American Board isimli kuruluş adına misyoner olarak Amerika'dan ayrıldı ve Ocak 1839 yılında Osmanlı topraklarına geldi. 1860 yılında Robert Koleji'nin kurulması çalışmalarına başladı. 1876 yılına kadar okulun başkanı olarak hizmet verdi. Sonra Amerika'ya dönüp, Bangor Theological Seminary okulunda dogmatik teoloji konusunda profesör olarak hizmet vermeye başladı. 1880 yılında Vermont'ta bulunan Middlebury College'in rektörü oldu. Bu görevi 1885 yılına kadar sürdürdü. Rektörlüğü döneminde 1883 yılında okula ilk defa kız öğrenci kabul edilmeye başlandı. İsmi, Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüs'te bir binaya verilmiştir. Hamlin'in, *Among The Turks* (1878), *My Life and Times* (1893) başlıklı iki kitap çalışması vardır. Cyrus Hamlin'in hayatı ve çalışmalarına dair geniş bilgi için bk: Cyrus Hamlin, *My Life and Times*, Boston: Congregational Sunday-School and Publishing Society, 1893; Alfred Dwight Foster Hamlin, *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin*, Boston: Published Privately, 1903.

o günkü durumunu ve Sason İsyanı'nı nasıl değerlendirdiklerine dair mektuplara yer verilmektedir. Kitabın tamamı gönderilen beş mektuptan oluşması hasebiyle her bir mektubun içeriği hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

İlk mektupta;

“Türk hükümeti Sason'daki isyanı inkâr etmemektedir ancak Ermenilerin bu hadiseyi Avrupa ve Amerika basınına Ermeni katliamı şeklinde yansıtarak Osmanlı Devleti'ni suçlamaları da kabul edilemez.

Türk insanı Amerikan gazetelerinde yayınlanan makalelerin insanlar tarafından ne kadar ciddiye alındığının çok fazla farkında değildirler. Ermenilerin yayınlattıkları yalan haberlerin neticesinde insanlar; onun doğruluğuna inanacaklardır ya da Türk hükümetinin hadiseyi yalanlamasındaki kanıtlarını isteyecektir.

Bu topraklarda Türkler çoğunlukta olmalarına rağmen Ermeniler gibi hiçbir zaman etnik kökenlerinden dolayı insanlar arasında ayırım yapılmamaktadır. Sason olaylarına sebep olanlar devrimci Ermeni komiteleridir. Türkiye bağımsız bir ülkedir ve hükümet bunun üstesinden gelecektir. Ermeniler kendi iyilikleri için isyan ve tahriklerden

⁶⁹ Aristokratik bir aile mensubu olan Lord Salisbury 3 Subat 1830'da Hertfordshire, İngiltere'de dünyaya geldi. Düşünce ve fikir dünyasında kraliçenin bakanı olan Lord Burghley'den etkilenmiştir. Oxford Üniversitesi Matematik bölümünü kazanmıştır. Bozulan sağlığının düzelmesi için Dünya turuna çıkma kararı almıştır. Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Afrika'yı gezmiş, İngiliz İmparatorluğunun buralardaki gücünü artırarak geri dönmüştür. Salisbury 1853 yılında 23 yaşında Stamford Parlamento Üyesi olarak Avam Kamarasına girdi. Gazeteler için siyasi makaleler kaleme alan Salisbury, akıllı yorumlarıyla kısa sürede şöhret kazanmıştır.

Derby Lordu Hükümetinde Hindistan Eyaleti Sekreteri tayin edilerek 1866'da ilk defa siyasi olarak ülke dışında görev almıştır. Bir yıldan az bir süre sonra istifa etmiş bir süre tarafsız kaldıktan sonra Liberal partiye geçmiştir. 1868'de babası öldükten sonra Lordlar Kamarasına girmiş, bir yıl sonra Oxford Üniversitesi Rektörü olmuştur. Disraeli Hükümetinde Hindistan Eyalet sekreteri olarak 1847'de Muhafazakârlara geri dönmüştür. 1876'da olağanüstü yetkilerle İstanbul Konferansına gönderildi. 1878'de Disraeli'nin Dışişleri Bakanı olmuştur. 1885'de isteksizce Başbakan oldu. Ancak çok kısa bir süre sonra seçimler yapıldı. Liberallerin kavgalarından faydalanarak ikinci defa geldiği Başbakanlıkta daha da güçlüydü.

1890–1891 döneminde diplomatik becerisini göstererek Afrika'dan, Avrupa devletleri ile sömürgeler elde etti. Bu dönemde özellikle Ermeni sornunda, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleci bir tutum takındı. Üçüncü ve son kez Başbakan olan Salisbury, bu dönemde Güney Afrika'nın Cape kolonisinde karışıklıklara engel olamamıştır ve Boer Savaşı çıktı. Hükümetten farklı sesler yükseldi. 1902'de görevinden istifa etti ve yerine Başbakan olarak Arthur Balfour geçti. 22 Ağustos 1903'de Hatfield'deki kendi evinde öldü. Lord Salisbury'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk.: Michael Bentley, *Lord Salisbury's World Conservative Environments in Late-Victorian Britain*, Scotland: University of St Andrews, 2005.

vazgeçmelidirler. Amerikan kamuoyu da Ermenilerin yalan yanlış düşüncelerine inanmak yerine daha yerinde hareket etmelidir.”⁷⁰

şeklinde hadiseler karşısında sağduyulu olunmasına yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Sason olaylarından bir kaç ay önce Cyrus Hamlin tarafından kaleme alınan 23 Aralık 1893'te *The Congregationalist* gazetesinde daha sonra 23 Ağustos 1895'te *The New York Times*'da yayınlanan makale Webb'in kitabında ikinci mektup olarak yer almıştır. Misyoner olarak İstanbul'da faaliyetlerde bulunan Cyrus Hamlin devrimci Hınçak partisi yüzünden hem misyonerlerin hem de Türkiye'de yaşayan Hristiyanların zarar gördüğünü dile getirmektedir. Özellikle Ermenilerin bulunduğu bölgelerde yeni şubeler açarak faaliyetlere başlayan partinin yıkıcı ve tahrik içerikli çalışmaları hususunda kimseyi dinlememektedirler. Protestan Hristiyanlar, misyonerler ve en önemlisi de onlara destek vermeyen Ermeniler Türklerle karşı karşıya gelmektedir. Bu zararlı partinin ne olduğundan haberi olmayan yerli yabancı tüm Ermenileri ve misyonerleri uyarmak gerekir.

Sason olayları vukubulmadan Cyrus Hamlin'in Ermeni devrimcilere karşı cesaretli duruşu ve sözlerini esirgememesinin altında yatan gerçek nedeni kimse bilmemektedir. Onun bu davranışı belki de hakikat ne ise onun safında yer almayı seven dürüst ve temiz kimse olduğunu göstermek içindir. Zira onun bu yazıları ve konuşmaları Amerika'daki Ermenileri rahatsız ettiğinden Hamlin'in aleyhine demeç vermekten sakınmamışlardır. Buna rağmen Hamlin yine de eleştirilerinden vazgeçmemiştir. Hatta misyoner papaz F.D. Greene tarafından kaleme alınan *Armenian Crisis in Turkey* başlıklı risalesini de hiç bir resmi belgeye dayanmaksızın sadece Ermenilerin yalan haberlerine göre Sason olaylarını anlatıyor şeklinde meslektaşını eleştirmektedir.⁷¹

Üçüncü mektupta Sason olayları neticesinde Osmanlı Devleti'ni haksız yere acımasızca eleştiren Lord Salisbury'e 1857 yılındaki Hindistan'da çıkan isyanda İngilizlerin insanları nasıl katlettikleri hatırlatılmaktadır. Hindistan'daki isyanda yapılan soykırımın Sason'da yaşananlarla kıyasının bile mümkün olmadığına dikkat

⁷⁰ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.5-6.

⁷¹ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.6-12.

çekilmektedir. İngiltere'nin yaptığı zalimliklere karşılık doğruluktan ve dürüstlükten bahsetmesi yanlış olmasına rağmen onların bu tutumuna hiç bir Hristiyan güç ses çıkarmamaktadır.

Amerika'nın da Ermeni yanlısı bir tavır sergilemesini uygun görmeyen Webb, Amerika'daki Ermenilerin bazı eyaletlerde sömürgeci İngiltere'nin yanında yer aldıklarını ileri sürmektedir. Ermenilerin mağdur durumda olduklarını gösteren Amerikan raporları yalanlanarak Mrs. S.L. Baldwin'in kaleme aldığı ve *The New York Tribune* gazetesinde yayınlattığı mektuptan alıntı yapılarak Amerika'nın öncelikle kendi tarihine bakması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁷²

Dördüncü mektup devrimci Ermenilerin, Amerikalı misyonierlerin açtıkları kolejlerde görevliler başta olmak üzere Türk hükümeti yanlısı Ermeni vatandaşlarına ve kiliselerde görevli papazlara suikastler düzenleyerek diğer insanlara nasıl gözdağı verdiklerini müşahhas örnekler dâhilinde maddeler halinde anlatılmaktadır.⁷³ İsyancı Ermeni komitelerinin organize bir şekilde hareket ettikleri ve insanları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye kışkırttıkları, karşı çıkan olursa Ermeni dahi olsa öldürdükleri belirtilmektedir.⁷⁴

Kitabın son bölümü olan beşinci mektup, Ermeni komitecilerin yurtdışında yayınladıkları gazeteleri vasıtasıyla; 'İstanbul'da isyan çıkartacakları' haberini içeren cümlelerle başlamaktadır. Daha sonra Ermeni komitecilerin kurmayı düşündükleri

⁷² Mrs. Baldwin elinde güvenilir vesikalar bulunduğunu ve onları gördükçe vicdan azabı çektiğini ifade ederek gazetedeki yazısının devamında hadisenin ayrıntılarını da anlatır. 1885 yılında bir saat içerisinde canlı olarak yakılan ve zalimce öldürülen The Union Pasific Railroad için çalışan Çin'li göçmen sayısının son 25 yılda Çin'de öldürülen İngiliz ve Amerika'lıdan fazla olduğunu beyan eder. A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.12-14.

⁷³ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.16-19..

⁷⁴ Amerikalı misyonier George E. White, Marsavon (Merzifon) Congregational Okul'da bulunduğu sıralarda şunları yazmıştır: "Osmanlı Devleti'ne sadık kalmayı tercih eden ve komitecilere yardımı kabul etmeyen Garabed Ağa, isyancı Ermeni komiteciler tarafından bir sabah kiliseye giderken onsekiz yerinden bıçaklayarak öldürülmüştür." Ayrıntılı bilgi için bk.: A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.15-18.

Ermenistan'ın merkezinin neresi olabileceği tartışmaları ve konuyla alakalı olarak Batı basınına yansıyanlardan bahsedilmektedir.⁷⁵

Muhammed Webb *A Few Facts about Turkey*'de hatırlattığı gibi bu kitapçıkta da; 'Amerikalı misyonierlerin Türkiye'ye gidip faaliyetlerde bulunacaklarına; enerjilerini ve iyi niyetlerini Amerika'nın yerlileri veya zencilerine harcamalarını ya da şayet mümkünse Hristiyan Ermenileri belli şekilde eğiterek Protestanlık'a dönmelerini sağlamak için gayret sarfetmelerini' şeklinde görüşünü bildirmektedir.

B. Yayınladığı Gazeteler

1. The Moslem World

Amerikan İslamî Propaganda'nın resmi organı *The Moslem World* (Müslüman Dünya) gazetesi The Moslem World Publishing Company bünyesinde 12 Mayıs 1893'te yayınlanmaya başladı.⁷⁶ Ekim ayına kadar aylık 16 sayfa halinde yayınlanacak olan gazete Ekim'den sonra Cuma günleri haftalık yayınlanarak dağıtımı yapılacak şekilde değiştirilecekti.⁷⁷ Fakat *The Moslem World* 12 Mayıs 1893'den Kasım ayına kadar toplam 7 sayı reklamlara ayrılan sayfalar hariç 16 sayfa olarak yayınlanabilmiştir.⁷⁸

Gazete, içerik ve üslup bakımından Webb'in konferansları ve diğer yazılarından çok farklıdır. Bugünün şartlarıyla bile değerlendirildiğinde gazetenin hem dış görünüşü, hem de o dönemin meselelerini kavramış bir üslupla makaleler sunması Webb'in

⁷⁵ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.18-21.

⁷⁶ Bundan on veya onbeş yıl öncesine kadar *The Moslem World* gazetesinin tüm serilerinin bulunduğu tek kütüphane The New York Public Library de bu gazetelerin serilerinden bazılarını kaybetmişlerdir.

The St. Louis Public Library, *The Moslem World* gazetesinin sadece iki sayısı ve *The Moslem World and The Voice of Islam*'ın 1895 yılından 1896'a kadar olan serisi bulunmaktadır. Gazeteler uzun süre bakımsız mekanlarda kaldığından ve yayınlanmalarının üzerinden yüz yılı aşkın zaman geçtiğinden yaprakları yırtılacağı endişesiyle sayfalarını bile çevirerek incelemek zordur.

Başbakanlık Osmanlı arşivinde de *The Moslem World* gazetesinin birinci ve beşinci sayıları mevcuttur. BOA, *Hr.Sys.*, 62/10 ve BOA, *Hr. Sys.*, 62/23 numaralı belgelerin leflerindedir.

⁷⁷ *The Moslem World*, "Special Notice", June 1893, s.8.

⁷⁸ Tunison, "Mohammed Alexander Russell Webb", s.17; Osman, "The Story", s.3.

gazetecilik tecrübesini profesyonelce kullandığını göstermektedir. Webb, *The Moslem World*'un reklamını 'Amerika'da yayınlanan tek Müslüman gazetesi' sözleriyle yapmaktaydı.

İsminden de anlaşılacağı üzere *The Moslem World* aslında Muhammed Webb'in gönlündeki hedeflerini ve Amerikan İslamî Propaganda'nın misyonunu özetler gibidir. Bu yüzden gazetenin ilk sayfasında slogan cümlesi; 'Amerika'da İslam nurunun yayılmasına kendini adayan tarafsız gazete' şeklinde verilmektedir.⁷⁹

O dönemde yayınlanan gazeteler içerisinde hacim olarak en geniş ve güzel basımlı olanıdır. Dönemin tanınmış gazetesi *The New York Times*, *The Moslem World*'dan övgüyle bahsederek içeriği hakkında okuyucusuna bilgiler aktarmıştır.⁸⁰

Gazetenin kapak sayfalarında genellikle İslam mimarisinin önemli eserlerinden resimler bulunmaktadır.⁸¹ Amerika'daki İslam propagandası ve Hint Müslümanları ile ilgili haber ve yazılar ağırlıklıdır. İslam'a dair temel bilgiler, İslam tarihi ve gündemle alakalı kaleme alınan yazılara da yer verilmektedir. Mesela Moulvi Cheragh Ali'nin *A Critical Exposition of The Popular Jihad* isimli çalışması bölümler halinde her ay yayınlanmıştır.⁸² Webb, *The Moslem World*'da benimsediği dinin propagandası insanları bıktıracak kadar tekrar etmektense neden din değiştirildiğinin sorularına cevap

⁷⁹ Bk.: *The Moslem World*, May, September, October, November 1893, s.1

⁸⁰ *The New York Times*, "The Islamic Propaganda", 28 May 1893, s.4.

⁸¹ Gazetenin Mayıs sayısında Hindistan Agra'daki The Jumma Mosque, Ekim sayısında ise Hindistan, Yeni Delhi'deki Pearl Mosque'in resimleri yer almaktadır. *The Moslem World*, May 1893, s.1; "Our Illustration", *The Moslem World*, October 1893, s.1.

⁸² Cheragh Ali (1844-1895), Sör Ahmed Khan'ın sırdaşıdır. Haydarabad'da Devlet Bakanlığı ve Maliye Bakanı Yardımcılık görevleri de dahil devletin farklı mercilerinde görevler almıştır. İslam'ı kendince yorumlamasına rağmen yapmış olduğu özgün çalışmaları hem Hindistan'da hem de dış ülkelerde kabul görmüştür. Singh (Ed.), *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh*, Vol. 2, s.187.

A Critical Exposition of The Popular Jihad (1885) adlı çalışmasında Cherag Ali, Hz. Muhammed'in savaşlarının tamamının savunma amaçlı olduğunu iddia etmekteydi. Bu yüzden savunma amaçlı olduğu takdirde cihada izin verilebileceğini söylüyordu. Peter Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972, s.113. Cherag Ali'nin çalışması seri olarak *The Moslem World*'un 1893 yılındaki Temmuz-Ekim arasındaki sayılarında yeniden yayınlanmıştır.

verilerek İslam'ı anlatmayı tercih etmişti. Bu nedenle başta Hajee Abdullah Browne'nin 'The Evidence of Islam' başlıklı makalesi olmak üzere İngiliz, Fransız, İspanyol'lardan İslam'a girenlerin hikâyeleri anlatılmaktaydı.⁸³ Webb, Japonya'lı bir gencin İslam'a girişini hikâye ettikten sonra İslam'ın Hindular arasında ve dünyanın her yanında hızla yayılan bir din olduğunu *The Moslem World* aracılığıyla okuyucularına duyurmaktaydı.⁸⁴

The Moslem World da İslam dünyasından pek çok haberler bulunmaktaydı. Bazı makaleler yabancı gazetelerden alınarak yeniden baskısı yapılmaktaydı. Fakat bu makalelerin önemli bir bölümü çeşitli yabancı gazeteciler tarafından özellikle *The Moslem World* için hazırlanmışlardır. Webb, hareketine cesaret olması için Propaganda'yı destekleyen ve yayın dünyasında kendisine nasıl zulüm edildiğinin delili olarak da Propaganda'yı eleştiren Amerikan gazetelerinin makalelerini de yayınlamıştır. İşin garibi Amerikan basınında gündeme gelen pek çok habere *The Moslem World*'da yer verilirken American Islamic Propaganda'nın süreciyle alakalı çok az haber içermekteydi.

Batı'lı entelektüel yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerin yanısıra James Russell Lowell ve Walt Whitman gibi Amerikalı şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Bazı şiirler sonradan müslüman olan veya İslam'a sempati duyan kimseler tarafından özellikle *The Moslem World* gazetesi için kaleme alınmıştır. Webb, Fransız Victor Hugo'nun şiirlerinden İngilizce'ye tercüme edilenleri de yayınlamıştır.⁸⁵

İslam'ın kadına verdiği kıymeti gazetesinde gündeme getiren Webb, Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansında konuşan Esmeralda Cervantes'in "The Women of Turkey" başlıklı makalesine yer ayırır.⁸⁶ Ayrıca Batı toplumlarında kadının statüsünün

⁸³ Hajee Abdullah Browne, "The Evidences of Islam", *The Moslem World*, November 1893, ss.1-3; Ayrıca bk.: *The Moslem World*, October 1893, s.13, 15; November 1893, ss.8-9, 12, 17.

⁸⁴ *The Moslem World*, November 1893, s.16; "Islam in Japan", *The Moslem World*, November 1893, s.13.

⁸⁵ *The Moslem World*, "The Death of The ProThet", November 1893, s.4.

⁸⁶ *The Moslem World*, October 1893, s.5.

ne kadar kötü durumda olduğunu Amerikan gazetelerinden alıntılarda bulunarak örneklendirmiştir.⁸⁷

Webb'in makalelerinin bulunduğu sayfa çeşitli duyurular ve reklamlarla birlikte sayfanın tamamını kaplayacak şekilde hazırlanmaktadır. Onun makalesi, Mevlana Celaleddin Rumî veya Sa'di'den seçilen şiirlerin İngilizce tercümeleriyle veya Kur'an'dan bazı ayetlerle başlamakta ve son bulmaktadır. İslam'a dil uzatan ve yanlış anlayışlara sahip olanlara karşı çok fazla yumuşak üslup kullanılmamış, aksine o tür insanlara karşı mertçe ve keskin bir dil kullanılarak İslam savunulmuştur.

Uzun zaman yayınlanması amacıyla kurulan *The Moslem World* gazetesinde 1893 yılı Temmuz ayının ilk günlerinde maddi problemler baş göstermiş ve: "Baskı masrafları gözönüne alınarak, gazetede tahmin edilenden çok daha fazla işleme sanatı kullanıldığından ve gazeteyi almak isteyip de ücretini ödemeye gücü olmayan fakir kimselere de çok sayıda gazetenin birer nüshalarının ücretsiz olarak gönderilme masraflarının büyük bir yekün tuttuğundan gazeteye zam yapılması gerekli görüldü" şeklinde açıklama yapılarak her bir gazetenin yayın ücreti 5 centten 10 cente yükseltilmiştir. Yapılan bu ilan gazetenin yayınlandığı ilk üç ayda maruz kalınan zararı da nispeten açıklamaktaydı.⁸⁸ Yapılan zamma rağmen *The Moslem World* finansal krizler sebebiyle Kasım 1893'ten öteye yayın hayatına devam edemedi.

2. The Voice of Islam

The Moslem World gazetesinin yayınlanmasında başarılı olunduğu ilk aylarda bile American İslamic Propaganda'nın yönetim mekanizmasında pek çok problemler baş göstermişti. Yayın hayatından çekilmek istemeyen Webb, maddi olumsuzluklara rağmen Haziran 1894'ten itibaren *The Voice of Islam* (İslam'ın Sesi) adı altında daha küçük bir gazetenin yayınına başladı. Hindistan'dan gelen yardımların tamamen kesilmesi sebebiyle *The Voice of Islam* sadece sekiz sayfa olarak ayda bir yayınlanmakta ve sadece 3 cente satılmaktaydı. Yıllık abonelik ise sadece 30 centti. İçerik olarak da Amerika müslümanlarına dönük güncel haberlere ağırlık verilmekteydi.

⁸⁷ *The Moslem World*, "What is Feminine Progress?", November 1893, s.8.

⁸⁸ *The Moslem World*, "Special Notice", July 1893, s.8.

Fakat bu gazete de ancak Haziran-Ağustos 1894 tarihleri arasında sadece üç sayı yayınlanabilmiştir.⁸⁹

Gazetenin ilk sayısına; ‘Dünyada İslamiyet’le hem ruhen, hem de şeklen Osmanlı’dan daha fazla bütünleşmiş bir başka millet yoktur’ sözleriyle başlanmaktadır. Webb’in böyle bir gazete yayınlamasındaki amacının Amerika’da İslam’ı yaymak olduğu net bir şekilde görülmektedir. Gazetede İslam dünyası ve Hristiyan misyonerleri hakkında haberler, son sayfada ise ticarî bazı ilanlar bulunmaktadır.

Muhammed Webb, Osmanlı Sultanına hitaben yazdığı mektupta *The Voice of Islam*’la alakalı olarak şunları ifade eder:

“Sada-yı İslam gazetesi New York’da mukim mühtedilerden mürekkep cemaat-i İslamiye tarafından neşr olunmaktadır. Cemaat-i mezkureye mensub kesandan her biri masarifi vakıayı te’diyeye mecburdur. Bin nüshadan mürekkep her tertibin masarifi tabiyyesi 18 dolara ve posta masarifi vesaire dahi 17 dolara baliğ olmaktadır. Abone ve ilânât ücreti olarak istifa olunan meblağ ile masarifi mezkure tesviye olunmaktadır. Açık zuhur ettiği takdirde merkulardan her biri tarafından mutesaviyen te’diye olunan meblağ ile kapatılmaktadır. Gazetenin umur-i tahririyesi mühtedi Nafiz Ekip ve umur-i idaresi dahi kezalik mühtedi Ali Levis’e aittir. Gazetenin kaffe-i umuruna cemaatin reisi sıfatıyla taraf-ı acizanemden nezaret olunmaktadır.”⁹⁰

American Islamic Propaganda hareketi için gazetenin son baskısı Ocak 1895’te *The Moslem World and the Voice of Islam* isimleri biraraya getirilerek yayınlandı.⁹¹

3. The Moslem World and The Voice of Islam

The Voice of Islam’ın yayınına son verilmesinin ardından Webb, daha önceki gazetelerin devamı niteliğinde yeni bir gazete yayınlamaya karar verir. Aylık yayınlanacak olan gazetenin adı *The Moslem World and Voice of Islam*’dır. Muhammed Webb ve oğlu Russell’in üstün gayretleri neticesinde The Moslem World Company’nin yeni merkezi Ulster Park’ta Ocak 1895’te *The Moslem World and Voice of Islam*’ın ilk

⁸⁹ *The Voice of Islam (The Journal of The American Moslem Brotherhood)*’ın birinci sayısı BOA, *İrade Hariciye*, 12, 29 M 1312 tarihli belgenin leffinde mevcuttur.

⁹⁰ BOA, *İ. Har.*, 15 Haziran 1893 tarihli mektubun bir kısmıdır.

⁹¹ *The Moslem World and The Voice of Islam*, “Our Plans”, January 1895, s.2.

sayısı çıkartılır.⁹² Osmanlı Devleti'nden gelen cüzi fakat düzenli maddi yardımlarla⁹³ çıkarıldığı anlaşılan büyük boy ve dört sayfa olan gazete hem isim hem de içerik bakımından Webb'in yeniden Doğu Müslümanlarına döndüğünü göstermektedir.

Gazetenin ilk sayısında Webb, üstlendiği American Islamic Propaganda hareketindeki misyonuna devam etme kararlılığını şu şekilde özetlemektedir:

“Amacımız; İslam'ın hakikatlerinin Amerika'da yayılmasına ve inançları sayesinde ortak çatı altında toplanan tüm müslümanlara özverili, samimi ve gönülden yardımcı olmaktır.”⁹⁴

Hacı Abdullah'ın benimle yaptığı antlaşmasını tek taraflı feshedip benim pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmama sebep olmasına, düşmanlarımızın devamlı, hiç güç kaybetmeksizin ve tamamen ahlaksızca girişimlerle bizim misyonumuza saldırımlarına rağmen Allah'ın yardımıyla İslam için güzel işler yapma ve onları devam ettirme imkanı buldum. Bunların neticeleri ise tamamıyla beklentilerimin aynısı gibi oldu. En fazla yardıma ihtiyacın duyulduğu anda bana destek olmaya gelen insanların kalplerine Allah, İslam inancını yerleştirdi. Allah, bana hayatımı bahşederse ben yapabileceğimin en güzeliyle ona olan sorumluluğumu yerine getirmeye devam edeceğim. Ben, Hacı Abdullah Arab'la yaptığımız sözleşmede verdiğim sözlerin tamamını yerine getirdim. Allah tüm insanların kalplerinde olanı bilir ve kıyamet gününde her ikimizi de hesaba çekecektir.”⁹⁵

The Moslem World and the Voice of Islam'da İslamî yazılar, İslam dünyasının gündemiyle alakalı ve Osmanlı Devleti'nin özellikle Emenilerle yaşadığı problemlere karşı Osmanlı'yı destekleyen pek çok makale ve haber yayınlanmaktaydı. Özellikle

⁹² *The New York Times*, “Fall of Islam in America”, 1 Aralık 1895, s.21. *The Moslem World and The Voice of Islam* gazetesinin birinci ve altıncı sayıları BOA. *Ya.Hus.*, 325/1 ve BOA, *Hr.Sys.*, 64/15 numaralı belgelerin leffinde mevcuttur.

⁹³ Washington büyükelçisi Mavroyeni Bey'in girişimleri neticesinde Osmanlı hükümeti Muhammed Webb'in yayınlıyacağı gazeteye bahşış tertibinden 25.000 kuruş verilmesini 1 Ocak 1894'te Sultan'a arzetti. II. Abdülhamid de 15 Ocak 1894 tarihli tezkireyle verilecek miktarı onayladı. Bu vesika; 8 Receb 1311 tarihli arz tezkiresidir. BOA, *İ. Har.*, 2 Receb 1311, Lef 1; BOA, *Bâb-ı Ali Evrak Odası*, Nr. 25945. Gönderilecek yardım için gereğinin yapılmasına dair olan emir Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine 17 Ocak'ta yazılı bir şekilde bildirilmiştir. Daha sonraki maddi yardımların vesikası için bk.: BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12.

25.000 kuruş o dönemin döviz kuruna göre 1.100 dolara tekabül etmektedir. Bk.; Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.246.

⁹⁴ *The Moslem World and The Voice of Islam*, “Our Plans”, January 1895, s.2.

⁹⁵ Alexander R. Webb, “To My Oriental Brothers”, *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, s.4.

Hindistan, Türkiye ve Mısır'la alakalı seçilen önemli konu başlıkları, gönderilen bazı mektuplar ve American Islamic Propaganda hareketindeki gelişmelere de yer verilmekteydi. İslam üzerine yazılan seçkin eserlerin reklamları da yapılarak gazete aracılığıyla satışa sunulmaktaydı.

1895 yılı boyunca finansal zararlardan dolayı *The Moslem World and the Voice of Islam*'ın ebatı küçültülerek yayınlanmasına devam edildi. Webb, gazetenin *The Moslem World* kadar geniş kapsamlı olmadığını farkındaydı. Bu yüzden kendisine finansal destek olunduğu zaman İslam'dan etkilenebilecek daha fazla insana ulaşılabilceğini ifade etmekteydi.⁹⁶

Ortamı teskin etme planları dâhilinde Ocak 1896'dan itibaren orjinal formatları içerisinde gazeteleri ayırdılar. Gönderilen maddi yardımlar The Moslem World Company'nin yerine finansal şeffaflığı sağlamak amacıyla istek üzerine direkt olarak Edgar S. Werner matbaasına gönderildi.⁹⁷ Posta ücreti dâhil olmak üzere üç sente satılan gazetenin ne zaman sona erdiği net olarak belli olmamasına rağmen en azından Şubat 1896 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir.

IV. WEBB'İN VERDİĞİ KONFERANSLAR

A. Hindistan'da Verilen Konferanslar

1. The Calcutta Konferansı

16 Ekim 1892'de Calcutta'da yapılan bu konferans *The Mohammedan Observer* gazetesinde ve 1893 yılında 'The Lecture Delivered in Calcutta' başlığıyla Lahor'da yayınlanmıştır.⁹⁸

Konferansa; "Biz Amerikalı'lar kendimiz ve güzel ülkemiz hakkında konuşmaktan hoşlanırsınız. Bugün sizlere ülkeme dair hiçbir konudan bahsetmeyeceğim

⁹⁶ *The Moslem World and The Voice of Islam* "Special Notice", October 1895, s.3.

⁹⁷ *The Moslem World and The Voice of Islam*, "Special Notice", October 1895, s.2. Edgar S. Werner yayıncılık 49 East, 19th St. New York adresindeydi.

⁹⁸ Alexander R. Webb, *The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb*.

fakat şahsımla alakalı bazı mevzuların açıklanmasının da faydalı olacağını düşünüyorum” sözleriyle başlayan Muhammed Webb, öncelikle nasıl müslüman olduğuna dair bilgiler vermiştir. Konferansta anlatılan konular; dinin manası, insanoğlunun dine olan ihtiyacı, dinin genel ve özel manada boyutları, Hristiyanlık dininin ve ona bağlı olarak kilisenin ihtiyaçlara cevap verebilme hususundaki yetersizliği, materyalizm ve maddî bilimlerin maneviyattan yoksun oluşu, İslam’ın insanlığa bıraktığı miras ve Ortaçağ şartlarında Endülüs Emevi Devleti’nin insanlığa sunduğu hizmetler ve medeniyet gibi başlıklar altında toparlanabilir.⁹⁹

Webb, bir bilim ve hayat tarzı olarak materyalizmin maddi hayatı tanımlama adına büyük bir güce sahip olduğunu fakat hayatın sırlarını, ahiret ve maneviyatı kavrama ve onlara açıklık getirme hususunda ne derece yetersiz olduğunu izah etmiştir. Daha sonraki konferanslarında veya yazılarında yeniden gündeme getirmeyeceği din ve teoloji üzerine de ağırlıklı olarak değinmiştir. İnsanlığın dini tecrübelerinin en eski mirası olarak İslam’ın doğruluğuna ve mevcut dinler arasında hakikatların delillerine İslam’ın sahip olduğuna dair bilgiler aktarmıştır. ‘Doğu dinlerini, Hristiyanlık’tan tamamıyla farklı temellere ve amaçlara sahipmiş’ gibi düşünen Avrupa ve Amerikalı’ların bu önyargılarını ve hatalarını düzeltmeleri gerektiğini ve Hristiyanlık’taki teslis inancının ne kadar saçma olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁰

Webb’e göre; ‘içerisinde bulundukları yüzyılda insanlar, önyargısız ve uzun araştırmaların neticesinde dinlerini değiştirmektedirler. Bu yüzden insanın fıtratına ve aklına hitap etmeyen hiç bir din uzun süre varlığını devam ettiremez. Hz. İsa’nın getirdiklerine hiçbir baskıya maruz kalmaksızın gönülden inanan bir Hristiyan, İslam’ın prensiplerini de aynı şekilde benimseyecektir. Zira İslam’ın öğretileri insanların saf, temiz bir kalbe sahip olmasına ve güzel ahlâka kavuşmasına rehberlik yapmaktadır. Bu yolu mütevazî ve ihlaslı bir şekilde takip edenler ebedî huzuru ve selameti bulacakları cennete kavuşacaklarında şüphe yoktur.’¹⁰¹

⁹⁹ Alexander R. Webb, *Lecture on Islam*, ss.19, 21-24.

¹⁰⁰ Alexander R. Webb, *Lecture on Islam*, ss.21-24.

¹⁰¹ Alexander R. Webb, *Lecture on Islam*, ss.26, 29.

2. Bombay Konferansı

Webb 10 Kasım 1892’de Bombay’da ‘İslam’ konulu bir konferans vermiştir. Bu konferansı *The Three Lectures* kitabında yer almaktadır. Ayrı basım olarak Bombay’da ve bir yıl sonra da Lahor’da basılmıştır. Her üç baskıda ufak tefek kelime değişikliklerinin haricinde hemen hemen aynı olmasına rağmen konferansın Lahor baskısında pek çok yazım hataları yapılmıştır. Bombay ve Lahor baskıları Budruddin Kur tarafından daha önceden Webb ile yaptıkları yazışmalardan üç mektup eklenerek yayınlanmıştır. Lahor baskısına Abdullah Quilliam’ın Liverpool müslümanlarına yaptığı konuşması önsöz olarak yazılmıştır.¹⁰²

Bombay’daki konferansında Muhammed Webb, Calcutta’daki gibi Hristiyanlık öğretilerinin tarih içerisinde bozulmalara maruz kalması sebebiyle çocukluğundan itibaren arayış içerisinde olduğunu beyan ederek Müslüman oluncaya kadar ki araştırmalarını ve dini tecrübelerini izleyicilerle paylaşmıştır. ‘Günümüz dünyasında nasıl ki Hristiyanlık öğretilerinde bazı yozlaşmalar yaşanmaktaysa İslam’da da benzer sıkıntılar bazı âlimlerin problemleri değerlendirme usûllerinden dolayı yaşanmaktadır’ şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. Hz. Peygamber (a.s.)’in doğruluğunu O’nun hayatına farklı açılardan bakarak savunan Webb, sufi diye adlandırılan şahsiyetlerin Hz. Peygamber (a.s.)’in bıraktığı gerçek mirasa sadakatle sarıldıklarının ve onların kâmil manada imana sahip olduklarının üzerinde ısrarla durmaktadır.¹⁰³

Bombay’daki ‘İslam’ konulu konferansında Calcutta’dakinden farklı olarak İslam’ın ve imanın şartları, ameller, pek çok yanlış anlamalara neden olan çok eşlilik, Hristiyan dünyanın İslam’a karşı önyargıları gibi konular hakkındaki düşüncelerini salondakilerle paylaşmıştır. Hristiyanların kendi kanlı tarihlerini görmezden gelerek ‘İslam kılıç dinidir’ şeklinde yalan yanlış beyanlarla insanların kafalarına İslam hakkında kin ve nefret yerleştirmelerinin ne kadar korkunç bir hata olduğunu tarihî hadiselerden misaller vererek anlatmıştır. Hz. Muhammed (a.s.)’in getirdiği dinle ondan önceki Peygamberlerin getirdiklerinin aynı olduğunu vurgulayan Muhammed Webb, Allah’ın insanlığa gönderdiği son Peygamber Hz. Muhammed (a.s.)’e ve barış dini olan

¹⁰² Alexander R. Webb, *The Three Lectures*, s.25.

¹⁰³ Alexander R. Webb, *The Three Lectures*, s.26.

İslam’a tabi olan ve o yolu takip eden kimselerin sonunda ebedi saadete nasıl kavuşacaklarını detaylarıyla anlatmıştır.

“İslam’ın esası Allah’ın emirlerine boyun eğip, teslim olmaktır. Onun temel taşı ise ibadetlerdir. İslam, insanlığa evrensel kardeşliği, muhtaçlara yardım etmeyi, evrensel sevgiyi ve hayırsever olmayı öğretmektedir. İslam, insanoğlunun en basit şekilde anlayabileceği ve yükselebileceği bir dindir. Hristiyanlıkta olduğu gibi maaşlı çalışan din adamları statüsü olmadığı gibi bir kimse başkasının adına günah işleyemez. Ayrıca sonradan gelenler öncekilerin günahlarını yüklenmez. Bilinmelidir ki, Allah tektir, yaratılan herşeyin Rabb’idir, O’nun İlâhi kudretinin tecellileri kainattaki herşeyde görünmektedir” sözleriyle konuşmasını bağlamıştır.¹⁰⁴

3. Haydarabad Konferansı

25 Kasım 1892’de Haydarabad’da verilen ve yaklaşık 2.000 kişinin katıldığı konferansta Webb, ‘Philosophical Islam’ başlıklı uzunca bir konuşma yapmıştır. Halkın beğenisini kazandığı bu konferansta Webb’in konuşmaları Hasan Ali tarafından Urdu diline tercüme edilmiştir. Konferansın ana temasını oluşturan ‘felsefe’ kelimesi asıl manasından ziyade ‘hikmet’ anlamında kullanılarak dinin insanın manevi dünyasında yaptığı değişikliklerden bahsedilmiştir. Haydarabad konferansı içerik bakımından aslında Calcutta’dakinin benzeri başlıklar içermektedir.

Konferansta öncelikle Materyalizm ve maddeyi baz alan bilim dallarının din üzerindeki tahribatları ve manevî hakikatleri anlama hususundaki yetersizlikleri detaylı olarak ele alınmaktadır. İnsanın manevi dünyası, duyguları, hayat ve ölümden maksadın ne olduğu gibi pek çok soruyu cevaplamada aciz kalan materyalist felsefe ve modern bilimin hakikatten ne kadar uzak olduğu misallerle anlatılmaktadır. Felsefe olarak Materyalizm’in çıkmazda olduğunu net çizgilerle ortaya koyan Webb, hayata ve ölümden sonrasının sırlarına ışık tutanların sadece Peygamberler olduğunu ve tüm Peygamber’lerin de İslam’ı ve Allah’ın varlığını, birliğini anlatmak için gönderildiklerini ifade etmiştir.

Pek çok kimsenin cevabını merakla beklediği; ‘Amerika’da İslam’ın nasıl tebliğ edileceği, insanların tepkilerinin ne olacağı, çokeşlilik ve peçe takılması’ gibi

¹⁰⁴ Alexander R. Webb, *The Three Lectures*, s.38.

meselelerde Amerikalı'ların nasıl tavır takınacaklarına dair Webb kısaca şunları söylemiştir:

“Ülkemdeki toplum, aydın ve gelişmelere açık insanlardan meydana gelmektedir. Şayet İslam güzel bir şekilde anlatılıp temsil edilirse insanlar tarafından kabul görecektir. İslam'ı sadece belli bölgelerde yayılan cahillerin benimsediği fikri aslında yanlıştır. İnsanı ebedi saadete ulaştıracak din İslam'dır.

Makul ve güzel olan şeyleri anlayıp hoşnutlukla kabul edecek onbinlerce Amerikalı olduğunu biliyorum. İslam nasıl ki Hindistan veya dünyanın başka yerlerinde güçlü ise herşeye kadir olan Allah'ın Amerika'da da benzer oluşumları yaratabileceğine inanıyorum. Yeter ki biz İslam'ı güzel temsil edelim ve neticelerini de Allah'a bırakalım. Doğu'da tatbik edilen poligami veya cinsiyet ayrımına bağlı olarak kadınların peçe kullanmaları hususunda ise pek fazla malumatım olmadığından bunların İslam'daki yeri hususunda da bir şey söyleyemeyeceğim. Şayet onlar, İslam'da emredildiği gibi şartlarına uyularak ve adaletli bir şekilde uygulanmazsa güzel neticeler elde edilmesi de mümkün değildir. Fakat bu konuda acizane kanaatim o dur ki; poligami ve peçe uygulaması akıllı ve makûl bir şekilde bizim sosyal hayatımıza yerleştirilirse ülkenin bir ucundan diğer ucuna her yanı sarmış olan fahişelik, ayyaşlık vb. ahlâksızlıklara çözüm sunabileceği kuvvetle muhtemeldir. Ortodoks Hristiyanlar bir asırdan bu yana bu tür kötü ahlâklara karşı boşu boşuna mücadele vermektedirler. Toplumumuzun içine düştüğü bu günah bataklığından kurtarılmasında İslam'a mutlaka bir fırsat verilmelidir.”¹⁰⁵

Hyderabad Konferansında Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43), Marcus Aurelius (121-180), Baruch Spinoza (1632-1677), Max Müller (1823-1900) gibi tanınmış bazı tarihî şahsiyetlerin yaptıkları ‘din’ tariflerinden yola çıkılarak geçmişten günümüze insanın fitratında ve yaşadığı dünyada dine olan ihtiyacı gündeme getirilmektedir.

İlk kez bu konferansında Hindistan müslümanlarına American Islamic Propaganda hareketini desteklemeleri çağrısında bulunan Webb, gelecek beş yıl içerisinde Amerika'da çok ciddi sayıda insanın müslüman olacağını ifade etmekteydi. Buna sebep olarak da geçen on yılda binlerce insanın Hristiyanlık dinini ve kiliseleri terkederek doğruyu bulabilmek adına özgür düşünce topluluklarına, kültürel veya hiç bir dine bağlı olmayan Teosofic Society gibi derneklerin toplantılarına gitmelerini göstermekteydi. Materyalist felsefenin ağına düşen Batı dünyasının eninde sonunda İslam'a döneceklerine inanan Webb; ‘modern düşüncenin dine eleştirel gözle

¹⁰⁵ Alexander R. Webb, “Philosophic Islam”, ss.50-51.

bakmasının insanlığa direkt ve pozitif manada faydalar sağlayacağına ve yeni dini düşüncelerin, farklı manevi dünyaların aranmasına sebep olacağına' inanmaktaydı.

Webb; 'geçmişte nasıl ki İslam'ın ihtişamı her yanı sararak insanlığa bilim, sanat ve medeniyet gibi pek çok alan da ilham kaynağı olmuşsa tarihin yeniden tekerrür edebileceği ümidinde olduğunu' beyan ederek konferansına son verir.

4. Madras Konferansı

11 Aralık 1892'deki Madras konferansını 'The Better Way' başlığıyla sunulan konferansa halk büyük ilgi göstermiştir. Webb'in eski dostlarından bazı kimseler de konferansta hazır bulunanlar arasındadır. Onlardan Albay Henry Steel Olcott, Webb'in konuşmasının bitiminde yanına gelerek 'mükemmel bir konuşmacı' olduğunu ifade ederek tebrik etmiştir. Konferansta öncelikle İslam ve Hristiyanlık dinlerini karşılaştırmalı olarak değerlendiren Webb:

“Batı dünyasının İslam’a karşı önyargılı ve yalan-yanlış düşüncelerle yaklaşması neticesinde arayış içerisinde olan binlerce insan İslam’la tanışmaktan mahrum kalmaktadır. İslam, insanoğluna ebedi saadeti kazandıracak, onun gönlünün mutmain olmasını sağlayacak, akıl ve bilimin ahenkle uyum sağladığı tek dindir. Bu dinde hurafelere yer yoktur, akıllı ve idrak sahibi insanlar kolaylıkla bunun farkına varabilirler. Herkes ferdi olarak kendi yaptıklarından sorumlu olacaktır. Kimse kimsenin günah yükünü üstlenmeyecektir” şeklinde ifadelerle İslam’ı akıl dışı görenlere karşı bir Batı’lı olarak aslında İslam’ın ne olduğunu açık ve net bir biçimde anlatmıştır.¹⁰⁶

Webb, Hristiyan dünyanın İslam’ın öğretilerine karşı takıntılarını kısaca dile getirdikten sonra ‘Allah’a ve Peygamber’e iman nasıl olmalıdır? Namaz, abdest ve oruç gibi ibadetler nasıl anlaşılmalıdır?’ vb. soruların cevaplarını misallerle izah etmiştir.

Aslında kâinattaki herşeyin Allah’ın varlığına ve birliğine şahadet ettiğini, Efendimiz (a.s.)’in peygamberliğine, öğretilerine ve ahlâkının mükemmeliğine sadece Kur’an’ın bile delil olarak yeterli olduğunu ortaya koymuştur. Maddi ve manevi anlamda namaz, oruç, abdest gibi emredilen ibadetlerin pek çok hikmetler içerdiğini ve inananların bu ibadetleri mutlaka ifa etmekle vazifeli olduğuna dikkat çekmektedir. Kur’an’da yer alan ibadetlerin aslında daha önceki dinlerde de var olduğunu belirten

¹⁰⁶ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 11 December 1892.

Muhammed Webb; Ramazan orucunu misal vererek Hristiyan'lar tarafından zaman içinde nasıl değiştirildiğini ve şu an Katolikler'in oruç adı altında birşeyler yaparken Protestanlar da öyle bir oruç şeklinin dahi kalmadığını belirtmiştir.

Hz. İsa'ya yaşadığı dönemde çok az insanın iman ettiğine vurgu yapan Webb, teslis inancı dâhil olmak üzere Hristiyanlıktaki öğretilerin tahrip edilerek Hz. İsa'dan üç yüz sene sonra yazıldığını ama İslam'ın böyle bir tahribata maruz kalmasının mümkün olamayacağını delilleriyle anlatmıştır.

Yaptığı İslamî hizmetleri İngiltere'de sağlam bir zemine oturtan Abdullah Quilliam'a da atıfta bulunan Webb, çok daha fazla özgürlüklere sahip olan Amerika'da İslam davetinin pek çok insan tarafından kabul göreceği ümidini taşımaktadır. Konferans, sağlam ve doğru bilgiler ulaşmadığından İslam'a karşı cahil olan Amerikan halkına yönelik başlanacak İslamî Propaganda hareketine insanları yardıma davet etmiştir:

“Sevgili Peygamberimiz'in bıraktığı mirasa saygı duyarak ona sahip çıkıp onun izinden giderek her ulusta attığı İslam tohumlarını yaşıtmaya çalışmak, ona sevdalı olan her müslümanın vazifesidir.”¹⁰⁷

B. Chicago Dünya Dinleri Konferansı

1893 yılı sonbaharında Chicago'da düzenlenen Dünya Fuarı'nın son haftalarında Amerikan kültür tarihinde önemli bir dönüm noktası olan ve o güne kadar benzeri görülmemiş her dinden temsilcilerin katıldığı Dünya Dinleri Kongresi'nin ilki yapılmaktaydı. Kongre hemen her dinin gelenekleri ve anlayışları üzerine yapılan sunumlardan oluşmaktaydı. Konferans vermeye gelen delegeler genellikle o dinin veya geleneğin yaşandığı ülkelerde doğup büyüyen şahıslardan oluşmaktaydı. Muhammed Webb bu kategorinin dışındaydı. Zira o, Amerika'nın yerlisi ve Amerika'da erken dönemde İslamî hareketlerden birisinin lideri konumuna yükselen bir şahsiyetti. New York'ta kurduğu American Islamic Propaganda hareketi ve yayın hayatındaki hizmetleriyle misyonunda daha fazla organize bir yapıya sahip hale gelmişti.

¹⁰⁷ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 11 December 1892.

Yağmurlu ve soğuk bir Çarşamba sabahı olan 20 Eylül’de Columbus Hall’un kapısı açıldığında 3.000’den fazla kalabalık bir insan topluluğu Muhammed Webb’i dinleyebilmek için salonu hınca hınç doldurmuşlardı. Hatta kalabalık, konferans salonunun giriş kapısının dışına kadar taşmıştı. Basında The Yankee Mohammedan ünvanı verilen Muhammed Webb ilk konferansını verecekti.¹⁰⁸ Kamuoyunda saygın bir yere sahip olan Chicago’daki Dünya Dinleri Konferansı’nda İslam’ı temsilen konuşmacı olarak bulunan tek resmî aday Muhammed Alexander Russell Webb’di.¹⁰⁹

Amerika konsolosluğunu olarak Manila’ya atanmasının ardından 1888 yılında İslam’ı kabul eden Webb, müslüman olduktan sonra Doğu ülkelerinde verdiği sayısız halk konferanslarıyla hem ulusal hem de uluslararası platformda ün kazanmıştı. Chicago’da Dünya Dinleri Konferansı’na katılarak kendisinde kökleşmiş Amerikan kimliğiyle müslümanlığı arasında çelişki olmadığını açık bir şekilde gösterme imkânı bulmuştu. Amerikalı aydın çevreler, Webb’in adını basın aracılığıyla duymuşlardı. Hakikati bulmak için yaptığı uzun ve maceralı yolculuğun hikâyesini bir de onun ağzından dinlemek istiyorlardı. Victoria devri insanları için Webb’in skeçleri, fotoğrafları, yazıları, konferansları küçük ve önemsiz ayrıntılar değildi. Tüm bunlar Webb’in ne kadar zeki ve dürüst bir kimse olduğunu ortaya koyan delillerdi.¹¹⁰ Bundan dolayı insanlar, Webb’in neler anlatacağını merak etmenin yanısıra onun görünüşündeki ve kılık kıyafetlerindeki değişiklikleri de görmek istiyorlardı.¹¹¹

¹⁰⁸ Barrows (Ed.), *The World’s Parliament of Religions*, Vol. I, s.196, 202; Vol. 2, ss.989-996, 1046-1052; Richard Hughes Seager (Ed.), *The Dawn of Religious Pluralism*, Illinois: Open Court, 1993, s.278.

¹⁰⁹ Aslında Bombay’daki İslamî propaganda komitesi Webb’in misyonunu desteklemekle birlikte Chicago’ya bir kaç Mevlevî âlimi gönderme planı yapmaktaydılar. Fakat bunda başarılı olamadılar. “The Propagation of Islam in America”, *Times of India*, 24 Ekim 1892, s.5.

¹¹⁰ Fishburn, *The Fatherhood of God and The Victorian Family*, s.41.

¹¹¹ Muhammed Webb uzun sakallı, siyah paltosu ve başındaki kırmızı fesiyle izleyenlerin karşısına çıkmıştır. Bu haliyle Amerika’lı bir editörden ziyade Osmanlı din adamlarını andırmaktaydı. *Inter Ocean*, 21 September 1893.

Büyük bir katılım ve ilginin olduğu konferansta Webb; ‘The Spirit of Islam’ ve ‘The Influence of Islam on Social Conditions’ başlıklı iki sunumda bulundu.¹¹² Konuşmalarında kongre kurallarının dışına çıkmamaya özen gösteren Webb, Hindistan’daki konferanslarında ve *Islam in America* kitabında anlattığı konuların benzerlerine değindi. Müslümanların adına söz alan Webb öncelikle; “Türkiye, Hindistan ve Mısır gibi İslam ülkelerinde yaşayan milyonlarca Müslümandan Amerikan halkına selam getirdiğini ve tüm müslümanların bu kongreye çok önem verdiklerini” dile getirdi.¹¹³

Allah’a iman, ahiret hayatı, sosyal problemlere dinin yaklaşımı, evrensel değerler gibi delegeler tarafından yöneltilen sorular karşısında da ayrıca açıklamalarda bulundu. Hristiyanlık, kilise ve materyalizm gibi konulardan bahsederken ses tonunu biraz daha alçaltmayı ve yumuşatmayı uygun gören Webb, Amerikan toplumunda her geçen gün artan sosyal hastalıklara ve İslam’ın sunduğu çözüm yollarına değinmiştir.

Muhammed Webb’in Çarşamba sabahı ve Perşembe öğleden sonra sunduğu her iki konferans, Bostonlu misyoner Peder Joseph Cook ve onun taraftarlarınca sık sık kesilmesine rağmen – bunların yaptığı taşkınlıklar geleneksel dinlerden olmayan temsilcilerden pek çok kimse ve din dışı görüşlerin sahibi olanlar tarafından rahatsızlık olarak algılanmıştır – kültürlü ve sempatik kişiliğe sahip Webb’in Amerikan toplumunun bir ferdi olduğuna herkes şahit oldu.¹¹⁴ Konuşmalarında halkının açık yürekliliğine güvendiğinden İslam’ın önemine vurguda bulunarak: “Ben Amerika’nın aklına ve idrakine güveniyorum. Onların tarafsızlığına hayranım ve idrak sahibi her insan, İslam’ı anlama ve onu sevmeye hususunda hakikatlere karşı gelmeyecektir. Dinlere körü körüne bağlılık dönemi sona ermiştir. İnsanlar inançları sorgulamaktalar ve

¹¹² Konferanstaki sunumların tam metni için bk.: Barrows (Ed.), *The World’s Parliament of Religions*, Vol. 2, ss. 989-996; 1046-1052; Walter Raleigh Houghton (Ed.), *Neely’s History of The Parliament of Religions and Religious Congress at The World’s Columbian Exposition: Compiled from Original Manuscripts and Stenographic Reports*, Vol. 2. in one Chicago: Frank Tennyson Neely, 1893, ss.459-464. Houghton’ın editörlüğünü yaptığı kitabında Webb’in konferansı *The Influence of Social Condition* başlığıyla verilmiştir.

¹¹³ Barrows (Ed.), *The World’s Parliament of Religions*, Vol. I, s.196, 202; Vol. 2, ss.989-996.

¹¹⁴ *Inter Ocean*, 21 September 1893; Barrows, *The World’s Parliament of Religions*, Vol. 2, s.989.

inandıkları dinlerin sebeblerini araştırmaktalar. Bu da İslam'ın en belirgin özelliklerinden birisidir" şeklinde cümlelerle hitap ettiğinde salondakilerden alkış aldı.¹¹⁵

İzleyicilerle diyalog kurarak ortak bir zemin oluşturma gayretinde olan Webb, Amerikan halkının düşünce dünyasına vakıftı. Bu yüzden şahsi hayatından misal vererek yanlış anlama sebebiyle nelerden mahrum olunacağına dikkat çekti:

"Günümüzde binlerce Amerikalı'nın zihninde yer eden İslam'la alakalı önyargılara bir zamanlar ben de sahiptim. Bu önyargılar ve yanlışların kökeni aslında tarihten gelmektedir. Zira tarihin yanlış aktarımı insanların düşünce dünyalarını da olumsuz yönde etkilemiştir. On yıl önce Doğu dinlerini araştırmaya başladığımda ben de benzer fikirlere sahiptim. İslam'ın tamamıyla yozlaşmış bir din olduğunu düşünerek bir kenara bırakmıştım.

Daha sonra İslam'ın hakikatte ne olduğu ve Arabistan'dan çıkan Peygamberin kim olduğu sorularına cevap bulduğumda inanç dünyam tamamıyla değişti ve şu an burada müslüman olduğumu söylemekten gurur duyuyorum."¹¹⁶

"The Spirit of Islam" başlıklı konferansında Hz. Peygamber'in biyografisi ve ahlâkına dair bilgiler veren Webb, konuyla alakalı olarak izleyenlere Seyyid Emir Ali'nin *The Spirit of Islam* kitabını tavsiye ederken; Washington Irving'in *The Life of Mohammed* kitabına yanlış bilgiler karıştırılması sebebiyle insanları uyarmıştır:

"Ben hissediyorum ki Amerikalı'lar, genellikle hakikatlerin temeline inmeye eğilimi olan, Muhammed (a.s.)'in kim olduğunu, neler yaptığını ve hayattayken ne gibi işleri tamama erdirdiğine dair şeylerin doğrusunu öğrenmeye çalışan kimselerdir. Ayrıca bizlerin sosyal yapımızı ait olduğu yere yükselteceğimiz evrensel bir sisteme sahip olacağımızı da hissediyorum" şeklinde sözlerle aslında önyargısız olarak araştırılınca hakikatin güneş gibi ortada olduğunu ifade etmekteydi."¹¹⁷

"The Spirit of Islam" konulu ilk konferansında Webb, çok eşliliğin bazı formlarının uygulanmasına İslam'da izin verildiğini ifade etmesi üzerine seyirciler sesli olarak itiraz etmişler ve konuşmasının bölünmesine sebep olmuşlardır. Çokeşlilik

¹¹⁵ *Inter Ocean*, 21 September 1893; Barrows, *The World's Parliament of Religions*, Vol. 2, s.989.

¹¹⁶ Barrows, *The World's Parliament of Religions*, Vol. 2, s.989; Houghton, *Neely's History of The Parliament of Religions*, s.460.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bk.: Houghton (Ed.), *Neely's History of The Parliament of Religions*, ss.459-464; Barrows, *The World's Parliament of Religions*, Vol. 2, ss.989-990, 996.

mevzundan bahsedinceye kadar dikkatle ve özenle dinlenen sözleri, bu konudaki fikirlerini söyleyince konferansı takip edenlerden büyük tepki almıştır. Muhammed Webb'in kongredeki bu konuşmasına seyircilerden bazı kadınlar öfkeyle yerlerinden kalkarak 'hayır asla olmaz' diye bağırılmışlar, buna erkeklerin de yüksek sesle itirazları olmuştur. Webb, fikirlerinde ısrar etmiş fakat ısıklık seslerinin artması üzerine salonda hiddeti artırdığını görünce; susarak İslam'ın başka hükümlerine geçerek konuyu değiştirmiştir. Kongrenin toplanmasından bu yana bir katılımcının konuşması ilk kez bu derece şiddetli olarak memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Konfüçyüs, Budist, Musevi ve Hristiyanlık dininin mensupları kürsüden yan yana dinlerini anlattıkları ve pek çok alkış aldıkları halde ilk ve gerçek tepkiye sebebiyet veren Muhammed Webb'in konuşması olmuş ve salondaki atmosferi tamamen değiştirmişti.¹¹⁸

Webb çok eşliliğin iklim, coğrafya ve adetler sebebiyle bazı özel şartlar altında ve kurallı bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra Hindistan veya diğer İslam ülkelerinde tanışma imkanı bulduğu hiçbir müslümanın ikinci eşinin olmadığını da vurgulamıştır. İnsanların tepkisini gözönünde bulunduran Webb, İslam'da çok eşlilik konusuna daha fazla devam etmedi. Onun yerine İslam'ın insanlığa sunduğu güzelliklerden bazılarını kendi hayatından örnekler vererek salonda hazır bulunanlarla paylaştı.

"The Influence of Social Conditions" başlıklı ikinci konferansında Webb, genel olarak Amerikan toplumundaki sosyal problemlere ve İslam'ın getirdiği çözüm yollarına değinmiştir. Herhangi bir ilme sahip olmayan cahillerin din adına yaptıkları yanlışlar sebebiyle İslam veya diğer dinler hakkında yanlış hükümler verilmemesini istemiştir. İslam'a dair önemli eserlerin İngilizce tercümesi olmadığından Batı toplumunda İslam'ın yanlış anlaşıldığını, İslam'ın öğretilerine sahip olan milletlerin tarihte iz bırakan devletler ve medeniyetler inşa ettiklerini belirtmiş konuyla alakalı olarak Stanley Lane-Poole'ün sözlerine yer vermiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 62/21, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹¹⁹ Stanley Lane-Poole (18 Aralık 1854 - 29 Aralık 1931). Londra'da dünyaya gelmiştir. Meşhur İngiliz oryantalist ve arkeoloji uzmanıdır. 1874-1892 yılları arasında İngiltere Müzesi'nde çalışmış daha

Konferansta İslam'ın kılıç dini oluşu, poligami, bayanların peçe kullanması gibi konuların Batı'lı yazar ve gazeteciler tarafından yanlış yorumlanarak okuyucuya aktarıldığını ifade eden Webb, bu meselelerle alakalı hakikatte İslam'ın ne dediğini Kur'an'dan ayetler okuyarak ve müslüman toplumlarda şahit olduğu hadiselerden misaller vererek insanların kafasındaki yanlış anlayışları değiştirmeye gayret etmiştir. İzleyenlerin İslam'a karşı önyargılı düşüncelerini önlemek için konuşmasında şu cümlelere yer vermiştir:

“Biz Müslümanlar, Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (a.s.)'in öğretilerinin temelde aynı olduklarına inanırız. Peygamberlerin getirdikleri vahye dayalı hakikatlerin içerisine tarihte bazı materyalistik formlar ve seremoniler eklenerek zamanla az veya çok bozulmalara maruz kalabilmiştir.

Batılıların ortaya attıkları ‘poligami ve peçe İslam'ın bir parçasıdır’ iddiaları tamamen gerçek dışıdır. Çokeşlilikle alakalı Kur'an'da sadece bir ayet vardır. Bu ayette de insanlara tek bir hanımla evlenmenin adalet bakımından daha iyi olacağı belirtilmektedir. Şayet suistimal edilecekse çok eşle evlilik uygulaması yasaklanmaktadır. Geçenlerde kilise gazetesinde tanınmış bir rahip tarafından kaleme alınan yazıda ‘Kur'an'da Osmanlı padişahının her yıl bir hanım almasını emrettiğini’ ifade eden yazı okudum. Kur'an'da asla böyle bir şey istenmemektedir. Ayrıca din alanında yüksek tahsil almış böyle aydın bir kişinin bunları yazması da beni çok şaşırttı. Ben hayatım boyunca iki hanımla evli bir müslümanla hiç karşılaşmadım. Ayrıca ne Kur'an'da ne Hz. Peygamber'in hadisleri arasında peçe kullanılmasını emreden bir şey yoktur. Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bayanlar rahatlıkla yolculuk yapabilmekteydiler. Onlara gösterilen saygı ve tanınan ayrıcalıklar herkesten fazlaydı.”¹²⁰

Webb'in konuşmasının ardından konferansa Beyrut'tan katılan rahip Dr. George E. Post kürsüye gelerek ‘Kur'an ve Öğretileri’ başlıklı bir sunumda bulundu. Arapça'yı çok iyi bilen misyoner Dr. Post kongrede özellikle cihad, çok eşle evlilik, Hz. Peygamber'in hanımları, Hz. Zeynep'le evliliği, evlilik ve boşanma hukukuna dair ayetleri elindeki Kur'an'dan seçerek okumuş ve kendine göre yorumlarla yanlış

sonra Mısır'ın tarihini araştırmak ve arkeoloji yapmak üzere Mısır'a gitmiştir. 1897-1904 yıllarında Dublin Üniversitesi'nde Arapça bölümünde Profesör olarak bölüm başkanlığını sürdürmüştür. Müslüman devletler ve tarihleri üzerine pek çok eseri bulunmaktadır. <http://www.oxforddnb.com/index/35/101035569/> (15 Şubat 2010).

¹²⁰ Geniş bilgi için bk.: Barrows (Ed.), *The World's Parliament of Religions*, Vol. 2, ss. 1046-1052; Houghton (Ed.), *Neely's History of The Parliament of Religions*, ss. 459-464.

anlaşılmalara sebep olmuştur.¹²¹ Webb'in görüşlerine karşı Kur'an'dan seçtiği ve kendine göre yorumladığı ayetleri sesli bir şekilde okudu. Kongre katılımcılarından Webb'in anlattıklarına karşı itiraz mahiyetinde olan sadece Dr. Post'un konuşması olmuştur.¹²²

1. Konferanstan Basına Yansıyanlar

Ulusal basında ve kamuoyunda kabul gören bazı kongre üyeleri, İslam'da çok eşlilik meselesine karşı sitemli sözler sarfetmelerine rağmen Webb'in verdiği konferansın büyük bölümü salonda bulunan katılımcılar tarafından alkışlarla ve sevinç çılgınlıklarıyla karşılandı.

The Chicago Tribune gazetesi Webb'in konuşmasından sadece poligami konusunu değerlendirme yoluna giderek konferanstan seçtiği bazı sözleri de gazetenin satırlarına şu şekilde yansıtmıştır:

“Şu an sizlere dürüst ve tarafsız bir kimse olarak şunları söylemek istiyorum. Çok eşle evlilik İslam'ın temelini teşkil eden bir parçası değildir ve hiç bir zaman da olmamıştır. Günümüzde poligamiyi şartlarına göre bizim sosyal yapımıza yerleştirmeye çalışmak da lanetle karşılanabilir. Ama Doğu'nun bazı bölgelerinde bu tür evlilik uygulamaları sözkonusudur. Bazı şartlar altında bunun faydaları vardır. (Seyircilerden ıslık sesleri, saygısızlıklar ve “Hayır” çılgınlıkları yükselmeye başlar.) Fakat biz burada öncelikle çok eşle evliliğin Müslümanlara göre ne anlama geldiğini anlamalıyız. Amerika'ya göre ne anlama geldiğini değil. Ben diyorum ki temiz kalpli, iyi niyetli bir adam hem çok eşli hem de iyi bir Hristiyan olabilir. (Seyircilerden yine aynı şekilde ıslık sesleri, homurtular ve ‘Hayır’ sesleri yükselmektedir.) Fakat bu durum onun şehvetine düşkün olduğu anlamına gelmez. Sizler Müslümanlara göre çok eşle evliliğin yani iki veya üç hanımla evlenmenin ne anlama geldiğini anladığınızda; dürüst, inancılı, iyi niyetli ve temiz kalpli hiç kimse yoktur ki ona söyleyeceği ‘Allah yolunu açık etsin’ ifadesinden başka bir şey değildir. (Seyircilerden aynı şekilde ıslıklar, ‘Hayır,’ ‘Utanç verici’ gibi bağrışmaları, bir

¹²¹ Dr. George E. Post (1838-1909) New York'ta dünyaya gelmiştir. Aslında University of New York'da tıp alanında öğrenim görmüş ve master programını da aynı yerde tamamlamıştır. Daha sonra New York Union Theological Seminary'de Hristiyanlık üzerine eğitim almış ve 1863 yılında misyoner olarak Suriye'ye gitmiştir. Şu anki adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp fakültesi'nin kurucuları arasında yer almış ve üniversitede görev yapmıştır. Tıp alanı başta olmak üzere botanik, doğal bitkilerden ilaç yapımı, İncil üzerine Arapça ve İngilizce eserleri vardır. *The New York Times*, “Dr. George E. Post Dead”, 1 October 1909, s.9. Dr. George E. Post'un konuşmasının tam metni için bk.: Houghton (Ed.), *Neely's History of The Parliament of Religions*, ss.613-615.

¹²² *Chicago Tribune*, “Islam is Preached”, 21 September 1893, s.9.

yandan da alkışlar yükselmektedir.) Bu konuya şu an daha fazla devam etmek istemiyorum.”¹²³

Dönemin önemli gazetelerinden *Washington Post* ise Webb’in konuşmasını ‘Muhammed Webb’in Hatası’ başlıklı haberle duyurmuştur. Amerika’da kaldırılmış ve artık unutulmaya yüz tutmuş bu âdetin yeniden getirilmesine karşı çıkanlara hak verilen haberde bu fikri savunmayı da ‘büyük bir cesaret’ olarak değerlendirerek şunları yazmaktaydı:

“...Utah komisyonu tarafından verilen raporda; Utah’da poligaminin artık unutulduğu ve Amerika’da çok eşlilik uygulamasının son bulduğu yazmaktadır. Muhammed Webb’in poligamiyi İslam dininin izin verdiği hükümlerden biri olarak Amerikan toplumuna tavsiye etmesi gayet cesurca bir harekettir. Gösterdiği cüreti, kongre toplantısında hazır bulunan kadınların bu fikirlere şiddetle itiraz etmelerinden anlamış olmalıdır. Eğer Muhammed Webb bu memlekette İslam dinini yaymak ve telkin etmek hususundaki teşebbüslerinde başarılı olmak istiyorsa Amerikalı kadınların fikirlerine uygun hareket etmelidir. Amerikalıların daima nefretle yaklaştıkları bir konu da poligaminin yeniden uygulanması için çaba harcanmasıdır. Amerikan hükümeti pek münasebetsiz olan bu usûl ve âdetin kaldırılması için Mormon mezhebine karşı birkaç yıl mücadele vermiş ve bu mezhebin üyelerini mahkemesiz mahkum ederek mallarına el koyma derecesinde ağır tedbirler almıştır. Bu yüzden poligami yasaklanıp yeniden tesis edilmesi de asla muhtemel değildir. Şimdi Chicago kadınlarının tamamıyla haklı oldukları ve Muhammed Webb’in bu konuda hatalı olduğu açıktır...”¹²⁴

İslam’a dair savunduğu düşünceler sebebiyle Amerikan toplumu ve aydınlarından bazılarıyla karşı karşıya gelen Webb’in düşünceleri ve yapmayı istediği faaliyetleri de çeşitli şekillerde engellemelere maruz kalmıştır. Aslında bu durum İslam’ın Batı tarafından algılanışından ve Webb’in sunmaya çalıştığı çözümlerin Amerikan toplumunun sahip olduğu sosyo-ekonomik gerçeklerden farklı oluşundan kaynaklanmaktaydı. Özellikle Amerikan medyasının İslam’la alakalı tartışmaya açtığı temel meseleler poligami, kadın hukuku, İslam’ın hoşgörüsüzlüğü, kılıç dini oluşu ve cihad gibi bazı kavramlara yüklenen anlamlar, İslam’ın çağdaş değerler karşısında

¹²³ *Chicago Tribune*, “Defends Islamic Polygamy”, 21 September 1893, s.9; *Inter Ocean*, 21 September 1893; Houghton (Ed.), *Neely’s History of The Parliament of Religions*, ss.459-460.

¹²⁴ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 62/21, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

tavır yani gelişmeye engel olduğu, şeklî kimlik, sünnet meselesi ve ibadet usulleri üzerinde toplanmaktaydı.

2. Konferans Sonrası Gelişmeler

Webb, Chicago'daki kongrede savunduğu fikirler sebebiyle bazı tepkilerle karşı karşıya gelmesine rağmen ulusal basında pek çok kimse tarafından da desteklendi. 6 Ekim'de New York'a dönen Webb, Manhattan'da 20. cadde üzerinde İslamî faaliyetlerini yürütmek için binanın açılışını yaptı ve iki hafta içerisinde o bölgede birbiri ardına sekiz tane konferans verdi.¹²⁵ Webb'in büyük şehirlerde ve küçük kasabalarda ülkenin her yanında konferanslar vermek istemesi, The Oriental Literary Bureau tarafından ulusal konferanslar turu hazırlıklarına başlanılmasını sağladı. 17 Ekim 1893'ten 5 Mart 1894'e kadar ülkenin orta kesimleri, doğusu ve güneyi olmak üzere on dokuz eyalette ve onların şehirlerinde 40'tan fazla konferans verdi.¹²⁶ Fakat gidilecek yerlerin bazılarında Webb'in konuşmalar yapması şüpheliydi. Zira yapılacak konferansların gazetede ilan edilmesinden kısa bir zaman sonra Webb, The Oriental Literary Bureau ile olan antlaşmasını iptal etti. Bunun yerine New York, Ithaca'da Unitarian kilisesinde konuşma yaptı. Sonraki günlerde New York, Rochester'de konferans vermeyi ardından Chicago, Kansas City'de St. Louis'e, Missouri'de St. Joseph'e, Michigan'da Grand Rapids ve Ann Arbor'a kısa bir tur düzenlemeyi planladı. Bu dönemde American Islamic Propaganda merkezinde yaptığı Cuma konuşmalarının

¹²⁵ Webb 'The Faith of Islam' başlıklı İslam inancı konulu bir konferansın sunumu yapmıştır. Chickering Hall, New York'ta 29 Eylül; YMCA, Brooklyn'de, 30 Eylül; Lee Avenue Academy of Music, Brooklyn'de 1 Ekim; Association Hall, Trenton, New Jersey'de ise 2 Ekim'de başta olmak üzere beş şehirde konferanslar verdi. "Advertisement", 24 September 1893, s.7; "Coming Events", *Brooklyn Eagle*, 30 September 1893; *Trenton Times*, "Advertisement", 27 September 1893, s.8; ve *The Moslem World*, "Headquarters Opened", October 1893, s.9.

¹²⁶ Webb'in yapmış olduğu ulusal turda gideceği eyaletler sırasıyla Ohio, Indiana, Michigan, Illinois, Iowa, Nebraska, Missouri, Arkansas, Kansas, Pennsylvania, Connecticut, Maryland, North Carolina, South Carolina, Alabama, Tennessee, Mississippi, Kentucky ve Texas'tı. "Advertisement", October 1893, s.1.

dışındaki aylık konferanslarının sayısını da azaltmıştı.¹²⁷ The Oriental Literary Bureau ile daha önceden yaptığı geniş kapsamlı turu iptal etmesi maddi problemlerden kaynaklanmaktaydı.

Kasım 1893'ten itibaren American Islamic Propaganda'da maddi sıkıntılar daha da fazla artarak devam etmekteydi. Webb ne uzak mesafeli turların ne de gazete merkezinin birikmiş dört aylık giderlerine güç yetirebilmekteydi. Hacı Abdullah Arab, Hindistan'dan 16 Kasım 1893'te nakdi yardım göndermişti. Fakat rupinin dolar karşısında değer kaybettiğinden Amerika'ya gönderilen rupilerin fazla bir kıymeti olmadı. Üstelik gönderilen miktar 3.000 dolara tekabül etmekteydi. Bu da Webb'e söz verilen miktardan 10.000 dolar daha azdı. Bu durum ise Hacı Abdullah'ın arkadaşlarının verdikleri yardım sözünden dönmelerinin bir işaretiydi.

Yaşanan bu hadiseler, American Islamic Propaganda ve *The Moslem World* için ilk zayıflardı. Bu yüzden *The Moslem World*'un yayını Kasım 1893'te durduruldu. Webb 1893 yılı son aylarındaki bu durumunu daha sonra şu şekilde değerlendirir:

“Hacı Abdullah'tan ve diğerlerinden gelen maddi destek ve ödünç verilenler kesilince 1 Ocak 1894'te New York'taki ofisimi de kapatmak zorunda kaldım.”¹²⁸

“Vesait-i nakdiyenin fıkdanı hasebiyle Moslem World gazetesini tatil ettim. Kanun-i saninin iptidasından beru ahz eylediğim bilcümle mebalîği mezkur gazete için vuku bulan duyun ve taahhudat-ı saire için sarf olunmuştur. Tesviye olunacak daha 350 dolarlık bir deyn mevcuttur.”¹²⁹

C. Konferanslara Genel Bakış

Muhammed Webb'in yıllardan beri hasretini çektiği Müslümanlar arasında bulunma hayali Hindistan seyahatıyla birlikte gerçekleşir. Yolculuğu esnasında bazı yönlerden İslam'ın hasletlerinden nasıl uzaklaşıldığını da müşahade eden Muhammed Webb sonraki zamanlarında şunları yazmaktaydı:

“Hindistan'da geçirdiğim dört ay hayatımdaki en güzel hatıralar olarak kalmıştır. O süre içerisinde daima Muhammedîler arasında yaşadım. Günümüzde yeni dünyanın

¹²⁷ “Mr. Webb's Lectures”, *The Moslem World*, November 1893, s.9.

¹²⁸ “To My Oriental Brothers”, *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, s.4.

¹²⁹ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12, Washington Sefareti Tahrirati.

mükemmel metropol şehirlerinde görebildiğimin ötesinde sözde ‘barbarlar’ denen o yerlerde ben, daha zengin, iyi ve ileri seviyede medeniyetleri gördüm.”¹³⁰

Hindistan’da çeşitli toplantılara, onuruna verilen yemek davetlerine katılan ve pek çok konferans veren Webb konuşmalarında; İslam’ı kabul edişi, İslam ve Hristiyanlığın yakın ve farklı oldukları noktaları, Hristiyanlık ve Batı medeniyeti hakkındaki eleştiriler ve Müslümanların bu konuda sahip oldukları yanlış kanaatlerini düzeltme ve Batı’nın Müslüman imajından bahsetmiştir. Ayrıca İslam’ın tarihsel süreci ve bu süreç esnasında klişeleşmiş ve gelenekselleşmiş yanlışlıklar, Amerika’da İslam’ın yayılması ve uygulanması ile ilgili düşüncelerini de insanlarla paylaşmıştır.¹³¹

Güçlü bir hitabete sahip olan Webb’in konumu ve İslamî görüşleri Hindistan’daki Müslümanlar arasında dikkat çekmiş ve merak uyandırmıştır. O dönemde Batı medeniyetinin siyasî, ekonomik, askerî hâkimiyeti karşısında ezilen Müslüman kitleler için entellektüel ve diplomat kimliğine sahip bir Batılının Müslüman oluşu en azından bir teselli ve gururlarını okşayan bir övünç kaynağı olarak değerlendirilmekteydi.

Hint Müslümanlarının Webb’e gösterdikleri yoğun ilgiden kısmen rahatsız olan İngiltere hükümeti Webb’in gezilerini ve konuşmalarını takip ettirerek fırsat bulduğunda konferanslarına engel olmaya çalışmıştır. Bu hadiselerden birisi Webb’in Calcutta ziyareti esnasında yaşanmıştır. Madrissa Debating Club’da¹³² konferans vermesi için Madrissa Kolej’inin müdürü Webb’e daha önceden söz vermişti. Buna rağmen günün sonunda Webb’in Amerikalı olması sebebiyle durumdan haberdar olan İngilizler bundan rahatsız olmuşlar ve böyle bir mekânda dinî ve siyasî meseleleri konuşmanın yasak olduğu gerekçesiyle müdahale etmişlerdir.

¹³⁰ Alexander R. Webb, “Preaching Islamism in America”, s.469.

¹³¹ Geniş bilgi için bk.: Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 10 ve 25 November 1892, 11 December 1892; BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹³² The Madrassah Debating Club en az 1870 yılından beri Calcutta Medreselerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ama ciddi olarak 1883-84 yıllarında faaliyete başlamıştır. Abbasi (comp.), *Annals of The Central National Mahommedan Association*, s. 80.

Webb, Hristiyan misyonerlerin burada defalarca konuşma yapmış olmalarına karşın kendisine izin verilmeyişine dikkati çekerek okul müdürünün verdiği sözden dönmesini şu sözlerle kınamıştır:

“Bazı politik konular hakkında konuşacağım zannıyla fikir değiştirdi ve okulun konferans salonunda konuşma yapmama izin veremeyeceklerini söyledi. Aslında gerçek nedenin bu olmadığını düşünüyordum. Okul müdürü misyonerliğin etkisi altında kaldığından bu şekilde hareket etmekteydi. Misyonerler ve İngilizler burada çok güçlüydüler. Yerli halk arasında da onlara genel bir eğilim var gibi görünmekte ve onlara yaltaklık yapanlar bulunmaktaydı. Oraya yakın bir yerde daha küçük bir salon vardı. Fazla konforlu değildi ama en azından daha güvenlikti. Burada yaptığım konuşma dinleyenler arasında heyecanla karşılanmıştı. Olağan teşekkür fasılları yapıldı ve inanın ben bu kadar mükemmel bir topluluğun biraraya gelmesinden dolayı çok müsterih olmuştum.”¹³³

Aslında İngiliz hükümetinin kaygılarının temelinde, Hindistan’da sömürge karşıtı gelişmekte olan fikirleri ve onlara karşı örgütlenen hareketleri takip etme isteği yatmaktaydı. Fakat Webb hem Hindistan’da hem de Amerika’ya gittikten sonraki dönemde şahsını, American Islamic Propaganda hareketini ve yayınladığı kitaplarını siyasetten ve politikadan uzak tutarak misyonunu dinî ve sosyal bir hareket olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Buna rağmen Hindistan gezisinde oradaki yönetimi eleştirdiği de olmuştur. Mesela, Haydarabat’ta kaldığı üç haftanın sonunda Haydarabat hükümdarı Nizam’ın¹³⁴ etkisizliğine ve pasivize edilişine işaret ederek: “Görünürde söz sahibi fakat gerçekte asla yetkisi olmayan Nizam hazretleri, İngiltere hükümeti tarafından yanına yerleştirilmiş muvazzaf bir hizmetçi bulunmaksızın yemek bile yiyemez. Bu şahıs, İngiliz memurunun her sözüne itaat etmeye mecburdur. Böyle yapmadığı takdirde bir takım hakarete ve sıkıntılara maruz kalacağını bilir.”¹³⁵

¹³³ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 16 October 1892.

¹³⁴ Nevab Nizam’ın esas ismi Mir Mahboob Ali Khan (1866-1911)’dır. 1869-1911 yılları arasında hükümdarlık koltuğuna geçmiştir. Fakat reşit olana kadar yani 1884 yılına kadar kralın naibi olarak bulunmuştur. Nizam Hindistan’da en fazla güce sahip yerli hükümdarlardan ve bölgesinde özerkliğini devam ettirmesine rağmen İngilizlerle dostluğunu da devam ettirmiştir. Nagendra K. Singh (Ed.), *Encyclopedia of Muslim Biography: India, Pakistan and Bangladesh*, Vol.3, APH Publishing Corporation, 1 edition, 2001, s.433; Sheela Raj, *Mediaevalism to Modernism: Socio-economic and Cultural History of Hyderabad 1869-1911*, Bombay: Popular Prakashan, 1987, s.18.

¹³⁵ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 27 November 1892; BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı. İngiliz muvazzaflar Nizam ve danışmanlarına göz kulak olmakla

Webb, Haydarabat'ta kaldığı günlerde yaklaşık 2.000 kişinin toplandığı Halk Bahçesinde ve oranın büyük camilerinde konuşmalar yapmıştır.¹³⁶ Konferanslarında İngilizlerin Hindistan üzerindeki hedeflerini ve Hindistan'ın siyasî ve sosyal durumuyla alakalı olarak kısaca şu tespitlerde bulunmuştur:

“İngilizler, Rusların Hindistan'a saldıracağı, burasını işgal için küçük bir fırsat bekledikleri ve Rusya idaresinin zalimane olduğuna Hintlileri ikna etmişlerdir. İngiltere'nin hilelerini anlamayan Hintliler ise İngiltere idaresine memnuniyet nazarıyla bakmaktadırlar. Diğer taraftan halk ağır vergiler altında ezilmekte ve yerel yönetimin elinde hiçbir yetki bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hintliler toptan isyan ederlerse İngilizleri memleketlerinden kovabilirler. Fakat Hindistan halkının sadece beşte biri Müslüman diğerleri Budist ve başka dinlere mensupturlar. Bunlar da kendi aralarında farklı mezheplere bölünmüşlerdir.

Hindistan halkı İngilizler aleyhine isyan etseler bile Budist rahiplerinin de eskiden kalma hırsları ve hasımları olan Müslümanlara karşı İngilizlerle birleşecekleri şüphesizdir... Buranın Müslüman halkında New York'ta mevcut olmayan daha iyi bir medeniyet müşahade ettim. Ekber Şah zamanından kalmış olan Hint mimarisi dünyanın en zarif mimarisidir. Camilerin sadeliğiyle beraber azameti ve letafetini dünyanın hiçbir yerinde görmedim. Müslüman tüccarlar namuslu, nazik, zeki ve dindardırlar. Bunlarla münasebetim üzerine Şarklılar hakkında samimi bir izlenim edindim.”¹³⁷

Muhammed Webb verdiği konferanslarında, Batı medeniyeti karşısında ezilen Müslümanlara Batılı gözüyle İslam'ın bütün dinlerin üzerinde son din olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca Batı medeniyetinin ahlakî çöküntüsüne ve İslam dünyasının bu konudaki meziyetlerine dikkati çekmiştir. Hoşgörüsüzlükle suçlanan Müslümanların hoşgörüsüne ve Hristiyanların ise taassubuna dair örnekler sunmuştur.

Hindistan konuşmalarının dikkat çeken bir özelliği de Amerika'ya döndükten sonra neler yapacağına dair planlarını ve hareket tarzının nasıl olacağını net bir şekilde

sorumluydular. Onların amacı Nizam'ın güvenini, hoşnutluğunu ve saygınlığını kazanma, aynı zamanda Nizam yönetimine karşı sürekli teyakkuzda olup gözünü onun üzerinden ayırmayarak İngilizlerin aleyhinde herhangi bir entrika çevrilip çevrilmediğini keşfetmekti. Her iki devlet arasında sıcak ve güvene dayalı ilişkiler kurmak için ellerindeki tüm araçları kullanma çabasıydılar. K. Krishnaswamy Mudiraj, *Pictorial Hyderabad*, Hyderabad: Chandrakanth Press, 1929, s.111.

¹³⁶ Alexander R. Webb, *Webb Diary*, 25 November 1892.

¹³⁷ BOA, *Ya.Hus.*, 232/108, 27 Eylül 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı

ortaya koymasıdır. Bu konuşmalarında, Amerika’da yapacağı işler için mâlî kaynak arayışında bulunan Muhammed Webb’in, İslam dinini Amerika’da yaymada göstereceği başarı konusunda tereddüt gösteren Hindistan Müslümanlarını ikna çabası açık bir şekilde görülmektedir.

Webb’in Hindistan gezisini takip eden gazeteler onun başarılı olması konusunda o kadar iyimser değillerdi. Mesela *Sun* gazetesi:

“Mr. Muhammed Webb’in beyanlarına göre; 1893 senesinde Chicago’da bir camii görülecek ve minaresinden de müezzin namaz vakitlerinde Arapça ezan okuyacak ve ardından namaz kılınacak. Namaz eda edilirken ayetler yine Arapça okunacak ve Cuma namazının hutbesi İngilizce olarak verilecek. Orayı ziyarete gelecek olan ziyaretçiler bundan etkileneceklerdir.

1893’te Chicago’ya bir cami inşa edilip minarelerinin birisinden müezzinin Kabe’ye dönerek ‘Haydi namaza! Namaz uykudan hayırlıdır!’ nidalarını duyulacaktır. Fakat camiden müezzinin ‘Allahu ekber!’ seslerine Amerika’nın hazır olup olmadığı ileride görülecektir. Herhalde pek gayretli olan Muhammed Webb’in rupilere değilse bile milyonlarca Müslüman’ın duasına istinaden Amerika’ya geleceğinden asla şüphe yoktur. Zira bu insanların çoğu Mösyö Webb’in Pencap’a varmasına kadar Amerika kıtasının mevcut olduğundan bile haberi yoktur. Zaten Hindistanlı Müslümanlardan bazıları Muhammed Webb’in malî düşünceleri hakkında da şüphe ediyorlar. Bir takım Müslümanlar da birtakım mercilere bazı ihtarlar içeren mektuplar göndermişlerdir” diyerek tereddütlü ve bu işin zorluklarını belirten ifadeler kullanmıştır.¹³⁸

Hacı Abdullah, American Islamic Propaganda hareketine yardım toparlayabilmek için Webb’le birlikte Hindistan’da pek çok yeri gezip konferanslar düzenlenmesine rağmen maddî açıdan aradığı desteği bulamamıştır. Aralık 1892’de Amerika’ya dönerken Webb’in sadece yol parası karşılanabilmiştir. Çalışmalar için gerekli meblağın belirli aralıklarla gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Webb karşılaştığı hayal kırıklıklarına rağmen Hindistan’da iken Hacı Abdullah’ın bütün masraflarını karşıladığını, taahhütlerini samimi bir şekilde yerine getirmeye çalıştığını ifade etmektedir. Webb, Amerika’ya döndükten sonra ekonomik olarak kendisini destekleme vaadlerini yerine getiremeyen Hacı Abdullah Arab hakkında yine

¹³⁸ BOA, *Hr.Sys.*, 62/4, 8 Şubat 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı.

de olumsuz düşünmeyecek, onun için ‘samimi, namuslu ancak dirayetsiz kimse’ ifadelerini kullanacaktır.¹³⁹

Muhammed Webb ve İslamî misyonunun Amerika gündemine taşınmasında Chicago’da verdiği konferansların önemi büyüktür. The World's Columbian Exposition (Columbus Uluslararası Dünya Sergisi) Eylül 1893’te Cristof Columbus’un Amerika’yı keşfinin 400. yıl dönümü olarak tertiplenmişti. Birinci Dünya Dinleri Konferansı ise fuarın etkinlikleri çerçevesinde 10-27 Eylül 1893 tarihleri arasında yapıldı. Fuarın bizzat kendisi, özellikle de Dünya Dinleri Konferansı Amerika tarihinin en önemli tarihi ve kültürel hadiselerinden birisiydi. Doğu dilleri ve dinleri uzmanı olan Alman bilim adamı Max Mueller konferansa bir tebliğ gönderdi ve bunun dünya tarihinin en önemli olaylarından birisi olduğunu vurguladı.

Konferansta Muhammed Alexander Russell Webb İslam’ı temsil etmekteydi ve büyük takdir toplayan iki önemli konuşma yaptı. Bu bağlamda konferans ve Webb’in konuşması ile ilgili bir kaç noktanın üzerinde durulması konunun daha iyi anlaşılmasına faydalı olacaktır.

Kültürel olarak bakıldığında Birinci Dünya Dinleri Konferansı; XIX. yüzyıl Amerika’sının temelde Hristiyan Protestan toplumunun törelerinden, XX. yüzyılın çoğulcu toplumlarına geçişi temsil ettiğinden Amerika Tarihinde yeni bir dönüm noktasıydı. Ayrıca bu konferans Amerika’nın doğu dinleriyle ciddi tarzda ilk karşılaşmasıydı. İslam dahil, doğu dinleri Amerika’daki faaliyetlerine (Muhammed Webb örneğinde olduğu gibi) bu toplantıdan az önce veya sonrasında başladılar.

Bu konferans vesilesiyle Amerika ‘putperest ve dinsiz’ olarak tanıdığı insanların ve kültürlerin çekici, zeki ve güzel yanlarının olduklarını keşfetti. Yine toplantıya katılanların Hristiyan olmak bir yana, katılanların hemen hepsi kendi dinlerinin Batı Hristiyanlığından neden üstün olduğuyla ilgili çok güçlü deliller sundular. Birçok Hristiyan, 19. yüzyılın bir çok hakikatlerinin Uluslararası sergide herkesin gözleri önünde nasıl çöktüğünü görmeye başladı. Liberal idealistler gibi bazıları bunu memnuniyetle karşılarken, bazıları ise tam bir dehşete düştü. Konferans bazen çok

¹³⁹ BOA, *İ. Har.*, 2 Receb 1311.

tartışmalı havada geçmesine rağmen Amerikalı'ların dini özgürlük ideallerini gözden geçirmesine sebep oldu ve gerçek dini çoğulculuğun yollarının açılmasını kolaylaştırdı.

Chicago Dünya Fuarı benzeri bir daha tekrarlanamayacak olan kendine özgü bir hadiseydi. Açılan uluslararası sergiler Amerikalı'lar üzerinde derin bir iz bıraktı. Fuarda İslam sanatı özellikle Osmanlı Devlet aracılığıyla iyi şekilde temsil edilmiş ve büyük bir ilgi görmüştü. Fuarın en ilgi çekici ve popüler yerlerinden birisi de Arab kasabası olarak düzenlenen ve içerisinde deve ve merkeplere binmenin mümkün olduğu kısımdı. Burada zaman zaman bir Arab düğün merasimi icra ediliyordu. Türk hükümeti bir Türk köyünün maketini inşa etmiş, ayrıca zamanın Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid içinde namaz kıldırarak imamı ve ezan okuyacak müezzinlerinin de bulunduğu Ayasofya Camisinin bir kopyasını da göndermişti. Tüm bunlar oldukça popülerdi ve bazı Amerikan gazeteleri Müslümanların müezzinin her cümlesinden sonra tıpkı bir zamanların Methodistleri gibi 'Amin' dediklerini yazdılar.

Ünlü yazar Mark Twain'ın sergide olduğu ve Webb'in konuşmalarını dinlediği söylenir. Afro-Amerikalı'ların yanlarında insan haklarını savunan Frederick Douglass ve Ida B. Wells'de fuaradaydılar ve her ikisi de Webb'in konuşmalarına iştirak etmişlerdi.

Konferansa iki sunumla katılan Muhammed Webb'n konuşmasını dinlemek için insanlar salonu hınca hınç doldurmuşlardı. Bu durumu gazete ertesi gün şöyle yazmaktaydı: "İslam'ın ruhunu anlatan... Müslüman Amerikalı'nın konuşmasını dinlemek için büyük bir izdiham yaşandı..."¹⁴⁰ Webb'e ilk önce çok evlilikten bahsetmesi istendi. Zira çok eşlilik Victorian dönemi beyaz Amerikalı'ları için tasavvur bile edilemeyecek bir durumdu. Konferansı yönetenler de Webb'ten özellikle bu konuda konuşmasını talep etmişlerdi. Onu tahrik etmek istediklerinde şüphe yoktu. Buna rağmen Webb, onların bu sorularına çok zekice cevap vererek; "Muhafazakâr Hristiyanların da çok kadınla evlenip yine de iyi Hristiyan olarak kalabileceklerini söyleyince muhafazakâr Hristiyanları çileden çıkararak "Ayıp! Günah! Hayır! Hayır! Olamaz!" diye bağtırmalarına neden oldu. Ancak Webb, çok eşlilik hususunda yaptığı

¹⁴⁰ *Chicago Tribune*, "Islam is Preached", 21 September 1893, s.9.

açıklamalardan dolayı dinleyicilerin bir kısmından da alkış almayı başardı ve böylece anlatacağı asıl önemli konuyu anlatmaya başladı.

Konuşmasının ilk bölümünde İslam’la ilgili yanlış ve önyargılı malumatın kendisini nasıl etkilediğini ve önceleri İslam’a karşı olumsuz bir tavır almasına neden olduğunu; ancak daha sonra İslam’ın daha doğru ve dürüst bir şekilde inceleme fırsatını bulduğunu ve hemen “yüzeyin derinliklerine” inerek hakikati bulduğunu akabinde de Müslüman olduğunu anlattı. Webb İslam’la ilgili olarak:

“Bir din için en açıklayıcı söz İslam’dadır. İslam’ın basit ve sade anlamı Allah’ın iradesine teslim olmaktır. Allah’a olan iştiyaktır. Son tahlilde yeryüzünde İslam’ın evrensel bir inanç olacağına inanmayan tek bir Müslüman yoktur. (Bu sözler elbette ki Konferansı düzenleyen Hristiyanların duymak istediklerinin tam tersiydi.) Amerikan aklına, zekasına ve dürüstlüğüne inancım var ve ayrıca İslam’ı anlayıp de sevmeyen herhangi zeki bir insana meydan okuyorum... İslam kadar kasıtlı ve inatla yanlış yorumlanmış bir din yoktur... Hz. Muhammed kadar az ve yanlış anlaşılmış bir şahsiyette yoktur. Amerikalı’ların ilke olarak yaratılıştan meselelerin künhüne inerek Hz. Muhammed’in (s.a.v.) gerçekten ne olduğu ve neler yaptığını anlamaya çalışacaklarından eminim ve bunu yaptıkları zaman da toplumsal sistemimiz ait olduğu yere yükselerek evrensel bir sisteme sahip olacağımızı hissediyorum.”

American Propaganda hareketini kurmasındaki maksadı şu sözlerle açıklığa kavuşturdu: “Bir beyefendi New York’ta bir misyon kurup kurmadığımızı” sordu. Ona; “Evet” dedim, ancak anlaşılan günlük anlamıyla sadece İslam’ın ne olduğunu merak eden ve bilmek isteyen insanların gelip araştırma yapacakları bir yer anlamında değil. Belki körü körüne inanma devrinin öldüğü anlamda bir İslam Merkezi kurduk. (Alkışlar...) Akıl sahibi insanlık, her inanç için bir sebep arıyor ve şunu söylüyorum:

“Hakikati arayan böyle asil bir ruh methedilmeye değer ve bu ruh nereye giderse gitsin teşci edilmelidir. Aslında böyle bir ruh İslam’ın ruhunun hakim niteliklerinden birisidir. Dünyada Hz. İsa (a.s.)’a gelen vahyi ve mesajı kabul etmeyen tek bir Müslüman yoktur.” (Alkışlar...) Hz. İsa (a.s.)’ı terk etmeniz gerekmiyor, belki insanlığınızı kabul etmeniz ve Allah’a yönelmeniz gerekiyor. Bizim için en iyi neticeleri verecek olan İslam dinini kabul etmeliyiz. (Alkışlar...) İslam sistemi o kadar esnek, o kadar tatbik edilebilir ki insanlığın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bana öyle görünüyor ki İslam, memleketimizde (Amerika’da) muhtaç olduğumuz sistemin ta kendisidir. İşte neden ve niçin Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğumun cevabı da budur.”

Muhammed Webb, İslam’ın ‘ahlaki ve moral bir güç’ olacağına, bunu hal ve hareketleriyle yaşayan Amerikalı Müslüman toplulukların zaman içerisinde ‘mevcut

toplumsal sistemi ahlaksızlıklardan temizleyeceğine' inanmaktaydı. Bu da İslam'ın en kuvvetli yönlerinden birisi olarak düşündüğü İslam kardeşliği vasıtasıyla olacağını düşündüğünden; 'Tüm İslam sisteminin amacı mükemmel kardeşlik idealini gerçekleştirmektir' sözleriyle ifade etmekteydi. Ayrıca Kilise Hıristiyanlığının sık sık aşılamaaya çalıştığı bencillik, yobazlık ve hoşgörüsüzlüğün Amerika'yı tehdit eden gerçek düşman olduğunu hatırlattı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
MUHAMMED ALEXANDER RUSSELL WEBB'İN
OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti tarihinin en çok dikkat çeken dönemlerinden biri XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarıdır. Bu döneme damgasını vuran Osmanlı padişahı ise II. Abdülhamid'dir. Batılı devletlerin Osmanlı topraklarını aralarında pay etme gayretleri, Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri, Mısır ve Tunus'un kaybedilişi, Balkanlar'ı sarsan bağımsızlık ve isyan hareketleri, içteki azınlıkların tahriki, misyonerlik faaliyetleri, Arap toprakları içerisinde İngilizlerin ettikleri fitne ve Müslümanların arasında yeşertilen sapık cereyanlarla ülkenin 93 harbi ile ağır toprak kayıpları yeni bir strateji ve yapılanmayı gerekli kılmıştır. Böylesi bir zaruret karşısında II. Abdülhamid, dünya siyasetçilerini hayrette bırakacak bir politika takip etmiştir. Panİslamizm adı verilen bu politika akıllı, dünya gerçeklerini gözardı etmeyen, hamaset gösterilerinden, maceraperestlikten uzak bir şekilde yürütülerek Müslümanları yegane bağımsız İslam devleti olan Osmanlı'nın bayrağı altında fikren birleştirmeyi hedefliyordu. Dünya Müslümanları ise Batılı devletlerin tazyik ve zulümlerine karşı İslam halifesinden yardım bekliyordu. Bu yardımlar sadece işgalcileri ülkeden atarak değil en azından verdikleri zararları asgariye indirmeye ve içteki faaliyetlerini ise bertarafa yönelikti. Bu yüzden II. Abdülhamid'in İslam birliği siyasetinin amacı, Hristiyan Avrupa emperyalizminin önüne geçerek İslam Dünyasının gerilemesini durdurmaktır.

Sultan II. Abdülhamid bunu gerçekleştirebilmek için dünyanın değişik ülkelerindeki Müslümanlarla temaslarını hiç kesmemiştir. Gönderdiği elçilerle ve yardımlarla onlardan her türlü sorunları karşısında hilafetin merkezine başvurmalarını istemiştir. Özellikle XIX. Yüzyıl sonlarında Pan-İslam politikası Osmanlı Devleti'nin elini güçlendiren bir karta dönüşmüştür. II. Abdülhamid'in Muhammed Webb ile teması da bu politikanın bir sonucudur denebilir. Bu temasın daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı-Amerika ilişkilerine ve Pan-İslamizm'in yapısına kısaca göz atmak gerekmektedir.

I. OSMANLI DEVLETİ - AMERİKA ARASINDAKİ İLK İLİŞKİLER

Amerika'nın Osmanlı ile ilk tanışması, her ne kadar XIX. yüzyıldan sonra resmi olarak Osmanlı toprakları sayılsa da fiili olarak bağımsız olan Kuzey Afrika topraklarında başlamıştır. Amerika donanması, İngiltere donanması kadar tecrübeli ve güçlü bir donanma değildi, tecrübesizdi. Amerikan gemilerinin Akdeniz'de dolaşması için Amerika'nın Kuzey Afrika devletlerinden izin alıp antlaşma yapması gerekiyordu, çünkü korsan gemiler devamlı Amerika gemilerine saldırıp haraç alıyordu. İngiltere'de Amerika'yı kendine rakip görmeye başlayıp Kuzey Afrika Korsan gemilerini Amerika üzerine kışkırtmaktaydı. Korsan Gemiler güçlü donanması olan İngiltere ve İspanya gibi devletlerin gemilerine saldırıyordu. Nitekim izinsiz dolaşan iki geminin zapt edilerek mürettebatının esir alınması Kuzey Afrika beyliklerinden Cezayir ile antlaşmayı elzem kılmıştı.¹

Amerika, Cezayir ile yapılan antlaşmayı 1795 yılında imzaladı, bu antlaşmayı birer yıl ara ile Trablus ve Tunus antlaşmaları izledi. Antlaşma gereği olarak Amerika 1795-1815 yılları arasında Cezayir dayısına yılda 21.000 Amerikan Doları vergi veya eşdeğer özellikle gemi malzemesi vb. askeri mühimmat vermek zorunda kalmıştır.² Herhalde bu örnek Amerika'nın başka bir devlete vergi ödediğine dair ilginç örneklerden biridir.

Kuzey Afrika beylikleriyle yaşanan sorunların arttığı 1780'li yıllarda Amerika, hem bağımsızlığını yeni kazanmış olması nedeniyle dâhil-i siyasetini sağlamlaştırmakla uğraştığından dışarıda kuvvetli politikalar izleyecek durumda değildi, hem de henüz güçlü bir donanmaya sahip olmadığından Kuzey Afrika beylikleri karşısında askeri bakımdan zayıf durumdaydı. Bu noktadan hareket eden dönemin Amerikan başkanları Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams gibi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ünlü devlet adamları uzlaşmacı bir diplomasi izlemişlerdir. Bu devlet adamları akıllı bir şekilde durumu lehlerine çevirmeyi bilmişlerdir.

¹ Çağrı Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001, s. 36, 40.

² Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2003, ss. 34-35.

Cezayir bölgesinde rahat nefes alan Amerikan donanması, bu defa Mağrip ülkeleriyle karşı karşıya gelir. Amerika'dan çok yüklü mükterde gümrük talep eden ve her fırsatta Amerikan donanmasına Akdeniz'de büyük zorluklar çıkaran Mağrip ülkeleriyle 1801 yılından 1824 yılına kadar tam 23 yıl süren bir savaş başlar. Amerikan tarihinde buna 'Berberi Savaşları' denir.³ Amerika, Berberi Savaşları'ndan galip olarak ayrılan taraftır. Bizim için Berberi Savaşları'nın gelişiminden ziyade sonuçları önemlidir. Öncelikle Amerika'nın bu bir dizi savaştan galip çıkması Amerikan halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Daha yeni oluşturulmuş bir donanmanın Amerikan karasularının çok uzağında zaferler elde etmesi Amerikan halkının milliyetçilik duygularını zirveye çıkartmış ve kendilerine güvenin güçlenmesine neden olmuştur.⁴

Amerikalı'lar, Kuzey Afrika ülkelerindeki üst düzey yöneticilerle yaptıkları görüşmelerde, İslam ülkelerinde geçerli olan diplomatik kurallar hakkında geniş malumat elde ettiler. Bu bölgelerde görev yapmaya başlayan konsoloslar, Doğu dillerini öğrenerek yakın gelecekte çok daha derinleşecek siyasi ve ticari faaliyetlerin başarılı olmasında büyük katkıları olmuştur. Konsoloslar, Amerika'nın Akdeniz'de kurduğu bağlantılar sayesinde çok daha fazla ticaret hacmine sahip olabilecekleri İzmir, Beyrut, İskenderiye gibi limanlar hakkında bilgi sahibi oldular ve Osmanlı Devleti'yle müstakil bir ticaret antlaşması yapmaları gerektiğini anladılar.

Osmanlı Devleti'yle 16. yüzyıldan beri derin ilişkileri olan İngiltere, Amerika'nın deniz ticaretindeki en büyük rakibidir. Amerikan gemileri Akdeniz'de İngiltere'nin koruyuculuğu altında idiler, gittikleri her limanda İngiliz bayrağı çekmekteydiler. Amerika, İngiliz korumasına karşılık büyük paralar ödemekteydi. İngiltere'ye konsolosluk masrafları olarak 1799'dan 1811'e kadar tam 65.000 \$ ödemiştir.⁵ Ayrıca İngiliz Konsoloslarının direktiflerine her zaman uymak zorundaydılar. 16. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere deniz gücü ve ticareti olarak Akdeniz ve Hint körfezinde Levant Company ile başat güçtü. 1592 yılında kurulan Levant Company'nin görevi;

³ Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.55.

⁴ Michael B. Power Oren, *Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present*, 1. Basım, London: Norton, 2008, ss.75-76.

⁵ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s.37.

lkelerarası ticaretin gelişmesini sağlamanın yanında İngiltere'nin Osmanlı nezdinde ki diplomatik ve konsüler temsilciliğini üstlenmişti. Öte yandan da bazı vesilelerle Osmanlı Devleti'nin kendisine sağlanan hak ve imtiyazların genişletilmesinin yollarını aramaktaydı. Böylece İngiltere'nin gemilerine, tacirlerine, mallarına, uyruklarına bir takım hak ve imtiyazlar tanınmaktaydı. Bunların takibiyle de tamamen konsoloslar yetkili kılınıyordu. İngilizler'e İskenderiye, Trablus- Şam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve muhtelif yerlerde konsolos tayin etme hakkı veriliyor ve bu konsolosların tayin ve değiştirilmesine 'hiçbir şekilde' karışılmayacağı belirtiliyordu.⁶

Amerikan kolonileri 18. yüzyılın sonuna kadar Levant Company'nin güdümünde kalmıştır.⁷ Fakat Amerikan Hkmeti, İngiltere'ye ticari himaye hizmeti karşılığında dediğı ücretten büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu siyasi-ekonomik sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'yle doğrudan ilişkilere geçmek isteyen Amerika, 1799 yılında Portekiz elçisi William Smith'i elçi Amerika'nın Osmanlı elçisi olarak tayin etti.⁸ Fakat elçi William Smith'in İstanbul'a yolculuğı sırasında haydutlar tarafından rehin alınması, Amerikan Hkmeti'nin bu girişimini sonuçsuz bıraktı.

Amerika'nın İngiltere ile savaşıarak bağımsızlığını kazanması ve ardından 1812–1814 yıllarında Amerika-İngiltere arasında bir kez daha savaş durumu yaşanması, Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya yönelik siyasetini önemli derecede etkiledi. David Offley bütün bu olumsuzluklara rağmen yılmadı ve zamanla Osmanlı bürokratları ile yakın ilişkiler içine girdi; uzun uğraşlar sonucu Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa ile yakın dostluk kurdu. Artık Amerikan gemileri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dediğı % 2'lik vergi üzerinden ticari sevkiyatlarına devam edebileceklerdi; böyle bir antlaşma sağlamak için Offley, Osmanlı makamlarına 1815 yılında 2000 dolar ödemek zorunda kaldı.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Majesteleri'nin Konsolosları*, 1.Basım, İstanbul: İletişim Yay., 2004, s.20.

⁷ Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.70.

⁸ Oren, *Faith, and Fantasy*, s.53.

David Offley'in 1811'de kurduğu şirket kısa zamanda İzmir limanına gelen Amerikalı tüccarların sıkça uğradıkları yer haline geldi; burası artık bir nevi 'gayr-i resmi konsolosluk' şeklinde hizmet veriyordu.⁹

Amerika, İngiltere ve Fransa ile olan sorunları yüzünden 1820'li yıllara kadar Osmanlı Devleti'ne olan ilgisini minimum düzeyde tuttu, ama ticari çıkarlarını gözden çıkarmadan İzmir limanına Amerikan tüccarları kullanıyorlardı. 1820'de İngiltere ve Fransa ile olan sorunlarını çözen Amerika, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Fakat 1821 çıkan Yunan isyanında Amerika'nın tutumu ilişkileri önemli şekilde etkilemiştir. Osmanlı Devleti tarafından 'Rum isyanı', Avrupalılar ve Yunanlılar tarafından 'Yunan bağımsızlık savaşı' olarak değerlendirilen bu hadise sırasında Amerika; ya tarafsız kalıp Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarını sekteye uğratacak ya da 'demokratik prensipleri' uyarınca Yunanlılar lehine davranacaktı. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerikalı'lar da, Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını 'mazlum Hristiyanların zorba Müslümanlara karşı kurtuluş mücadelesi' olarak değerlendirdi.¹⁰

Amerika'daki bazı sivil toplum kuruluşları o dönemde Yunanlı isyancılara para ve ilaç yardımında bulunmaktaydı. Thomas Jefferson ve John Quincy Adams gibi Amerika'nın kurucu başkanları, Yunanistan'ı 'Avrupa kültürünün doğduğu yer' olarak görmekteydiler. Bu yüzden Yunan halkına büyük sempati besliyorlar ve Yunan isyanını, kendi bağımsızlık savaşlarıyla özdeşleştirmekteydiler.¹¹ Amerikan Dışışleri bakanı John Quincy Adams, Yunanistan Dışışleri bakanı unvanını kullanan Alexander Mavrocordatos'un 1823 yılında kendisine yolladığı mektuba yazdığı cevapta Amerika'nın bağımsızlık yolunda savaşan Yunanistan'ı desteklediğini ve bağımsızlığını kazanması durumunda bunu tanıyacak ilk devletlerden biri olacaklarını belirtmekteydiler.¹²

⁹ Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.75.

¹⁰ Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.109; Oren, *Faith, and Fantasy*, ss.108 – 109.

¹¹ Oren, *Faith, and Fantasy*, s.108.

¹² Erhan, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.110.

Yunanlılara yapılan yardımlar Amerikan Hükümeti dışındaki sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmış olsa da İstanbul tarafından iyi karşılanmadı. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi-ekonomik krizler Amerika ile ilişkilerini sağlamlaştırmak zorunda bıraktı; 1827 yılında Osmanlı donanmasının İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması tarafından Navarin'de yakılması Osmanlı devlet adamlarının dış politikasını iki kez düşünmesine yol açtı.¹³ Osmanlı donanmasının revize edilmesi gerekiyordu. Aynı zamanda Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarının değişmesi, Osmanlı devlet adamlarını yeni alternatifler aramak zorunda bırakmıştı. Artık Fransa ve İngiltere gibi devletlerden denizcilik ve donanma konusunda yardım alınamazdı, çünkü donanmayı bu devletler yok etmişti. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve Mehmet Hüsrev Paşa zamanın Padişahı Sultan II. Mahmut'a arz ettikleri raporlarında; 'Amerika'nın zamanın en iyi tekniklerini kullanarak savaş gemileri yapması ve gemilerin Kuzey Afrika'da Berberi Savaş'larından başarıyla çıkmalarını' ifade etmeleri bu alanda Amerika'dan istifade edilebileceğini fikrini akıllara getirdi.

Osmanlı makamlarının pozitif sinyali alan Amerika başkanı Andrew Jackson, Babıâli'yi en iyi tanıyan Amerikalı tüccar David Offley, Komodor James Biddle ve New Yorklu bir tüccar olan Charles Rind'i antlaşma yapmaları için İstanbul'a gönderdi.¹⁴ 8 Şubat 1830 yılında başlayan görüşmelerde önceki toplantılarda sıkıntı olan Amerika'nın 'en ziyade müsaadeye mazhar millet' olarak tanınması ve 'Amerikan gemilerinin Karadeniz'e serbest çıkışı' hususları müzakereci Charles Rind'in baskıları sonucu Amerika lehine çözülmüştür. Karşılığında Charles Rind, Reisü'l-küttap Muhammed Hamid Efendi'ye maliyet fiyatına savaş gemileri ve gemilerin yapımında kullanılması için malzemeler satmasını öngören bir gizli maddenin yapılacak antlaşma metnine koyulması yönünde söz verdi. Antlaşma, 7 Mayıs 1830 yılında taraflarca imzalandı.¹⁵ Ancak bu gizli madde Amerikan Senatosu tarafından Amerika siyasetinde

¹³ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 11.

¹⁴ Oren, *Faith, and Fantasy*, s.115.

¹⁵ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s.41. Antlaşmanın yayınlanmış metni için bk.: *Muahadat Mecmuası*, c.2, cüz 1, Amerika-Devlet-i Âliyye (Münasebetleri), İstanbul, Hakikat Matbaası, 1294, ss.2-6.

ihtilaflara sebep olacağı endişesiyle reddedildi. Maddenin reddedilmesi ise İstanbul’u hayli rahatsız etti. Daha sonra ise David Offley gemi yapımı ile ilgili verdiği sözleri şifahen taahhüt etti.

Amerika ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1830 tarihli antlaşma Amerika için tam bir dönüm noktası oldu. Böylece Amerikan gemileri de diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı sınırları içinde yararlandığı haklardan eşit şekilde yararlanmaya başladılar. Toplam dokuz madde olan antlaşmanın ticari boyutu daha fazladır, fakat bizim için önemli olan antlaşmanın siyasi boyutudur. Orijinali Osmanlıca olan antlaşmanın dördüncü maddesinin İngilizce’ye çevirisiyle beraber 1868 yılından itibaren iki devlet arasında antlaşmazlıklara yol açmıştır. Zira 1868 yılında Henry M. Canfield ve Alexander Romer adlı iki Amerikan vatandaşı Suriye’de silahlı bir isyan düzenlemişlerdir. Yanlarına aldıkları 100 kişi ile düzenlenen bu isyanda Osmanlı Devleti, bu işe öncülük yapan iki Amerikalı’yı hapsedmiştir. Bu durum iki ülke arasında diplomatik bir sorun haline gelmiştir.¹⁶ Amerika elçisi antlaşmanın 4. maddesini ileri sürerek Osmanlı mahkemelerinin yetkisiz olduğunu iddia etti. Dönemin Hariciye Nazırı antlaşmanın aslı olan Osmanlıca metninde ‘tutuklanamazlar’ kavramının bulunmadığını söyleyerek bu metnin asıl olduğunu Porter’in imzaladığı zeyilde belirtildiğini söyledi. Amerika İngilizce tercümenin yanlış olduğunu benimsemekle birlikte 4. maddenin anlamının zımnen de olsa tutuklamaya müsait olmadığına ısrar etti.¹⁷

Amerika ile Osmanlı arasındaki ticaret ve diplomasinin gelişmesinde etkili olacak 1830 antlaşması içerdiği bir madde ile ilerleyen dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerin sorun haline gelecek olan Amerika ve Ermeniler arasındaki yakınlaşmayı da başlatmıştır. Amerikalı’lar ve Ermeniler arasında ilişkilerin başlamasını sağlayan antlaşma maddesi şu şekildedir: “Memalik-i Mahruseye li ecli’t ticare amedşûd iden Amerika tüccar sefaini kendü bayrakile mezid-I emn ve selametle guşt ve güzâr eyleyub düvel-i sâire bayrağını ahz ile istimal itmemek ve sâ’ir düvel-i ve cins-i aher

¹⁶ Çağrı Erhan ve Mustafa Aydın (ed.), *Turkish – American Relations: Past, Present, Future*, 1. Baskı, Londra: 2004, s.11.

¹⁷ Burada problem İngilizce çeviride maddenin Osmanlı yargı birimleri suç isleyen Amerika yurttaşlarını tutuklayamaz, yargılayamaz, cezalandıramaz şeklinde yazılmasından kaynaklanmıştır. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yay., 2002, s.196.

sefinelerinde vere'aya teknelerine Amerika bayrağı vermemek ve elçi ve konsolos ve vekilleri tarafından re'ayayı Devlet-i Aliyeye patente l'tave hafi ve celi tesahhub olunmamak üzere karar verilmekte işbu usule münafi vaz' ve harekete kat'a cevaz gösterilmeye.”¹⁸

Antlaşmanın bu maddesine göre Amerikalı tüccarlar Türkiye’de simsar bulundurabileceklerdir. Bu simsarlar her millettten olabileceği gibi Osmanlı makamları bu simsarların Amerikalı tüccarlar tarafından çalıştırılmasına ve kullanılmasına karışmayacaktı. Yani simsarlar rahat şekilde iş görecektlerdi. Bilindiği üzere Mora isyanından sonra Osmanlı topraklarındaki Rum tebaa eski konumunu kaybetmiş, Ermeni tebaa devlet nezdinde gittikçe itibar kazanmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki madde asıl olarak Rumların eski pozisyonlarının korunmasına yönelik yorumlanabilse de Amerikalı’lar ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin daha verimli bir döneme girmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi bu dönemlerde Osmanlı’da simsar denildiği zaman ya Rumlar ya da Ermeniler akla gelmekteydi, Türkler simsarlık ve ticaret gibi işlerle ilgilenmiyorlardı. Türkler çoğunlukla asker, çiftçi, kamu görevlisi olurken; Rumlar denizci ve tüccardı. Ermeniler ise esnaf, zanaatkâr, banker, tüccar ve simsarlık gibi mesleklere sahiptiler.¹⁹ Amerika ve Ermeniler arasındaki ilişkiler Ermenilerin Osmanlı topraklarında yapmakta oldukları mesleklerin bir bağlantısı şeklinde doğmuş, yapılan antlaşmada da simsarlar hakkında bir sınırlama getirilmemesi ile bundan çeşitli avantajlar elde etmişlerdir.

1830 Ticaret Antlaşmasının ikinci maddesine göre iki tarafta birbirlerinin ülkelerinde ihtiyaç duydukları her yerde konsolosluk açabilmelerini sağlamaktaydı. Böyle bir fırsatı kendileri açısından iyi değerlendiren Protestan misyonerler, Amerikan konsolosluklarını da kullanarak yer yer görevlerinin dışında hareket etme imkanı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlık grupları –özellikle Ermenileri– kışkırtmaya yönelik tavırlar sergilemeleri buna misal olarak verilebilir. Osmanlı Devleti dâhilinde açılan Amerikan konsolosluklarının Ermenilerin yaşadığı bölgelerde açılması

¹⁸ Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri*, s.316.

¹⁹ Bilâl N. Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine” *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 628, (8-12 Ekim 1984), s.81.

tesadüf değildir. Amerikan konsoloslarının yanına Amerikan misyonerlerinin de katılması Osmanlı makamları için büyük problem olacak, fakat 1830 Osmanlı-Amerika antlaşmasının verdiği haklar dolayısı ile Bâb-ı Âli zor durumda kalacaktır.

II. OSMANLI DEVLETİ - AMERİKA İLİŞKİLERİNDE ERMENİLER VE MİSYONERLERİN ROLÜ

Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin kurulmasında ilk olarak Amerika'nın girişimlerde bulunması dikkat çekicidir. 1830 yılına kadar Osmanlı Devleti Amerika'nın diplomatik ilişki ve ticari bağlantı kurma girişimlerini geri çevirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, 1830 yılından itibaren Avrupa devletleri ile ciddi düzeyde problemler yaşamaya başladığı için bu tarihten itibaren Amerika'yı yeni bir müttefik olarak değerlendirmiş ve onun girişimlerine karşılık vermiştir. Diplomatik ve ticari ilişkilerin dışında asıl önemli olan siyasi ilişkilerdi. Siyasi ilişkilerin değişmesinde ise Amerika'nın devlet politikasının bir parçası olan misyoner teşkilatlarının Osmanlı'ya gelerek burada faaliyet gösterirken Ermenilerle kurdukları ilişkiler etkili olmuştur. Misyonerlerin faaliyetlerinden yola çıkılarak incelenen bu ilişkiler, Türkiye'nin uluslararası platformda bir problem olarak sürekli karşısına çıkan Ermeni Meselesinin Amerika boyutunun anlaşılmasında önemlidir.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ticari bir antlaşma ile resmi olarak başlayan Osmanlı-Amerikan ilişkileri, yüzyılın sonlarına doğru çok hızlı şekilde gelişti. Osmanlı topraklarında dini-kültürel faaliyetlere hızlı ve sistemli bir şekilde giren Amerikalı Protestan Misyonerler, misyonları için hedef kitle seçtikleri Müslüman ve Yahudi halklar üzerinde verimli sonuçlar alamadılar ve gözlerini Ermeni halka çevirdiler. Millet sistemi ile yönetilen Osmanlı Devleti'yle bağını koparan Rumlar, Bulgarlar ve Boşnaklar, Ermeni milletine model oldular. Bunun sonucu olarak Ermeniler de harekete geçerek onlara ayak uydurmaya çalıştılar. Amerikalı Protestan misyonerlerin de Ermeniler üzerinde milliyetçilik bilincinin oluşmasında katkıları vardır. Ayrıca bu misyonerler zamanla dini ve kültürel misyonlarının dışına çıkarak 1878 Berlin

Antlaşması ile uluslararası sorun haline gelmiş Ermeni sorununa müdahale etmişlerdir.²⁰

Misyonerler, Amerika ve Avrupa kamuoyuna Ermeni sorununu işlemeyi ve hükümetleri üzerinden Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamayı Protestanlığın neşri için önemli bir fırsat olarak görmekteydiler. Bu nedenle gerek Amerika'da, gerekse İngiltere'de çoğu zaman Ermeni komitecilerle beraber yürütülen faaliyetler, Amerikalı misyonerlerce Protestanlığın geleceği için adeta dini bir vecibe olarak addedilmiştir. Misyonerlik faaliyetleri zamanla Osmanlı hükümeti için çözümü zor siyasi bir sorun olarak önem kazanırken, dönemin Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde de belirleyici rol oynamıştır. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti'nin ciddi bir tehdit ve rahatsızlık kaynağı olarak gördüğü Amerikalı misyonerler 1890'ların Osmanlı-Amerikan diplomatik ilişkilerinin esasını oluşturmuştur.

Osmanlı-Amerika diplomatik ilişkilerinde Amerikan misyoner faaliyetlerinin öne çıkan konularından biri Amerikalı misyonerlerin kaleme aldıkları Osmanlı aleyhtarı yazıların Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yayınlanarak Ermeni sempaticizminin işlenmesi idi. Bu ülkelerdeki Osmanlı Devleti ve İslam dini karşıtı kitap, dergi, gazete gibi neşriyat da yine misyonerler kanalıyla Türkiye'ye sokulmuş ve Ermeniler arasında gizlice dağıtılmıştır. Amerikan ve İngiliz gazetelerine gönderilen mektuplarda da sürekli olarak 'zalim' Müslümanların kurbanları olan Ermenilerin katliam ve mağduriyet hikâyeleri yer alıyordu.

²⁰ Berlin Antlaşması; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın yerine, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmadır. Avusturya dışişleri bakanının yapmış olduğu resmi açıklama ile 13 Haziran'da Berlin'de bir kongre toplandı. Kongrede alınan kararlar, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarları da dikkate alınarak imzalanmıştır.

Bu antlaşma Ermeniler açısından önemlidir. Zira Ermeni meselesi ilk kez uluslararası bir platformda gündeme getirilmekteydi. Azınlıklar meselesiyle alakalı olarak Osmanlı Devleti, Vilayet-i Sitte denilen Doğu Anadolu'daki illerde Ermeniler lehine ıslahat yapacaktı. Ancak yasalar gereği Ermenilerin nüfusları yetmediği için ayrı bir beylik kuramadılar. Benzer ıslahatlar Makedonya vilayetinde de gerçekleştirilecekti. (Bu iki madde hiçbir zaman uygulanmamıştır. II. Abdülhamid, büyük devletlerin çekişmelerinden faydalanarak bu maddelerin uygulanmasını asla tatbik etmemiştir.) Berlin Kongresi ve Antlaşması hakkında geniş bilgi için bk.: Eylem Tekemen, "Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Faysal Üniversitesi, 2006.

Misyonerlerce kaleme alınan bu mektuplar Amerika'daki *Congregationalist*, *New York Times*, *Tribune*, *Sun*, *Mail and Express*, *Evangelist*, *World*, *Missionary Herald*, *Evelining*, *Star*, *Times*, *Boston Journal*, *Christian Herald* gibi gazetelerde çoğu zaman isimsiz olarak yayımlanmaktaydı. Mektupların isimsiz olarak yayınlanmasının nedeni ise Osmanlı hükümetinin takibatından ve diplomatik girişimlerinden kurtulmaktı.²¹ Bu nedenle Washington elçisi Mavroyeni Bey, Osmanlı'ya karşı 'düşmanca' yayınlar konusunda Amerikan hükümetine şikâyetle bulunurken yazıların müelliflerinin de misyonerler olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, misyoner kaynaklı haberleri sürekli tekzip etmek zorunda kaldığı gibi Amerika ve İngiliz hükümetleri nezdinde de diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı. Mavroyeni Bey, 21 Aralıkta Grasham'a gönderdiği bir mektupta misyonerlerin İslam ve Osmanlı aleyhinde 'düşmanca' açıklamaları ve yayınlarının iki ülke arasındaki 'dostane' ilişkilere gölge düşürdüğünü, aynı zamanda düzeni ve barışı bozmaya çalışan Ermenilere de güç ve cesaret verdiğini yazmıştır.²² Ayrıca iki hafta sonra Mavroyeni Bey yazdığı başka bir mektubunda Amerikalı misyonerlerin Ermeni komitecilerine yardım ettiklerini Grasham'a bildiriyordu. Grasham; "siz iddialarınıza bir delil göstermiyorsunuz. İyi karakterli insanlara karşı suçlamaları desteklemiyorsunuz" dediğinde Mavroyeni Bey, *Boston Herald* gazetesinde yayınlanan O. H. Ateshian'ın bir mektubunda C. Hamlin ile ilgili sözlere dikkat çeker. Hamlin'in yalanlayamadığı bu mektupta şu ifadeler yer verilmektedir:

"Son zamanlarda Hamlin'in bu ülkede (Amerika'da) Ermeniler adına yapılan toplantılara destek ve sempati duyan mektuplar yazmakta olduğunu görüyorum. Birkaç yıl önce onun konferanslarını Amherst, Mass, vs. yerlerde işitmiştim. O, dinleyicilere

²¹ BOA, *Hr.Sys.*, 55/1, (10/10/1896).

²² Bilâl N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes (1894-1895)*, Vol. II, No:338, Mavroyeni'den Grasham'a, Ankara, 1989, ss.463-464. Misyonerlerin İslam aleyhindeki görüşlerine karşı Mavroyeni Bey'in cevabı için bakınız: Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. II, No:338, Mavroyeni'den Grasham'a, s. 464.

Bulgar halkının özgürlük ve bağımsızlığını sağlanmasında Robert kolejinin oynadığı rolü anlatırken (bilseniz) nasıl gurur duymaktaydı.”²³

Osmanlı hükümeti ve yerel yöneticilerin bazı suistimalleri ile süslenen trajik Ermeni hikâyelerinin sonu genellikle büyük devletlerin, özellikle de İngiltere’nin müdahalesinin öngörülmesiyle bitmekteydi. Yabancı müdahalesine neden olabilecek sıradan adi suçlar bile bir Ermeni mezalimi olarak yabancı basına yansıtılıyordu. Buna bir örnek olarak Osmanlı Washington elçisinin Hariciye Nazırına gönderdiği 11 Temmuz 1891 tarihli telgrafı hayli dikkat çekicidir. Elçi, İstanbul’daki bir asayiş olayının bile Amerika’da oldukça abartılı bir şekilde yayınlanıp Avrupa basınında geniş bir akis bulduğunu, oysa Washington’da bir kadın ve eşine yapılan saldırının hiçbir gazetede yer almamasını şaşırtıcı bulmaktaydı.²⁴ Halbuki, aynı tarihlerde Osmanlı hükümetinin şikâyetine konu olan Ermeni komitecilerin Müslüman köylere karşı yaptıkları yağma, talan ve katliam eylemleri ise Batı basınında görmezlikten geliniyordu.²⁵ Zira herkes kadar misyonerler de Ermeni komitecilerinin amaç ve faaliyetlerine vakıf idiler. Robert Koleji müdürü C. Hamlin Congregationalist gazetesinde Hınçak cemiyetinin iç yüzünü şöyle ortaya koymuştu:

“Kuşkusuz İngilizce ve Ermenice konuşan ve ihtilalin hararetiyle savunmasını yapan çok zeki bir Ermeni bana Rusya’nın Anadolu’yu istila edip ele geçirmesini hazırlamayı kuvvetle ümit ettiklerini bildirdi. Nasıl sorusuna da şu karşılığı verdi: Bu Hınçak çeteleri, İmparatorluğun her tarafında örgütlendiler. Türkleri ve Kürtleri öldürmek ve onların köylerini ateşe vermek, sonra da dağlara çekilmek için fırsat kolluyorlar. Bunu yapınca gazaba gelecek olan Müslümanlar savunmasız Ermenilerin üzerlerine çullanacaklar ve onları barbarca kılıçtan geçirecekler. Bunun üzerine Rusya insanlık namına ve Hristiyan uygarlığı adına Anadolu’ya girecektir. Bu tasarımı dehşet verici ve her türlü tahayyülün ötesinde gördüğümü bildirince de şu cevabı verdi: ‘Hiç şüphesiz size öyle gelebilir. Fakat biz Ermeniler hür olmaya kararlıyız. Avrupa Bulgar vahşetine kulak verdi ve Bulgarlara hürriyet verdi. Milyonlarca kadın ve çocuğun ıçıklıkları ve kanı ile karışacak olan bizim sesimize de kulak verecektir.’ Bu plan yüzünden bütün uygar insanlar Ermeni adını

²³ Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. II, No: 366, Mavroyeni’den Grasham’a, s.507-508; BOA, *Hr.Sys.*, 2854/41, (31/12/1894).

²⁴ BOA, *Hr.Sys.*, 61/3, (11/07/1891).

²⁵ Bilal N. Şimşir, “Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mayroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ömer Engin Lütem, c.1, No:4, ASAM Yay.,(Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002), s.50.

lanetler diye kendisini vazgeçirmeye çalıştıysam da fayda etmedi. ‘Biz ümitsiziz, bunu yapacağız’ dedi. ‘Fakat sizin halkınız Rusya himayesi istemiyor. Kötü de olsa Türkiye’yi tercih ediyor. (Rusya ile Türkiye) arasında yüzlerce millik bitişik topraklar var, buralara göçler her zaman kolay olmuştur. Sizin halkınız Rusya hükümetini tercih etmiş olsaydı bugün Türkiye’de bir tek Ermeni ailesi kalmazdı (hepsi Rusya’ya göçmüş olurdu)’ dedim. ‘Evet bu aptallıkları yüzünden şimdi acı çekeceklerdir’ diye cevap verdi.”²⁶

Kısaca Ermeni olayları tek taraflı, oldukça abartılı, yalan-yanlış bir şekilde batı kamuoyuna sunulmakta ve çoğu zaman bastırılan bir Ermeni ayaklanması bile Ermeni katliamı olarak ilan edilmekteydi.

Osmanlı topraklarındaki karışıklık dönemlerinde Ermenilerin içinde bulundukları durumdan istifade etmesini bilen Amerikalı misyonerler de hedeflerine ulaşma konusunda önemli mesafeler katetmişlerdir. XIX. yüzyılın başlarında Protestan misyonerleri ‘bozguncu’ olarak gören Katolik ve Gregoryen Ermeniler yüzyılın sonlarına doğru onları iyilik ve yardım melekleri olarak görmeye başlamışlar ve Protestanlığa daha büyük bir istekle meyletmışlerdir. Misyonerlerin sahip oldukları siyasi güç ve yaptıkları parasal yardım Protestanlığa temayülün en önemli faktörleri olmuştur. Bu durumu açıkça ortaya koyan pek çok belge dönemin diplomatik yazışmalarına konu olmuştur. Buna örnek olarak Washington elçisi Mavroyeni Bey’in 12 Aralık 1895 tarihli tahriratında Katolik Ermenilerine dair vermiş olduğu şu bilgi dikkat çekicidir:

“Ermenilerle meskûn vilayât-ı şahanede ahiren zuhur eden vuku‘at neticesi olarak Katolik mezhebinde bulunan Ermeniler elyevm Protestan misyonerlerine karşı eser-i emniyet ve meyl ve muhabbet izhâr ediyor gibi görünürler olduğu vechle mukaddema Ermeni Katolikleriyle Protestanları beyninde açıktan açığa bir kin ve ‘adâvet mevcut iken bu kin ve adâvet hemen külliyyen za‘il olub elyevm mesela Van’da mukim Ermeni Katolikleri Amerikalı misyonerlerin mevâ‘iz ve ayin mezhebiyelerinde ekseriya bulunmakta imişler. Şu hale nazaran az çok yakın bir zamana kadar Ermeni Protestanlarının teksirine ve bina‘enaleyh Amerika misyonerlerinin vilayât-ı şahanede mütemekkin Ermeniler üzerinde ha‘iz oldukları nüfuzun gereği gibi

²⁶ Şimşir, “Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mayroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)”, s.50.

tezâyüdüne intizâr olunmalıdır ki bu da şübhesiz merkur misyonerlerce nef‘ ve ka‘ideyi mucib Hükümet-i Seniyyece cidden nazar-ı dikkate alınmaya şayan bir keyfiyettir.”²⁷

Amerikan hükümetinin korumasındaki Ermeniler arasında Protestanlığın neşri yolunda büyük bir mesafe kat eden Amerikan misyonerleri, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin önemli bir ögesi olmuştur. Misyonerler, bir taraftan başta Ermeniler ve Bulgarlar olmak üzere Osmanlı Devleti’ndeki ayrılıkçı hareketlerin hazırlayıcı bir faktörü olurken, diğer taraftan da Amerika’nın, Monroe doktrininin ‘karışmama’ politikasına aykırı olarak Osmanlı Devleti üzerinde tehditkâr bir tutum benimsemesine neden olmuşlardır.

Osmanlı Devleti misyonerlerin menfi faaliyetlerine karşı kısmen bir takım önlemler almasına rağmen, temelde varlığının devamı için yürüttüğü ‘denge’ politikasının da bir gereği olarak Amerika ile iyi ilişkilerini korumayı ve sorunları uzlaşma ile çözmeyi benimsemiştir. Ancak uzlaşma çabaları genellikle Osmanlı Devleti’nin tavizler vermesiyle sonuçlanmıştır. Her şeye rağmen Amerika ile ilişkilerini bozmamaya çalışan dönemin Osmanlı devlet adamları bir taraftan da Ermeni sorununu Amerikan kamuoyuna tanıtmaya çalışmışlardır. Özellikle 1887-1896 yıllarında Mavroyeni Bey’in bu konudaki çalışmaları takdire şayandır. Mavroyeni Bey, Amerika’da Ermeni Komitecilerine ve ruhban sınıfına karşı amansız mücadelesini yürütürken, Amerikan hükümeti ile ‘samimi’ ilişkilerin devamını da gerekli görmüş ve yetkili makamlarla yakın temaslarda bulunmuştur. Mesela Misyoner George C. Knapp’ın sınır dışı edilmesi ile ilgili olarak; Amerika’da Osmanlı karasularına Amerikan gemisinin gönderilmesi için Amerikan hükümetine baskı yapıldığı ve Amerika’da ‘herkesin ABD hükümetinin Osmanlı hükümetine oldukça şiddetli tavır alacağını düşündüğü’ bir sırada Mavroyeni Bey, ‘Amerikan ahalisine hoş görünmenin’ Osmanlı Devleti’nin menfaati gereği olduğunu tavsiye etmiştir. Bu durum karşısında Mavroyeni Bey, Amerikan halkını merkeze alarak hareket etmekteydi. Zira, Amerika’da Cumhuriyet idaresi 4 yılda bir yapıldığı için Amerikan halkının

²⁷ BOA, *Hr.Sys.*, 2858/43, (12/12/1895), ss.1-2.

sempatisinin her zaman gerekli olduğunu düşünmekteydi.²⁸ Bu düşünce, aynı zamanda Osmanlı hükümetinin hareket tarzının belirleyici unsurlardan biri olmuştur.

Sonuç itibarıyla başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar hiçbir zaman doğrudan bir antlaşmazlık ve çekişme içine düşmeyen Osmanlı Devleti ile Amerika'nın ilişkileri, I. Dünya Savaşı sırasında kopma noktasına geldi. Aslında Amerika, I. Dünya Savaşında asıl tehlike olarak gördüğü Almanya ile savaşırken Türkiye ile askeri mücadeleye girmemiştir. Fakat savaşın Osmanlı aleyhinde sonuçlanması ve Amerika Birleşik Devletleri'nde özellikle Ermeniler ile Rumlar tarafından yürütülen Türkiye aleyhtarı propagandalar neticesinde Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması Amerika tarafından desteklenmiştir. Hatta kurulacak olan Ermeni devletinin Amerikan mandası altına alınması bile düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde 1820'den itibaren başlayan Amerikan misyoner faaliyetleri özellikle Ermeniler üzerine yoğunlaşmıştır. İmparatorluk içinde dağınık şekilde yaşayan ve daha önce de Avrupalı devletler tarafından hedef kitle olarak seçilen Ermeniler ülkeler arasında çeşitli siyasal problemlere sebep olmuştur. Misyonerlerin verdikleri eğitim ve yaptıkları yönlendirmeler neticesinde Osmanlı yönetimine karşı isyan çıkaran Ermenilerin büyük bir kısmı başarı elde edemedikleri için siyasal amaçlarla Amerika'ya kitlesel göçe başlamışlardır. 1899-1931 yılları arasında Amerika'ya yapılan toplam Ermeni göçü 81.729 kişi olarak belirlenmiş olsa da bu konuda farklı yazarların verdiği bilgilere göre bu oranın 100.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Dolayısıyla göç edenlerin sayısının resmi açıklamalardan daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Göçlerle beraber Ermeni meselesi Amerika'ya taşınmış ve Amerikan kamuoyu üzerinde misyonerlerin de yoğun çalışmaları neticesinde destek bulmuştur. Meydana gelen bu gelişmeler ve Amerika'da yürütülen Türk aleyhtarı propagandalar I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın Ermeniler yanında olmasına sebep oldu.

²⁸ BOA, *Hr.Sys.*, 55/1, (10/10/1896), ss.41-44.

²⁹ Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM*, 6, 1995, s.260; Karpas, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 17, Cambridge, 1985, ss.175-209.

Ermenilerin yürüttükleri etkili lobi faaliyetleri kendisini Lozan antlaşmasından sonra Amerika Birleşik Devletleriyle imzalanan antlaşmanın senatoda reddedilmesinde de göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'yle yapılan antlaşma 1923'den 1930'a kadar güçlü Ermeni propagandası neticesinde onaylanmamıştır. 1930 yılında ise 1923 antlaşmasıyla hemen hemen aynı maddeleri içeren bir antlaşma imzalanmıştır. Görüldüğü gibi Amerika'nın Türkiye siyasetini yedi yıl geciktirecek kadar güçlü bir Ermeni nüfus, Türkiye için hala problem teşkil etmektedir. Amerika'nın eyalet senatolarında Ermeni soykırımı iddialarının kabul edilerek, Türkiye'nin protesto edilmesinin altında 1840'lardan sonra misyonerlerin çalışmaları sonucunda gerçekleşen Ermeni göçleri yatmaktadır.

A. Amerika'ya Göç Eden Ermeniler

II. Abdülhamid döneminin en sıkıntılı mevzuları arasında dinin istismar edilmesi vardır. Ayrılıkçı düşüncelere sahip Ermeni papazları ve Anadolu'da örgütlenen misyonerler dindar kimliğe sahip Ermeniler üzerinde etkili olmuşlardır. Özellikle Amerika'dan gelen Protestan misyonerlerin milliyetçilik fikirleri ile yetiştirdiği öğrencileri daha sonra en azılı örgüt mensuplarına dönüşmüştür.³⁰

Osmanlı Devleti bünyesinde Anadolu, Kafkaslar ve Orta Asya'da yaşayan Ermeni milleti gayri müslim azınlıklar olarak en eski ve önemli topluluklardan birisini teşkil etmekteydi. Osmanlı'nın tanıdığı her türlü imkândan istifade eden ve geniş özgürlüklere sahip millet-i sadıka Ermeniler, dinlerini de serbestçe yaşayabildikleri mekânlara sahiptiler. Bu huzur ve sükûnet 1828 yılına kadar devam etti. 1828 yılında vukûbulan Osmanlı-Rus harbi neticesinde Osmanlı Devleti, Doğu'da Ermenilerin de çoğunluk olarak yaşadığı toprakların büyük bir kısmını Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Osmanlı'nın bu kayıplarını fırsat bilen Doğu'da Rusya, Batı'da İngiliz ve Fransızlar savaşlar ve çeşitli politikalarla Osmanlı'yı içerden yıpratmaya devam ettiler. Bunun için de Osmanlı topraklarında yaşayan farklı millet ve dinlere mensup toplulukları

³⁰ Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul: Aktüel Yay., 2004, s.55.

kullandılar. Onların başında da Osmanlı'nın millet-i sadıka diye vasıflandırdığı Ermeniler bulunmaktaydı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Amerika'da Ermeni varlığı mevcut değildir. Türkiye'den Amerika'ya ilk giden Ermeniler, Amerikalı tacirlerin ve misyonerlerin kollayıp kayırdıkları kimselerdir. Bunlar önceleri öğrenci grupları ve din adamlarından ibaretti. Bunu daha sonra İstanbul, İzmir ve Beyrut'taki Amerikan konsoloslarının tavsiyeleriyle göç eden tüccarlar izledi. Bunlar, Amerika'daki Ermeni diasporasının ilk nüvesini oluşturdular.³¹ 1870'lerden itibaren de özellikle Amerikalı misyonerlerin teşvikiyle küçük esnaf, zanaatkâr ve köylülerden oluşan halktan kimseler gitmeye başladılar. Ermeni göçmenlerin sayıları 1900'de 3.962, 1909'da 7.794, 1913'te 24.220'ye³² bu sayı 1920'lerde 65.000 civarındaydı.³³ Göç eden Ermeniler, Amerikan makamlarının izlediği vatandaşlık politikasından yararlanarak Amerikan vatandaşlığına geçiyorlardı. Bu şekilde Amerikan vatandaşı Ermenilerin sayılarının artması Amerikan kamuoyunun ve hükümetinin dikkatlerinin Doğu Sorunu'na dolayısıyla da Ermeni meselesine çekilmesine yardımcı oldu. Ayrıca bu durum ihtilâlcı Ermeni örgütlerinin dikkatlerini de bu ülkeye çekti. Daha önce Avrupa ve Rusya merkezli faaliyet gösteren Hınçak³⁴ ve Taşnak komiteleri³⁵ Amerika'ya da el attılar.³⁶ Ermeni örgütleri

³¹ Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine" *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 628, (8-12 Ekim 1984), s.79-80 ve 102-103.

³² Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.305.

³³ Kemal Karpat 1924 yılı sonunda Amerika'ya göç eden Ermeni sayısını 65.756 olarak vermektedir. Kemal Karpat, "Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar", s.293. Ermenilerin Amerika'ya göçleri hakkında geniş bilgi için bk.: Robun Mirak, "Armenian Emigration to The United States to 1915", *Journal of American Studies*, 1/1, 1975; İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s.257-280.

³⁴ Hınçak diğer bir deyişle Sosyal Demokrat Hunçakyan Partisidir. Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alan Ermeni örgütlerinden birisidir ve Ermenice Çan anlamına gelir. 1887 yılında Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ve Marksist ideolojiye inanmış beş öğrenci ile birlikte İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulmuştur. Çalışma bölgesi olarak Doğu Anadolu'yu seçen komite, bir zaman sonra merkezini İsviçre'den Londra'ya götürmüştür.

Cemiyetin prensipleri Karl Marx'ın Komünist Manifesto'sundan esinlenerek hazırlanmış olup üyelerinin çoğu Rusyalı Ermenilerdi. Hınçak (çan) isminde bir de yayın organı çıkarmışlardı. Komitenin amacı, Batı Ermenistan'ı Osmanlı Devleti'nden kopararak Rus ve İran Ermenistan'ıyla birleştirmek ve böylece Büyük Ermenistan'ı kurmaktır. Silahlı eylem yoluyla Osmanlı topraklarında

Amerika'nın çeşitli kentlerinde hiçbir engellemeyle karşılaşmadan toplantılar düzenliyor, mitingler tertip ediyor ve Osmanlı topraklarındaki ayaklanmalar için para toplayabiliyorlardı.³⁷ Böylece 1890'lardan itibaren Amerika'daki Ermeni propagandalarının sayısı ve etkinliği de arttı. Ermeniler, sadece Amerikalı müteşebbislerin çıkardıkları basın yayın organlarında değil kendi gazetelerini

isyanlar ve olaylar çıkararak amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmüşlerdi. Osmanlı Devleti'ne karşı Kumkapı (1890) ve Bâb-ı Âli (1895) olaylarını organize etmiş ve bir süre sonra aralarında görüş ayrılıkları oluşmaya başladı ve 1897'de ikiye bölündüler. Bir kısmı, Asıl Hınçaklar (Nazarbeg taraftarı olanlar), öbür kısmı da (Arpiyar Arpiaryan liderliğindeki) Yenilikçi Hınçaklar (Vera Gazmıyal Hınçaklar) adını aldılar.

Hınçak Komitesi, programı ve yöntemlerine rağmen Ermeniler arasında büyük taraftar bulamadı. 1900'lerden itibaren birçok komite taraftarı Birleşik Krallık, Rusya, Kafkasya'da öldürülünce büyük kan kaybetmelerine rağmen yine de I. Dünya Savaşı sürecinde Ruslarla işbirliği yapmak yoluyla eylemlerine devam edebilmişlerdir. Hınçak komitesiyle alakalı geniş bilgi için bk.: Kurul, *Ermeni Komiteleri*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001.

³⁵ Taşnak (Taşnaksutyun) komitesi 1890 yılında, Hınçak içerisindeki bir muhalif grup tarafından kurulmuştur. Kafkasya'da kurulan bu komite de Troşak (Bayrak) isminde bir gazete çıkarmıştır. Taşnakların programı 1892 tarihinde belli olmuştur. Programda, isyan yoluyla hedefe varılacağı belirtilmiştir. Bunun için halkın silahlandırılması, kavga ve anarşinin teşvik edilmesi, hükümet binalarının yağmalanması gibi provakatif faaliyetler vardır. Komite, teşkilâtlarına verdiği bir emirde; 'Türk'ü, Kürdü her yerde, her türlü şerait altında vur. Mürtecileri , ahdinden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al' demektedir.

Robert Kolejinin Müdürü Cyrus Hamlin 1893'te, Boston'da çıkan Congregationalist dergisindeki yazısında Ermeni komitelerinin durumunu değerlendirmiştir : "Bir Ermeni İhtilâl Partisi, Osmanlı Devleti'nin bazı taraflarında bütün Hristiyan halk ve misyonerlerin faaliyetine büyük fenalıklar yapmakta ve ıstıraplara sebep olmaktadır. Çok zeki ve İngilizce'yi Ermenice kadar süratli ve doğru konuşan bir Ermeni, Rusların Anadolu'ya girerek orayı zaptetmeleri için yol hazırladıklarını söyledi. Bunun için çok kuvvetli ümitleri bulunduğu beni temin etti. Bunun nasıl olacağını sorduğum zaman bütün Osmanlı topraklarında teşkil edilmiş çeteler Türkleri ve Kürtleri öldürmek için fırsat gözecekler. Bunlar, köyleri yakacaklar, sonra dağa çıkacaklar. O zaman Müslümanlar ayaklanacak, müdafaasız Ermenilere hücum edecekler. Rusya, insaniyet ve Hristiyan medeniyeti namına Türkiye'ye gelecek ve Anadolu'yu zaptedecektir...." Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.14, (Güz 2004), ss.158-159.

³⁶ Bilal Şimşir, Amerika'daki Ermeni göçmenler arasında 1890'dan itibaren yoğun bir şekilde Hınçak ve Taşnak çalışmaları yapıldığını 1903'te 36, 1907'de 48, 1914'te 77 Taşnak Komitesi kurulduğunu, ayrıca Hınçak cemiyetine mensub 1500 civarında eğitilmiş fedai topladıklarını yazmaktadır. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine", s.105.

³⁷ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, ss.316-317.

neşrederek buralarda da Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine yazılar yazmaya başladılar. Amerika'daki ilk gazeteleri *Haik* adını taşımaktadır. Gazetelerin yanı sıra yayınladıkları kitaplarla da kampanyanın güçlenmesini sağlıyorlardı.³⁸ Ermenilerin nüfus bakımından yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde mitingler tertip edilmekteydi. Bunların organize edilmesinde Ermeni örgütlerinin büyük rolü olmuştur.

Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir sorun haline gelen Ermeni Meselesi artık Batı kamuoyunun yakından izlediği konulardan biridir. Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasıyla birlikte imparatorluk sınırları içinde yaşayan Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma hevesleri artmış, Rus Çarlığının desteğiyle Doğu Anadolu ve Kilikya'da silahlı örgütlenmeler başlamıştır. Sonraki yıllarda tarih kitaplarına adlarını kanlı harflerle yazdıracak olan Taşnak ve Hınçak komitesi etrafında kümelenen ayrılıkçı Ermenilerin tüm faaliyetleri Sultan II. Abdülhamid'e bağlı Yıldız İstihbarat teşkilatı tarafından yakından izlenir. Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bu oluşumlara beklenen desteği vermemeleri ve ülke içinde alınan önlemler neticesinde sıkıntıya düşen ayrılıkçıların imdadına misyoner okulları ve yabancı misyon temsilcilikleri yetişir. Ermeni hareketi o dönemin güçlü devletleri olan Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Amerikalı'lar tarafından açıkça desteklenmektedir.

Propagandaya büyük önem veren Ermeni komiteleri gazete, dergi, beyanname ve duvar afişleriyle kamuoyunu Osmanlı aleyhine kışkırtmaya gayret etmekteydiler. Bunlar Avrupa, Merzifon ve Sivas'ta basılıyor, gönderildikleri yerlerde gerekirse teksir edilip dağıtılıyordu. Basın yoluyla dünya kamuoyunu etkilemeye çalışan komitelerin kurduğu sistem şöyle işliyordu: Evvela, Anadolu'da zoraki bir olay çıkartılıyor, bunu yerel makamların Ermenileri tutuklaması takip ediyor, orada bulunan din görevlisi olayı patrikliğe, konsolos bağlı olduğu sefire ve bakanlığa, misyoner de bağlı bulunduğu teşkilata arzu ettiği gazete ve sefaretlere, onlardan da dünya basınına intikal ediyordu. Bu entrikalar haber döngüsü şeklinde çığ gibi büyüyordu. Aslında bu komplolar Hınçak

³⁸ 1890'lı yıllarda Ermenilerin, Türkleri karalama döneminde Amerika'da basılan ve bugün Ermeni iddialarına mesned gösterilen kitapların başında Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, A. W. Williams, *Bleeding Armenia - Its History and Horrors under The Curse of Islam*, Frederick Davis Greene, *Armenian Massacres: or The Sword of Mohammed* adlı çalışmalar gelmektedir.

nizamnamesinin de bir gereği idi. Amerika'daki Ermeniler de ihtilal fikirlerini Amerika halkına ve idarecilerine kabul ettirmek, Osmanlı Devleti'nin zalim bir devlet olduğunu ispatlamak için yoğun bir propaganda faaliyeti göstermekteydiler. Bunun için iki yol seçmişlerdi; bunlardan birincisi, gazetelerde yazılar yayınlamak, ikincisi de sık sık mitingler tertiplemekti.³⁹

Konuyla alakalı olarak 20 Aralık 1893'te Amerika Başkanı Cleveland'a gönderilen Ermeni Artin imzalı yazıda çok önemli noktalara dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Amerika'daki Ermeni propagandasının mahiyetini gösteren bu yazıyı burada aynen vermeyi uygun buluyoruz:

“Kongredeki nutk-ı ahirinizde Ermeni Meselesi'nden dahi bahsettiğinizden dolayı beyan-ı teşekkür ederiz. Bu mesele hakim tarikiyle halledilemez.⁴⁰ Ermenilerin en büyük talihsizlikleri şudur ki ne halde bulundukları alem-i medeniyetçe meçhuldür. Ermeniler bir hükümet-i İslamiyenin idaresi altında yaşayan bir Hristiyan kavmidir. İslamların ne kadar mutaassıp oldukları malumdur. Dört yüz milyon nüfusu aşan ve gayet büyük bir kuvvete malik olan Hristiyanların din-i isevinin en büyük düşmanı olan bir millet tarafından düçar-ı mezalim olmalarına gözlerini kapamaları gerçekten gariptir. Ermeniler zeki, ilim sahibi, sanatkar, asayiş seven ve kanaatkar insanlardır. Bunca mezalime rağmen dinlerini koruyan Ermenilere Amerikalı'lar kayıtsız kalamazlar....Amerikalı'ların Ermenilerin bulunduğu Osmanlı topraklarında hususi menfaatleri vardır. Zira oradaki mektep, kilise ve hastaneler için yıllık iki yüz elli bin dolar sarf etmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin şikayetlerinin nazar-ı itibara alınması için Padişah nezdinde tavassut etmenizi insaniyet namına rica eyleriz.”⁴¹

Amerika'da Osmanlı aleyhine akla hayale gelmedik yalanlara başvuran Ermeniler özellikle II. Abdülhamid döneminde Anadolu'nun pek çok köy ve kasabalarında çıkardıkları isyanlarla kanun nizam tanımaz hale gelmişlerdi. Kendilerine katılmak istemeyen vatandaşlarını bile öldürecek kadar gözü kararmış Ermeni isyancılar silahlı mücadelelerini haklı çıkarmak için 5 Haziran 1895 tarihinde *Associated Press*

³⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, c.11, Belge No: 34, İstanbul, 1988.

⁴⁰ Amerika Başkanı Cleveland bu konuşmasında, Amerika tabiiyetine geçen Ermenilerin Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılmasının doğru olmadığını, Ermeni Meselesinin hakim aracılığı ile halledilmesini söylemişti. BOA, YA. Hus., 314/70.

⁴¹ BOA, YA. Hus., 292/39.

vasıtasıyla dünyaya; ‘Ermenilerin işkence altında olmaktansa kılıçla ölmeyi tercih ettiklerini’ ilan ediyorlardı.⁴²

Aslında Ermeni komiteciler de ne istediklerini hakikaten bilmiyorlardı. Zira müstakil bir Ermenistan kurulmasını istedikleri topraklarda (özellikle Anadolu’da) ahalinin çoğunu Müslümanlar ve Türkler teşkil etmekteydi. Berlin Antlaşması’ndan sonra Ermeni yerleşimcilerin çoğunlukta oldukları ve müstakil bir Ermenistan kurmak hülyasını besledikleri topraklar; Osmanlı Devleti, İran ve Rusya’nın elindeydi. Bütün bu yerlerdeki Ermenilerin toplam nüfusu iki milyondan da azdı. Bunun da bir milyondan fazlası Rusya’da, yüz altmış bini İstanbul’da olmak üzere, aşağı yukarı sekiz yüz bin kadarı Osmanlı Devleti içinde ve yüz bin kadarı da İran’da ikamet etmekteydiler.⁴³

Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermeniler, Anadolu’nun her yanına serpilmiş olduklarından yaşadıkları hiçbir bölgede halkın çoğunluğunu teşkil etmiyorlardı. İşte bu nokta çok önemli ve üzerinde durulacak bir hakikatti. Çünkü Ermenistan diye hayallerde görünen bir devletin nerede kurulabileceğini kimse kestiremiyordu. Hatta Osmanlı Devleti’ni parçalayıp mirasından arslan payını almaktan ibaret olan Çarlık Rusya’sı siyasetinin en sadık hizmetkârlarından biri olduğuna asla şüphe götürmeyen Rus Devlet adamı Prens Lobanof bile ‘Ermenileri tanıdığını fakat Ermenistan diye bir şey tanımadığını’ söylüyordu.⁴⁴

B. Ermeni Lobisine Karşı Webb ve Mavroyeni Bey’in Mücadeleleri

Özellikle XIX yüzyılın son çeyreğinde Ermeni sorununu Amerikan ve Avrupa kamuoyuna aktarmakta büyük başarı kazanan Amerika’daki Ermeni lobisi, Osmanlı aleyhtarlığını işleyen akla gelebilecek bütün yöntemleri uygulamaya koymuşlardır. Her konuda Ermenilerin yanında yer alan Rusya bile Ermenistan Devleti’nin varlığını kabul etmezken, isyancı Ermenilerin nihai hedefleri “Bağımsız Ermenistan”dı ve ona ulaşmak

⁴² BOA, *Hr. Sys.*, 2740/8.

⁴³ Bekir Sıtkı Baykal, “Lord Salisbury’nin Osmanlı imparatorluğunu taksim plânı”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, c. 2/5, (1944), s.774.

⁴⁴ Baykal, “Lord Salisbury’nin Osmanlı imparatorluğunu taksim plânı”, s.774.

için her yolu mubah görüyorlardı. Amerikalı misyonerlerin de desteğiyle mitingler yapılıyor, yardım organizasyonları düzenleniyor, Amerikan hükümetine ve yabancı devlet adamlarına mektuplar yazılıyor, devrimci komiteler teşkil ediliyor, Amerika'daki Müslümanlara ve Türk yanlısı olanlara karşı suikastlar düzenleniyor, kiliselerde vaazlar veriliyor, basında Anadolu'da Ermenileri ayaklanmaya teşvik eden ve Osmanlı Devleti'ni ağır bir şekilde suçlayan yazılar yazılıyordu. Hatta devrimci komiteler askeri taburlar oluşturarak talimler yaptırıyor, eylem için hazırladıkları üyelerini Türkiye'ye gönderiyorlardı. Buna dair Hınçak komitesinin yayın organı *Haik* gazetesinin editörü Chitzian, Boston'da yaptığı bir konuşmada devrimci eğitim alan genç Ermenileri Türkiye'de ayaklanma çıkarmak için hazırladıklarını açıkça ifade etmiştir.⁴⁵

Osmanlı topraklarında yerlerini sağlamlaştıran misyonerler de Ermenilerin faaliyetlerine destek olarak her zaman yanlarındaydılar.⁴⁶ Misyonerlerin Amerika'da Ermeniler lehinde Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda ve kamuoyu oluşturma çabaları çeşitli miting ve toplantılarda hararetli konuşmalar yapmak,⁴⁷ yardım organizasyonları tertip etmek,⁴⁸ Amerikan hükümeti ve Avrupalı devlet adamlarını (özellikle W. E. Gladstone'u) Türkiye'ye müdahale etmeye teşvik etmek⁴⁹ gibi çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu geniş sahada cereyan eden faaliyetler 1894'teki Sason ayaklanmasından sonra yoğunlaşarak devam etmiştir. Hatta Mavroyeni Bey'in 5 Şubat 1896 tarihli bir

⁴⁵ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:89, Mavroyeni'den Gresham'a, Ankara, ss.156, 157.

⁴⁶ Misyonerlerin Osmanlı aleyhtarı gazete, kitap, dergi, vs. yayınları için bk.: BOA, *Hr.Sys.*, 55/1, (10/10/1896), s.292-295; 284-289, 268-270, 265-266, 248-261, 238-240, 206-110, 176, 150,136-139, 134, 114, 103-105, 94-100, 92, 83-89, 78, 67-72, 47-48, 23-26; 61/18 (20/04/1892); 62/1, (09/01/1893); 64/25, (20/08/1895); 65/46, (25/04/1896); 65/48,(0505/1896); 73/26, (14/04/1895); 73/56,(25/01/1896); 2740/48, (21/11/1895); 2834/32, (15/01/1896); 2858/13, (27/11/1895); *Y.Prk.Um.*, 26/67, (26/ Ş./ 1310); *Y.Prk. Eşa.*, 16/96; Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. II, s.26, 97, 266-267, 214-215, 292, 293-294, 294, 313, 341, 342, 363, 364.

⁴⁷ Örnekler için bk.: BOA, *Hr.Sys.*, 55/1, (10/10/1896), s.300, 184-189, 248-261, 220-221, 214-216, 172-174, 2-3; 2850/3, (27/06/1895).

⁴⁸ Örnekler için bk.: BOA, *Hr.Sys.*, 55/1, (10/10/1896), s.230-224, 206-210, 188-192, 110-111, 201-55; 64/41, (05/11/1895); 2739/18, (29/12/1894); 2740/25, (23/09/1895); 2834/32, (15/01/1896); BOA, *İr. Hus.*, 78, (18/ R./1315); *Y.Prk.Ask.*, 215/44, (8/M./1322); *Y.Prk. Mk.*, 9/49, (6/ C. /1322); Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. II, s.226, 292.

⁴⁹ *Hr. Sys.*, 55/1, (10/10/1896), s.248-261, 122-124, 2-3; 74/9; 69/27, (11/01/1896); 64/35, (14/10/1895); Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. II, s.450.

yazısında Amerika ve İngiltere'deki ajitasyonun Sason ayaklanması üzerine temellendiği ifade edilmektedir.⁵⁰

Amerikalı misyonerlerin Ermeni olayları konusundaki yayın ve söylemleri aslında tek taraflı, abartılı, dini taassuba dayalı ve hatta gerçek dışıydı. Buna dair pek çok örnek mevcut olmakla beraber, Osmanlı aleyhtarlığına dayanak noktası yaptıkları Sason ayaklanmasında bunu görmek mümkündür. Misyonerler akla hayale gelmeyen hikâyelerle süsledikleri Sason ayaklanmasındaki Ermeni kaybını 30 binlere kadar çıkarmışlar. Kamuoyuna bu hadiseyi Ermenilerin, Müslümanlar tarafından planlı bir şekilde yok edilmesi olarak sunmuşlardır. Oysa olayı soruşturan ve büyük devletlerin temsilcilerinin de bulunduğu Sason komisyonunun araştırmaları neticesinde; Ermeni kaybının sadece 265 olduğu ortaya çıkmıştır. Müslüman halktan da ölenlerin olduğunu tespit eden komisyon, olayları çıkaranların Ermeni devrimci komite üyeleri olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹ Yapılan yazışmalardan ve çıkan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla; Sason olayları konusunda batı basınında yer alan haberlerin bir kısmı bölgeye gitmeyen, ancak gitmiş gibi sunulan muhabirlerin kaleminden çıkmıştır. Örneğin, Yüzbaşı C.B. Norman, Sason olayını incelemek için *Daily Telgraf* ve *Daily News* gazeteleri tarafından gönderilen Dr. Dillon ile Frank Scudamor'ın hiçbir zaman Sason'a gitmediklerini, ancak Erzurum'da bulundukları sırada 'hayal gücü yüksek Ermenilerden' duydukları 'hikâyeleri' yazmış olduklarını bizzat tespit etmiştir.⁵²

Ermeni komitecilerin Osmanlı hükümetine karşı askeri taburlar oluşturmaları ve bu yönde talim yaptırılmaları, Osmanlı Washington elçisi Alexandre Mavroyeni Bey'in Amerikan Dışişleri nezdindeki şikâyet konularından biri olmuştur. Bu şikâyete, Amerikan Dışişlerinin verdiği cevap ise, Amerika'nın vatandaşlarının kontrol ve takip ettiği, dost bir devlete karşı düşmanca faaliyetleri önleme gücüne sahip bulunduğu idi.⁵³ Ancak, mevcut problemin devam ettiği Mavroyeni Bey'in bu cevaptan yaklaşık bir ay

⁵⁰ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. III, No: 296, Mavroyeni'den Olney'e, s.293-294.

⁵¹ Şimşir, *Documents Diplomatiques ...*, Vol. III, No: 296, s.292-293.

⁵² C. B. Norman, *The Armenians Unmasked (Ermenilerin Maskesi Düşüyor)*, Yavuz Ercan (Yayına Hazırlayan), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 1, Ankara, 1993, ss.14-15.

⁵³ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:35, New York Başsavcısı'ndan Mavroyeni'ye, s.62.

sonra Amerikan Dışışleri Bakanı Gresham'a gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Zira; Gresham, Osmanlı elçisine cevabında Amerika Dışışleri'nin bu konuda salahiyeti bulunmadığını, sorunun New York eyaleti sorumluluğu dâhilinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Diğer taraftan Amerikan vatandaşlığının Ermenilere vermiş olduğu dokunulmazlık güdüsü, Amerikan vatandaşlığına haiz bulunmadıkları halde Osmanlı Devleti'ndeki misyoner okul ve kiliselerinde görev yapan Ermeni öğretmen ve papazların Amerikan vatandaşlığı iddiasında bulunmasına bile yol açmıştır. Amerikan vatandaşlığının vermiş olduğu psikolojiyle Amerikalı Ermeniler, bir yolunu bulup Türkiye'ye geldiklerinde Ermeniler arasında ayaklanma çıkarmak için ihtilalci faaliyetlerden geri durmamışlardır. Hınçak komitesinin faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla gizli ajan olarak Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey'in hizmetinde çalışan Bogigian adındaki bir Ermeni 10 Ocak 1894 tarihinde Amerikan Cumhurbaşkanı'na yazdığı bir mektupta konuyla alakalı olarak şunları söylemiştir:

“Amerikan vatandaşlığına geçmiş bir Ermeni olarak... Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin birçoğunun karışıklık çıkarmak niyetiyle Türkiye'ye döndükleri, Türk hükümetinin de bu kötü niyetlileri yakalamasının tabii olduğu pek doğrudur. Birkaç gün önce bana, Ekselanslarına hitaben yazılmış bir dilekçe gösterdiler ve diğer Ermenilerle birlikte bunu imzalamamı istediler. Okuduktan sonra mektubu imzalamayı reddettim, çünkü gördüm ki bunun içinde pek çok hata vardır. Benim Türkiye'de işlerim vardır. Ve yılda bir defa oraya gitmek durumundayım. On dört yıldır taşıdığım Amerikan pasaportuma her zaman (Türkiye'de) saygı gösterilmektedir ve gerektiğinde her zaman

⁵⁴ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:53, Mavroyeni'den Gresham'a, s.92. Ermeni komitelerinin, özellikle de oldukça faal olan Hınçak komitesinin faaliyetlerinin Amerika'da geniş bir sahada icra edildiğini ve desteklendiğini de belirtmek gerekir. Örneğin; bu konuda *New York Herald* gazetesinin 20 Ocak 1894 tarihli bir yazısı dikkat çekicidir. Gazete komitenin büyük kentlerde şubelerinin bulunduğunu, amacının Türk yönetiminden “Ermenistan”ı kurtarmak olduğunu, bunun için de ayaklanmalar çıkarmak ve Türk hükümetine karşı anarşik ve nihilist yöntemlerle savaşmak gibi yollara başvurduğunu belirttikten sonra şunları yazmıştır: “Her nerede bir Amerika kolonisi varsa orada Hınçaklılar vardır ve New York'ta Hınçaklılar her 1000 Ermeni'den 400'ünü Hınçaklı yapmaya çalışıyorlar.” Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:138, Mavroyeni'den Gresham'a, s.214. Bu durum, Amerika'daki Ermeni komitecilerinin ulaşılmış olduğu gücü ve yürüttükleri Osmanlı aleyhtarlığının ulaşılmış olduğu boyutu ortaya koyması açısından dikkate şayandır.

himaye görmekteyim. Ziyaret veya iş için Türkiye'ye dönen diğer Ermenilerde de durum aynıdır.”⁵⁵

13 Ocak 1895 tarihli *The New York Herald* gazetesinin bir yazısında da Ermeni devrimcilerin Amerikan vatandaşlığını kötüye kullandıklarını, devrimci hareketlerle ilgisi olanların bile Amerikan koruması istemek gibi bir ‘küstahlığın’ içinde bulunduklarını belirtmiş ve şunları eklemiştir:

“Güvenilir kaynaklara göre devrimci komitelerin Amerikan sempatisini alarak bütün Asya Türkiye'sinde karışıklıklar çıkarmak ve Türkiye'ye karşı Amerika'yı dostça olmayan hareketlere çekmek istediklerini ortaya koyuyor. Devrimciler Amerikan Pasaportları ile buraya (Türkiye'ye) geliyorlar ve genel olarak onlara ileriki şeytani amaçları için geniş araçlar sağlanmış oluyorlar. Bu amaç her gün giderek açığa çıkmaktadır ve büyük tedbirler düşünmeyen Amerikan yetkilileri halihazırda ülkeyi çok ciddi sıkıntılara atabilirler.”⁵⁶

Amerika'ya gelen Ermeniler tarafından Amerikan vatandaşlığının kötüye kullanılması 1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki önemli diplomasi konularından biri olmuştur. Mavroyeni Bey'in Amerika Dışişleri Bakanı Gresham'a gönderdiği yazılarda Ermenilerin Amerikan vatandaşlığı almaktaki gerçek amacının Türkiye'ye döndüklerinde ihtilalci düşüncelerini yaymak ve bunu basın yoluyla işlemek olduğunu belirtilmiştir.⁵⁷ Mavroyeni Bey 22 Ekim 1894'te Gresham'a iki ülke arasında dostane ilişkilerin devamı için konunun önemine vurgu yapmakta ve görüşlerine dayanak yaptığı İstanbul'daki Amerikan elçisi Terrell'in raporuna dikkat çekmekteydi. Söz konusu raporda Terrell vatandaşlık almak için Türkiye'den Amerika'ya giden Ermenilerin Amerikan vatandaşlığını aldıktan sonra hemen geri döndüklerini, Avrupa'dan Amerika'ya vatandaşlık için gidenlerin iyi niyetle Amerikan vatandaşlığını almaya çalıştıklarını ancak Asya'dan gidenlerde nadiren böyle bir iyi niyetin bulunduğunu söylemiştir.

⁵⁵ Bilâl N. Şimşir, “Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mayroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ömer Engin Lütem, c.1, no:4, (Aralık 2001-Ocak Şubat 2002), s.11.

⁵⁶ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:398, Mavroyeni'den Said Paşa'ya, s.531-534.

⁵⁷ Bu yazıların örnekleri için bk.; Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:274, Mavroyeni'den Gresham'a, s.365-367; No: 105, s.185-187; No:137, s.210-213.

Mavroyeni Bey vatandaşlık sorununun çözümü için de İngiltere modeli bir pasaport sistemini önerir ve hiç olmazsa Türkiye'ye dönen Ermenilerin Osmanlı kanunlarına uyması için pasaportlara şerh düşülmesini ister. Böyle bir çözüm ile de artık "Ermeni devrimcilerin devrimci amaçları için Amerikan vatandaşlığı alma yoluna gitmeyeceklerine" inanmaktadır.⁵⁸ Ancak Osmanlı elçisi bu tür diplomatik girişimlerden somut bir sonuç alamayacağını çok geçmeden anlamıştır.⁵⁹ Bunun üzerine Osmanlı Devleti kendince tedbirler almış ve Amerikan vatandaşlığına geçip daha sonra Türkiye'ye gelerek suç işleyenleri tutuklama yoluna gitmiştir. Tutuklama olayları Türk aleyhtarı gazetelerin ve Amerikan misyonerlerinin Osmanlı hükümetini suçlamak için kaçırmadıkları bir konu haline gelmiştir. Gresham'ın bu husustaki itirazı üzerine de Osmanlı Dışişleri'nden, Osmanlı hükümetinin Amerika'nın çıkarlarına ve onuruna karşı her hangi bir tavrının bulunmadığı, Ermeni devrimcilerinin hangi ülkeden gelip gelmediklerine bakarak muamele yapamayacağı ve sadece suçlu olanlara karşı tedbirlerin alındığı cevabı verilmiştir.⁶⁰

Başta Ermeniler olmak üzere, başka meselelerle de Batı basınının Osmanlı Devleti'ne yüklenmesi üzerine sürekli savunmada kalan Osmanlı elçilikleri bu konuda izlenecek politikanın değiştirilmesini de istiyorlardı. Osmanlı aleyhine çıkan haberleri devamlı tekzip etmek yerine bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sağladığı büyük ekonomik gelişmelere dikkati çeken eserler ve makaleler yayınlanması ve devamlı savunma durumundan uzaklaşılması gerektiği düşüncesindeydiler.⁶¹

1878 Berlin Antlaşmasından sonra yoğunlaşan Amerika'daki Osmanlı aleyhtarı yayınlar hükümeti bir hayli zor durumlarda bırakmaktaydı. Osmanlı Devleti özellikle Sason olayları sonrasında Amerikan kamuoyunun Ermenilerce yanlış bilgilendirilip, yönlendirilmesine karşın Muhammed Webb'den istifade etmeye çalıştı. Osmanlı hükümeti, hakkında uydurma haberlerle dolu Ermeni raporlarıyla yanlış bilgilendirilen

⁵⁸ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:137, Mavroyeni'den Gresham'a, s.210-213.

⁵⁹ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:148, Mavroyeni'den Grasham'a, s.228-230.

⁶⁰ Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:78, Mavroyeni'den Grasham'a, s.137-138. Aynı içerikte: Şimşir, *Documents Diplomatiques...*, Vol. II, No:50, Mavroyeni'den Grasham'a, s.87-89.

⁶¹ BOA, *Hr.Sys.*, 2867/13, *The Moslem World*, 1 April 1895.

Amerikan halkına hakikatleri ulaştırmak istiyordu. Basınla iyi ilişkiler kurarak hükümetin mesajını doğrudan halka iletmekle vazifelendirilen Washington sefiri Mavroyeni Bey'in yanı sıra Muhammed Webb, İstanbul'dan postalanacak risaleleri ilgili yerlere gönderecekti. Zaman kaybetmeden İstanbulda basılan risaleler Amerika'ya gönderildi. Risaleler Webb'in eline geçtiğinde; 'Osmanlı h k metinin gönderdiği 45 risaleyi aldığını ve en kısa zamanda gerekli yerlere ulaştıracadığını' elçiliğe bildirmiştir.⁶²

Bu dönemde Muhammed Webb'in gazetesinde Ermenilerin çıkardığı isyanlarla alakalı Osmanlı Devleti lehinde yazılar kaleme aldığı da görülmektedir. Bu yazılar hadiseler hakkında hakikatleri ihtiva etmektedir. Webb konuyla alakalı kaleme aldığı makalelerinden birisinde:

“Avrupa Medeniyetinin başlıca mahzurlarından biri, kimsenin kendi hal ve mevkiinden hoşnut olmamasıdır. Toplumumuzda İşlam adetleri temel teşkil etseydi şimdi Amerika'da ne Nihilist ne de Sosyalist cemiyetler oluşurdu. İngiltere ve Amerika gazeteleri Osmanlı'nın bazı Anadolu vilayetlerinde g ya müslümanlar tarafından Ermeniler hakkında mezalim yapıldığına dair yalan yanlış haberler yayınlamaktadırlar. Hristiyanların niyet ve hareketleri Müslümanlara karşı reva gördükleri eziyetler Avrupa matbuatına yansımadığı halde Ermenilerin tahammül edilemez hareketleri karşısında Müslümanların düzenli fiil ve harek tlarının Amerika'ya bu şekilde ulaştırılması gerçekten hoş olmayan bir durumdur. *The Moslem World* gazetesinin yayın politikası diğer dinleri aşağılayan veya halkı İşlam'ı kabul etmeye zorlayan değil kamuoyunu yanıltmayan bir anlayışla İşlam'ın hakikatte nasıl bir din olduğundan tarihî olaylarından bahseden, halkı İşlam konusunda doğru fikirlere yönlendirmekten ibarettir” şeklinde anlatılmaktaydı.⁶³

Muhammed Webb, Ermeni olaylarıyla ilgili olarak Amerikan elçisinin, Amerikan vatandaşı olduktan sonra Osmanlı topraklarına dönen ve olaylara karışan Ermenilerin haklarının savunulamayacağı şeklindeki görüşlerini, Osmanlı Devleti'nin Doğu

⁶² BOA, YA. Hus., 326/120, Lef. 3. Risalenin adı ve mahiyetine dair bilgi zikredilmemektedir.

⁶³ Muhammed Webb'in *The Moslem World* gazetesi ve diğer yayınları Matbuat-ı Ecnebiye Kalem M d rl ğu tarafından takip edilmekteydi. Bu gazetede verilen Osmanlı Devleti ile ilgili bir haberde yapılan diplomatik bir yanlışlığın düzeltilmesi için Webb'in uyarılması istenmiştir: “...*padişahın unvanı için Fransızca mukabili olan “SMI le Sultan” yazılacak yerde “SA le Sultan” yazılması mugayir-i ahval olduğundan düzeltilmesi için sefarete bildirilmesi*” istenmiştir. BOA, Hr.Sys., 62/14, 12 Ağustos 1893.

Anadolu ve Hamidiye Alayları⁶⁴ konusundaki politikasını da gazetesi aracılığıyla desteklemekteydi. Nisan 1895 tarihli *The Moslem World* gazetesinde Rusya'nın Doğu Anadolu'da kendi yanındaki toplumları etkileyerek onlarda milliyetçilik düşüncelerini uyandırmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nin Hamidiye Alayları konusunda izlediği politikasını haklı bir tedbir alma olarak değerlendirilmekteydi.⁶⁵

Osmanlı topraklarında Ermeni ve diğer Hıristiyanlar'ın kötü muamelelere maruz kaldıkları suçlamaları konusunda II. Abdülhamid'in tenkid edilmesine karşın Webb çok güçlü bir duruş sergilemekteydi. 1895 yılında kaleme aldığı ve *The New York Daily Tribune* gazetesinde de yayınlattığı uzun mektubunda Sultan'ın halkın gözünde "...dinci bir despot" olarak algılanmasına karşı çıkmaktaydı.⁶⁶

Ermenilerle alakalı hadiseler başta olmak üzere her konuda Osmanlı Devleti'nin safında yer alan Muhammed Webb, II. Abdülhamid dönemini ve Ermeni komitecilerin çıkardıkları isyanlarda haksız olduklarını delillerle ispatlayan iki risale yazdı. 1896 yılında kaleme aldığı '*The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies*' başlıklı 35 sayfalık küçük kitapçığı 'Bir Muhabir (A Correspondent)' ve '*A Few Facts About Turkey Under The Reign of Abdulhamid II*' başlıklı 67 sayfalık kitabını da "Amerikalı Gözlemci (American Observer)" isimlerini kullanarak 1895 yılında yayınlattı. Her iki çalışmaya *The Moslem World and Voice of Islam* önyak olmuş ve oradan temin edilebileceği ilan edilmiştir.⁶⁷

Anadolu'da Ermeniler üzerinden isyan ve olaylar çıkartmaya çalışan insanlar bulunduğu dikkat çeken Muhammed Webb; Osmanlı topraklarında yaşanan bazı tatsız hadiselerin Avrupa ve Amerikan basınına çok abartılı, yalan yanlış ifadelerle

⁶⁴ Hamidiye Alayları ya da Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da 1890 yılında altyapısını oluşturarak 1891 yılında fiilen kurulan Osmanlı birlikleridir. Nihat Gültepe, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Temmuz 1976), s.48.

⁶⁵ BOA, Hr.Sys., 2867/13, *The Moslem World*, 1 April 1895.

⁶⁶ *New York Daily Tribune*, "In Defence of The Sultan", 23 December 1895, s.5.

⁶⁷ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*. Dergideki bir notta The Open Court (Vol. 10, 1896, s. 4998) Webb yaptığı çalışmaların bir listesini vermektedir ve *The Moslem World and The Voice of Islam*, "News Notes", May 1895, s.3.

aktarıldığını ifade etmekteydi. Mevcut sistemde azınlıklara tanınan haklardan özellikle Ermenilerin nasıl istifade ettikleri, ayrıca mensup oldukları dinleri ve milliyetleri dikkate alınmaksızın ‘Osmanlı topraklarında yaşayan herkes eşit haklara sahiptir’ düşüncesiyle hareket eden II. Adülhamid’in şahsi parasından fedakarlık yaparak Ermeni toplumunun eğitim-öğretimiyle ilgilenmiştir.

Amerika’nın Ermeni yanlısı bir tavır sergilemesini hiç bir şekilde uygun görmeyen Webb, Amerika’daki Ermenilerin bazı eyaletlerde sömürgeci İngiltere’nin yanında yer aldıklarını ileri sürmektedir. Ermenilerin mağdur durumda olduklarını gösteren Amerikan raporları yalanlanarak Mrs. Baldwin’in *The New York Tribune* gazetesinde yayınlattığı mektubundan alıntı yapılarak Amerika’nın öncelikle kendi tarihine bakması gerektiği hatırlatılmaktadır. Devrimci Ermenilerin, Amerikalı misyonerlerin açtıkları kolejlerde görevliler başta olmak üzere Osmanlı Devleti yanlısı Ermenilere ve kiliselerde görevli papazlara suikastler düzenleyerek diğer insanlara nasıl gözdağı verdiklerini müşahhas örnekler verilerek anlatılmaktadır.⁶⁸ İsyancı Ermeni komiteleri organize bir şekilde hareket ederek insanları Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmeye zorlamaktaydılar, karşı çıkan olursa Ermeni dahi olsa acımasızca öldürmekteydiler.

1898 yılının ilk aylarında ise Muhammed Webb, Amerika’da Osmanlı Devleti’nin bir temsilcisi gibi hareket etmekteydi. Bu sebeble Amerikan Siyonizminin Federasyon Başkanı Richard Gotheil’e II. Abdülhamid’in adına habercilik yapmıştır. Filistin’de Siyonist bir devlet kurma ve oraya Yahudilerin yerleşmelerini sağlama girişimlerinden vazgeçmeleri gerektiğini bildirmiştir.⁶⁹

III. OSMANLI DEVLETİ VE PAN-İSLAMİZM (İTTİHAD-I İSLAM, İSLAM BİRLİĞİ, İSLAMCILIK)

Pan-Germanizm, Pan-Slavizm, Pan-İtalyanizm gibi Pan hareketler; dil, kültür, milliyet, bazen coğrafi yakınlık gibi birbirlerine bağlı olan grupların dayanışmasını

⁶⁸ A Correspondent (Webb), *The Armenian Troubles*, ss.16-19.

⁶⁹ Moshe Davis (Ed.), *With Eyes Toward Zion*, Vol.II, New York: Praeger, 1983, s.267.

kuvvetlendirmeyi hedef alan siyasi ve kültürel hareketler olarak tanımlanmıştır ve Osmanlı Devleti'ndeki Pan-İslamizm de nispeten bunlardan etkilenmiştir.⁷⁰ 19. Yüzyıla kadar Pan hareketleri, bir milliyetin siyasî, ekonomik ve kültürel üstünlüğü ilkesi üzerine bina edilmiş, tatbikatta ise din, milliyet ve kıta birliği özellikleri belirgin bir durum arzemiştir.⁷¹

Avrupa'da sömürge hareketlerinin hızlanmasından sonra işgale uğrayan İslam ülkeleri, bundan sonra gözlerini hilâfeti temsil eden Osmanlı Devleti'ne çevirmişlerdir. 1871'de Âli Paşa'nın ölümünden sonra Saray ile Babıali arasındaki çekişme alevlenmiş 1875'te devlet borçlarını ödeyemez hale gelerek Muharrem Kararnamesi ile moratoryum ilan etmiştir. Yurt içinde meşrutiyet yanlısı görüşler güçlenmekte hatta padişahlığın tasfiyesiyle Cumhuriyet ilanı fikri bile tartışmaya açılmıştı. Bundan dolayı II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876'da ülkenin içteki ve dıştaki durumu pek iç açıcı değildi.

Rusya'nın başını çektiği Pan-Slavizm akımının etkisiyle Balkanlar'da ulusal ayaklanmalar baş göstermiş ve Rusya'nın himayesinde küçük Balkan devletçikleri kurulmuştu. Avrupa devletlerinin gittikçe artan müdahaleleri sonucunda gayri müslim halk arasında ayrılıkçı fikirler de hız kazanmıştı. Bu arada Osmanlı Devleti dış siyasette de giderek yalnızlığın içine itilmekte idi. Nitekim bu durumu II. Abdülhamid şöyle ifade eder:

“Dünya'da yalnızız. Düşman vardır, fakat dost yoktur. Salip (Avrupalı devletler) her zaman müttefik bulabilmekte, fakat Hilal her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlı

⁷⁰ Pan-Germanizm; Alman devletinin Napolyon tarafından Fransa'nın eyaletiymiş gibi bir muameleye tâbi tutulduğu zaman doğmuş, askerî gücü, Avusturya ve Fransa gibi iki büyük devleti yenerek gösteren Prusya etrafında teşekkül etmiştir.

Pan-Slavizm; Avusturya'nın Alman idarecileri tarafından zulüm görmüş olan, küçük Slav halkları arasında yer almış, Slav ırkından olanları birleştirmek bahanesi ile Rusya'nın Balkanları ele geçirme politikası şeklinde ifade edilir.

Pan-İtalyanizm; Sombardy ve Venetia'nın Avusturya tarafından yönetildiği dönemde bu bölgelerde zuhur etmiş, aynı coğrafya, din ve dile sahip insanların biraraya getirilmesi ile oluşmuştur. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, s.24-25.

⁷¹ Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, s.24.

Devleti'nden menfaat bekleyenler dost görünmekte, umduklarını bulamadıkları zaman hemen düşman kesilivermektedir.”⁷²

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Afrika ve Asya'da olmak üzere pek çok İslam toprağı Batının ya işgaline uğramış veya nüfuz alanına girmişti. Söz konusu toprakların büyük bir kısmının fiilen veya hukuken de olsa sahibi Osmanlı Devleti idi. Osmanlı'daki Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinin kötüleşmesi ve Avrupa'nın Osmanlı Hıristiyanları lehine sık sık müdahaleleri devletin içerisinde ve dünyada İslam ittihadı lehinde fikir cereyanlarının belirmesinde etkili olmuştur.⁷³

XIX. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan dini ve siyasi düşünce akımı olan Pan-İslamizm; bir tecdîd, ıslah, ihya hareketi olarak da nitelenebilir. Pan-İslamizm düşüncesi, Mısır'da Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh; Hindistan'da Seyyid Ahmet Han, Seyyid Emir Ali; Türkiye'de Said Halim Paşa, Mehmet Akif, Filibeli Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul, Ferid Kam, Mehmet Ali Ayni, Şemseddin Günaltay, Muhammed Hamdi Yazır, Ahmet Naim, Said Nursî vb. aydın ve düşünürlerce savunuldu. Akımın belli başlı amaçları, İslam'ı bütün boyutlarıyla topluma yeniden hâkim kılmak, İslam dünyasını Batı sömürsünden, kötü yöneticilerden, kölelik, taklit ve hurafelerden kurtarmak, kalkındırmak ve ümmetin birliğini sağlamak biçiminde ifade edilebilir.

Köken olarak olarak Fransız, İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarından gelen Pan-İslamizm terimi; Osmanlı kamuoyunda kavram ve düşünce olarak ilk kez Yeni Osmanlılar'ın Avrupa yayınlarında görülmüştür.⁷⁴ II. Abdülhamid'in tahta geldikten sonra hem yurt içinde hem de yurt dışında etken biçimde kullandığı İttihad-ı İslam fikri kavram olarak ilk kez 1869 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Pan-İslamizm tabirinin kullanılmasına dair verilebilecek en erken tarih ise 1875 yılıdır.⁷⁵

⁷² İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yay., 1985, s.69.

⁷³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, Ankara, 1988, s.540.

⁷⁴ Kemal H. Karpat, “Panİslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 48, İstanbul, 1987, s.13.

⁷⁵ Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s.199.

XX. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Batı’da Pan-İslamizm’le⁷⁶ alakalı pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların genel manada ortak yönleri; dini, siyasi ve ideolojik bir hareket olarak tanımladıkları Pan-İslamizm’in 1870’li yıllarda doğduğunu ve II. Abdülhamid’in 1876 yılında tahta çıkmasıyla da uygulamaya konulduğunu ve sistemli olarak Yıldız Sarayı’ndan yönetildiğini savunmalarıdır.⁷⁷

Pan-İslamizm düşüncesinin aslında Hz. Peygamber (a.s.) zamanında başlayıp veda Hacc’ında bunun simgelendiğini düşünenlerin de bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.⁷⁸

⁷⁶ 20. Yüzyılın başlarında ve ortalarına doğru kaleme alınan İngilizce, Fransızca ve Urduca pek çok eser ve makale mevcuttur. Pan-İslamizm’le alakalı Türkçe eserler ve makaleler, akademik alanlarda da master ve doktora tezleri son yıllarda Türk akademisyenler tarafından kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu eser ve makalelerden bazılarına örnek verilecek olursa; G. Wyman Bury, *Pan-Islam*, London: MacMillan and Co., 1919; Georges Dorys, *Abdul-Hamid Intime*, Paris: P.-V. Stock, Editeur, 1901; V. Chirol, “Pan-Islamism”, *Proceedings Royal Central Asian Society*, 1906, ss.19-24; Albert Shaw (Ed.), *The American Monthly Review of Reviews*, Vol. XXXIV, July-December 1906, New York, ss. 486-488; Azmi Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottomans and Britain (1877-1924)*, Brill Academic Publishers, 1997; Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği (Pan-İslamizm) Faaliyetleri”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 1985); Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Faaliyetleri 1877-1878”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBF, 1988); Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, (*Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, 1991); Mümtaz’er Türköne, “Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu”, (*Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 1990). Her iki doktora tezi de sonraki yıllarda aynı isimler altında kitap olarak yayınlanmıştır. Hülya Küçük, “II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslamist Hareketler (*Strat-ı Müstakim* ve *Sebilür-Reşad* Mecmualarına göre)”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 1996). Bu akademik çalışmaların haricinde Orhan Koloğlu, İhsan Süreyya Sırma, Mim Kemal Öke, Metin Hülagü, Vahdettin Engin gibi ilim adamlarının yayınlamış çalışmaları mevcuttur.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk.: Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization*, Oxford: Clarendon Press, , 1990; Dwight E. Lee, “The Origins of Pan-Islamism”, *American Historical Review*, Vol. 47, No. 2 (January 1942), ss. 278-287.

⁷⁸ Bu şekilde düşünenlerden bazılarının kaleme aldıkları çalışmalar için bk: Rafiüddin Ahmed, “A Moslem’s View of The Pan-Islâmic Revival”, *Nineteen Century*, Vol. 42, (October 1897), ss. 517-526; Arminius Vambery, “Pan-Islamism”, *Nineteen Century*, Vol. 60, (July-December 1906), s.548; Benhjet Wahby Bey, “Pan-Islamism”, *Nineteen Century*, Vol. LXI, (January-June 1907), ss. 860-872; George Wyman Bury, *Pan-Islam*, London: MacMillan and Co., 1919.

Ümmetin halifesi konumundaki II. Abdülhamid'in tüm dünya Müslümanlarının durumu ile ilgilenmesi, sömürgelerinde milyonlarca Müslüman nüfus barındıran başta İngiltere, Fransa ve Rusya'yı padişahın Pan-İslamist bir politika takip ettiği iddiasında bulunmaya sevk etmiştir. Oysa böyle bir politika Osmanlı tarihinde sadece II. Abdülhamid tarafından uygulanmadığı gibi onun dönemine has bir olgu da değildir. Fakat II. Abdülhamid, halifelik sıfatını Osmanlı padişahları arasında en çok kullanan padişaktır denilebilir. O, halifeliği kullanırken milliyetçilik hareketlerinin Osmanlı Devleti'ni etkilemesini önlemek için de çalışmış, özellikle Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla dini propogandaya girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve çökmekte olan devleti, sömürgeci devletlerin tasallutundan kurtarmak, devletin bekasını sağlamak, Asya ve Afrika'daki Avrupa idarelerine son verebilmek gayesiyle İslam ülkelerini birleştirmek üzere hilafet makamını kullanarak Pan-İslam politikasını devletin resmi politikası haline getirmiştir.⁷⁹

Pan-İslamizm'i savunanlara göre müslümanlar düşünce, siyaset ve devlet bağlamında bir birlik oluşturmali; bu birliği bozucu, engelleyici bütün etkenleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdırlar. Devlet, hilafet kurumu, anayasa, milli hâkimiyet gibi meseleler de İslamcıların tartıştıkları başlıca konular arasındadır. İslamcı aydınların genel kanısına göre Kur'an ve Sünnet, belli bir devlet, hükümet ve yönetim biçimi öngörmemiş; ancak belli ilkeler koymakla yetinmiştir. Bu ilkelere uygun biçimde örgütlenen her yönetim biçimi İslamîdir. Bu alanda üzerinde en çok duruları ilke ise şûrâdır. Buna göre İslam devleti yöneticileri yönetim işinde doğrudan ya da dolaylı biçimde halka danışmak, meşveret etmek zorundadırlar.

Osmanlı Devleti bünyesindeki Pan-İslamist düşünceyi savunan müslüman aydın ve düşünürler ise eğilim ve yaklaşımları bakımından oldukça farklı çizgilere sahiptirler. Onların bu tarz eğilimleri Hilmi Ziya Ülken gibi kimi araştırmacıları, İslamcıları bir tasnife tabi tutarak gruplara ayırmaya götürmüştür. Bunlardan en yaygın olanına göre İslamcılar; I. Gelenekçi muhafazakârlar (Ahmet Naim gibi); II. Modernistler; medrese ile mektebi, Doğu ile Batı'yı birleştirmek isteyenler (İzmirli İsmail Hakkı ve Şemseddin Günaltay gibi); III. Bu ikisi arasında bir yol tutanlar (Şeyhülİslam Musa Kazım gibi);

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims*, ss. 23-40.

IV. Modernist İslamcılara karşı olanlar (Mustafa Sabri gibi) olmak üzere başlıca dört gruba ayrılırlar.⁸⁰ Ne var ki, İslamcı aydınları bu tür tasniflerle tam olarak tanımlamak mümkün değildir. Çünkü birçok konuda birleşmiş görünseler bile aynı gruptaki aydınları birbirinden çok farklı görüşler savunduğuna tanık olunmaktadır.

İslam dünyası ve özellikle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü gidişatı diğer aydınlar gibi İslamcı aydınları da çok etkilemiş ve buna dur demenin çareleri aranmıştır. Bu konuda birleşilen ortak nokta; hali hazır durumun müsebbibinin İslam kültür ve medeniyetinin olmadığıdır. İslam kültür ve medeniyetinden uzaklaşıldığı için bu çıkmaza, düşülmüştür. Kurtuluş yine İslam'ın kendisindedir. İslamcılar, İslamiyetin “mâni-i terakki” olmadığı noktasından hareket etmişlerdir. Sık sık İslam-Hristiyanlık mukayesesini yapılarak hali hazır durumda bu iki dinin birbirine zıd hükümler ihtiva ettiği, Müslümanların İslam'ın hükümlerine sarıldıkları müddetçe terakki ettikleri, İslam'ın hükümlerinden uzaklaştıkça geriledikleri; Hristiyanların ise dinlerine bağlandıklarında geriledikleri, dinden uzaklaştıkça terakki ettikleri üzerinde durarak bu duruma Ortaçağ ve Yeniçağların çok güzel örnekler teşkil ettiğini kaydetmişlerdir.

Kurtuluş çaresini Kur'an'ın hükümlerine bağlanmakta gören İslamcılar; bin seneden beri İslam âlemindeki birlik ve beraberliği muhafaza eden, insanlık âleminin küfr-ü mutlakten ve dalaletten kurtulmasına büyük bir vesile olan Türk milleti ve Türkleşmiş olanların eskiden olduğu gibi Kur'an ve iman hakikatlarına sahip çıkılmazsa; “...eskiden yanlış bir surette ve din zararına medeniyetin propagandası yerine doğrudan doğruya hakaik-i Kur'âniye ve imaniyeyi tervice çalışmazsanız size katiyyen haber veriyorum ve kati hüccetlerle isbat ederim ki, âlem-i İslam'ın muhabbet ve uhuvveti yerine dehşetli bir nefret ve kahraman kardeşi ve kumandanı olan Türk milletine bir adavet; ve şimdi âlem-i İslamı mahva çalışan küfr-ü mutlak altındaki anarşiliğe mağlup olup, âlem-i İslam'ın kalası olan bu Türk milletinin parça parça olmasına ve şark-ı şimaliden çıkan dehşetli ejderhanın istila etmesine sebebiyet verecektir” ifadeleriyle endişelerini belirtmişlerdir.⁸¹

⁸⁰ http://www.sevde.de/İslam_Ans/ii/İslamcilik.htm (19/04/2009).

⁸¹ Bediüzzaman Said Nursi, *İttihad-ı İslam* (Derleme), İstanbul: Envar Neşriyat, 1980, ss.12-13.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'nın müdahaleci tutumu ve Rusya'nın pervasız tavırlar sergileyerek Osmanlı yönetimi altındaki topraklara saldırımları, Balkanlardaki olaylar Osmanlılar üzerinde büyük bir etki meydana getiriyordu. Devlet adamları, aydınlar içerde ve dışarda artarak devam eden baskı ve ayrılıkçı hareketlere karşı koymanın, onlardan korunmanın çarelerini arıyorlardı. Onların endişeleri sadece Osmanlı topraklarında yaşayan halklar değildi. Dünya Müslümanlarının yaşadıkları sıkıntıların sorumluluğunu da omuzlarında hissetmekteydiler. Çünkü İslam dünyasının tek dayanak noktası Osmanlı Devleti'ydi. Bundan dolayı *Basiret*⁸² ve *Sabah*⁸³ gibi gazeteler Osmanlı'nın nasıl bir güce sahip olduğunu göstermek adına İttihad-ı İslam ile Avrupa'ya gözdağı veriyorlardı. Milyonlarca Müslüman da Avrupa'nın Osmanlıların daha fazla içişlerine karışmalarına kayıtsız kalmayı istemiyorlardı. Yaşanan bu gelişmeler siyasi olmaktan çok sosyal, kültürel ve dini karakter taşıyordu.

Kısacası Pan-İslamizm, XIX. ve XX. Yüzyıl şartlarında dini ve siyasi düşünce akımı olarak ortaya çıkan, İslam'ı ve Müslümanları yeni bir tecdid, ıslah, ihya hareketi

⁸² Basiret Gazetesi; Osmanlı Devleti'nde ilk çıkan gazeteler arasında günlük ve siyasî olanlarının önemlilerinden biridir. Basiretçi Ali Efendi 1867 yılında imtiyaz hakkı için müracaat etmiş fakat Kırım sorunu gündemde olduğundan hükümette yeni bir muhbir sorunu yaşamamak için onay vermemiştir. Ali Bey 1869'da yayınlanmaya başlanmıştır. 40 para olan olan Basiret, 1871'de tirajı onbine ulaşmıştır. Gazete, Fransa ile Almanya arasında patlak veren savaşta Mustafa Celaleddin Paşa'nın isteğine uyarak Almanya tarafında yer alır. Ali Efendi, 1870 savaşında Almanların tarafını tuttuğu için, Bismarck tarafından Berlin'e davet edilmiş ve kendisine bin mark ve bir baskı makinesi hediye edilmiştir. Bundan sonra Basiret gazetesi daha büyük boyda yayınlanmağa başlamıştır. Ali Suavi'nin 1878 yılında giriştiği Çırağan baskını sırasında bir mektubunu ve başka yazılarını yayınladığı için kapatılmıştır. *Bursa Gazeteciler Cemiyeti Dergisi (BCG)*, "Türk Basınının Kara Talihi: Sansür," sayı 4, (Aralık 2008), s.19.

⁸³ Papadopoulos adında bir Rum tarafından 1875 yılında yayınlanan Sabah Gazetesinin başyazarı Şemseddin Sami'dir. Basın tarihimizde ilk defa bu gazete Miladi tarihi kullanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mihran Efendi gazeteye yeni bir yön vermek istemiş bu amaçla 1913'den beri Yay.,nı sürdüren Peyam Gazetesi başyazarı , Ali Kemal gazetenin başına getirilmiş , gazetenin adıda Peyam-ı Sabah olmuştur. 11 Eylül 1922 günü Ali Kemal'in gazeteden uzaklaştırıldığına dair bir yazı yayınlanmış gazetenin adı ertesi gün Sabah'a çevrilmiştir. Ancak kendisinden hesap sorulmasından korkan Mihran Efendi bir ay içerisinde gazeteyi kapatmış ve Avrupa'ya kaçmıştır, yayın hayatı kırkyedi yıl süren Sabah Gazetesi'de tarihe karışmıştır. <http://www.frmtr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/2782947-birinci-mesrutiyet-ve-istibdat-donemi.html> (21/05/2009).

içinde şuurlandırmayı gaye edinen bir hareket olarak nitelendirilebilir. Sanayileşme ve modern çağın ortaya çıkardığı yeni gelişmeler doğrultusunda çağdaş İslam düşüncesi yayılmaya başlamıştır. İslamcıların asıl gayesi; İslam'ı en azından ahalisi Müslüman olan ülkelerde hâkim kılmak ve İslam dünyasını müşterek duygular etrafında toplamaktır.

III. İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSLAM DÜNYASI

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin bunalım içinde olduğu ve İslam Dünyasının büyük kısmının işgal altına girdiği bir dönemde tahta geçmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gözler Osmanlı halifeliğine çevrilmişti. İslam dünyasının hemen hemen tümü Avrupa'nın egemenliği altına girmesi sebebiyle dünya müslümanları arasında İslam halifesinin etrafında oluşturulacak bir İslam birliğinin özlemi uyanmıştı. II. Abdülhamid, içerde ve dışarda İslam dünyasında dindarlığı ile saygı kazanmıştı. Müslümanlar, Avrupa'dan alınan yöntemlerle değil, yerel güçlerle İslam şeriatının sayesinde Batı dünyasından bağımsız bir şekilde ayakta duracak rejimin beklentisi içinde idi. İnsanlar, Tanzimat Paşalarının israfı ile Ermeni, Rum, Avrupa sarraf ve bankerlerinin aldatmalarından bıktıklarından, II. Abdülhamid'in ağırbaşlı, tutumlu, dindar görünüşünü, sade giyimini çok daha fazla saygıya değer buluyordu.

II. Abdülhamid ise ülkeyi içinde bulunduğu kötü gidişattan kurtarmak ve dünya Müslümanlarının birlik ve beraberliğini sağlamak için sahibi olduğu Hilâfet makamını güçlendirerek İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya gibi büyük devletlerle mücadele edebileceğine inanmaktaydı. II. Abdülhamid: "Halife'nin bir sözü Müslümanları harekete geçirmeye kâfidir. Hilâfet müessesesinin varlığı nedeniyle sömürgelerinde milyonlarca Müslüman bulunan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda karşısında kuvvetli durumdayız"⁸⁴ şeklinde sözüyle bu düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.

İngiliz tarihçi Prof. Dr. Arnold Toynbee'nin ifadesiyle:

⁸⁴ Hilal Zeybekoğlu, "Sultan II. Abdülhamid Han Devrini Tefekkür Ederken...", *Tefekkür Dergisi*, sayı: 12, (Şubat 2007).

“Bugün dahi uykuda olduğu fakat uyanacak olursa İslam’ın birleştirici/kaynaştırıcı özelliği sebebiyle hesaplanamayacak derecede psikolojik tesirler yapacağı bilinen II. Abdülhamid’in Pan-İslamist siyaseti başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa Devletlerini ve Rusya’yı endişeye düşürmüştür. Zira o dönemde Avrupa Devletleri’nin ve Rusya’nın sömürgesinde yaklaşık 250 milyon Müslüman yaşamaktaydı.”⁸⁵

Başta İngiltere olmak üzere hilafetin bu gücünden çekinen Avrupa devletleri ve Rusya, Osmanlı Devleti’ne olan baskılarını artırdılar. II. Abdülhamid bu baskıların sebebini o güne kadar uygulanan yanlış politikalarda görmekteydi. Ona göre devletin belli bir dış politikası yoktu. Avrupa’da oluşmakta olan yeni dengeler yakından takip edilememiş, Osmanlı hâriciyesi haysiyetli, vakarlı, bilgiye dayanan ve tutarlı bir politika izleyememişti. Devletin yüce menfaatleri uygulanan yanlış politikalar sebebiyle heder edilmişti. Tahta geçer geçmez karşılaştığı bu ağır şartlar onu yeni, şahsiyetli ve onurlu bir politika arayışına sevketmiştir.

Sultan II. Abdülhamid’in takip ettiği ağırlıklı siyaset, Osmanlıcılık yerine İttihad-ı İslam siyasetidir. O, devletin öz kaynaklarıyla bunalımdan çıkılamayacağını görmüştür. Dikkatinin büyük bir kısmını, dış politika ve diplomasiye yönelterek elindeki imkânları değerlendirmeye çalışmıştır. Tebanın önemli bir kısmının gayr-ı müslim olduğunun elbette farkında olan Padişah’ın, Osmanlıcılık yerine İslamcılık fikrine ağırlık vermesinde tarihi şartların da etkisi vardır. Hilafet kurumu Yavuz Sultan Selim zamanından beri ilk defa II. Abdülhamid devrinde etkili bir siyasi araç olarak kullanılmıştır.⁸⁶ Pan-İslamizm politikasının uygulanmasında büyük devletler tahrik edilmemeye itina gösterilmiştir. Dengeli ve kapsamlı bir çizgiden hareketle devletin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Avrupa devletlerini, taviz vermek suretiyle teskin etmeyi diplomasiinin esası sayan Tanzimatçıların yanında II. Abdülhamid’in siyaseti daha tutarlı idi.

II. Abdülhamid, ülke sınırları dışında bulunan Müslümanlar üzerinde siyasi otorite kurmaktan çok dini otorite ve nüfuz kurmaya çalışmıştır. Bu maksadla daha önce

⁸⁵ İhsan Süreyya Sırma, *İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul: Beyan Yay., 2007, s.48.

⁸⁶ Bayram Kodaman, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, İstanbul: Çağ Yay., 1989, ss. 60-61.

Osmanlı Devleti'nin mülkü olup, elden çıkan topraklarda yaşayan Müslümanların dini ihtiyaçlarını karşılamak, nüfuz ve otoritesini korumak maksadıyla din adamlarının görevlendirilmesine yönelik halifelik haklarını daima kullanmıştır. Mısır, Kıbrıs, Bulgaristan, Kırım, Bosna-Hersek gibi önemli yerlere gönderilen kadı ve müftüleri bizzat kendisi seçmiştir. İslam dünyasındaki prestijini arttırıp irtibatı sıklaştırmak maksadıyla saraya davet ettiği ulema ve diğer bazı kişilerin ihtişamla ağırlandıklarına özen göstermiştir.⁸⁷

II. Abdülhamid'in Pan-İslamist politikası sayesinde devlet için bazı avantajlar sağlanmıştır. Mesela ülke dâhilindeki insanlar biraraya getirilerek geçici de olsa muhalifler etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Ülke dışında Müslüman kamuoyunun büyük desteğiyle, sömürge halinde bulunan Müslümanları harekete geçirmek suretiyle, Avrupalıların içişleriyle uğraşmalarını sağlarken Osmanlı Devleti az da olsa rahat nefes almıştır.

II. Abdülhamid dönemindeki İslamcı düşünürleri belli bir çerçeveye içine alarak bu fikri belli kişilere maletmek doğru değildir. Çünkü her Müslümanın İslamcılık konusunda belli fikirlere sahip olması elbette ki tabiidir. Onları belli siyasi partiye mensup göstermek de mümkün değildir. Zira Meşrutiyet dönemi boyunca kurulan birçok siyasi partide İslam dayanışması fikrine mensup aydınlara rastlamak mümkündür. En büyük zorluklardan birisi de bir aydının tamamen hangi görüşe mensup olduğunun tesbitidir. Bu durum, II. Meşrutiyet dönemi söz konusu olunca daha da zorlaşmaktadır.

II. Abdülhamid, İttihad-ı İslam düşüncesini devletin resmî siyaseti haline getirirken bazı fikir adamlarından da yararlanmıştı. Cemaleddin Efgânî bu fikir adamlarının en önemlilerinden birisidir. O, Batılıları şu şekilde tanımlamaktaydı:

“Hristiyan devletler, İslam ülkelerine yaptıkları hakaretleri ve taarruzları, onların geri ve barbar olduklarını iddia ederek mazur göstermeye çalışıyorlar. Islahat hareketlerini savaş açarak engelliyorlar. Kendi ülkelerinde milliyet ve vatanseverlik dediklerine, Doğu'da taassup diyorlar.”⁸⁸

⁸⁷ Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims*, s.52.

⁸⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7-8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1988, s.542-43.

Efgânî'ye göre; İslam birliğinin din, hac ve hilafet bağı olmak üzere üç dayanağı vardır. Din bağı, en önemli birleştirici faktör olup ümmet birliği de ancak onunla sağlanabilir. İslam'ı dünyaya hâkim kılmak aklımızı, beynimizi ıslah etmekle mümkündür. Batı ile aramızda büyük bir fark vardır. Bu fark kapatıldığında Avrupa ile mücadele edilebilecektir. Rusya'yı durdurmak, İslam cephesini oluşturmakla sağlanacaktır. Efgânî, II. Abdülhamid'in Pan-İslamist politika güderken halifelik kurumundan nasıl faydalanması gerektiğini de belirterek; Şîh-Sünnî yakınlaşmasının sağlanmasının ehemmiyeti, yönetim şekli konularında ve farklı bir İslam birliği oluşturulması gerektiği hususunda II. Abdülhamid'i en azından fikir planında etkilemiştir.⁸⁹

Nitekim II. Abdülhamid, Efgânî'nin görüşleri doğrultusunda hilafet otoritesinden istifade edip İslam ülkelerinin manevi desteğini alarak Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslümanları korumak istemiştir.⁹⁰ II. Abdülhamid, Cemaleddin Efgânî'den başka Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu olan Sadrazam Said Halim Paşa'nın fikirlerinden de istifade etmiştir. Said Paşa, İslam'ı bir bütün olarak yani inanç, ahlak, yaşayış, idare ve iktisad gibi tüm yönleriyle uygulamak gerektiğine, ıslahatların yabancı kaynaklı olup bünyemize uymamasından dolayı başarısız olunduğuna, milliyet unsurunu inkâr etmenin gereksizliğine inanmaktaydı.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin İran'la ilişkilerindeki olumsuz gelişmeler üzerine dönemin tanınmış âlimlerinden Ahmed Cevdet Paşa'nın fikirlerine müracat edilmiştir. Cevdet Paşa, İslam düşmanlarına karşı Sünnî ve Şîhlerin ittihamı için iyi niyetli yaklaşımlara ihtiyacın olduğunu düşünmekteydi.⁹² Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamlarından birisi olarak hem mevcut problemler için çözüm yolları üretmiş, hem de

⁸⁹ II. Abdülhamid ve Afgani ilişkilerine dair geniş bilgi için bk.: Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims*, s.58-61.

⁹⁰ Hayreddin Karaman, "Afgani, Cemaleddin", *İ.A.*, c. 10., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, s.462.

⁹¹ Sadrazam Said Halim Paşa'nın hayatı ve fikrilerine dair geniş bilgi için bk.: M. Hanefi Bostan, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan Yay., 1992.

⁹² Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, s.309.

bunları uygulama fırsatı bulmuştur. Cevdet Paşa, İbn Haldun'u takip eden siyaset teorilerine bağlı olduğu için yönetim şekilleriyle ilgili olarak Batılı örnekleri değerlendirmek yerine saltanat ve hilafet otoritesinin aynı şahısta toplanıp, güçlendirileceği bir idarî sistemi savunmuştur.⁹³

A. İkinci Abdülhamid'in Dünya Müslümanlarına Yönelik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'ndeki İttihad-ı İslam fikrinin Avrupa'da ortaya çıkan Pan hareketleriyle hiçbir ilgisi yoktur. İslamcılık ve Pan-İslam tabirleri tamamen Avrupa kökenlidir. Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımları Pan olarak (Pan-Slavizm gibi) isimlendirildiğinden İttihad-ı İslam fikri de bazen yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Aslında Müslümanların dayanışmasını maksad edinen İttihad-ı İslam fikri, siyasi bir teşkilatlanma ve bir devletin çatısı altında bir araya gelmekten çok, Müslümanların bulundukları yerlerde kalkınmalarını ve sömürge olmaktan kurtulmalarını sağlamaya yöneliktir. Manevi bağ ise Osmanlı Devleti padişahının sahip olduğu halifelik makamıdır. Bu meyanda Osmanlılara düşen görev, İslam dünyasının kalkınmasına katkıda bulunmak ve rehberlik etmektir. Bundan dolayı İttihad-ı İslam'ı savunanların gayesi İslam dünyasını siyasi bir çatı altında toplayarak güçlü bir İslam devleti kurmak değildir. Aksine Müslümanların bulunduğu bölgelerde siyasi, iktisadi ve kültürel yönden güçlenmelerini sağlayarak, manevi yönden Osmanlı halifeliği etrafında bütünleşmelerini sağlamaktır. Zaten Müslümanların coğrafi yönden dünyanın dört bir yanında bulunmaları, siyasi yönden bir birlik meydana getirmelerini imkânsız kılmaktadır.

İttihad-ı İslam'ın doğuşunu birkaç fikir yada siyaset adamının inisiyatifine bağlamak hatalı bir değerlendirme olur. Bu düşünceye mensub kimselerin fikirleri dini akidelere ve esaslara dayandığı için diğer akımların aksine daha sistemli bir hal arz ediyordu.⁹⁴ Bu yüzden II. Abdülhamid, dönemin önemli tarikat şeyhlerini ve yöneticilerini, başta Anadolu ve Suriye gibi Müslümanların yoğun oldukları yerlere

⁹³ Ahmet Cevdet Paşa'nın düşünce hayatına dair geniş bilgi için bk.: Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., 1998.

⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, İstanbul: İletişim Yay., 1984, s.10.

göndermiş, devletin maddi olarak en zor anlarında bile kutsal topraklara gönderilen yardımları artırarak devam ettirmiştir. Ayrıca Tunuslu Hayrettin Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş, sarayda Arap asıllı görevlilerin bulundurulmasına özen göstermiş ve İslam ülkelerinde etkili tarikat şeyhleriyle temaslarını artırmıştır.

Halifelik sıfatının verdiği güçle Uzak Doğu, Güney Afrika, Kafkasya ve Hindistan gibi pek çok ülkeye din âlimleri göndererek bölgedeki Müslümanların hilafet makamına olan bağlılığını sağlamayı başarmıştır. Nitekim II. Abdülhamid'in Çin'deki tesiri o kadar büyük olmuştur ki, Pekin'de onun adına bir İslam üniversitesi açılmasıyla bu faaliyetler meyvesini vermiştir.⁹⁵ Uzak Doğu'dan ABD'ye kadar dünyadaki tüm Müslümanları aynı bayrak altında toplamayı amaçlayan Pan-İslam politikası sayesinde II. Abdülhamid Kuzey Afrika'da Fransa'ya karşı⁹⁶ Uzak Doğu'daki ajanlarıyla İngilizlere karşı⁹⁷ önemli başarılar elde etmiştir.

II. Abdülhamid'in ajanları Cezayir, Mısır, Hindistan hatta Japonya'da faaliyetlerde bulunarak müslüman kamuoyunu harekete ve şuurlandırmaya çalışmışlardır. Yapılan çalışmalar kısa zamanda meyvesini vermiştir. Nitekim 1897 Türk-Yunan savaşında elde edilen zafer tüm İslam âleminde sevinçle karşılanmış, Osmanlı zaferi birçok ülkede kutlanmıştır. Bunu Hindistan, Batı Hind Adaları, Türkistan, Madagaskar ve Cezayir'deki karışıklıklar ve sömürgecilere karşı ayaklanmalar izlemiştir.⁹⁸

II. Abdülhamid, padişahlığı döneminde ümmet arasında İslam Birliğini sağlayabilmek için kısaca şu faaliyetleri gerçekleştirmeye çalışmıştır: 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet ile hazırlanan Kanun-i Esasi'ye göre; "Zat-ı Hazret-i Padişahî Hasbe'l-Hilafe Din-i İslam'ın hâmişidir. (Padişah, halifeliği sebebiyle İslam'ın

⁹⁵ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *İ.A.*, c.1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1988, s.220.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: İhsan Süreyya Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II. Abdülhamid'in Pan-İslamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8, İstanbul, 1977, s.157 vd.

⁹⁷ İhsan Süreyya Sırma, "II. Abdülhamid'in Uzakdoğu'ya Gönderdiği Ajana Dair", *I. Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, (6-9 Şubat 1978).

⁹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000, s.340.

koruyucusu ve tüm Osmanlı halkının hükümdarı ve padişahıdır)” maddesini koydurmuştur.⁹⁹ Padişahın anayasaya bu maddeyi koydurmasındaki amacı, halife olması sebebiyle tüm dünya Müslümanlarının hâmi’si/koruyucusu olduğunu ilan etmek, hilafet müessesesi ile Müslümanlar arasındaki manevî rabıtayı güçlendirmek ve bunu dünya Müslümanlarına hissettirmek istemesidir.

Başta İngiltere olmak üzere diğer batılı ülkeler, hilafetin tesirini ortadan kaldırmak için başlattıkları propaganda ile hilafetin ‘Kureyş’ten olma’ tartışmalarını gündeme getirmişlerdir. II. Abdülhamid, bu olumsuz propagandayı engellemek; Osmanlı Padişahlarının halifeliğinin meşru olduğunu ispatlamak için çok sayıda risale ve broşür yazdırarak muhtelif İslam ülkelerine dağıttırmıştır. Ayrıca İngiltere, Hindistan ve Mısır’daki bazı gazetelere halifeliğinin meşru olduğunu desteklemeleri için mâlî yardımlarda bulunmuştur. II. Abdülhamid, o dönem Osmanlı medreselerinde okutulan ‘Şerhü’l-Akaid’ kitabından ‘İmamet’ konusunu da çıkarttırmıştır.¹⁰⁰

Eğitim-öğretimde İslamcı anlayış ön plana çıkarılıp ve yaygınlaştırılmaya gayret edilmiş; yabancı ve azınlık okullarının birlik ve bütünlüğü bozucu, ayrılıkçı ve zararlı faaliyetleri engellenmiş, dinî tebliğ arttırılarak İslam’ın ve Hilâfet’in izzetinin korunması sağlanmıştır.

II. Abdülhamid, Pan-İslamist siyaseti için Hac ibadetini çok iyi değerlendirmiştir. Çünkü o, birbirlerinin durumları hakkında bilgi alan, birbirleriyle yakınlaşıp kaynaşan Müslümanlara hitap için en uygun yer ve zamanın Hac’da olduğunu düşünüyordu. Dünya Müslümanlarının desteğini alabilmek için broşürler hazırlanıp dağıtıldı. Dünya İslam Birliği ve Hilafet’e bağlılık konusunda Hac’da kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. Bu şekilde bir faaliyet içerisine girilmesindeki amaç; dünya Müslümanlarıyla diyalog kurup onlarla ilişkileri sıcak tutarak desteklerini alma düşüncesidir.

⁹⁹ Tam metin için bk.: Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri : Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1985.

¹⁰⁰ <http://www.sosyalbilgilerci.com/ii-abdulhamid%E2%80%99in-%C4%B0slam-birli%C4%9F-i-siyaseti-ve-bu-hususta-hilafetin-rolu> (25/09/2009)

II. Abdülhamid dünyanın muhtelif bölgelerinde yaşayan Müslümanların önde gelenlerini rütbe, nişan, taltif, maaş ve hediyelerle kendisine, dolayısıyla da hilafet makamına bağlılıklarını sağlamaya çalışmıştır.

Çok sayıda Kur'an-ı Kerîm bastırtmış ve bunlar bir komisyon tarafından incelendikten sonra, bilhassa sömürge durumuna düşmüş İslam ülkelerine gönderilmiştir. Bunun önemini o dönemin İngiliz Büyükelçisi Lord Nicholsen şu şekilde ifade etmektedir:

“Biz Mısır’da ve bilhassa Hindistan’da İslam ülkelerini idaremi altına alabilmek için milyonlarca altın harcadık ama başarılı olamıyorduk. Halbuki Sultan II. Abdülhamid her yıl Selam-ı Şahane (Padişah Selamı) ve bir de Hafız Osman Hattı Kur'an-ı Kerim göndererek bütün İslam ümmetini sınırsız bir hürmet duygusu içinde emrinde tutuyordu.”¹⁰¹

Kur'an-ı Kerim'lerin basılmasına özel bir titizlik ve saygı gösteren II. Abdülhamid; fıkıh, akaid, hadis, kelam gibi dînî içerikli eserlerin basımı ve diğer ülkelerde bulunan müslümanlara gönderilmesinde de aynı titizlik ve saygıyı göstermiştir. Gönderilecek kitapların tamamı ilgili komisyonlarca incelendikten sonra Matbaa-i Osmaniyye’de basılıyordu. Bunun amacı Osmanlı Devleti’nin ve Hilâfet müessesesinin, İslam Dini ile ilgili hizmetlerin yerine getirilmesinde önde geldiğinin Müslüman kamuoyuna hissettirilmesi ve bunun sömürgeci devletlere gösterilmesidir. Ayrıca bu uygulamayla, tüm dünya Müslümanları aynı kanaldan bilgilendirilerek emperyalistlerin muhtemel oyunlarını, haricen yanlış bilgilendirmelerini boşa çıkartmayı amaçlıyordu.

II. Abdülhamid, Halife-i Müslimîn olarak etkisini artırmak için İslam beldelerine resmi ve gayri resmi tebliğ heyetleri göndermiştir. Bu tebliğ heyetlerinin amacı hilafetin ve İslam birliğinin önemini Müslümanlara anlatmaktır.

Basın-yayın araçlarının önemini çok iyi bilen II. Abdülhamid, Pan-İslamist politikası ve hilafet müessesesinin önemini geniş kitlelere duyurabilmek için onların gücünden de yararlanmıştır. İslam ülkelerinde çıkan gazete ve dergilere yardım ederken, içteki azınlık ve dışardaki batılı güçlerin yaptıkları menfî yayınları susturmak için

¹⁰¹ Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1993, s.136.

mücadele etmiştir. Doğu Hindistanlı Abdürresul'ün çabasıyla Londra'da el-Gayret gazetesi çıkarılmış, yine Londra'da 1903'te Abdullah Sühreverdi, Pan-İslam dergisini çıkarmış, Amerika'da ise Muhammed Webb 1893'te Newyork'ta yayınlamaya başladığı *The Moslem World* daha sonradan *Voice of Islam and Moslem World* olan aylık İslamî dergisini II. Abdülhamid'in yardımlarıyla yayınlamaya devam etmiştir. Ayrıca İstanbul'da *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat*¹⁰² adlı gazetelerde de Hilafet müessesesinin ve Pan-İslamist politikanın önemine dair pek çok mevzu ele alınmıştır.

B. American Islamic Propaganda'ya Osmanlı Devleti'nin İlgisi

Muhammed Webb'in Amerika'da İslam'ı tebliğ faaliyetlerine başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nde tahtta II. Abdülhamid bulunmaktaydı. Tüm müslümanların lideri konumunda olan ve halife sıfatını üzerinde taşıyan II. Abdülhamid yetkisinin farkındaydı ve bunu ümmet için kullanmak istiyordu. Bu sebeble takip ettiği Panİslamizm siyaseti çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Batı kamuoyunda saygınlığını korumaya ve basınla olan ilişkilerini iyileştirmeye çalışıyordu. Bu yüzden Muhammed Webb gibi hem Doğu'yu hem de Batı'yı iyi bilen insanları Osmanlı Devleti el üstünde

¹⁰² Tercüman-ı Hakikat; Ahmed Midhat Efendi'nin (Hağur), 26 Haziran 1878'de yayınlamaya başladığı gazetedir. Ahmed Mithad Efendinin başarılı kalemi ile ve hükümeti tenkid etmeyen büyüklere şantaj, sansasyon özelliğinde olmayan ciddi haberciliğiyle bu devrin en uzun ömürlü ve itibarlı gazetesi oldu. Daha sonraki senelerde Ahmet Midhat Efendinin damadı Muallim Naci'nin idare ettiği bir edebi ilave verdi. Bu son derece ciddi ve terbiyevi bir edebiyat mecmuasıydı. Gazete de çocuklar için haftalık ilaveler verilmekte, telif romanlar tefrika edildiği gibi, batı klasikleri de hediye edilmekteydi.

Midhat Efendi bu dönemde 50'den fazla roman ve ilmi kitap yayınladı. Kitaplar, çekici ve akılcı bir üsluba sahip olduğundan, okutucu ve öğreticiydi. On dört ciltlik Avrupa Tarihi, üç ciltlik Dünya Tarihi serileri, o devirde halk tarafından ilgiyle takip edilmekteydi.

Ayrıca, Tercüman-ı Hakikat gazetesi tarafından açılan yardım kampanyası Osmanlı hükûmetinin yaptığı yardımların paralelinde olarak, İstanbul'da yayımlanan ve Ertuğrul'un battığını ilk kez Bahriye bakanı da dahil kamuoyuna duyuran Tercüman-ı Hakikat gazetesi tarafından da şehit ailelerine ve yetimlerine yardım toplanmaya başlanmıştı. Ağaoğlu Ahmet'in sert yazılar yazdığı gazete, devamlı suretle ittihatçılarla yapılan tartışmaların yayın aracı olmuştur. Birçok ünlü Osmanlı gazetecisinin yetişmesinde de okul rolü oynayan Tercüman-ı Hakikat, Ahmed Midhat Efendi'nin 1913 yılında ölümünden sonra el değiştirerek yayını sürdürmüş, 11 Şubat 1921'de 14677. sayısıyla kapanmıştır. Gazeteler hakkında daha fazla bilgi için bk.: Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

tutmaktaydı. Çünkü Osmanlı'nın Batı'da kamuoyu oluşturmaya çok zordu. Bu nedenle özellikle sonradan müslüman olan ve İslam için çalışan şahsiyetler hakkında yayınlanan haberleri takip etmekteydi. Muhammed Webb'e olan ilgi ve yardımın arka planında, izlenen bu siyaset ve Osmanlı Devleti'nin Batı'da oluşturmak istediği olumlu imajın araçlarından birisi olması fikrinin yattığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Webb'in Hindistan'da bulunduğu günlerde İslamî misyon için New York'a geleceğini basından öğrenen Osmanlı New York Konsolosluğu bu hadiseyi 'medhe şayan bir teşebbüs' olarak nitelendirmiştir. İstanbul'a gönderilen raporda ise; 'henüz plan aşamasındayken alınan bu tarz haberlerin hakikatını Bombay Başkonsolosluğu'ndan teyit ettirilmesi gerektiği, onlar tarafından doğrulanmadığı müddetçe de Amerikan gazetelerinin haberleri ciddiye alınamayacağı' bildirilmekteydi.¹⁰³

Muhammed Webb'in İslamic Propaganda hareketine destek ve yardım hususunda New York Konsolosluğu daha ölçülü ve dikkatli bir tavır sergilenmesi taraftarı olmasına rağmen Washington elçisi Alexander Mavroyeni Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporda Webb'in Osmanlı açısından önemini, sağlayacağı faydaları ve İslamî Propaganda'nın inceliklerini kısaca izah etmekteydi:

"Muhammed Webb'in hareket ve faaliyetlerine dikkat etmeye gayret edilse bile memleketin mevcut durumundan dolayı elçilik her gün bir çok zorluklara maruz kalmaktadır. Şimdilik Muhammed Webb'in Hindistan'dan dönmesi gözlemlenmelidir. Fakat onun yaptığı işler ve konuşmaları itibarıyla Osmanlı hükümetinin karşısında olmayacağından ve devlete hizmet edeceğinden emin olabiliriz. Amerika'da düşünce ve konuşma özgürlüğü olduğundan Muhammed Webb uygulamalarında serbest bırakılmalıdır. Dikkatleri bu hareketin üzerine çekecek şekilde resmî müdahalelerle zor duruma düşürmemek gerekir. Onu ve faaliyetlerini uzaktan araştırmak ve takip etmek icap eder. Konuşmalarından Webb'in temkinli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut durumu ve fikirleri çok iyi kavramış makûl fikirli, güvenilir, ihlaslı ve isabetli hareket etmesi dikkati çekiyor. Mamafih kendisini şahsen tanımadığımdan hakkında kesin bir hüküm vermek için Amerika'ya dönmesini beklemek gerekir.

¹⁰³ BOA, *Hr.Sys.*, 61/25, 15 Aralık 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı.

Alexander Webb, İslam'ın hakikatlerine ulaşma yolunda ciddi manada okuma ve incelemelerde bulunarak İslam'ı kabul etmiştir. Onun bu durumu hiç bir şekilde gelip geçici bir heves olarak değerlendirilmemelidir.”¹⁰⁴

Webb'in Amerika'ya gelmesinin ardından New York'ta başlattığı İslam'ı tebliğ faaliyetlerini basından takip eden Osmanlı Elçiliği önemli haberleri zaman zaman İstanbul'a raporlar halinde bildirmektedir.

Osmanlı Devleti ve Webb ilişkilerindeki ilk süreç Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansı'ndan sonra başlamıştır. Hadiselerin nasıl geliştiğine kısaca bakılacak olursa; Webb, İslam'ı temsilen Dünya Dinleri Konferansı'na iştirak ederek adını ve misyonunu daha yakından tanıtmaya imkanı bulmuştu. Verdiği konferanstan sonra 6 Ekim'de Manhattan'a dönerek 20. caddede İslamî faaliyetlerini devam ettireceği büronun ikinci kez açılışını yaptı. Fakat maddi sıkıntılar sebebiyle bir kaç ay sonra yeniden kriz baş gösterdi.

Webb'e göre başlangıçtan itibaren Hindistan'dan gelen yardımlar kendisine vaadedilen miktarın çok altındaydı ve zamanında da gönderilmemektedir. Hindistan'dan gelen en son yardım 16 Kasım 1893'te 3.000 dolardı ve bu miktar kendisine söz verilenden 10.000 dolar daha azdı. Yaşanan maddi kriz ve bazı olumsuzluklar sebebiyle birkaç ay bile dayanması güç olmasına rağmen Webb, 20. caddedeki büroları 6 ay kadar açık tutmayı başarmıştı.¹⁰⁵ Çaresiz kaldığı bugünlerde Osmanlı Devleti Washington büyükelçisi Alexander Mavroyeni Bey'e mektup yazarak İslam'a hizmet adına yapılan faaliyetleri yerinde görmesi için New York'taki ofisine davet etti. Büyükelçi bu daveti kibarca geri çevirdi fakat Webb'i Washington'a davet etti.

Osmanlı elçisinin davetine icabet eden Webb, ziyareti esnasında yaptığı İslamî faaliyetleri ve hizmetlerini detaylı bir şekilde anlatarak Mavroyeni Bey gözünde iyi bir intiba bıraktı. Webb'le görüşmelerinin ardından İstanbul'a rapor gönderen Mavroyeni

¹⁰⁴ BOA, *Hr.Sys.*, 62/2, 19 Ocak 1892, Washington Sefareti Tahrirâtı, BOA, *YA.Hus.*, 271/40, Lef. 3.

¹⁰⁵ “Alexander R. Webb, To My Oriental Brothers,” *The Moslem World and The Voice of Islam*, January 1895, s.3. Alexander R. Webb bu yazısında *The Moslem World* gazetesinin yayınlanmasına neden devam edilemediğine dair açıklamalarda bulunarak kendisini savunmaktadır.

Bey; ‘Muhammed Webb namuslu, şerefli, sabırlı bir şekilde gayret ederek İslam’ı yaymaya çalışan bir şahsiyet. Amerika’da İslam ve Osmanlı aleyhine yapılan propagandaların onun verdiği konferanslar ve gazetesi aracılığıyla bir nebze olsun durulacağı inancındayım’ şeklinde şahsi düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Mavroyeni Bey daha sonraki zamanlarda da Webb’in misyonunu ve fikirlerini desteklemeye devam etmiştir.

Webb, Mavroyeni Bey’le görüştüğünde içerisinde bulunduğu durumla alakalı kısaca şunları söylemişti:

“Amerika’da yapılacak İslamî çalışmalar için yardım vaadinde bulunan Hacı Abdullah Arab ve diğer Hindistanlı sponsorlarımız sözlerinde durmadılar. Hatta Hacı Abdullah imzaladığımız kontrattan kendisini feragat ettirmek için bütün emlakini ve işlerini büyük oğluna devretti. Bu yüzden gazetenin iki yıllık basım masraflarına yetecek miktarın Haydarabat’tan karşılandığı şeklindeki haberlerin asılsız olduğu net bir şekilde ortadadır.¹⁰⁷ Bundan dolayı *The Moslem World* gazetesinin yayınına devam edilebilmesi ve giderlerin karşılanması için acilen aylık 837 dolara ihtiyacımız vardır.”¹⁰⁸

Mavroyeni Bey, Webb’in bu ricasını Osmanlı Hariciyesi aracılığıyla 21 Aralık 1893 tarihli yazı ile İstanbul’a aktardı. Osmanlı’nın Sadarat makamına gönderilen tezkirede; ‘Webb’in Osmanlı lehinde yazılar yazmasının tasvib ve takdir olunduğu’ ayrıca onun ‘ahvâl ve harekâtı şâyân-ı emniyet ve teşebbüsâtının hükûmet-i seniyyece hafıyyen himâye olunmasının mûcib-i menfaat olunduğuna’ dikkat çekilmekteydi. Ayrıca Muhammed Webb’in Bombay, Haydarabad gibi Hindistan’ın muhtelif şehirlerinde itikad ve amel bakımından İslam’ın Hristiyanlığa üstünlüğüne dair verdiği

¹⁰⁶ BOA, *İ. Har.*, 12 Safer 1312, Lef. 2; BOA, *Yıldız Arşivi Sadâret Husûsî Mârûzâtı (Ya.Hus.)*, 271/40, Lef. 3.

¹⁰⁷ BOA, *İ. Har.*, 12 Safer 1312, Lef. 3.

¹⁰⁸ Muhammed Webb’in ailesi için aylık 200 dolar, *The Moslem World*’un 1000 nüshası için gereken basım ve dağıtım masrafları 35 dolar gerekmekteydi. Diğer giderlerle alakalı olarak Webb; Amerikan İslamî Propaganda’ya yardım etmek için Mısır’dan misafir olarak gelen Abdurrahim Efendi harcamaların detaylarını şu şekilde aktarmaktadır: Webb’in maaşı 312 dolar, hane kirası 74 dolar, gazetenin basım ücreti 125 dolar, kağıt masrafı 75 dolar, gazetede resimler için 100 dolar, gazetenin dağıtım 50 dolar, yazı makinesi ve diğer ufak tefek harcamalar için 100 dolar olmak üzere toplam 837 dolar gerekmektedir. Mirza Abdurrahim Efendi, *Amerika’da İslamiyet*, H.1311, s.27.

konferansların Amerika’da da ilgi çektiğini ve *The Sun* gazetesinde Webb’in Bombay’daki konuşmasının metninin yer aldığı bildirilmektedir.¹⁰⁹

Mavroyeni Bey İstanbul’a gönderdiği tezkirede olabilecek politik tepkileri önlemek için yapılacak yardımın gizli kalmasını tavsiye etmekteydi. Yardım gönderilmesini kabul eden Osmanlı hükümeti bahşiş tertibinden 25.000 kuruş verilmesini 1 Ocak 1894’te Sultan’a arzetti. II. Abdülhamid de 15 Ocak 1894 tarihli tezkireyle verilecek miktarı onayladı.¹¹⁰

Gönderilmeye başlanan nakdi yardımların ardından Osmanlı Devleti, Webb’in hizmetleriyle daha yakından ilgilenmeye başladı. Bu sebeble Osmanlı elçiliği Webb’in şahsiyeti ve Amerika’da yaptığı hemen her faaliyet hakkında bilgi toplayarak İstanbul’a göndermekteydi. Muhammed Webb tarafından New York’ta yayınlanan *The Moslem World*, *The Voice of Islam* ve bu ikisinin birleştirilmesiyle yayınlanacak olan *The Moslem World and Voice of Islam* gazetelerden mevcut nüshaların ve Amerikan basınında Webb’le yapılan röportajların İstanbul’a iletildiği görülmektedir.

Osmanlı elçiliği gönderdiği raporlarında genellikle Webb’in karşılaştığı birçok zorluğa rağmen bunları bertaraf ederek başarıyla çalıştığını ifade etmekteydi. Muhammed Webb’le alakalı mektupları II. Abdülhamid’e dönemin Hariciye Nazırı Hasan Paşa takdim etmekteydi. Hasan Paşa kısaca taslak halinde Osmanlıca’ya tercüme ederek padişaha sunduğu tezkirelerden birisinde Webb’in durumu ve misyonunu şöyle anlatmaktaydı:

“New York’da ayda bir kere çıkan *Sada-yı İslam* serlevhalı gazetenin ilk nüshası leffen takdim kılındı. Mezkur gazete Amerika’daki cemat-i İslamiyenin taht-ı himayesinde neşredilmektedir. Hacmi pek ufak olan bu gazete güzel bir yolda yazılmakta ve Muhammed Webb Efendi’nin taht-ı nezaretinde bulunmaktadır. Zaten nüsha-yı mezkûreyi bendenize gönderen dahi Efendi-yi mümaileyhtir. Mezkûr gazetenin irsalinden

¹⁰⁹ BOA, *İ. Har.*, 2 Receb 1311, Lef. 4; BOA, *Hr. Sys.*, 62/ 2.

¹¹⁰ 8 Receb 1311 tarihli arz tezkiresidir. Padişah yardım teklifine ülkenin içerisinde bulunduğu durumu gözönünde bulundurarak muhtemelen bu meseleye ihtiyatlı yaklaşmış ve gecikmeli de olsa olumlu cevap vermiştir. BOA, *İrade-i Hariciye*, 2 Receb 1311, Lef 1; BOA, *Bâb-ı Ali Evrak Odası*, Nr. 25945. Gönderilecek yardım için gereğinin yapılmasına dair olan emir Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine 17 Ocak’ta yazılı bir şekilde bildirilmiştir. 25000 kuruş o dönemin döviz kuruna göre 1100 dolara tekabül etmekteydi. Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America*, s.246.

bilistifade İslamiyet'in Amerika'da neşr ve telkinine müteallik hususata kesb-i vukuf ve ittıla' etmek maksadıyla Muhammed Webb Efendi'ye bu babda bazı sualler irad etmiş olduğumdan cevaben aldığım iki mektubun birer suretini leffen takdim kılındı. Evvelce dahi arz ve iş'ar kılındığı vechile Muhammed Webb Efendi'nin Amerika'daki teşebbüsat-ı diniyesi şayan-ı takdirdir. Mumaileyhin tesadüf ettiği bilcümle müşkilatı def ve izale ile birçok kesanı ihtidaya sevke muvaffak olabileceği iddia olunamaz ise de kendisi erbab-ı namus ve iffetden olduğu gibi pek muktedir bir muharrirdir. Ve efkârını neşr ve telkin hususunda mûtedilâne hareket etmekte ve fakat sebat ve metanet göstermektedir. Efendi-yi mümaileyh bu teşebbüste tamamiyle nail-i muvaffakiyet olamadığı takdirde bile neşriyat kılması ve konferanslarıyla din-i İslam'ın aleyhinde Amerika'da mevcut efkâr-ı batılayı ref' ve izaleye muktedir olacağı meczundur. Bu ise ciddi bir hizmettir. 6 Haziran 1894 tarihli ve 67 numaralı tahrirat-ı âliyye nezaret penahilerine zikir ve beyan olunan Kaside-i Bürde'nin Türkçe tercümesini müctemian Amerika İslam Cemaati'ne irsal edeceğim. Emr u ferman hazret-i menvihu'l emrindir.”¹¹¹

II. Abdülhamid döneminde Anadolu'da Ermenilerce başlatılan Osmanlı aleyhtarı hareketlere karşı alınan tedbirler Avrupa basınına tamamen farklı bir şekilde yansıtılmaktaydı. Hadiselerin Amerikan basınına yansıma şekli de Avrupa'dan pek farksız değildi. Amerikan basınında *Haik* ve *Ararat* gibi Ermeniler tarafından çıkarılan gazetelerin yayınları yanında bunların doğrudan veya dolaylı etkiledikleri diğer gazetelerde de Osmanlı Devleti aleyhinde devamlı yazılar yayınlanmaktaydı. Osmanlı Devleti bu olumsuz imajın önüne geçmek istiyordu. Bu hususta Muhammed Webb'in yazdıklarına ve yayıncılığına güvenilmekteydi. Ondan Amerika'da geniş çaplı bir ihtida hareketinde başarılı olabileceği beklenmiyorsa da namuslu, iffetli ve pek güçlü bir kalem olduğu düşünölmekteydi.

Webb, İslam'ı tebliğde ve fikirlerinde ılımlı bir yol izlemekte, sabır ve dayanaklılık göstermekteydi. Gerçekleştirmeye çalıştığı bazı projelerinde tamamen başarılı olamazsa bile yaptığı yayınlar ve konferanslarıyla İslam hakkındaki önyargılı, eksik ve yanlış fikirleri ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktı. Bu da ciddi bir hizmetti.¹¹²

¹¹¹ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312, Washington Sefareti Tahriratı.

¹¹² BOA, *İrade-i Hariciye*, 29 M 1312/12, Washington Sefareti Tahriratı.

1. Osmanlı Devleti'nin American Islamic Propaganda'ya Finansal Yardımları

Webb'in İslam'a yönelik hizmetleri aslında Amerika'nın genelinde olumlu karşılanmaktaydı. American Islamic Propaganda'yı destekleyen mektuplar geldiği gibi harekete katılımlar da olmaktaydı. Fakat onun önündeki en büyük engel mali sıkıntılardı. Çünkü beş yıl boyunca masraflarını karşılayacaklarına dair antlaşma imzalayan Hindistan'lı sponsorları ona verdikleri sözü ancak birkaç ay yerine getirebildiler. 1893 yılının sonlarına doğru Webb, Hindistan'lı bu şahıslarla bağını koparmıştı ama Amerika'daki İslam'ı tebliğ görevini canlı bir şekilde devam ettirmek istemekteydi.

Muhammed Webb maddi sıkıntılara maruz kaldığı bu dönemde masraflarını azaltmak için New York'a 85 kilometre mesafede bulunan Ulster Park'ta hanımına ait arazideki eski bir eve taşınmak zorunda kaldı. Hemen her hafta bir kez New York'a gelerek iki veya üç günü şehirdeki gazetesinde geri kalan günleri de Ulster Park'taki evinde geçirmekteydi. Aylık 18 dolar kira vermekte olduğu ofiste hem toplantılar yapılıyor hem de cemaatin genel merkezi görevini görüyordu. Hizmet için kullanılan bu ofisin kira bedeli bile bazen cemaat tarafından ödeniyordu. Bu durum daha fazla devam etmedi ve Webb, *The Moslem World* gazetesini geride 350 dolar borç bırakarak kapatmak zorunda kaldı.¹¹³

Üstlendiği İslamî misyonu ve yaptığı hizmetleri devam ettirmek isteyen Webb, Alexander Mavroyeni Bey'den Osmanlı Devleti'nin yardımına ihtiyacının olduğunu beyan etti. Bu gelişmeler üzerine Mavroyeni Bey, İstanbul'la olan yazışmalarında; 'Webb'in saygınlığını, toplumda itibar edilen bir kimse olduğunu ve çok acil bir şekilde yardım ricasında bulunduğunu' bildirdi. Osmanlı elçiliği de Muhammed Webb'den yaptığı hizmetler ve faaliyetleri anlatan bir mektup yazmasını istedi. Webb de hiç vakit kaybetmeden o dönemdeki faaliyetleri ve mâlî durumu hakkında kısaca şu bilgileri içeren bir mektup yazdı:

"The Moslem World gazetesini New York'ta ikamet eden ve mühtedilerden oluşan cemaat tarafından yayınlanmaktadır. Mevcut masraflar cemaate mensup olanlar tarafından üstlenilmiştir. Bin nüshadan ibaret olan her baskının basım masrafı 18 dolara ve posta

¹¹³ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 16 Haziran 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı.

masrafları da 17 dolara mal olmaktadır. Abone ve ilan suretiyle toplanan meblağ ile masraflar ödenmektedir. Açık çıktığı takdirde cemaate mensup olanlar tarafından eşit olarak ödenen meblağ ile kapatılmaktadır. Gazetenin genel yazı işleri ve genel idaresi de yine mühtediler tarafından yürütülmektedir. Sorumluluğu ve bütün işlerine cemaatin başkanı sıfatıyla Muhammed Webb bakmaktadır.

Akd ettiğim konferanslar her yerde nazar-ı dikkati celbetmiş olduğu gibi konferanslar iktâ için her taraftan bir çok davetler vuku bulmuş ise de mesarif-i rahiyei tesviyeye adem-i iktidarım cihetle icabet edemedim. Kur'ân-ı Azimüşşan'ın nüshasını isteyenler gittikçe tekessür ediyor. Bir kütüphane geçen son on sene zarfında sattığı miktarın dört mislini müteceviz fûrûht etmiştir. Edebiyat-ı İslamiyeye müteallik kütüb ve asar hakkında binlerce talep vuku bulmakta ise de tedarik edemiyorum. Alelumum herkes din-i mubin-i İslam'ın mahiyetini suret-i ihtiramkâranede tetkik ve teftişe meyyal görünüyor. Bu ise mesai-yi vakıamın eseridir. Binlerce adam suret-i zahirede Hristiyan iseler de bu dini sevmeliklerinden din-i İslam'ın ahkâm ve kavaid-i celilesinin hakayıkına vâkıf olmak arzusunda bulunuyorlar.”¹¹⁴

Yapılan tebliğ faaliyetleri neticesinde Amerika'nın diğer şehirlerinden konferans davetleri alan fakat ekonomik sıkıntılar sebebiyle uzak yerlere gidemeyen Muhammed Webb, Amerika'da Kur'ân-ı Kerim almak isteyenlerin sayılarının her geçen gün arttığını ve geçen son on yıl içinde satılan miktarın dört mislini aşkın Kur'ân-ı Kerim satıldığını da yazdığı mektupta dile getirmekteydi. Amerikan toplumunda büyük bir inanç ve maneviyat boşluğu bulunduğunu, binlerce kişi görünürde Hristiyan iselerse de bu dini sevmeliklerinden İslam dinini öğrenmeye ve kabule hazır olduklarını düşünüyordu. İnsanlar İslam'a dair kitap ve diğer çalışmaları elde etmek istemelerine rağmen maddi imkânsızlıklardan dolayı onların bu istekleri yerine getirilemiyor diyerek içinde bulunduğu sıkıntılı durumu anlatmaya çalışıyordu.

Hindistanlı Müslüman tüccar ve aydınların yaptıkları antlaşma gereği göndermeyi taahhüt ettikleri yardımları gönderememeleri üzerine zor günler geçiren Webb; 'İslam'ı kabul ettikten sonra eski çevresini kaybettiğini, hatta yakınlarının ve dostlarının düşmanlığını üzerine çektiğini, ihtida etmeden önce sahip olduğu konsolosluk mevkiinden ve gelecekte elde etmeyi umduğu yüksek mevkilerden feragat ettiğini bütün bu zorluklar karşısında misyonuna devam edeceğini fakat ailesinin ihtiyaçlarını bile

¹¹⁴ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12, Muhammed Webb'in Mektubu; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 16 Haziran 1894, Washington Sefareti Tahrirati.

karşılayamadığını ve bu durumun da çalışmalarını engellediğini' ifade ederek şahsi yaşantısından misal vererek:

“İstikbalim parlak görünmüyor ise de büsbütün ümidimi de yitirmedim. İslamiyet'in Amerika'da neşrinden feragat etmek niyetinde değilim. Bu teşebbüsde muavenet-i ilâhiyeye mazhar olacağımdan eminim. Zira din-i mübin-i İslam'ın bütün dünyaya intişarı irade-yi ilâhiye iktizasındandır. Cenabı Hakk'ın muavenetine istinaden neşriyat ve telkinata devam edeceğim. Teşebbüsümüz muavenetten vareste oluncaya kadar Şark Müslümanları tarafından mazhar-ı muavenet olunur isem bütün vaktimi buna hasredeceğim. Fakat şimdiki gibi ailemin esbab-ı maişetini istihsale çalışmak mecburiyetinde bulunduğum takdirde bunu yapamayacağım derkardır. İslamiyet'i kabul ile, münekkidan bulunan eski ehıbbamın adavetini celbettim. Ve bu suretle terakkiye mani oldum. İhtida etmezden evvel benim için güzel bir mevki ihraz etmek pek kolay idi, fakat şimdi iş değişti ve Hacı Abdullah Efendi taahhüdat-ı vakı'asını ifadan imtina ettiği günden beri pek güçlkle geçiniyorum.

İslamiyyetin din-i hakikî olduğu cezim ve itikadındayım, fakat bu dinin ahkâm ve kavaidi celilesi birtakım cahil muharirler tarafından pek yanlış bir yolda gösterildiğinden muavenet-i ilâhiye ile din-i İslam hakkındaki efkâr-ı batılayı ref ve izale ile zeki vatandaşlarım meyanında neşr-i hakaik için elden geleni icradan geri durmayacağım. Şark Müslümanları dinlerini seviyorlar ise ehemmiyet-i azimesi derkar olan bu teşebbüste bana muavenet ederler. Amerika İslam cemaati gittikçe tezayüt ettiği gibi Sada-yı İslam gazetesinden müsteban olacağı üzere elhâletü hazihi nezaret-i acizanem tahtında çalışıyor”

sözleriyle mektubunu bitirirken İslam dünyasının lideri konumundaki Osmanlı Devleti'nin Amerika'da bina edilmeye çalışılan İslamî hizmetlere yardımcı olması hususundaki sorumluluğu hatırlatıyordu.¹¹⁵

Yapılan bu ve benzeri yazışmalar sonunda II. Abdülhamid Amerika'daki hizmetlerinden dolayı Webb'e aylık 25.000 kuruş maaş tahsis edilmesini uygun gördü. Şayet gazetede muzır şeyler yayınlanmaya başlanırsa maaşın kesileceği de vurgulandı.¹¹⁶ Verilmesi uygun görülen bu yardım daha önceki borçlardan dolayı hem çok azdı, hem de zaman olarak çok geç Webb'in eline ulaştı. Muhammed Webb'in 20 Haziran 1894 tarihli mektubundaki ifadelerine göre; Osmanlı Devleti'nin gönderdiği

¹¹⁵ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12, Washington Sefareti Tahrirâtı ; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 16 Haziran 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹¹⁶ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12.

yardıma rağmen gazetenin basımı konusunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu yüzden *The Moslem World* ve *The Voice of Islam*'ı birleştirerek yayınlamak istemekteydi.¹¹⁷

Webb, Osmanlı Devleti'nden gelen paralarla geçmişten gelen borçları dahi ödeyemezken gönderilen cüz'i yardımlar etrafındaki personeli arasında ağız kavgasına dönüşecek bir rahatsızlığa neden oldu. Hatta onlardan bir kısmı Webb'i, gönderilen yardımı suistimal ederek yanlış bir şekilde kullandığı suçlamasında bulundular.

Osmanlı devlet adamları çıkan söylentiler karşısında Muhammed Webb'in mali durumunu bir kez daha sorma gereği duydular. Çünkü Osmanlı Devleti hariciyesi desteklemekte tereddüt ettiği hareketin, büyüklüğü ve başarısından daha doğrusu kendisine zarar vermeden faydalanabileceği bir düzeyde olup olmadığından emin olmak istiyordu.

“Ahval-i maliyem ziyadesiyle mucib-i endişedir. Bu teşebbüs için lüzumu görülen meblâğın te'diyesini bir kıta mukavelename mucibince deruhte etmiş olan Hacı Abdullah Arabî taahhüdat-ı vakıasını ifa etmemiş olduğundan taraf-ı eşref-i Hz. Padişahdan ihsan buyrulan atıyye ile devletlü Ahmet Muhtar Paşa Hazretleri canibinden ita kılınan meblağ müstesna tutulduğu hâlde bilcümle nukut ve mevcudemi sarfa mecbur olduğum cihetle masarifi taklil için ailemi zevcemın bir miktar araziye malik olduğum New York'a 85 km mesafede vaki Ulster Park nam karyeye naklettim. İşlerimin kısm-ı azamını burada tesfiye etmekte ve haftada bir defa şehre gidib dört gün Ulster Park'ta kalmakta ve iki günü New York'taki idarehanemde geçirmekteyim. Şehrî 18 dolar kira vermekte olduğum idarehanemde içtimalar dahi akdolunduğu gibi burası cemaatin merkez-i umumiyesidir. Bedel-i icariyi tediye edemediğim zaman bunu cemaat azasından bazıları tesviye ediyorlar”¹¹⁸

şeklinde kaleme aldığı mektubu Hariciye Nazırı Hasan Paşa tarafından II. Abdülhamid'e takdim edildi.

Ayrıca Webb'in başarısının bir ölçütü olarak görülen ihtida edenlerin sayısı merak edilmekteydi. Muhammed Webb ise:

“Amerika'daki mühtedilerin adedini tayin etmek gayr-i kabildir. Çünkü ihtida eden kesianinlerin ihtida keyfiyeti çok muhtelifdir. Lâ-ekall kırk kişi İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Yüzü mütecaviz kesian dahi akdeylediğim içtimaat ile neşriyat-ı vakıamın

¹¹⁷ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 20 Haziran 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹¹⁸ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12.

neticesi olarak din-i İslam hakkında pek ziyade izhar-ı meyil ve muhabbet eylemişlerdir.”¹¹⁹

Yani Amerika’daki mühtedilerin sayısını belirlemenin mümkün olmadığını, zira ihtida eden kişilerin ihtida durumlarının biraz karışık olduğunu beyan ederek insanların kalplerine imanın tam yerleşmediği gerçeğine üstü kapalı değinmekteydi. Buna rağmen tebliğ faaliyetleri, verilen konferanslar ve sohbet halkaları neticesinde en az 40 kişi İslam’ı kabul etmekle birlikte bazıları da menfaatleri zarar göreceği endişesiyle Müslüman olduklarını açıklayamıyorlardı. Yüzü aşkın kişi de yapılan toplantılar, yayınlar ve konferanslar kanalıyla İslam’a daha fazla ilgi göstermekte ve sempati duymaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti’nden mali yardım isteğinin kabul edildiği günlerde Webb hakkında Osmanlı yetkililerini şüpheyne düşüren başka tatsız bir gelişme yaşandı. Webb’in yakın çevresi tarafından ortaya atılan ve Amerikan basınına da yansıyan bazı haberler onun zor duruma düşmesine neden oldu.

The Voice of Islam’ın sekreteri Nafeesa M. T. Keep 1894 yılı Temmuz ayı ortasında Webb ve gazetenin diğer çalışanlarının dışarıda olduğu esnada kendisini binaya kilitledi. Muhammed Webb’in çıkardığı gazetenin basım masrafı ve diğer hususlar için Osmanlı Padişahı, Mısır Hidivi, Hindistan ve Çin’deki müslümanlar tarafından karşılandığı halde kendisine maaşının verilmediği gibi ofislerin kirası ve diğer masraflarını da kendisine ödetmediği iddiasında olan Mrs. Keep, Muhammed Webb’e kin ve düşmanlık beslemekteydi.¹²⁰ Mrs. Keep: “Mr. Webb lüks içerisinde yaşadığı ve kendisinin sahip olduğu şeyleri de inkâr ederken... Ben maaşımı dahi alamıyorum ve büronun kirası ise çoktan günü geçti” tarzında iddialar öne sürmekteydi.¹²¹

Mrs. Keep bununla da yetinmeyerek Sultan II. Abdülhamid’den maddi yardım almaya devam eden Webb’in itibarını sarsmak amacıyla Mavroyeni Bey’e mektup yazarak; ‘Türk resmî makamlarından herhangi bir haber gelinceye veya Webb,

¹¹⁹ BOA, *İ. Har.*, 29 M 1312/12; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 16 Haziran 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı.

¹²⁰ *The New York Times*, “Muhammed Webb Locked Out”, 14 July 1894, s.5.

¹²¹ *New York Daily Tribune*, “Trouble in Islam”, 14 July 1894, s.12.

American Moslem Brotherhood cemiyeti başkanlığından istifa edip yayınların yükümlülüğünü de kendisine verinceye kadar büroların kilitli bir şekilde kalacağını bildirdi.¹²² Mrs. Keep, Webb'in İslam dünyasından kendisine gönderilen üç milyon franklık yardımını zimmetine geçirerek New York civarında büyük bir çiftlik satın aldığı iddiasında bulunmaktaydı.¹²³ Hırsızlık ithamlarına karşılık Muhammed Webb de; Mrs. Keep'i gizli antlaşmalar yaparak komplo teorileri üretmek ve postaya hile karıştırmakla suçlamaktaydı.¹²⁴

Mrs. Keep, Osmanlı elçiliğine ayrı bir mektup göndererek mevcut hal ve hareketinden dolayı Muhammed Webb'in İslam kanunlarına göre cezalandırılmasını ve aralarındaki antlaşmazlığı, Osmanlı Devleti yetkililerinin çözmek mecburiyetinde olduğunu belirtmekteydi. Hem Osmanlı Devleti'ni hem de Webb'in şahsını ilgilendiren bu hadiseyi özellikle *The New York Times* ciddi bir haber görerek gazetesinde yayınlamayı ihmal etmedi.¹²⁵

Gelişen bu hadiseler çerçevesinde Mrs. Keep'in, Muhammed Webb'i Osmanlı Devleti'nin bir memuru gibi algıladığı görülmektedir. Osmanlı elçiliği en başından beri ölçülü hareket ettikleri bu meselede zor durumda kalmışlardır. Çıkan haberlerden rahatsız olan elçilik; Amerikan gazetelerinin denetimsizliğinden ve yalan haberleri engelleme konusunda sendikaların acizliğinden şikayette bulunmuştur. Yaşanan bu

¹²² *The New York Times*, "Muhammed Webb Locked Out", 14 July 1894, s.5; *The New York Times*, "Nafeesa Keep Breakfasts," 16 July 1894, s.1.

¹²³ BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 19 Ekim 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı; Muhammed Webb'in bir cami ile ihtida edenlere mahsus bir hane inşası için Müslümanlar tarafından toplanmış olan 3 milyon franktan fazla parayı zimmetine geçirdiğine dair başka gazetelerde de haberler yayınlamıştı; BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 4 Şubat 1895 Tarihli Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

¹²⁴ *New York Daily Tribune*, "She Wants a Warrant for Mohammed Webb", 27 July 1894, s.12; ve *The New York Times*, "Nafeesa M. T. Keep Retaliates," 30 July 1894, s.9. Postaya hile karıştırmakla itham edilmesi Webb'in maddi yardımlar için yurt dışına yazdığı bir mektup sebebiyledir. Maddi yardımla alakalı mektubunun metnin bir bölümü için bk.: *The New York Times*, "Nafeesa Keep Breakfasts", 16 July 1894, s.1.

¹²⁵ 1 December 1895 tarihli *The New York Times* gazetesi, Amerika'yı ziyarete gelen Basoda Nevab'ının Webb aleyhindeki iddialarını içeren bir haber yapmıştı. BOA, *Hr.Sys.*, 65/1 19 Şubat 1896 Tarihli Washinton Sefaretinin Tahrirâtı

olumsuz gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti; ‘İslam hakkında yanlış fikir ve kanaatleri ortadan kaldırmaya gayret edenlere şükran duyduklarını ancak Muhammed Webb’in Amerika’da İslam’ın yayılması konusundaki teşebbüsleriyle ilgilerinin olmadığını, bu gibi gazetelerin çıkarılmasında, özellikle Amerika’da İslam dinini yaymak için de şimdiye kadar hiç kimseyi tayin etmediklerini ve hiçbir şekilde böyle bir para ödenmediğini’ Mrs. Keep’e bildirmiş, bu konuda kendisine yardımcı olunamayacağı cevabını vermiştir.¹²⁶

Aslında Muhammed Webb, Amerika’da İslam’ı tebliğ faaliyetlerine başladığından bu yana şahsî menfaat elde etmek isteyen pek çok kimsenin yalan yanlış tacizlerine ve iftiralarına maruz kalmıştı. Kendisi bu hizmete başlarken pek çok yerden yardım sözü almasına rağmen hiçbir zaman gönderilmeyen büyük meblağları zimmetine geçirmekle sorumlu tutulmaktaydı. Amerikan basını da Webb’le alakalı işittiği dedikoduları bile haber yapmaktan geri durmuyordu.

Muhammed Webb, hakkında çıkarılan tüm bu haberlere cevap niteliğinde; ‘*The Moslem World and Voice of Islam* gazetesini Osmanlı Devleti’nden ayda bir gelen paralarla yayınladığını ve zimmetine geçirdiği iddia edilen bu paraları almadığını zaten üç milyon frank gibi yüksek bir meblağı kimsenin gönderemeyeceğini’ ifade ederek iddiaların tamamını reddetmiştir. Hatta Amerikan gazetelerinde yayınlanan haberleri İslam’a karşı toplumda tepki uyandırmak ve sunî gündemler oluşturarak kendilerine rant sağlama amaçlı kasten çıkardıkları şeklinde nitelendirmiştir.

Osmanlı Devleti’nden gelen nakdi yardımlar arttığında *The Moslem World and Voice of Islam*’ı eskiden olduğu gibi büyük bir gazete haline getirme hedeflerinin olduğunu beyan etmesi sebebiyle bu durum başkaları tarafından Webb’in çok parası varmış gibi algılanmıştı. Bunun üzerine o da hem Hindistan’dan hem de Osmanlı Devleti’nden almış olduğu yardımları belgeleriyle yayınlattı. Başta *The New York Times* olmak üzere bazı gazetelere, yapılan nakdi yardımların miktarlarını içeren yazılar gönderdi. Buna göre 1894 senesi Mart ayında Osmanlı elçiliği aracılığıyla padişah’tan kendisine verilen hediye, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından 500 dolar, 1894 senesi

¹²⁶ BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 18 Temmuz 1894, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Ya.Hus.*, 307/60, Washington Sefareti Tahrirâtı.

Ocak ayında Burma Bahadırı Salahaddin Han tarafından 298,5 dolar, 1894 senesi Nisan ayında Kahire'den Aziz İzzet Bey tarafından 151 dolar 17 sent, 1894 senesi Ağustos ve Nisan aylarında Haydarabad'dan takriben 400 dolar ve bazı küçük miktarlar gönderildiğini ifade etmiştir. Daha sonra Güney Amerika'dan ve Osmanlı Devleti New York elçiliğinden gelen yardımlarla *The Moslem World* gazetesinin borçlarını ödemek için sarf edildiğini beyan etmekteydi.¹²⁷

Webb, Osmanlı Devleti'ne de hakkında çıkartılan söylentilerle alakalı ayrıntılı bir mektup yazarak kendisini savundu ve American Islamic Propaganda için tahsis edilen maaşın ödenmesine devam edilmesi ricasında bulundu:

“...Sayfiyeye taşınmamın sebebi şehirde kira verememekten dolayıdır. Üç aydan beri akrabam tarafından idare ve iâşe olunmaktayım. Bu sebeble herhangi bir yerden emlak satın alamayacağım açıktır. The New York Times'de çıkan haber fevkalade teessüf vericidir. Pek çok gazetede de yayınlanan bu haberler beni kötülemek isteyen kimseler tarafından Hint ve diğer Şark memleketlerine de gönderilmiştir. Bu ithama sebep, oturduğumuz çiftliğin satılık olması ve satın alınması için bana teklif olunmasıdır. Halbuki malum olan zor durumumdan ve sıkıntılarımın dolayı çiftliği satın alamayacağımı söylemiştim. Hindistan'da Hacı Abdullah Arab'dan hiçbir ümidim yok ancak kendi kuvvetimle geçinmek ümidindeyim... Bir seneden beri hayli müşkil bir halde bulunuyorum. Uğradığım ve bertaraf etmeği başardığım zorlukların, bilgisi olmayanlarca anlaşılması çok zordur... Halen yegâne gelirim Sait Paşa tarafından verilmesi emredilen aylık tahsisatlardır. Bu parayla ailemin iâşesi ve gazetenin masraflarını görmekteyim. Kendime ait küçük bir evde oturduğumuz için kira vermiyoruz. İkâmetgahımın yanında bulunan bir mağazada yazı yazmak üzere bir oda hazırladım. Orada oğlum ile beraber gazete çıkarttığımız gibi bütün çalışmalarımı da yapmaktayım. Bu tahsisat gazetenin idaresine yettiği taktirde görevime devam edebilecek ve gazetenin geliriyle de ailemi idare edebileceğim. Gazeteyi büyütmeyi başırırsam daha fazla okutmaya muvaffak olacağım ki bu suretle İslam alemi uğruna bir kat daha hayır işlemiş olacağım. Bu hayır Amerikalı'ların Müslümanlar hakkında önyargılarını ve imajını değiştireceği gibi Padişah ve hükümet hakkında da dostane ve güzel duygular oluşmasına hizmet edecektir. Bunda başarılı olacağıma şüphe yoktur. Yalnız Hindistan Müslümanlarından tarafıma gösterdikleri ilgiden dolayı daha fazla yardıma mazhar olacağımı zannetmiştim. Çıktığım yolda teessüf etmeğe sebepim yoktur. Ancak bu teşebbüs ailemin kesinlikle alışmamış olduğu bir takım zorluklar, sıkıntılar ve ıstıraba sebebiyet verdiğinden dolayı teessüf edebiliyorum. Şahsıma gelince başıma gelebilecek her şeye sabır ve tahammül edeceğim açıktır. İçine düştüğüm durumu, karşılaştığımız zorlukları yayınlamak uygun bir iş

¹²⁷ *The New York Times*, “Webb's Supply of Rupees”, 20 March 1896, s.4; “Mohammed's Webb Account”, 27 March 1896, s.3; BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 19 Ekim 1894, Tarihli Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 4 Şubat 1895, Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

olsaydı Amerika'nın tamamen din serbestisi bir memleket olduğuna inananlar şaşırır kalırlardı. Üzerimize aldığımız göreve gerçekten ilgili olanlara bu küçük gazetemizin yayınının devamını teminat altına alındığını ve bu konudaki bütün vaatlerin iyi niyetle uygulanacağını söyleyebiliriz.”¹²⁸

2. Osmanlı Devleti'nin American Islamic Propaganda'dan Maddî Yardımlarını Kesmesi

Muhammed Webb'in Osmanlı yetkililerine gönderdiği mektuplar genellikle yardım istekleri ve kendisine yapılan iftiraların savunmalarını içermekteydi. Elçilik yetkilileri de bu konularda Webb'i haklı bulmuşlar ve desteklemişlerdir. Aslında Webb hakkında ithamlarda bulunan bazı şahıslar, ona gönderildiğini zannettikleri üç milyon frankı paylaşmak ümidiyle Muhammed Webb'in taraftarı gibi görünmüşler, fakat böyle bir paranın gelmeyeceğini anlayınca da Webb'i zimmetine geçirmekle suçlamışlardır.

Gelişen bu hadiseler karşısında Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey İstanbul'u bilgilendirme mahiyetinde raporlar göndermiştir. Orada; 'Muhammed Webb hakkındaki görüşlerinin değişmediğini, İslam dinini Hristiyanlığa tercih eden samimi bir müslüman olduğunu ve zengin olmadığından emin olduğunu' belirtmiştir. Ayrıca zengin olsaydı gazeteyi çıkarmaya devam etmeyi kendi çıkarı olarak görürdü. Fakat elçilik onun pek çok kimseyi ihtidaya sevk edemeyeceği konusundaki görüşlerini de sık sık tekrarlamıştır. Hindistan'daki Osmanlı elçiliği Webb'e gönderildiği ifade edilen 3 milyon franka dair herhangi bir bilgi olmadığını, bu kadar yüksek bir meblağ Amerika'ya gönderilecek olsa mutlaka haberlerinin olacağını İstanbul'a bildirmiştir.¹²⁹

Çıkan haberlerin tamamı tekzip edilerek Webb'e gönderilen cüz'i miktarda maaşın devamına karar verilmesine rağmen yaşanan olumsuz hadiseler ve yardımların da zaman zaman kesikliğe uğraması sebebiyle Muhammed Webb'in çalışmalarının hızının kesilmesinde önemli rol oynamıştır. Vesikalarda Osmanlı Devleti'nin American Islamic Propaganda hareketinden desteğini neden çektiğine dair net olarak bir bilgi mevcut değildir. Ama belgelerin muhtevassından anlaşıldığı kadarıyla maddi yardımların

¹²⁸ BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 29 Ocak 1895, Tarihli Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Ya.Hus.*, 325/1, 4 Şubat 1895, Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

¹²⁹ BOA, *Hr.Sys.*, 63/45, 29 Ocak 1895, Washington Sefareti Tahrirâtı; BOA, *Ya.Hus.*, 320/135, 22 Ocak 1895, Washington Sefaretinin Tahrirâtı.

kesilmesinde birden fazla olayın sebep olarak gösterilmesi akla daha yatkındır. Bunlar: Osmanlı Devleti, gelişen hadiseleri dış basından da takip etmekteydi. Fakat dış basına karşı güven sorunu yaşanmaktaydı. Batı basınında, Osmanlı sarayının para sızdırma aracı olarak görülmesi ve tekzip edilse de Muhammed Webb ile ilgili çıkan yolsuzluk söylentileri Osmanlı devlet adamlarından bazılarının Webb'e karşı güven sorunu yaşamalarına sebep olmuştur. Bu da yapılan maddî yardımların durdurulmasında rol oynamış olabilir.

Osmanlı Devleti'nin Webb hareketinden desteğini çekmesinin arkasındaki sebeplerden birisi de bu hareketin Protestan ve Katolik din adamlarının muhalefetine uğrayacağı ve sonuçta da başarısız olacağı düşüncesi idi.¹³⁰ Bu yüzden elçilik bu işe karışılmaması ve tarafsız kalınması gerektiğini ifade etmekteydi. Washington elçisi Mavroyeni Bey, New York'ta ikamet eden Muhammed Webb'le New York'taki Osmanlı konsolosunun görüşmelerinin de pek mümkün olmayacağını şu sözlerle anlatmaktaydı: “Zaten Muhammed Webb İngilizce'den başka bir dille konuşmadığı gibi konsolos Fuad Bey de biraz Fransızca ve Arapça'dan başka bir dil bilmemektedir. Dolayısıyla bunların ciddi bir görüşme yapamayacakları açıktır.”¹³¹

Osmanlı Devleti'nin özellikle Ermeni meselesi konusunda basın yoluyla destek ihtiyacı azalınca, Webb'e çok fazla ihtiyaç kalmadığından desteğini çekmiş olabileceği de varsayılabilir.

Osmanlı Devleti, Propaganda hareketine maddi yardımlarını kesmesine rağmen Muhammed Webb ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu dostluğun en önemli neticesi olarak; Osmanlı sadrazamı, 29 Eylül 1901'de Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezaretine gönderdiği bir emirle, Muhammed Webb'in 12 Eylül 1901 tarihinde sâdır olan irâdeyle New York Fahri Baş Şehbenderliğine atandığı bildirilmiştir.¹³²

¹³⁰ BOA, *Hr.Sys.*, 62/14, 7 Temmuz 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı .

¹³¹ BOA, *Hr.Sys.*, 62/14, 7 Temmuz 1893, Washington Sefareti Tahrirâtı .

¹³² BOA, *Bab-ı Âli Evrak Odası*, 129366, Sadaratten Hariciyyeye 15 C. 1319 tarihli tezkire.

SONUÇ

Amerika tarihine “The Yankee Mohammedan”, Osmanlı Arşivi’ne de “Muhammed Webb Efendi” olarak adını yazdıran Alexander Russell Webb’in hayatı, İslamî faaliyetleri, ilmi çalışmaları, Amerika tarihindeki konumu ve Osmanlı Devleti’yle olan münasebetleri gibi konular tezimizin temelini oluşturmaktadır. Özellikle doktora tezi çalışmalarında hadiseleri yerinde müşahade ve tesbit, araştırmacının daha objektif olmasını sağlayacağından çalışmalarımızın büyük kısmını ABD’de tamamlamış bulunmaktayız. Bu da Muhammed Webb’i ve düşünce dünyasını anlamayı daha kolaylaştırmıştır. Varılan son noktada bu çalışmada elde edilenler kısaca özetlenecek olursa şunlar söylenebilir:

9 Kasım 1846’da New York’un Hudson kasabasında Presbiteryen bir ailede dünyaya gelen Alexander Russell Webb, kendi zamanının standartlarına göre başarılı bir Amerikalı’dır. Claverack Koleji’nden mezun olduktan sonra mücevherat işini öğrenir ve 1869 yılında Batı’da şansını aramak için Chicago’ya taşınır. 1870’de ilk evliliğini yapmasının ardından kayınpederiyle birlikte mücevherat ticaretine başlar. Fakat Ekim 1871’de Chicago’da meydana gelen büyük yangında işleri tamamen bozulur. Baba Nelson Webb, New York City, Union Square’de bulunan Tiffany and Co. firmasında mücevher satış sorumlusu olarak iş ayarlayınca, yakın çevresiyle hayatına yeni bir başlangıç yapmayı arzulayan Webb de New York’a geri döner. Fakat New York’taki yaşantısı da uzun süreli olmaz. 1873 yılında hanımının ailesinin isteği üzerine Chicago’ya geri taşınır. Chicago’ya dönünce kısa süreliğine Wendell & Hyman mücevherat firmasında çalışır ve sonrasında da Alexander R. Webb & Co. Billiard Hall adıyla bir şirket kurar. Bilardo salonu işinde de umduğu başarıyı elde edemeyen Webb, kayınpederi Conger’in 1873’te Missouri’nin yerel gazetesi The Republican’ı satın alması üzerine gazetenin editörü olarak Unionville taşınmaya karar verir. Ocak 1874’ten Temmuz 1876 yılına kadar The Republican’da kardeşi Herbert Nelson da dahil olmak

üzere pek çok kimseyle çalışan Webb, kayınpederi Conger'in gazetedeki hisselerini satması üzerine hanımıyla da arası açılır. Ailesini de geride bırakarak Amerika'nın en eski ikinci gazetesi olan St. Joseph'te The Gazette'de işe başlar. Missouri, St. Joseph'deyken 19. yüzyılın önemli şair ve gazetecilerinden olan ve 1875-1883 yılları arasında St. Joseph The Gazette'nin editörlüğünü yapmış Eugene Field'le tanışır. Webb'in gelişinden kısa bir zaman sonra Field, yazı işleriyle ilgili personeli St. Louis'deki The Journal'a taşır ve birkaç ay sonrasında da Webb bu gazetenin sabah yayınlarından sorumlu muhabirliğine getirilir. Webb, 1887 yılında başkan Grover Cleveland tarafından Manila'ya Amerika Başkonsolosu olarak gönderilinceye kadar on bir yıla yakın bir zaman hayatını St. Louis'te geçirir.

1870'li yıllardan itibaren Hristiyanlık dinini terkederek materyalizme sürüklenen Webb, 1884 yılında kendisini ruhî ve manevî anlamda sorgulamaya başlar. Unionville'de bulunduğu bu yıllarda bölgede düzenlenen dinî toplantılara katılır. Mart 1884'te The Theosophical Society adındaki İlahiyat topluluğunun aktif bir üyesi olur. Bu dönemde hayatını sadeleştirerek dışa yansıyan gösterişleri terk eder. Katı bir biçimde vejeteryan dieti uygulamaya başlayan Webb alkol, tütün veya uyuşturucunun her çeşidinin içilmesine karşı çıkar hale gelmiştir. Metafizik düşünce ve Doğu dinlerine olan ilgisi onu, Asya'ya ait din sistemlerine ciddi olarak bakmaya yönlendirir.

St. Louis'te ikamet ettiği bu dönemde dini kitaplardan oluşan yaklaşık 13.000 ciltlik bir kütüphaneye ulaşma imkânı bulan Webb, her gün dört ile yedi saatini bu kitapları okuyarak geçirir. Doğu dinlerini ve İslam'ı anlamak için de Hindistan ve Manila'daki bazı şahıslarla yazışmalarda bulunur. 1886-87 yıllarında Mirza Gulam Ahmed ile yaptığı yazışmalar ise onun hayatında dönüm noktasını teşkil eder. Manila'da Amerikan konsolosluğunda görev yapan Webb'in tayin edilmesinin ilk yılı olan 1888'de ise İslam'ı kabul eder.

1892 yılında Manila'daki Amerikan konsolosluğu görevinden istifa ederek o dönemin yaygın tabiriyle 'Muhammedî bir misyoner' olarak Amerika'ya döner. İlk iş olarak New York'ta bir ofis kiralayarak American Moslem Brotherhood vakfını tesis eder. Ertesi yıl Amerika'da İslam'ı anlatmak için yayıncılık işine yönelir ve The Moslem World Publishing Company'i kurar. Bu yayın firmasında *Islam in America*

kitabını, *The “Moslem World”* ve *The Voice of Islam* gazetelerini yayınlar. 1893 yılında Birinci Dünya Dinleri Kongresi’nde Amerikalı olduğu halde doğuya ait bir din olan İslam’ı temsil eden tek isim Muhammed Webb’dir. Ayrıca o, Amerika’da ilk kez İslamî mecmualar yayınlayıp tebliğ halkaları oluşturarak İslam’a açıktan davet eden ilk şahsiyettir.

1893’te Amerika’da İslam’ı yaymak üzere giriştiği faaliyetlerini, karşılaşmış olduğu problemler sebebiyle 1896’da azaltmaya başlar. Bunda Hint Müslümanlarının desteklerini çekmeleri, daha doğrusu vaat ettikleri veya taahhüt ettikleri yardımı yerine getirememeleri etkili olur. Bunun yanında İslam’ı yayma faaliyetlerinin Amerikan toplumunda istenilen yankıyı yapmaması veya bu yankıların genellikle tepki şeklinde oluşu da önemli rol oynar.

Maddi sıkıntıların üstesinden gelemeyeceğini anlayan Muhammed Webb, İslam dünyasının ayakta kalan tek siyasî gücü olan Osmanlı Devleti’nden yardım ister. Fakat Osmanlı yardımı da sürekli ve bu hareketi yürütecek miktarda olmaz. Osmanlı Devleti’nin düzenli olarak gönderdiği ekonomik desteğini çekmesi neticesinde Webb, İslamî faaliyetlerini iyice yavaşlatır. Tüm bu olumsuz gelişmeler Webb’i, hedeflediği misyonunu gerçekleştirmekten uzaklaştırır. Onun Amerika misyonuna ara vermesinde Hint’ten ve Osmanlıdan istenilen seviyede destek bulamayışının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Webb’e yardım gönderilmesi ve hareketine destek verilmesinde Osmanlı Devleti’nin rolü başka bir padişah döneminde olsaydı; bunu Osmanlı hükümdarının ihtida etmiş herhangi bir Batılıya isteği üzerine yaptığı yardım olarak değerlendirebilirdik. Ancak söz konusu II. Abdülhamid ve devri olunca, onun Muhammed Webb’i desteklemesi, olaya, Pan-İslamizm’in Amerika’daki küçük bir yansıması olarak bakmamızı gerektirmiştir. Fakat Panİslamizm’in merkezden uzaklaştıkça sembolikleşen vasıtaları, Pan-İslamizm’in sadece bir hayal haline gelmesine ve nihayetinde de beklentilerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu duruma şu hadise güzel bir örnektir: II. Abdülhamid 1900 yılında Webb’i Osmanlı Devleti’nin New York fahri konsolosu olarak tayin eder. 1901 yılında Sultan tarafından Türkiye’ye davet edilen Webb’e II. Abdülhamid, üçüncü dereceden Mecidiîlik Nişanı, Liyakat

nişanlarını takdim eder. O, bu statüde Osmanlı nişanı alan tek Amerikalı'dır. Ayrıca II. Abdülhamid, Webb'e "Bey (Efendi)" unvanı da vererek "birçok Amerikalı'nın Müslüman olmasına" vesile olduğu ve İslam için yaptığı çalışmalardan dolayı onu onurlandırır.

Günlük hayatında ekseriya kırmızı Türk fesi takan bazen de üzerine beyaz bir sarık saran ve toplumun büyük kısmının sakal ve bıyıklarını traş etmeye başladıkları bir dönemde uzun sakallarını hayatı boyunca muhafaza eden Muhammed Webb'in İslam misyonunda şu özellikler göze çarpmaktadır. Mesela *Islam in America* başta olmak üzere yayınladığı kitaplar, gazeteler ve sunduğu konferanslardan anlaşıldığına göre Muhammed Webb'in Amerika'daki İslam tebliğindeki maksadı, insanların dinlerini değiştirmeleri için onlara sürekli dini telkinlerde bulunmak değildir. Batı'da İslam'a karşı oluşmuş önyargıların önüne geçmek, Amerikan toplumunun İslam'ın güzellikleriyle tanışmalarını sağlamak ve Hz. Peygamber (a.s.)'in şahsiyetinin doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olmak için eğitim alanlarında faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca American Islamic Propaganda ve yayınlar aracılığıyla İslam'ın devlet bazında temsilcisi olan Osmanlı Devleti'ne ve padişaha yönelik özellikle Ermeniler tarafından yürütülen kampanyalara karşı Osmanlı'nın masumiyetini savunan yazılar kaleme almaktadır.

Yıllarını Amerika'nın tanınmış gazetelerinde editörlük ve gazetecilik yaparak geçiren Muhammed Webb insanlara basın yoluyla nasıl ulaşılabileceğini çok iyi bilmektedir. Gazetecilik dilindeki maharetini müslüman olduktan sonra da kullanmaya devam eden Webb, bu sayede İslam'a olan önyargıların kısmen ortadan kalkmasında büyük pay sahibidir. O dönemde Afro-Amerikan veya göçmen olarak Amerika'ya gelen müslüman gruplar İslam'ın sesini duyurmada etkili olamazken Webb tek başına bu işi başarmıştır denebilir. Amerikan Müslüman tarihinde Webb'in İslamî misyonu İç Savaş'tan önceki yüzyılın köleleştirilmiş Afrikalı müslümanları ile XX. Yüzyılın ilk dönemlerindeki yarı-İslamî grupların yükselişe geçtikleri iki dönem arasında yer almaktadır. Webb arkasında kalıcı bir hareket veya enstitüler bırakmamış olmasına rağmen önemli tarihi şahsiyetler arasında zikredilmelidir. Zira Webb öncesinde Amerika'da İslam mevcuttu fakat halk arasında bilinmiyordu. O, hiç bir gruba

bağlanmaksızın kendine özgü İslamî misyonun temsilcisi olarak Amerika'da olduğu zamanlarda hemen her Amerikan gazetesi onun yaptığı faaliyetlerden ve inandığı dinin hakikatlerinin bir alanından bahsetmekteydi. Webb, New York'ta İslam'ın, muazzam bir ilgi odağı haline gelmesini sağlamıştır.

Webb, Amerikan halkının İslam'a olan önyargısını kırmaktan daha fazla bir şey istememiştir ve bu hususta bir parça da olsa başarılı olmuştur. Pek çok kimsenin İslam üzerinde cahilce palavralar ürettiği zamanlarda Webb daima İslam'ın lehinde konuşmalar yapmıştır. Düşük sınıfa mensup beyazlar, Afro-Amerikan ve göçmenler seslerini hiç bir yerde duyuramazken Webb entellektüel kafa yapısıyla sesinin duyulmasına izin verilecek konuma sahip medyanın itibar ettiği beyaz Amerikalı kimliğini hayatının sonuna kadar muhafaza etmiştir. O dönemdeki pek çok eleştirmen Webb'in sadece İslam sebebiyle değil, hedefleri itibarıyla de başarıma ihtimali olmayan bir misyonu üstlenmiş olduğuna inanmaktaydılar.

Webb üstlendiği İslamî misyonda kendine has bir metodu, mesajı ve dinleyici kitlesini seçmiş olmasından dolayı İslam için kurumsal vakıfların inşasını gerçekleştiremedi. Maalesef Webb'in sadece beyaz aydınlar sınıfına odaklanacak şekilde bir bakış açısı sergilemesi, İslam ve Amerika değerlerinin özündeki bazı tezatları kavramamasından dolayı American Islamic Propaganda hareketinin işlerliliği konusunda kısmen başarılı oldu.

Yapılacak İslamî faaliyetlerde maddi sıkıntılar en önemli bir problem olmasına rağmen aslında Webb de American Islamic Propaganda'nın çöküşüne az da olsa katkıda bulundu. Allah katında herkes eşittir. Üstünlük ve fazilet sadece takvadır gerçeği olan İslam'da sınıf ve renk ayrımı yapılmadığı öğretisini gönülden içine sindirmedeki acizliği Webb'in başarısızlığında rol oynayan etkenler arasında zikredilebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde II. Abdülhamid'in temkinli, ölçülü ve realist politikası ile Webb'in yeni girdiği dinin heyecanı ve hedeflediği büyük misyon arasında farklılıkları da gözardı etmemek gerekir. Osmanlı Devleti'nin siyasal bakışı ile Webb'in dinî bakışı arasındaki farklılıklar sebebiyle Osmanlı Devleti'yle olan birliktelikler genelde sembolik düzeyde kaldı.

Webb'in ABD'de İslam'ın yayılmasına ön ayak olma gayretleri vefatının ardından kırk yıldan daha fazla bir süre herkes tarafından unutulmaya yüz tutmuştu. 1943 yılında Muhammed Webb'in kızı Mary'nin desteğiyle New York'taki Müslüman bir grub Webb'in anısına bir konferans düzenlediler.¹ O dönemdeki Müslümanların, Webb'le ilişkilerini kesmeleri veya onun yapmış olduğu propaganda çalışmalarıyla kopuk hale gelmeleri toplantının gündemini oluşturdu. Bunun üzerine Dr. Emory H. Tunison 1945 yılında *The Arab World* dergisi için Webb hakkında bir makale kaleme aldı.² Fakat geçen altmış yıl boyunca Muhammed Webb'in hayatı veya onun misyonunun analizini yapma konusunda bilimsel olarak hiç bir şey yazılmamıştır. Şu anda ABD'deki Müslümanların tarihî kayıtlarında sadece onun adından bahsedilmektedir.

Webb ve onun çağdaşlarının araştırılmasındaki en önemli problem o döneme ait temel kaynaklardan yoksun olunmasıdır. Çünkü Webb ve onun işbirliği yaparak yazdığı kimseler dünyanın her yanındaki Müslümanlardan oluşmaktadır. Bundan dolayı onunla alakalı belgelerin pek çoğu ABD'nin dışındaki ülkelerin arşivlerinde ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Gerçi son zamanlarda erken dönem Amerikan İslamî hareketlerine çok geniş alanlarda ilginin artması sebebiyle pek çok tarihçi enerjilerini ve mesailerini o dönemin belgelerini ortaya çıkarmak için harcamaktadırlar. ABD'de İslam'ın varoluşunun tarihteki diğer bölümlerindeki kapalılığı tek tek aydınlanmaya başladığı gibi XIX. yüzyıl sonu Amerikan Müslümanları hakkındaki bilgilerimiz akademik düzeyde yapılacak çalışmalarla daha da berraklaşacaktır.

Tezimizin ana temasını oluşturan Muhammed Webb'e gelince; onun gelecekte daha da önem kazanarak yükselmesi veya olduğu yerde kalması onun yazdıkları ve diğerlerinin katkılarıyla tarihi belgeleri gün yüzüne çıkarmalarına bağlı olarak değişecektir. Köleleştirilen Afro-Amerikan Müslümanlar gibi Muhammed Webb de

¹ Nadirah F. Ives Osman tarafından verilen konferansın metni Ives, "Story of The First American Convert to Islam'da" yayınlanmıştır.

² Emory H. Tunison, "Mohammed Alexander Russell Webb", ss. 13-18. Aslında bu makale Webb'in altmış dokuzuncu doğum yıl dönümünde Ives'in sunumunu yaptığı makalenin özetıyla Webb'in Dinler Kongresinde yaptığı konuşmanın karışımından oluşmaktaydı.

uzun süreli varlığını devam ettiren İslamî enstitüler kurmaya güç yetirememiştir. Fakat onun varlığının ve yaptığı hizmetlerin tarihsel bir önemi vardır. Ayrıca Muhammed Webb, Amerikan Müslüman tarihinde öncü bir isim olarak yerini her geçen gün pekiştirceği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Bâbıali Evrak Odası Sadaret Evrakı

Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı (HR. SYS.)

Îrâde Hususi (İ.Hus.)

Yıldız Sadaret Husûsî Marûzât Evrakı (YA. HUS.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
(Y.PRK.UM.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlikler Tahriratı
(Y.PRK. EŞA.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler
Tahriratı (Y.PRK. MK.)

Amerikan Arşivi

“Alex R. Webb Statement of Age, Education, Employments, etc.”
1887, *Letters of Application and Recommendation, 1885-1893*, Record
Group 59, 250/47/23/4 Box 131, National Archives and Records
Administration.

Claverack Academy and Hudson River Institute Register 1855-1865,
Claverack Free Library and Reading Room, Claverack, New York.

*Dispatches from United States Consuls in Manila, Philippine Islands
1817-1899*, Rolls 4-5: 4, October 1887 to 19 December 1893, National
Archives Microfilm Publications, Microcopy No: 455, Washington,

D.C.: National Archives and Record Services General Services Administration, 1969.

Edward, Richard (Ed.), *Edward's Annual Directory of Chicago, 1869-1870*, Chicago: Richard Edward Publisher, 1871. University of Illinois at Urbana-Champaign'deki üniversite kütüphanesinde microfilm ve dijital ansiklopediler olarak mevcuttur.

Gould's St. Louis Directory. St. Louis: Polk-Gould Directory Co., 1877-82 and 1886, Microfilm.

Webb, Muhammed Alexander Russell, Webb Diary, 29 August 1892 – 15 December 1892, Duke University Library, Special Collections, Durham, N.C.

New York 1850 Census Index, Columbia County, roll M432_491, Image 467, Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1850.

New York 1860 Census Index, Columbia County, roll M653_738, Image 356, Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1860.

KİTAPLAR

A Correspondent (Alexander Russell Webb), *The Armenian Troubles and Where the Responsibility Lies*, New York: J. J. Little, 1895.

Abbasi, Muhammad Yusuf (comp.), *Annals of the Central National Mahommedan Association, 1878-1888*, Islamabad: National Institute of Historical and Cultural Research, 1992.

Abbot, Margery Post, Mary Ellen Chijioke, Pink Dandelion, John W. Oliver Jr. (eds.), *Historical Dictionary of the Friends (Quakers)*, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.; Illustrated edition, June 2003.

- Abd-Allah, Umar F., *A Muslim in Victorian America*, 1. Basım, USA: Oxford University Press, 2006.
- Ahmad, Basharat, *The Great Reformer*, Hamid Rahman (çev.), *Mujaddid Azam*, Ohio: Ahmadiyya Anjuman Ishaat Islam (Lahore) USA, 2007.
- Ahmed, Frank, *Turks in America: The Ottaman Turk's Immigrant Experience*, 1st edition, Greenwich, Conn.: Columbia International, 1993.
- Aldridge, Alfred Owen, *Thomas Paine's American Ideology*, University of Delaware Press, 1984.
- Alford, Terry, *Prince Among Slaves*, London: Oxford University Press, 1977.
- Ali, Hassan, "Preface", In *Mohammed Alexander Russell Webb, The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb, Esq. Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay with a Brief Sketch of His Life Published by Moulvi Hassan Ali (Mohammedan Missionary)*, Madras: Lawrence Asylum Press, 1892.
- An American Observer (Alexander Russell Webb), *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid*, New York: J.J. Little & Co., Astor Place, 1895.
- Bali, Rifat N., *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: İletişim Yay., 2004.
- Barrows, John Henry (ed.), *The World's Parliament of Religions; An Illustrated and Popular Story of the World's First Parliament of Religions, Held in Chicago in Connection with the Columbian Exposition of 1893*, Vol. I ve II, Chicago: The Parliament Publishing Company, 1893.
- Bedell, Gregory, "Prince Moro", *The Christian Advocate*, Philadelphia (July 1825), ss. 306-307.
- Bediüzzaman Said Nursi, *İttihad-ı İslam* (Derleme), İstanbul: Envar Neşriyat, 1980.
- Bennet, De Robigne Mortimer, *Anthony Comstock: His Career of Cruelty and Crime* Da Capo Press, February 1971.
- Bentley, Michael, *Lord Salisbury's World Conservative Environments in Late-Victorian Britain*, Scotland: University of St Andrews, 2005.

- Bluett, Thomas, *Some Memories of the Life of Job, the Son of the Solomon High Priest of Boonda in Africa; Who was a Slave about two Years in Maryland; and Afterwards Being Brought to England, was Set Free, and Sent to His Native Land in the Year 1734*, London: Richard Ford, 1734.
- Bostan, M. Hanefi, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan Yay., 1992.
- Bozdağ, İsmet, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yay., 1985.
- Bury, George Wyman, *Pan-Islam*, London: MacMillan and Co., 1919.
- Campo, Juan E., *Encyclopedia of Islam*, Infobase Publishing, 2009.
- Conger, Charles Greenwood Barker (ed.), *A Record of the Births, Marriages and Deaths of the Descendants of John Conger of Woodbridge, N.J.*, Chicago, III: S. Smith, 1903.
- Cousin, John W., *A Short Biographical Dictionary of English Literature*, London: J.M. Dent & Sons. Ltd. And New York: E.P. Dutton & Co., 1910.
- Curtis, Edward E., *Muslims in America: A Short History*, New York: Oxford University Press, 2009.
- Davis, Moshe (Ed.), *With Eyes Toward Zion*, Vol.II, New York: Praeger, 1983.
- Dorys, Georges, *Abdul-Hamid Intime*, Paris: P.-V. Stock, Editeur, 1901.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- _____, "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği (Pan-İslamizm) Faaliyetleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 1985.
- _____, "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, 1991.
- Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, Mayıs 2001.
- _____, ve Mustafa Aydın (ed.), *Turkish – American Relations: Past, Present, Future*, 1. Baskı, Londra: 2004.

- _____, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası”, *Osmanlı*, c.1, Ankara 1999, s.687.
- Eriñ, Sırrı, İhsan Taşer ve Hamid Algar, *Ülkede İslamiyet*, c.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979
- Faust, Karl Irving, *Campaigning in the Philippines*, San Francisco: The Kicks-Judd Co., 1899.
- Fell, Barry, *America B.C.: Ancient Settlers in the New World*, New York: Times Books, 1976.
- _____, *Saga America*, 1st edition, Times Books, 1980.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yay., 2002.
- Field, Eugene, *The Complete Tribune Primer*, Boston: Mutual Book Co., 1901.
- Fishburn, Janet Forsythe, *The Fatherhood of God and the Victorian Family*, Philadelphia: Fortress, 1981.
- Foard, John Frederick, *Scrapbook of John Frederick Foard*, 1847, (Chapel Hill: University of North Carolina Library, North Carolina Collection).
- _____, “A True Story of an African Prince in a Southern Home,” *North America and Africa: Their Past, Present and Future, and Key to The Negro Problem*, Statesville, NC: Brady, 1904.
- Friedmann, Yohanan, *Prophecy Continuous: Aspects of Ahmadi Religious Thought and Its Medieval Background*, Oxford University Press, 2003.
- Fructman Jr., Jack, *Thomas Paine: Apostle of Freedom*, New York: Basic Books, 1996.
- Geaves, Ron, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Kube Publishing Ltd, 2010.
- Haberly, Loy, *Newspaper and Newspaper Men of Rutherford*, Rutherford Committee of the New Jersey Tercentenary and Fairleigh Dickinson University, 1964.
- Haddad, Yvonne Yazbeck(Ed.), *The Muslims of America*, New York: Oxford University Press, 1991.

- _____, ve Jane Idleman Smith (Ed.), *Muslim Communities in North America*, New York: State University of New York Press, 1994.
- Hamlin, Cyrus, *My Life and Times*, Boston: Congregational Sunday-School and Publishing Society, 1893.
- Hamlin, Alfred Dwight Foster, *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin*, Boston: Published Privately, 1903.
- Hardy, Peter, *The Muslims of British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- History of Adair, Sullivan, Putnam and Schuyler Counties, Missouri*, Chicago: The Goodspeed Publishing Co., 1888.
- History of Columbia County, New York: Illustrious and Biographical Sketches of Some of Its Prominent Men and Pioneers*, Philadelphia: Everts & Ensign, 1878.
- Hope, Stanton, *Arabian Adventurer: The Story of Haji Williamson*, London: Robert Hale Limited, 1951.
- Houghton, Walter Raleigh (Ed.), *Neely's History of the Parliament of Religions and Religious Congress at the World's Columbian Exposition: Compiled from Original Manuscripts and Stenographic Reports*, Vol. 2. in one, Chicago: Frank Tennyson Neely, 1893.
- Houston, John (Ed.), *Representative Men of The Bombay Presidency*, Bombay: William Watson & Co., 1900.
- Hülagü, Metin, *Pan-İslamizm Osmanlının Son Umudu*, Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- “İslamcılık”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, 1991.
- Johnson, K. Paul, *Masters Revealed: Madame Blavatsky and the Myth of the Great White Lodge*, Albany: Suny Press, August 1994.
- Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1993.
- Kantarıcı, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul: Aktüel Yay., 2004.

- _____, “Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporası’nın Oluşması ve Lobi Faaliyetleri’, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, s.1, (Mart-Nisan-Mayıs 2001), Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2001.
- Karaman, Hayreddin, “Afgani, Cemaleddin”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, Ankara, 1988.
- Karpat, Kemal H., “The Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, New York: Cambridge University Press, XVII/2, (1985).
- _____, “Panİslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 48, İstanbul 1987.
- _____, “Caliye”, *DİA*, c.7, İstanbul, 1993, s.36.
- _____, “Amerika’ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914” *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2003.
- Khan, Muhammad Zafrullah, *Ahmadiyyat: The Renaissance of Islam*, London: Tabshir Publications, 1978.
- Keegan, John, *The American Civil War: A Military History*, Knopf Doubleday Publishing, 2009.
- Kelsoe, William A., *St. Louis Reference Record: A Newspaper Man's Motion-picture of the City When We Got Our First Bridge, and of Many Later Happenings of Local Note*, St. Louis: Von Hoffmann, 1927.
- Kili, Suna ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri : Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1985.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Majesteleri’nin Konsolosları*, 1.Basım, İstanbul: İletişim Yay., 2004.
- Kodaman, Bayram, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, İstanbul: Çağ Yay., 1989, ss. 60-61.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, İstanbul: ISIS, 1999.
- Kurul, *Ermeni Komiteleri*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001.

- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II", *İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1988.
- Lancaster, Clay, *The Incredible World's Parliament of Religions at the Chicago Columbian Exposition of 1893: A Comparative and Critical Study*, Fontwell, Sussex: Centaur, 1987.
- Landau, Jacob M., *The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization*, Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Lant, J. H., *The Hudson Directory, for 1870, Containing the Names of the Inhabitants*, Hudson, New York: Bryan & Webb, 1870.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.
- Lewis, Philip, *Islamic Britain: Religion, Politics, and Identity among British Muslims: Bradford in The 1990s.*, London: I.B. Tauris, 1994.
- Maass, John, *The Gingerbread Age: A View of Victorian America*, New York: Bramhall House, 1957.
- Marty, Martin E., *The Infidel: Freethought and American Religion*, Cleveland: Meridian, 1961.
- Master Hands in the Affairs of the Pacific Coast*, San Francisco: Western Historical and Publishing Co., 1892.
- May, Elaine Tyler, *Great Expectations: Marriage and Divorce in Post-Victorian America*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- McDannell, Collen, *The Christian Home in Victorian America, 1840-1900*, Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- McMullin, Jean Brice, *Hudson Revisited*, 1985.
- James McPherson, *Battle Cry of Freedom: the Civil War Era*, Oxford University Press, 1988.
- Miller, Stephen B., *Historical Sketches of Hudson, Embracing the Settlement of the City, City Government. Business Enterprises, Churches, Press, Schools, Libraries, &c.*, Hudson: Bryan & Webb, 1862.

- Mills, Joy, *One Hundred Years of Theosophy: A History of the Theosophical Society in America*, Wheaton, Ill.: Theosophical Publishing House, 1987.
- Mirza Abdurrahim Efendi, *Amerika'da İslamiyet*, H.1311.
- Mirza Ghulam Ahmad, *Shahna-e Haqq*, Qadian, 1888.
- _____, *The Teachings of Islam*, London: Luzac, 1910.
- Mudiraj, K. Krishnaswamy, *Pictorial Hyderabad*, Hyderabad: Chandrakanth Press, 1929.
- Mullin, Donald (Compiler), *Victorian Actors and Actresses in Review: A Dictionary of Contemporary Views of Representative British and American Actors and Actresses, 1837-1901*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983.
- Nelson, Craig, *Thomas Paine: Enlightenment, Revolution, and the Birth of Modern Nations*, New York: Penguin Group, 2007.
- Norman, C. B., *The Armenians Unmasked (Ermenilerin Maskesi Düşüyor)*, Yavuz Ercan (Yayına Hazırlayan), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.,: 1, Ankara, 1993.
- Nyang, Sulayman, *Islam in the United States of America*, Chicago, Illinois: ABC International, Inc., 1999.
- Obregon, Mauricio, *The Columbus Papers, The Barcelona Letter of 1493, The Landfall Controversy, and the Indian Guides*, New York: McMillan Co., 1991.
- Oren, Michael B. Power, *Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present*, 1. Basım. London: Norton, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, c. 11, Belge No: 34, İstanbul, 1988.
- Özcan, Azmi, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Brill Academic Publishers, 1997.
- Perry, Bruce, *Malcolm: The Life of the Man Who Changed Black America*, New York: Station Hill Press, 1992.
- Philips, Sarah Lemen, *Putnam County, Missouri, Cemeteries: Information Obtained by Stone Readings and Additional Data from Unionville*

- Republican : Readings to 1980 Inclusive*, Missouri: Simpson Print. Co., 1990.
- Powell, William S. (Ed.), "Omar ibn Said, b. 1770?", *Dictionary of North Carolina Biography*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996.
- Quick, Abdullah Hakim, *Deeper Roots: Muslims in the Americas and the Caribbean From Before Columbus to the Present*, London: Ta-Ha Publishers, 1996.
- Rose, Anne C., *Victorian America and the Civil War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Rammelkamp, Julian S., *Pulitzer's Post-Dispatch 1878-1883*, Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Raj, Sheela, *Mediaevalism to Modernism: Socia-economic and Cultural History of Hyderabad 1869-1911*, Bombay: Popular Prakashan, 1987.
- Rippen, Andrew, *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices*, London: Routledge, 2001.
- Saeed, Ahmad, *Muslim India (1857-1947): A Biographical Dictionary*, Lahore: Institute of Pakistan Historical Research, 1997.
- Scharf, John Thomas, *History of St. Louis City and County, from the Earliest Periods to the Present Day*, 2 vols. Philadelphia: Louis H. Everts & Co., 1883.
- Schild, James J., *Houses of God: The Historic Churches and Places of Worship of The St. Louis Area*, Florissant, Mo.: Auto Review Publishing, 1995.
- Schlereth, Thomas, *Victorian America: Transformations in Everyday Life, 1876-1915*, New York: Harper Collins, 1991.
- Seager, Richard Hughes (Ed.), *The Dawn of Religious Pluralism*, Illinois: Open Court, 1993.
- Serima, Ivan Van, *They Came Before Columbus*, 1st edition, New York: Random House, 1976.
- Sertel, Sabiha, *Roman Gibi 1919-1950*, İstanbul: Ant Yay., 1969.
- Smith, Jane I., *Islam in America*, New York: Columbia University Press, 1999.

- Sırma, İhsan Süreyya, *İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul: Beyan Yay., 2007.
- _____, “Fransa’nın Kuzey Afrika’daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II. Abdülhamid’in Pan-İslamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8, İstanbul, 1977, s.157 vd.
- _____, “II. Abdülhamid’in Uzakdoğu’ya Gönderdiği Ajana Dair”, *I. Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, (6-9 Şubat 1978).
- Singleton, Brent D. (Ed.), *Yankee Muslim: The Asian Travels of Mohammed Alexander Russell Webb*, Wildside Press, 2007.
- Sözen, Kemal, *Ahmet Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., 1998.
- Statistical Yearbook of the Immigration and Naturalization Service (1998)*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2000.
- Şafak, Nurdan, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, 1. Basım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.
- Şimşir, Bilâl N., *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes (1894-1895)*, Vol. II, No:89, Mavroyeni’den Gresham’a, Ankara, 1989.
- _____, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine” *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 628, (8-12 Ekim 1984), s.79-80 ve 102-103.
- _____, “Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mayroyeni Bey ve Ermeni Gailesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ömer Engin Lütem, c.1, no:4, (Aralık 2001-Ocak Şubat 2002), s.11.
- Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c.1, İstanbul: İletişim Yay., 1984.
- Turner, Richard Brent, *Islam in the African-American Experience*, Indiana: Indiana University Press, 2003.
- Türköne, Mümtaz’er, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

- Tweed, Thomas A., *The American Encounter with Buddhism 1844-1912: Victorian Culture and the Limits of Dissent*, The University of North Carolina Press, 2000.
- Twelfth (U.S.) Census of Population 1900: New Jersey Bergen County, Rutherford Burrough*, Vol. 5.
- Umay, Mehmed Fuad, *Amerika'da Türkler ve Gördüklerim*, İstanbul 1339, çev.: Cahit Kayra, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2003.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yay., 1987.
- Valentine, Simon Ross, *Islam and the Ahmadiyya Jama'at: History, Belief, Practice*, New York: Columbia University Press, 2008.
- Volwiler, Albert T. (Ed.), *The Correspondence Between Benjamin Harrison and James G. Blaine, 1882-1893*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1940.
- Webb, Alexander Russell, *Webb Diary*, 29 August 1892 - 15 December 1892, Duke University Library, Special Collections, Durham, N.C., 4 September 1892.
- _____, *Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb, Esq. Delivered Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life*, Madras: Lawrence Asylum Press, 1892.
- _____, *Islam: A Lecture Delivered at the Faramji Cowasji Institute, Bombay, India, Thursday Evening 10th November 1892, by Muhammad Alexander Russell Webb, Esq., Late of American Consular Service*, Bombay: Bombay Gazette Steam Printing Works, 1892.
- _____, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, Lahore: Mohammadan Tract and Book Depot, Islamia Press, 1893.
- _____, *Islam in America: A Brief Statement of Mohammedanism and an Outline of the American Islamic Propaganda*, New York: Oriental Publishing Co., 1893.
- _____, "Two Remarkable Phenomena", *The New Californian*, 19 January 1892, s.250.

_____, “A Letter”, *The Allahabad Review*, July 1892, ss.77-78.

_____, “Islam and Theosophy”, *Lucifer: A Theosophical Magazine*, Vol.10 (15 July 1892), ss. 421-425.

_____, “Preaching Islamism in America”, *Providence Journal*, Vol. 14 (November 1893), ss. 463-70.

_____, A Correspondent (Alexander Russell Webb), *The Armenian Troubles and Where the Responsibility Lies*, New York: J. J. Little, 1895.

_____, An American Observer (Alexander Russell Webb), *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid*, New York: J.J. Little &Co., Astor Place, 1895.

Webb, Franklin Hawley, *Claverack: Clover-Reach, (Old and New)*, Claverack, New York: Private published, 1892.

Wiwner, Leo, *Africa and the Discovery of America*, c.II, Philadelphia: Innes&Sons, 1920.

ANSİKLOPEDİLER

Djupe, Paul A. ve Laura R. Olson, *Encyclopedia of American Religion and Politics*, New York: Facts on File, Illustrated edition, 2003.

Hyde, William and Howard Louis Conrad (eds.), *Encyclopedia of the History of St. Louis: A Compendium of History and Biography for Ready Reference*, St. Louis: Southern History Co., 1899.

Martin, Richard C, (ed.), *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, New York: Macmillan Reference, 2004.

Melton, J. Gordon, “The Nation of Islam”, *Encyclopedia of American Religions*, 1st Edition, Supplement, Detroit: Gale Research Co., 1985.

Singh, Nagendra K. (Ed.), *Encyclopedia of Muslim Biography: India, Pakistan and Bangladesh*, Vol. 3, APH Publishing Corporation, 1 edition, 2001.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani /Osmanlı Ünlüleri*, c.6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., 1996.

The Cyclopedia of India: Biographical, Historical, Administrative, Commercial, c.3, Calcutta: Cyclopedia Pub. Co., 1907-1908.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), I-38, İstanbul.

TEZLER

Eraslan, Cezmi, “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği (Pan-İslamizm) Faaliyetleri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, 1985.

_____, “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, 1991.

Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Faaliyetleri 1877-1878”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBF, 1988.

Khan, Fareeha, “Mohammed Alexander Russell Webb: A Nineteenth Century American’s Impressions of the Religion of Islam”, *Master Thesis*, University of Chicago, 2002.

Küçük, Hülya, “II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslamist Hareketler (Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-Reşad Mecmualarına göre)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 1996.

Shalton, Seira B., “Mohammed Alexander Russell Webb and Islam in Nineteenth Century America”, *Master Thesis*, Arizona State University, May 1999.

Tekemen, Eylem, “Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Faysal Üniversitesi, 2006.

Türköne, Mümtaz’er. “Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 1990.

Upton, Charles Williams, “The History of the Hudson (New York) Daily Star, 1847-1940: The Biography of a Small City Newspaper”, *Ph.D. dissertation*, Harvard University, 1942.

SÜRELİ YAYINLAR

- Ahmed, Rafiüddin, “A Moslem’s View of the Pan-Islâmic Revival”, *Nineteen Century*, Vol. 42, October 1897, ss. 517-526.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “Lord Salisbury’nin Osmanlı imparatorluğunu taksim plânı”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, c. 2/5, (1944), s.774.
- Bellah, Robert N., “The Protestant Structure of American Culture: Multiculture or Monoculture?” *Hedgehog Review: Critical Reflections on Contemporary Culture*, Vol. 4, no. 1, (Spring 2002), ss.7-28.
- Bursa Gazeteciler Cemiyeti Dergisi (BCG)*, “Türk Basınının Kara Talihi: Sansür”, sayı 4, (Aralık 2008), s.19.
- Chirol, V. “Pan-Islamism”, *Proceedings Royal Central Asian Society*, 1906.
- Grebsonal, L., “The Mohammedan Propagandist,” *Frank Leslie’s Illustrated Week*, 30 March 1893, 30 March 1893, s.204.
- Gültepe, Nihat, *Hayat Tarih Mecmuası*, Temmuz 1976 sy. 48.
- Halman, Talat S., “Amerika’daki Türkler”, *Yeni Türkiye*, sayı: 16, (Temmuz-Ağustos 1997), ss. 2130-2135.
- Harris, Carrie A., “Omeroh,” *The South-Atlantic: A Monthly Magazine of Literature, Science and Art*, Vol.VI, No.2, (September 1880), ss. 97-100.
- İpek, Nedim, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara, (1995), ss. 257-280.
- Johnston, James H., “Every Picture Tells a Story: A Narrative Portrait of Yarrow Mamout”, *Maryland Historical Magazine*, (Winter 2008), ss. 416-431.
- Konyalı, Naki, “Amerika’daki Göçmen Türkler”, *Toplumsal Tarih*, XVI/92, (Ağustos 2001), ss.26-27.
- Lee, Dwight E., “The Origins of Pan-Islamism”, *American Historical Review*, Vol. 47, No. 2 (January 1942), ss. 278-287.
- Mirak, Robun, “Armenian Emigration to The United States to 1915”, *Journal of American Studies*, 1/1, 1975.

- Muahedat Mecmuası*, c.2, cüz 1, Amerika-Devlet-i Âliyye (Münasebetleri), İstanbul, Hakikat Matbaası, 1294, ss. 2-6.
- Omar ibn Said, “Autobiography of Omar ibn Said, Slave in North Carolina, 1831,” *The American Historical Review*, Vol.30, No.4, (July 1925), ss. 787-795.
- Osman, Nadirah Florence Ives, “The Story of the First American Convert to Islam: Muhammad Alexander Russell Webb – A Scholar of Fame – Social Worker – Leading Journalist – Editor of Many Papers – Consul General for U.S.A. – Founder of First Islamic Mission and Islamic Mission and Islamic Periodical in America”, *The Light*, (8 April 1944): ss. 6-7 ve (April 16. 1944): ss. 5-8.
- Shahid, Maulana Dost Mohammed, “Review of Religions: A 100 Year History of the Magazine”, *Review of Religions*, Vol. 97 (November 2002), ss.7-59
- Shaw, Albert (Ed.), *The American Monthly Review of Reviews*, Vol. XXXIV, July-December 1906, New York, ss. 486-488.
- The North Carolina University Magazine*, “Uncle Moreau”, Vol. III, No. 7, September 1854.
- Tosun, Ramazan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.14, (Güz 2004), ss.158-159.
- Tunison, Emory H. “Mohammed Alexander Russell Webb First American Muslim,” *Arab World*, Vol. I, No: 3, (1945), s.15.
- Vambéry, Arminius, “Pan-Islamism”, *Nineteen Century*, Vol. 60, (July-December 1906), s.548.
- Wahby Bey, Benhjet, “Pan-Islamism”, *Nineteen Century*, Vol. LXI, (January-June 1907), ss. 860-872.
- Yalman, Ahmet Emin, “Amerika’da Türk Muhacirler”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, no: 2, sene:1, (1332-1334), ss.179-188.
- Zeybekoğlu, Hilal, “Sultan II. Abdülhamid Han Devrini Tefekkür Ederken...”, *Tefekkür Dergisi*, sayı: 12, (Şubat 2007).

GAZETELER

Arizona Republican

Brooklyn Eagle

Chicago Tribune

Constitution (Atlanta)

Daily Gazette and Bulletin (Williamsport, PA)

Evening Democrat (Warren, PA)

Evening Record (Bergen County, New Jersey)

Inter Ocean

Middletown Daily Times

Missiouri Republican

New York Daily Tribune

New York Herald

The Crescent

The Moslem World

The Moslem World and Voice of Islam

The Voice of Islam

Times of India

Trenton Times

The New York Times

Rutherford Republican

Salem Daily News (Salem, Ohio)

St. Louis Republic

Unionville Republican, MO

Washington Post

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://petjr.crosswinds.net/GENE/pafgo1.htm>. (Temmuz 2008)
- http://www.sevde.de/İslam_Ans/ii/İslamcilik.htm (19/04/2009).
- <http://www.frmtr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/2782947-birinci-mesrutiyet-ve-istibdat-donemi.html> (21/05/2009).
- <http://www.sosyalbilgilerci.com/ii-abdulhamid%E2%80%99in-İslam-birligi-siyaseti-ve-bu-hususta-hilafetin-rolu> (25/09/2009)
- <http://www.Theosophy-nw.org/Theosnw/Theos/wqj-selc.htm> (23/01/2010)
- <http://www.truthseeker.com> (25/04/2010).
- <http://www.alİslam.org> (15/07/2010).
- <http://www.ci.quartzsite.az.us/?s=hi+jolly> (18/09/2010)
- <http://www.oxforddnb.com/index/35/101035569/> (15/02/2010).
- www.elaziz.net/haber/detay/amerikaliharputlular.htm (10/03/10)
- <http://foia.fbi.gov/foiaindex/fard.htm> (13/07/2010).
- http://folk.uio.no/leirvik/tekster/Barnabas.htm#_edn33 (25/08/2010)
- <http://hermetic.com/bey/7koran.html> (12/06/2010).
- <http://www.milliyet.com.tr/2002/12/29/yasam/ayas.html> 29 Aralık 2002 tarihli haber (10/03/10).
- www.ntvmsnbc.com 1 Eylül 2003 tarihli haber (10/03/10).
- www.tdk.gov.tr (21 Eylül 2010)
- <http://www.moorishsciencetempleofamericainc.com> (12/06/2010).
- <http://foia.fbi.gov/foiaindex/fard.htm> (13/07/2010).
- http://www.mcb.org.uk/features/features.php?ann_id=139 (06/03/2011).
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/20785/Sayyid-Amir-Ali> (08/03/2011).
- <http://innercity.org/holt/slavechron.html> (15/03/2011).

EKLER

AYUBA SULEIMAN DIALLO (1701-1773)

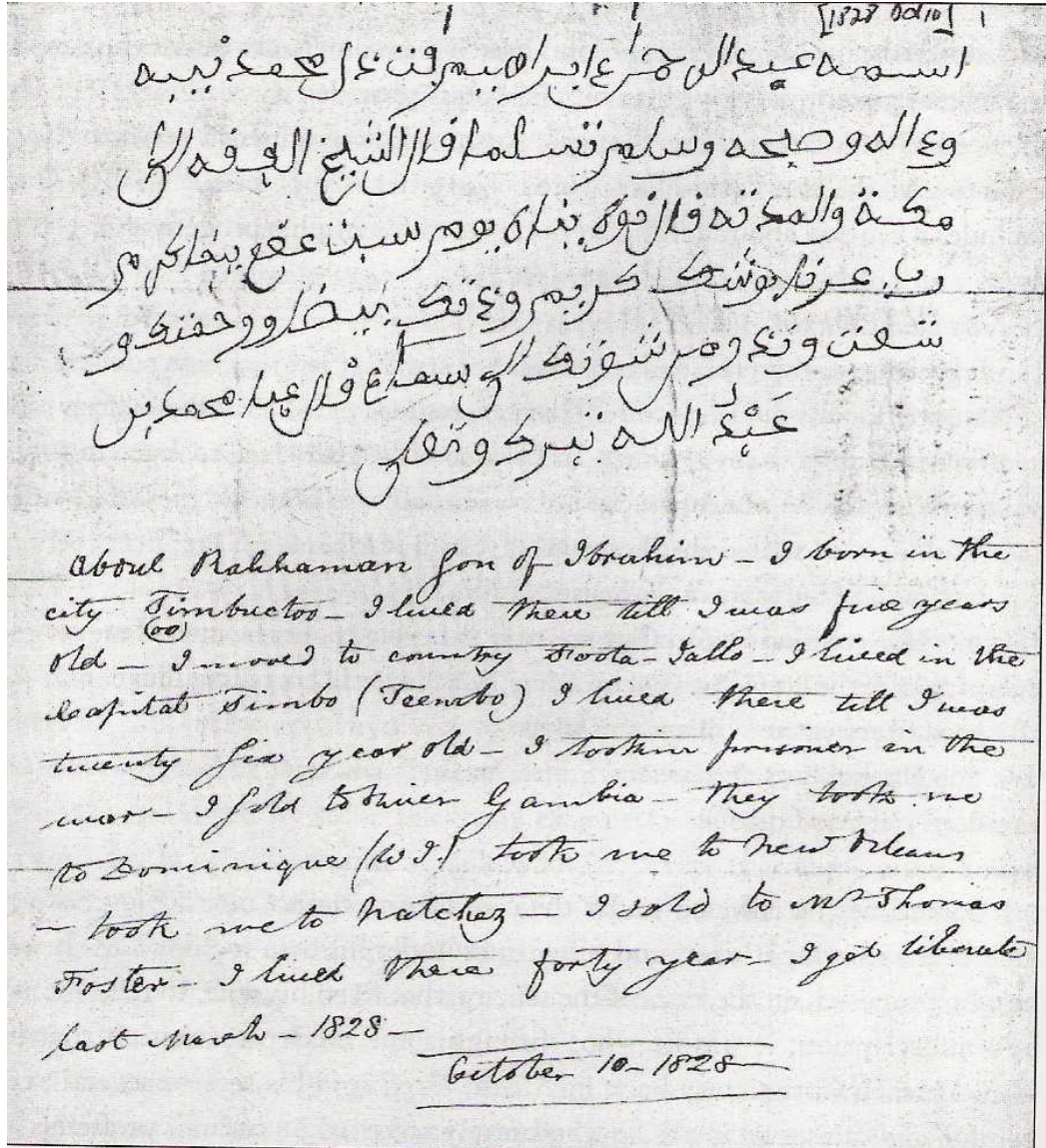
YARROW MAMOUT (1707/1736-1823)

ABDULRAHMAN IBRAHIM IBN SORI (1762-1816)

Abdulrahman Ibrahim Ibn Sori hakkında 1828 yılında yazılan el yazması Arapça
ve İngilizce otobiyografi

ÖMER B. SAİD (1770-1864)

Muhammed Alexander Russell Webb (1846-1916)

The Alexander Russell Webb Award

1428 AH / 2007 CE

The Alexander Russell Webb award is presented annually by Zaytuna Institute in recognition of an individual's service to the greater American society in helping its citizens better understand Islam.

This year, Zaytuna Institute is proud to present the award to

Ms. Gray Henry-Blakemore

in recognition of her many years of relentless work in educating Americans about the Islamic faith.

May God grant her a true reward in Paradise.

I am not vain enough to believe that I am the only American in the vast and progressive country capable of comprehending the system taught by the inspired Prophet of Arabia, and of appreciating its beauty and perfection. Nor do I believe that I am so deficient mentally as to accept, as truth, a religion which no one else in this country would be foolish enough to accept. But whether those who do accept it are wise or foolish in the estimation of their fellow men, I feel quite confident that at least a few may be benefited by my experience.

- Alexander Russell Webb

Muhammed Alexander Russell Webb Hindistan 1892

**Muhammed Alexander Russell Webb'in kabri,
Lyndhurst Hillside Mezarlığı, New Jersey**

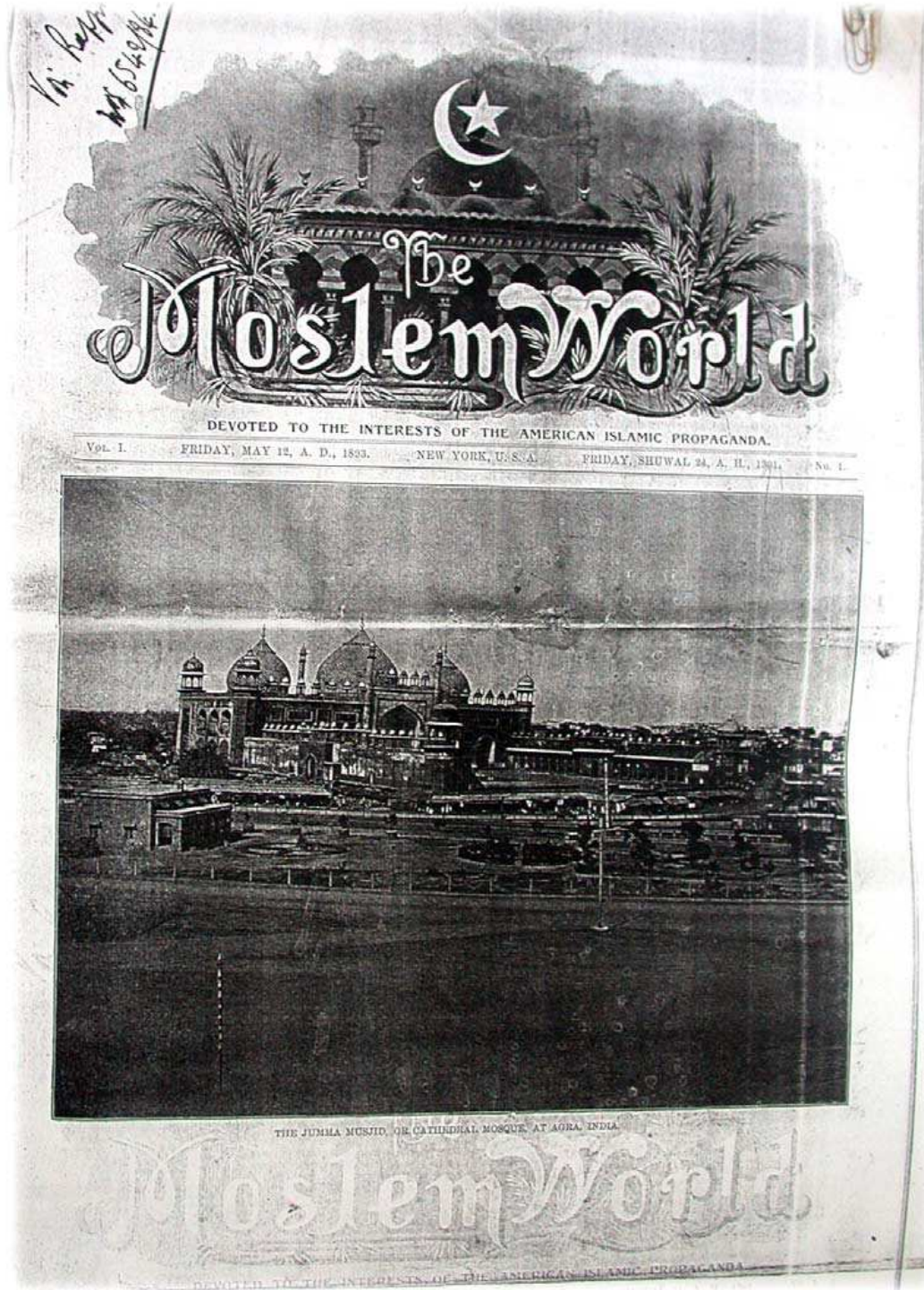
Muhammed Alexander Russell Webb'in hanımı ve kızları,

Lyndhurst Hillside Mezarlığı, New Jersey

Muhammed Webb'in yayınladığı The Moslem World Gazetesinin kapak resmi

The Muslim World

TO SPREAD THE LIGHT OF ISLAM IN AMERICA.

VOL. I.

SEPTEMBER, A. D., 1893.

NEW YORK, U. S. A.

RABIA I, A. H., 1311.

NO. 5.

THE DEWAN KHAN AND PALACE, FROM THE RIVER JUMRA. DELHI, INDIA.

THE VOICE OF ISLAM.

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MOSLEM BROTHERHOOD.

VOL. I.

NEW YORK, U. S. A., JUNE, 1, 1894.

No. 1.

WELCOME TO ISLAM.

BY JAMES S. LAIDLAW.

"There is no God but God!" on high!—
Arose in the East in days gone by.
And still at evening's tranquil hour
Is heard from the minaret's lofty tower.

And now that sentence comes to-day
To this western land of America;
To set the minds of the people free,
From superstitious Idolatry.

"There is no God—but God" alone!—
No other God, will reason own:
Save Him whose Omnipresent Grace,
Fills all the boundless fields of space.

No Hybrid—with a human face—
Will be accepted by the race
Of men and women yet to be,
As the universal Deity.

The God of Newton and Laplace,
Must be commensurate with space.
The central source, of love and light;
Measureless and Infinite!—

Then Hail! to the Crescent and the Star!
That comes from eastern lands afar—
The symbol of celestial light—
To banish superstition's night.

F. Marion Crawford, the famous novelist writes: "There is no nation in the world more attached to religion, both in form and principle, than the Osmanli. Their public ceremonies bear a stamp of vigor and sincerity rarely equalled in Christian countries. No one can witness the rites practiced in the Mosque of the Aga Sophia without being profoundly impressed with the power of Mohammedan faith. The church is magnificent and awe inspiring. There is something startling

in the enormous shields inscribed in gold with the names of God, Mohammed, and the earliest Khalifs, when viewed at night during the last week of the feast of Ramadan. Far down an Imaum intoning a passage of the Koran, introducing the ornaments peculiar to the ancient Arab chant, ten thousand human worshippers stand, as they have stood for centuries, on the last day of Ramadan. A man looks down upon this scene, and whatever be his own belief, he cannot but feel an unwonted thrill of admiration, a quiver of dread, a tremor of awe, at the grand solemnity of this unanimous worship of the Unseen. The voice of an Imaum rings out like a battle signal from the lofty balcony of the Mastaba, awaking in the fervent spirits of the worshippers the warlike memories of mighty conquests, for the Osmanli is a warrior, and his nation is a warrior tribe. When we see him roused to the highest expression of his religious fervor, we involuntarily feel that thrill which we know to be genuine admiration.

Every time that American missionaries are persecuted in China or Armenia a wave of indignation passes over this country. Every time that the Russian Government perpetrates some new outrage on the Jews our philanthropists meet and pass resolutions of sympathy with the victims. And yet the other day Armenian workingmen were driven from their work at Stoneham, Mass., with sticks and stones, while at Portland, Me., an inoffensive Russian Jew was driven out of his house, his child killed, and his tenement torn down merely because he wanted to work. We have not observed that any indignation meetings have been held anywhere, however.

Muhammed Webb'in yayınladığı The Moslem World and The Voice of Islam
Gazetesinin ilk sayısı

The Moslem World

AND VOICE OF ISLAM.

DEVOTED TO THE DISSEMINATION OF THE ISLAMIC FAITH.

VOL. I.

ULSTER PARK, NEW YORK, APRIL 1, 1895.

No. 4.

PEARLS FROM JELALUDDIN.

[From the Mesneviyi Sherif-Redhouse's translation.]

THOUGH soul and body be as one,
Sight of his soul hath no man won.

Whole seas a fish will never drown;
A poor man's day seems all one frown.
What boot from counsel to a fool?
Waste not thy words; thy wrath let cool.
Cast off lust's bonds; stand free from all;
Slave not for pelf; be not greed's thrall.
Pour rivers into one small gill,
It can but hold its little fill.

A mirror best portrays when bright;
Begrimed with dust its gleam grows slight.
Then wipe such foul alloy away;
Bright shall it, so, reflect each ray.

Things non-existent often frenzy paints;
We see mankind deluded over feints.
Their peace, their war, not seldom for a
sham;
Their pride, their shame, some sorry epi-
gram.
But visions, such as blessed saints entrance,
Reflections are from heaven's inhabitants.

Pray God to grant thee our meek respect;
The puffed-up fool's remote from Heaven's
elect.

A shameless monarch to himself's a curse,
A fire-brand to his realm; nay, even worse.

Whatever grief and sorrow's on us sent,
Of wickedness and guilt's a punishment.
The hardened sinner, who his God offends,
A ruthless robber is; he spoils his friends.
He who is shameless in his words and
deeds.
Despair from disappointment is his meed.

THE TRUE LIFE.

IN the communion of the Spirit with its Divine Source, the animated powers of its own Centre are entirely withdrawn from their contact with the physical body. They are lifted by the power of the will to endure that separation. It was this that the Prophet knew when he was taken from his own body to behold the realities of the world of cause. He could not have endured the absence or separation if he had not already withdrawn himself from the outer life of form, by the internal and fuller life of the soul manifested in mind rather than in its physical reflexes. In this vision he beheld the true aspect of life; that is, he was made conscious of the powers that await us when we have accomplished our mission in this form. He was made to see that the human mind was only the carrier of these powers, as the body had been used by the mind—and that the soul was the mover, and gave to the mind its powers that were called its own. He was also shown that the human form was preserved from dissolution by the soul's abiding in it, and that death came when the soul no longer needed this support for the furtherance of its own life. For where the soul has triumphed over these vehicles of its manifestation, it is relieved of their encumbrance. This is the masterful law of occupation from the side of truth—and not avowed from the standpoint of human reason. The hope of the soul is realized when it can behold itself in the life of the Spirit. Yet it cannot forbear any of its demonstrations or overcomings, for they are all parts of this whole. When the Prophet had tasted these joys, he was bidden to return and complete his work. This being assured, he could also bear this life in its more perfected fulness, as his already risen spirit

was made confident of his own deliverance. Restless and unshorn wills cannot experience this state; they belong to the formative state, and must perform their work of redemption before they can be offered for this inner life. The bordering reason that unites us by intellectual conception can neither be the means of this "indwelling." It is only the peaceful channels of the human heart filled with the currents of the Universal Stream that can supply the mind with the power to receive this fuller life.

VETERAN.

AMERICAN papers have attacked Mr. Terrell, the U. S. Minister to Turkey, for not defending the interests of Armenians, who, having become naturalized American citizens, return to Turkey. Mr. Terrell has a thorough knowledge of the value of these persons, and is in thorough sympathy with the Turkish Government, who desire to suppress a mischievous and insubordinate party who correspond to the socialists that all other governments are imprisoning and condemning to death. Turkey has recently been organizing the nomadic Kurds on its Russian frontier in Asia into cavalry regiments, arming them with modern improved weapons, and having them drilled by officers from the regular army. Russia is trying to counteract the effects of this movement by arousing the national feeling of the Kurds through chieftains who are under Russian influence.

SIR ELLIS ASHMEAD BARTLETT, M. P., insinuates very pointedly that the London Telegraph "faked" its sensational telegrams concerning the "Armenian atrocities." It would not surprise us in the least to find that Sir Ellis was on the right track.

1896'da Muhammed Webb'in Tevfik Paşa'ya hitaben yazdığı bir mektup

THE MOSLEM WORLD,

... AND ...
VOICE OF ISLAM.

ULSTER PARK.

CABLE ADDRESS:
DETINIDO.

ULSTER COUNTY,
NEW YORK,
UNITED STATES OF AMERICA.

29th 17th
28th 17th

July 22/96.

Your Excellency:

I have the honor to present to Your Excellency the enclosed letter written by Rev. Adams, a prominent and influential citizen of Salem, Oregon, U.S.A. and the writer of the communication published in an American journal which I forwarded to Your Excellency recently. My purpose is to acquaint Your Excellency with the sentiment of justice and fairness toward Turkey which is rapidly spreading among prominent Americans as one of the results of my efforts in the circulation of Islamic literature here.

I have quite a number of similar letters which I have intended to publish in our journal, *The Moslem World*, but, owing to the irregular receipt of money, I have been unable to issue the paper on time and it has, therefore, been excluded from the second-class privilege of the American Postal Service. It seems expedient not to attempt to resume the publication until I can do so with a reasonable certainty of issuing it regularly and, hence, I am directing my efforts in the channels of personal work and the circulation of pamphlets. Trusting that this course will meet with Your Excellency's approval I beg to remain.

Your Excellency's Most Obedient Servant.

Muhammad Alexander Russell Webb

To His Excellency.

Tevfik Paşa.

Minister of Foreign Affairs.

Constantinople Turkey.

HACI ALİ (HI JOLLY) (1828- 16 Aralık 1902),

Arizona'da Osmanlı Neferi Hacı Ali anısına yapılan anıt mezar

1893 yılında Chicago Dünya Fuarı'nda kurulan Türk köyü

1912 yılında New York'ta bir Türk göçmeni

Sheikh Abdullah Quilliam (William Henry Quilliam)

(10 Nisan 1856- 23 Nisan 1932)

